

Rēzeknes Augstskola
Ekonomikas un vadības fakultāte
Reģionālistikas zinātniskais institūts

Latgales Tautsaimniecības pētījumi

Sociālo zinātņu žurnāls

Latgale National economy research

Journal of Social Sciences

Nr. 1(6)

Rēzekne
2014

Latgales Tautsaimniecības pētījumi. Sociālo zinātņu žurnāls Nr. 1(6)
Rēzeknē: RA Izdevniecība, 2014. – 216 lpp.
Tirāža 50 eks.

Zinātniskā redakcija/ *Scientific editorial board*

Gintautas Bužinskas, Utenas koledža, Lietuva/ *Utena University of Applied Science, Lithuania*

Zuzana Hajduova, Bratislavas Ekonomikas Universitāte, Slovākija/ *University of Economics in Bratislava, Slovakia*

Marina Mahotajeva, Pleskavas Valsts universitāte, Krievija/ *Pskov State University, Russia*

Mihail Nikolajev, Pleskavas Valsts universitāte, Krievija/ *Pskov State University, Russia*

Knut Scherhag, Vormsas Lietišķo zinātņu augstskola, Vācija/ *Worms University of Applied Sciences, Germany*

Aleksandra Stecjun, Budžeta un valsts kases akadēmija, Maskava, Krievija/ *The Budget and Treasury Academy of the Ministry of Finance of the Russian Federation, Moscow, Russia*

Iluta Arbidāne, Rēzeknes Augstskola, Latvija/ *Rezekne Higher Education Institution, Latvia*

Iveta Mietule, Rēzeknes Augstskola, Latvija/ *Rezekne Higher Education Institution, Latvia*

Irēna Silineviča, Rēzeknes Augstskola, Latvija/ *Rezekne Higher Education Institution, Latvia*

Oļegs Užga-Rebrovs, Rēzeknes Augstskola, Latvija/ *Rezekne Higher Education Institution, Latvia*

Anda Zvaigzne, Rēzeknes Augstskola, Latvija/ *Rezekne Higher Education Institution, Latvia*

Ērika Žubule, Rēzeknes Augstskola, Latvija/ *Rezekne Higher Education Institution, Latvia*

Galvenais redaktors/ *Editor - in - chief*

Biruta Garanča, Rēzeknes Augstskola, Latvija/ *Rezekne Higher Education Institution, Latvia*

Redaktors/ *Executive editor*

Anda Zvaigzne, Rēzeknes Augstskola, Latvija/ *Rezekne Higher Education Institution, Latvia*

Angļu valodas korektors/ *English language proofreader*

Viktorija Pokule, Rēzeknes Augstskola, Latvija/ *Rezekne Higher Education Institution, Latvia*

Visi krājumā ievietotie raksti recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Rēzeknes Augstskolas Reģionālistikas zinātniskā institūta atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

Žurnāls ir iekļauts *Index Copernicus* zinātnisko izdevumu datu bāzē/ *The journal is included in the database of Index Copernicus scientific publications*

Adrese/ *Address*

Rēzeknes Augstskolas Reģionālistikas zinātniskais institūts/ *Rezekne Higher Education Institution, Scientific Institute for Regional Studies*

Atbrīvošanas aleja 90

Rēzekne, LV4601, Latvija/ *Latvia*

SATURS / CONTENTS

Priekšvārds	5
Romantē Bučienē, Erstida Ulvidienē. The analysis of entrepreneurial dimension in the context of European countries/ <i>Uzņēmējdarbības dimensiju analīze Eiropas valstu kontekstā</i>	7
Iveta Dembovska, Inese Silicka. Lauku tūrisma ilgtspējīga attīstība Latgalē/ <i>Sustainable development of rural tourism in Latgale</i>	20
Biruta Garanča. Latgales plānošanas reģiona saimniecības nozaru rentabilitātes un finansiālā riska analīze par laika periodu no 2006.g. līdz 2012.g./ <i>Analysis of the profitability and financial risk of the branches of economy of Latgale planning region during the period of time from 2006 to 2012</i>	41
Artūrs Gaveika. Sabiedriskās kārtības un citu apdraudējumu jēdzienu saturs un loma robežšķērsošanā/ <i>Contents of the notion and role of public order and other threats in the border crossing</i>	61
Pēteris Grabusts. Asociāciju likumu pielietošanas iespējas statistisko datu analīzē/ <i>Application possibilities of association rules in statistical data analysis</i>	77
Inta Kotāne. Komercedarbības efektivitātes jēdziens un tā interpretācija/ <i>The concept of business efficiency and its interpretation</i>	92
Maija Krūze. Kvalitātes vadības sistēmas pilnveidošana sociālo pakalpojumu jomā Rēzeknes pašvaldībā/ <i>Improvement of quality management systems in the sphere of social services in Rezekne municipality</i>	117
Iveta Mietule, Aļona Klodāne. Uzņēmuma krīžu rašanās un attīstības process. Teorētiskās pamatnostādnes un praktiskā izpēte/ <i>The emergence and development process of companies' crises. Theoretical guidelines and practical research</i>	135
Inese Silicka, Iveta Dembovska. Gastronomiskā tūrisma piedāvājuma izpēte un analīze Latgales reģionā/ <i>Research and analysis of gastronomic tourism in Latgale region</i>	152
Irēna Silineviča. Rēzeknes novada attīstības stratēģijas ieviešanas iespēju izpēte tūrisma attīstības kontekstā/ <i>Research on strategy implementation opportunities of Rezekne county in the context of tourism development</i>	171
Anda Zvaigzne, Inese Saulāja, Aija Čerpinska. Sieviešu konkurētspēja darba tirgū Latgalē/ <i>Competitiveness of women in the labour market in Latgale</i>	186

Ērika Žubule, Santa Paleja. Iespējamie nodokļu modeļi Latgales reģiona ekonomikas stimulēšanai/ *Possible tax models to stimulate the economy in Latgale region*

199

Priekšvārds

Grauds pie graudiņa – un labība klētī.

Sakāmvārds

2009.g. nāca klajā pirmais žurnāla numurs, šogad sestais. Pa šiem gadiem publicēti vairāk kā 100 raksti, liela daļa no tiem veltīta Latgales saimniecības un tās nozaru izpētei. Mums ļoti gribētos domāt, ka esam devuši zināmu ieguldījumu, kaut vai nelielu, situācijas Latgalē apzināšanā, nepieciešamībā veikt īpašus pasākumus Latgales reģiona straujākai attīstībai, lai likvidētu tās atpalicību no Latvijas vidējā līmeņa. Zināmu gandarījumu deva Rīcības plāna Latgales reģiona izaugsmei 2012. – 2013.gadam izstrāde un pieņemšana. Tomēr, kā izriet no Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijas informatīvā ziņojuma 2014.g. 17.februārī „Par Rīcības plānā Latgales reģiona izaugsmei 2012. – 2013.gadam paredzēto pasākumu izpildi”, rinda pasākumu izpildīti tikai daļēji. Vēl daudz kas darāms, lai uzlabotu Latgales iedzīvotāju ekonomisko stāvokli, lai attīstītu Latgales infrastruktūru.

Arī šajā žurnāla numurā septiņi no divpadsmit rakstiem veltīti Latgales saimniecības pētījumiem. Izstrādāti nodokļu modeļi Latgales reģiona ekonomikas stimulēšanai (Ērika Žubule un Santa Paleja), rinda rakstu veltīta Latgalei svarīgas jomas – tūrisma attīstības problēmām: pētītas Rēzeknes novada tūrisma attīstības stratēģijas ieviešanas iespējas (Irēna Silineviča), lauku tūrisma ilgtspējīga attīstība Latgalē (Iveta Dembovska, Inese Silicka), pētīts gastronomiskā tūrisma piedāvājums Latgalē (Inese Silicka, Iveta Dembovska). Autores Anda Zvaigzne, Inese Saulāja un Aija Čerpinska pievērsušās sieviešu konkurētspējas Latgales darba tirgū izpētei. Maija Krūze pētījusi kvalitātes vadības sistēmas pielietošanu sociālo pakalpojumu jomā Rēzeknes pašvaldībā. Latgales saimniecības nozaru rentabilitātes salīdzināšanai ar attiecīgo nozaru rentabilitāti Latvijā veltīts Birutas Garančas raksts.

Latgalē aktuālas ir arī problēmas, kas risināmas visas Latvijas mērogā. Ekonomisko krīzi Latgales uzņēmumi pārdzīvoja ne mazāk sāpīgi kā pārējie Latvijas uzņēmumi. Tādēļ gan Latvijā, gan tajā skaitā Latgalē, aktuāls ir Ivetas Mietules un Aļonas Klodānes pētījums par krīžu rašanos un attīstību mazos un vidējos uzņēmumos.

Katrā žurnāla numurā ir atrodami arī teorētisko pētījumu rezultāti. Šajā numurā lasītāji var iepazīties ar Intas Kotānes rakstu par komercdarbības efektivitātes jēdzienu un Pētera Grabusta rakstu par asociāciju likumu pielietošanas iespējām statistisko datu analīzē.

Turpinās mūsu sadarbība ar citu valstu zinātniekiem. Šogad mūsu viesi ir Viļņas universitātes pārstāves Romante Bučiene un Ersrtida Ulvidiene.

Jau kļuvis par tradīciju ekonomikas pētījumiem veltītu rakstu klāstu papildināt ar juristu ieguldījumiem. Ņemot vērā, ka Latgalei ir ārējā robeža, aktuāls ir Pētera Gaveikas pētījums par sabiedriskās kārtības un citu apdraudējumu jēdzienu raksturu un lomu robežšķērsošanā.

Domājot par nākotni, cerīgi izklausās paziņojumi, ka valdība pievērsīs lielāku uzmanību reģionu attīstības plānošanai un turpmāk nebūs vajadzīgas īpašas kampaņas kāda viena reģiona problēmu risināšanai, tiks likvidētas iedzīvotāju dzīves līmeņa teritoriālās disproporcijas Latvijā, un mūsu žurnāla rakstos nākotnē, iespējams, vairs nedominēs priekšlikumi par Latgales atpalcības likvidēšanu. Redkolēģija cer, ka turpmākos žurnāla numuros būs vairāk rakstu par pozitīvām izmaiņām Latgalē.

Dr.oec. Biruta Garanča
žurnāla galvenā redaktore

THE ANALYSIS OF ENTREPRENEURIAL DIMENSION IN THE CONTEXT OF EUROPEAN COUNTRIES

UZŅĒMĒJDARBĪBAS DIMENSIJU ANALĪZE EIROPAS VALSTU KONTEKSTĀ

Romantė BUČIENĖ

Faculty of Economics in Vilniaus kolegija
University of Applied Sciences, lecturer
Vilnius, Lithuania

E-pasts: r.buciene@ekf.viko.lt

Erstida ULVIDIENĖ

Dr. Associate Professor
Faculty of Economics in Vilnius University
Vilnius, Lithuania

E-pasts: erstida.ulvidiene@gmail.com

Abstract. *Under the rapid processes of globalization, education should help strengthen the creative powers of society, especially of the younger generation, to preserve and to develop the identity, as well as to educate civil society, increasing employment opportunities, particularly the ones of the youth, as well as economic competitiveness, reducing poverty and social exclusion. This paper defines the concept of entrepreneurship, the importance of entrepreneurial competence in the context of learning to act, it also presents an overview of youth employment and unemployment situation in the labour market, entrepreneurship level evaluation problem. The paper presents results of the survey carried out among young people in Lithuania, Slovakia and Germany, the attitude towards decision-making, time management, initiative, leadership, communication, confidence, responsibility, money and investment risk, mental stamina, creativity, acquired and inborn personal characteristics of businessmen as well as small (family) business development opportunities.*

Keywords: *business environment, competence, entrepreneurship, entrepreneur, innovation, level of entrepreneurship, motivation.*

Introduction

The research problem is the youth entrepreneurial education, one of the most important areas of critical economic development, reducing unemployment that has an impact on contributing to social and economic welfare of society. It is important to ensure the comprehensive understanding of the principle if young people have access to their family business, they continue their parents' business. Future professionals must be able to work in a team (it is necessary for workers and supervisors), to coordinate the individual and social competences, to be prepared for lifelong learning, scientific and technical progress and increasing demands for new knowledge, to adapt to the frequent change

concerning work, to corporate globalization requiring multi-management, which entails flexibility and tolerance, intellectual openness and all the efforts to execute the work. They have to be aware of the international arena, which is understood as the ability to work in different cultural systems, a great sense of responsibility for manufacturing a product, service, quality, likewise taking the responsibility over the collaborators. The main aim is to disclose the value of youth, the family approach to the constantly changing business environment. In order to accomplish this aim, the following tasks have been set: to describe the concept of entrepreneurship; to review the attitudes of young people participating in the survey of personal characteristics; to explore the opinions of respondents on the essential characteristics of an entrepreneur. According to A. Tajani, vice-president of the European Commission, responsible for enterprise and industry, business growth means more innovative and competitive jobs. Becoming an entrepreneur is allowing one's own vision to become a reality which requires a lot of personal risk and efforts. Entrepreneurs are the heroes of our time. Entrepreneurship is also the strongest growth promoter in the history of economy (10).

The aim of the article is to analyse the entrepreneurial dimension and to describe the attitude of the surveyed students towards personal characteristics in the changing business environment.

The objectives of the article are to define the concept of entrepreneurship in the context of learning to act, to evaluate and compare the level of entrepreneurship in Lithuania, Slovakia and Germany and to reveal young people's attitude towards decision-making, time management, initiative, leadership, communication skills, self-confidence, responsibility, investment risk, creativity, and small (family) business opportunities.

The Entrepreneurship and the level of Entrepreneurship

Entrepreneurship is the practice of establishing new organizations, particularly new businesses, generally in response to identified opportunities. Entrepreneurship is often a difficult undertaking, as the majority of new businesses fail. Entrepreneurial activities are substantially different depending on the type of organization that is being established. Entrepreneurship is the ability to transform the existing human and material resources into the production that is demanded and required by other people. The choice, frequency and stability of consumption point in relation to the production demand and its competitive advantages on the market (2).

The concept of entrepreneurship has a wide range of definitions. Entrepreneurship in a proper sense is understood as knowledge of earning money, creating surplus value, receiving investments. Entrepreneurship in a broad sense is understood as an individual way of thinking, personal, social and managerial competences. Joseph Schumpeter (1883 – 1950), one of the most well-known theorists on entrepreneurship, defined an entrepreneur as the one who reorganizes economic activity in an innovative and valuable way. His definition of entrepreneurship placed an emphasis on innovation, such as new products, new production methods, new markets and new forms of organization. J. Schumpeter (1961) defined innovation, creativity and discovery as the vital core subjects (2).

Economic literature provides many definitions of entrepreneurship. Entrepreneurship can be defined as an initiative of the organization, including the risk behaviour, increasing the value of the development process, as the opportunities for searching and using, focusing on innovation. The concept is derived from the English word “entrepreneurship”, which is associated with the possibility of discovering new opportunities, the opportunity to realize ourselves and the creation of economic or social value. Economic Glossary defines entrepreneurship as people’s propensity and ability to take the economic activity by combining capital, labour and other economic resources, in order to make profit and assuming all of the activities associated with risk. Entrepreneurship in its explicit sense is understood as creation of added economic value of the payment to make money, attracting investments. Entrepreneurship in its broad sense is a set of natural or acquired personal characteristics, which allows us creating not only economic but also social values. Entrepreneurship is a personal way of thinking, personal, social, managerial excellence, which allows adapting already existing knowledge to the needs of everyday life – specific skills, providing the opportunity not only to organize one’s own business, but also to take the risk for any decisions. If a fundamental mathematician and theoretical astronomy researcher had entrepreneurial qualities and abilities, he would be an innovator. If such a person were an artist, he would have to belong to avant-garde. In the world of business entrepreneurship family is the family of great strategists, the conquerors of new markets, new products, services and facilities. As the English sociologist and cultural historian Henry Thomas Buckle wrote: “In ancient times, the richest countries were those, which had generous nature; now those which have more active people.” (2). In regards with the educational services, young people are provided unique opportunities on the market, where they use practical experience and

theoretical knowledge in small and medium-sized enterprises. Promotion of youth entrepreneurship is one of the most important objectives of the educational institutions. Joseph Schumpeter once argued that economic progress takes place in “cracks” and “leaps” rather than “infinitesimal small steps” as it is driven by rule-breaking entrepreneurs. It might be nice to think that we could have growth and job-creation without a good deal of Schumpeterian cracking. But, unfortunately, some thoughts are really worthless, impossible to be implemented and even silly.

Small entrepreneurs need to develop new technologies, products and services that are competitive in the market. An entrepreneur must have a long-term strategy that should be implemented. Innovation is one common trend which is essential to ensure the success of entrepreneurship. Innovation brings something new or unusual onto the market and exacerbates the competitive process, as well as generates wealth. New companies, new products and new opportunities for business development increase the gross added value and improve the quality of life. Therefore, young people must deliberately use their inborn characteristics and acquire the characteristics during the study process which are necessary for their business development.

An entrepreneur is a person who undertakes and operates a new enterprise or venture and assumes some accountability for the inherent risks. Individual characteristics of the entrepreneur are the following: the ability to take the lead, self-sufficiency, innovative skills, creativity, enthusiasm, push, persistence, being a leader, the ability to overcome obstacles and communicate (1).

Today's producers are entrepreneurs, i.e. persons engaged in business and working independently at their own risk, and financially accountable for themselves. When working, businessmen have to make difficult decisions and to manage the flow of information. Entrepreneurship is a human way of thinking and acting, making money, attracting investments and customers, i.e. creating economic added value. Entrepreneurial characteristics are useful for a successful businessman in everyday and professional life and are closely related to the ability of strengthening one's position on the market.

Nowadays Lithuanian society is characterized by rapid changes in political, economic and social spheres. Changing business environment is alternating social lifestyle, values and relationship of individuals.

Rapidly changing business environment increased the number of enterprises: since 2007 till 2012 the number increased from 76516 to 83624 enterprises, that is 9.3 percent. The number of private enterprises since 2008 till 2012 decreased from 23406 to 12155, that is 52 per cent

(Table 1). Although the activity of a private enterprise provides more freedom, it simultaneously increases the risk of being responsible for one's own assets.

Table 1.

Number of enterprises (at the beginning of the year) in Lithuania, from 2007 to 2012 (3)

2007		2008		2009		2010		2011		2012	
Total	Private	Total	Private	Total	Private	Total	Private	Total	Private	Total	Private
76516	23406	81376	22704	84574	20499	83202	16742	86987	16410	83624	12155

Long-term national economic development strategies emphasize the fact that business development is one of the most important economic policies. It basically works on the general economic development, creation of job and ensuring social stability.

Unemployment is currently one of the most pending problems. Youth unemployment emerges due to the overall labour market situation.

Table 2.

Unemployment rate (%) in Lithuania, Germany and Slovakia from 2000 to 2011 (3)

Country	Lithuania	Germany	Slovakia
2000	16.4	7.5	18.8
2001	16.5	7.6	19.3
2002	13.5	8.4	18.7
2003	12.5	9.3	17.6
2004	11.4	9.8	18.2
2005	8.3	11.2	16.3
2006	5.6	10.3	13.4
2007	4.3	8.7	11.1
2008	5.8	7.5	9.5
2009	13.7	7.8	12.0
2010	17.8	7.7	14.4
2011	15.4	7.1	13.5

The youth (aged 20–24) unemployment rate in Lithuania in 2010 made up 17.8 per cent, and was twice as high as in 2005. The situation was very similar in Slovakia. The highest unemployment rate in Germany was in 2005 and every year decreased. The analysis shows that current situation

of the business environment in Lithuania and Slovakia is not favourable to young people.

The entrepreneurship index of the Department of Statistics is calculated on the basis of two criteria: the level of entrepreneurship (1) – according to the existing businesses per thousand of the population, the level of entrepreneurship (2) – by individuals engaged in individual activities, including those working under a business license, per thousand of the population. According to the Department of Statistics, it is possible to calculate the cumulative total of the level of entrepreneurship (3).

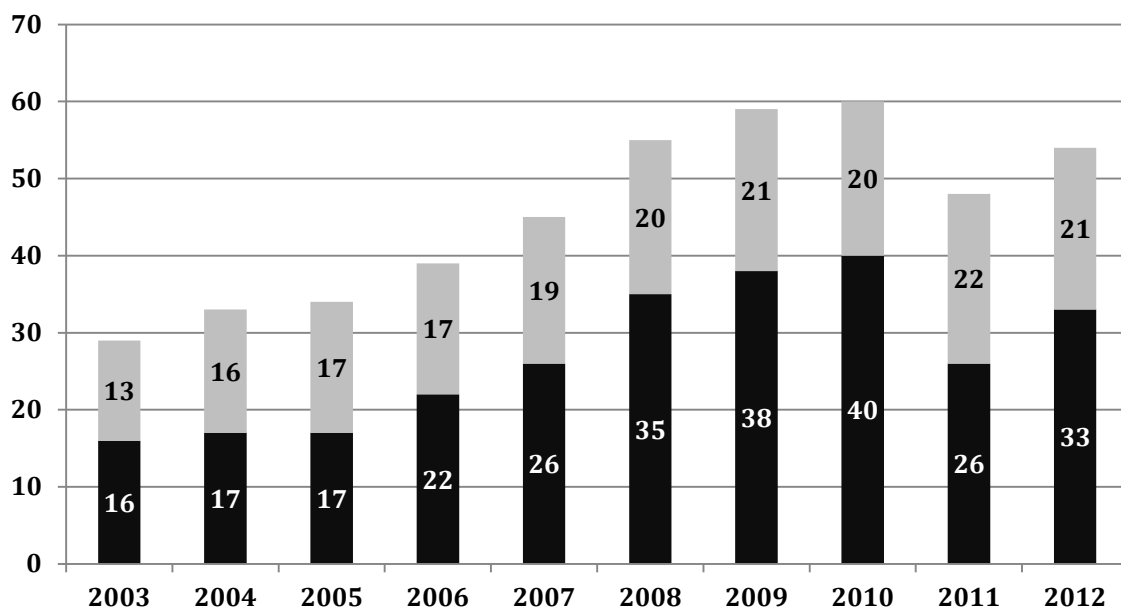

Figure 1. Cumulative total of the level of entrepreneurship rate in Lithuania in 2003–2012: operating companies (light grey) and persons engaged in individual activities, including those working under a business license (dark grey), the number of 1000 inhabitants (Authors, 2012)

The research on motivation and entrepreneurship

The goal of the research is to reveal the attitude of the youth towards entrepreneurship. The research objectives are the following:

- To find out the youth attitude towards essential characteristics of an entrepreneur.
- To reveal the 18–24 year old respondents' motivation in relation to setting up their own business or getting it from their parents.

The research methods are as follows: analysis and synthesis, grouping, and self-completion questionnaire methods. The research “Would you like to set up your own business or get it from your parents?” The period is defined as 2011–2012 in Vilniaus kolegija/University of Applied Sciences, Faculty of Economics, Lithuania, Kiel University of Applied

Sciences, Germany, University of Trencin, Slovakia. The questionnaire consisted of closed and open questions.

Table 3.

The questions which could be used to describe the natural and acquired characteristics of the respondents in Lithuania, Germany and Slovakia
(Authors, 2012)

Questions	Lithuania			Germany			Slovakia		
	Yes (%)	No (%)	No answer (%)	Yes (%)	No (%)	No answer (%)	Yes (%)	No (%)	No answer (%)
Do you like to make decisions?	76	12	12	68	30	2	88	10	2
Are you able to plan?	74	11	15	96	4	-	83	12	5
Do you finish your work on time?	71	17	12	68	28	4	85	12	3
Are you able to take the initiative?	66	18	16	91	7	2	78	18	4
Are you a leader?	30	38	32	40	60	-	43	47	10
Do you like working with people?	73	11	16	86	12	2	89	9	2
Do you easily adapt to changes?	64	24	12	76	20	4	80	15	5
Are you self-confident?	77	16	7	72	28	-	85	12	3
Are you determined to take risks investing money in business?	46	14	40	36	64	-	52	42	6
Are you physically and morally fit enough if it falls to work 12-16 hours per day, 6 days per week, weekends and holidays?	30	37	33	24	76	-	48	50	2
Are you strong enough to bear the strain?	34	33	33	49	48	3	42	55	3

Answering the question “Do your parents have their own business?” there were 6 per cent. The respondents emphasized the following characteristics of their parents–businessmen: ability to plan their work, make decisions, determination, risk–taking, diligence, thoroughness, leadership, ability to have logical mind and self–confidence.

The respondents pointed out the reasons why they were not motivated to set up their own business: having a negative opinion of a business sphere, present business situation, having no interest in a particular business sphere, having a wish to start business on their own. The respondents highlighted the essential characteristics of an entrepreneur. The research stated that the respondents had essential inborn and acquired characteristics of a businessman, but the reasons why they were not motivated to set up their own business were the following: studies are focused on the acquisition of the theoretical knowledge, business is a risky venture, most of them do not get practical knowledge in families and they do not want to succeed in their parents’ business.

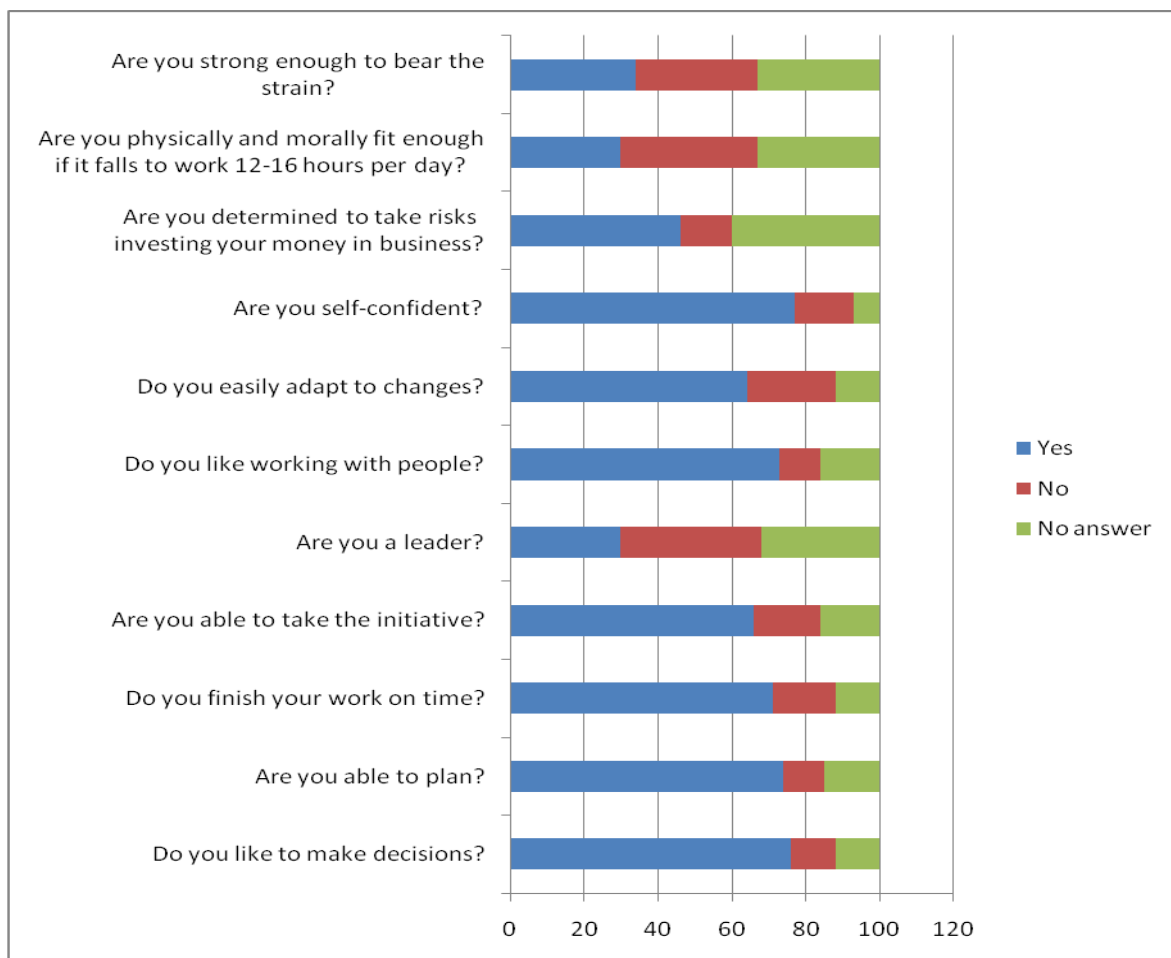

Figure 2. Answers of the students of Vilniaus kolegija/University of Applied Sciences, Faculty of Economics, Lithuania (Authors, 2012)

In order to successfully manage a business enterprise, you need to plan and be diligent. The survey results show that an average of 80 per cent of the respondents like to make decisions, about 80 percent of the respondents know how to plan their activities. Almost 83 per cent of German students can plan their activities. Slovak students finish their work on time (85 per cent). German students are proactive (91 per cent). Head of the company is a business planner and implementer, a leader influencing others to achieve company's goals. A successful business is very important for communication, adaptability to the environment. The survey showed that more than 80 per cent of German and Slovak students had good communication skills and 73 per cent of the surveyed Lithuanian students were easy to communicate with. About 80 per cent of German, Slovak and Lithuanian respondents noted that they could easily adapt to changes. In the survey such characteristics as ability to take the lead, self-sufficiency, innovative skills, creativeness, enthusiasm, push, persistence, being a leader, communicativeness were emphasized. Inborn and acquired characteristics rated by respondents are adequate to the characteristics of a successfully working entrepreneur. The respondents did not point out theoretical differentiation between characteristics of people and entrepreneurs because of the following reasons:

- The respondents of the three questionnaires equally rate the characteristics of an entrepreneur – communicativeness, diligence, self-confidence and the characteristics of people in agriculture – perceptivity, diligence and responsibility.
- People who are self-sufficient and are determined to risk, want to be businessmen, but only half of them were determined to take risks investing their money in business. It is true to say that business is a risky activity that is why motivation of making business is usually diminished.

Most parents possess such business characteristics: leadership, spiritual strength, responsibility, activity, integrity, determination and ability to perform work on time, work overtime, risk, and so forth. If their parents have business, half of the respondents, participating in the survey, want to have their own business, half of such respondents do not want to take over the business because of the following reasons: they do not like business and do not want to put a lot of effort in it, not all of them answered this question. 0.5 per cent of the respondents noted that their parents do not have their own business, but they admitted that if their parents had their own business, they would be very interested in such an activity and they would be ready to continue the family tradition.

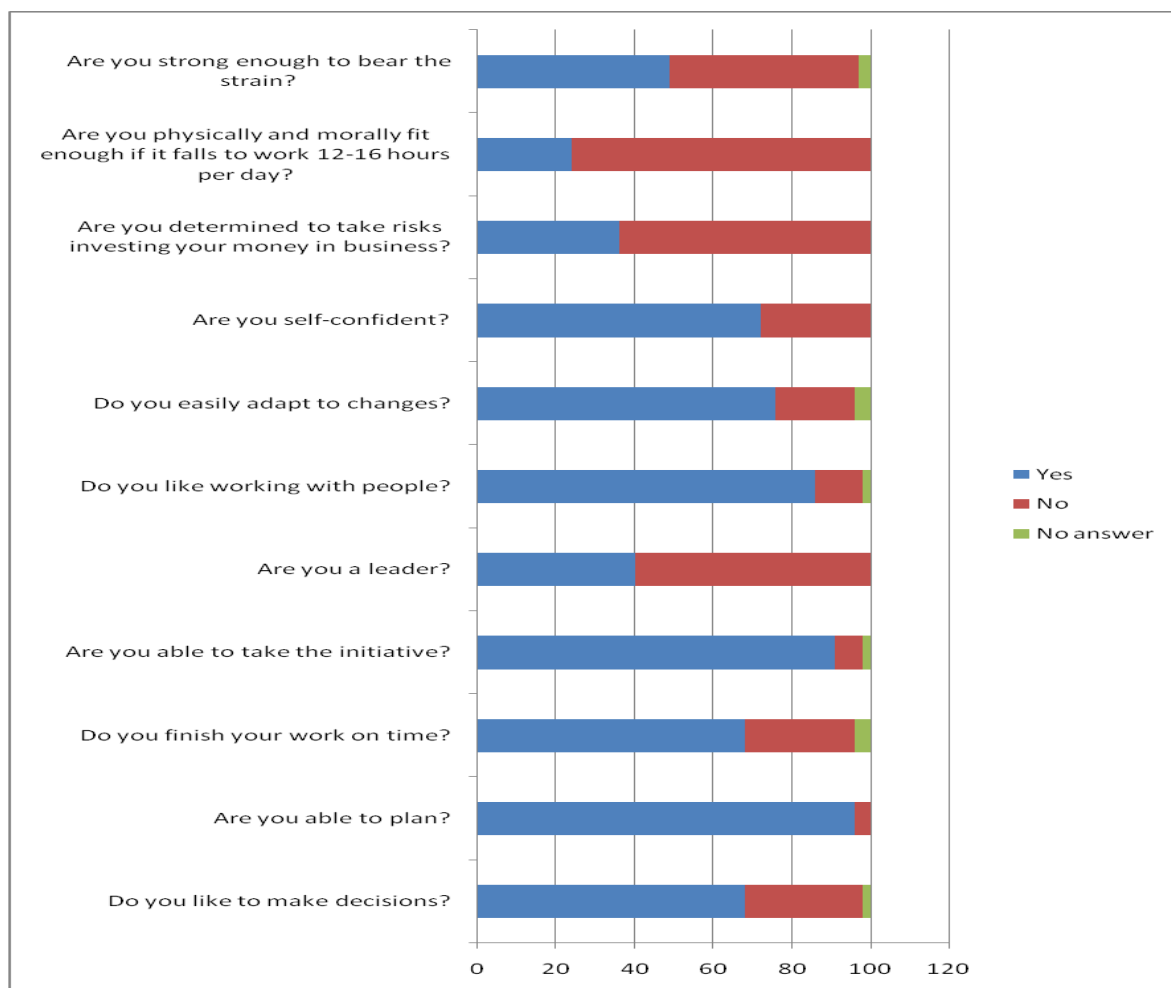

Figure 3. Answers of the students of University of Trencin, Slovakia (Authors, 2012)

An entrepreneur has to be self-sufficient and willing to risk. The question about confidence had a positive response rate of 80 per cent out of all surveyed students, almost every second respondent was determined to risk investing his/her money in business and about 30 per cent were physically and morally fit enough to work 12–16 hours per day, 6 days a week, weekends and holidays, and about 35 per cent of respondent were spiritually strong enough to work under pressure.

If to compare the results of three questionnaires, the views regarding essential inborn and acquired characteristics of an entrepreneur have changed. Essential common inborn and acquired characteristics of an entrepreneur are communicativeness, diligence, and self-confidence.

During their studies, students improve their theoretical knowledge. In order to get practical experience related to their field of studies, the students made a suggestion to volunteer their consulting services to the market, experiencing unique learning opportunities by doing

professional project work on the one hand and managing small and medium-sized enterprises on the other.

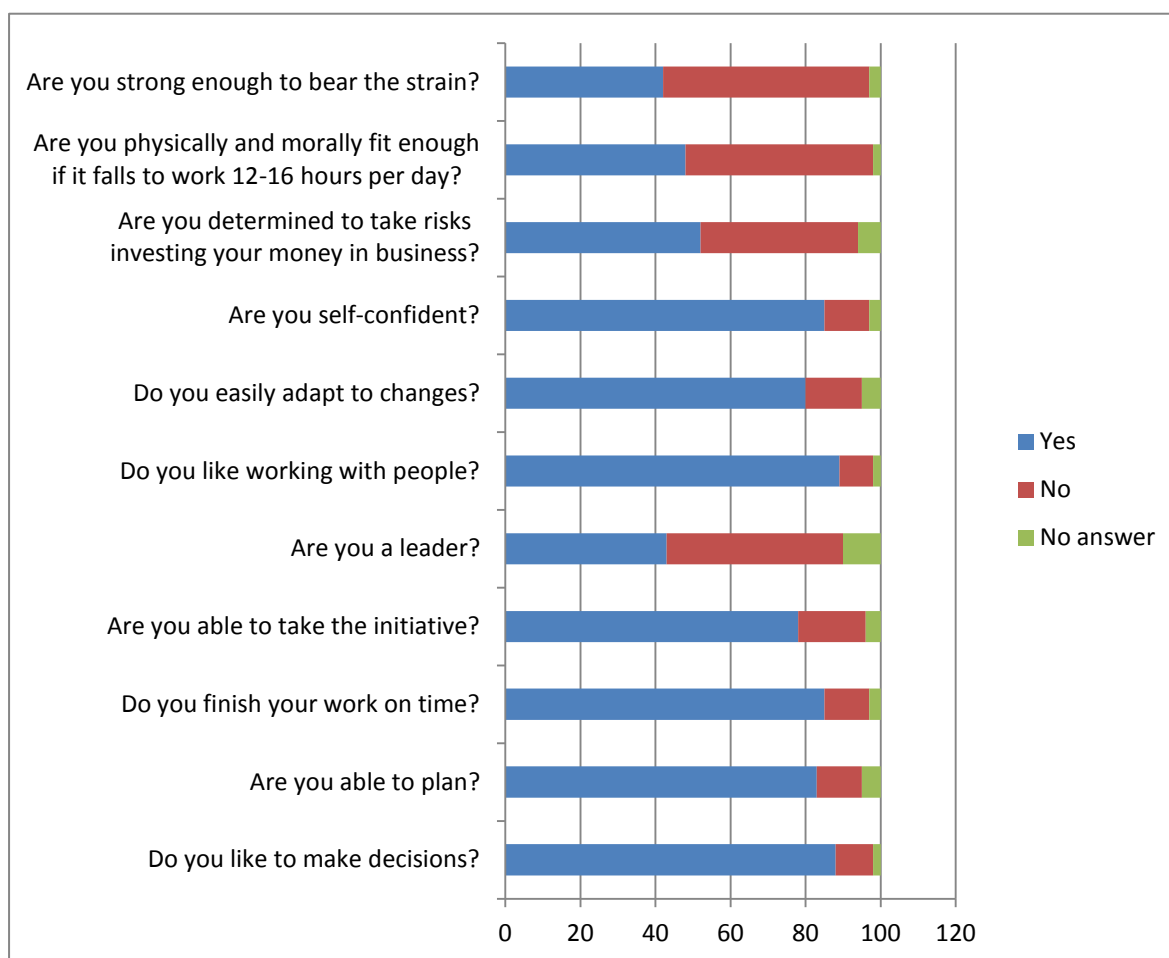

Figure 4. Answers of the students of Kiel University of Applied Sciences, Germany (Authors, 2012)

Conclusions

1. One of the most important strategic goals of the economic development is to create a favourable legal and economic environment for business in order to protect welfare and employment of society.
2. Today's producers are entrepreneurs, i.e. persons engaged in business and working independently at their own risk being also financially accountable for themselves.
3. The concept of entrepreneurship has a wide range of definitions. Entrepreneurship in a proper sense is understood as knowledge of earning money, creating surplus value, receiving investments. Entrepreneurship in a broad sense is understood as an individual way of thinking, personal, social and managerial competences.

4. Business is a risky activity and personal bankruptcy together with the fear of failure weakens the motivation to engage in it.
5. Research stated that the respondents have essential inborn and acquired characteristics of a businessman, but the reasons why they are not motivated to establish their own business are the following: studies are more focused on acquiring theoretical knowledge, business is a risky venture, most of them do not get practical knowledge in families and they do not want to succeed in their parents' business.
6. An average of 80 per cent of the respondents from all countries like to make decisions, know how to plan their activities, complete their work on time, they are responsible, self-confident and able to communicate. German students are proactive. About 80 per cent of German, Slovak and Lithuanian respondents noted that they could easily adapt to changes.
7. During their studies, students do not get enough practical experience that is why they make a suggestion to volunteer their consulting services to the market, experiencing unique learning opportunities by doing professional project work and managing small and medium-sized enterprises.

Bibliography

1. *Henry Thomas Buckle*. [online]. [seen on 2 Oct 2012] Available: http://lt.wikiquote.org/wiki/Henris_Tomas_Boklis.
2. http://ec.europa.eu/news/business/130110_lt.htm.
3. <http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=2328>.
4. *Jaunimo verslumas* [online]. [seen on 2 Oct 2012] Available: http://www.esparama.lt/es_parama_pletra/failai/fm/failai/Vertinimas_ESSP_Neringos/Ataskaitos_2011MVP/Jaunimo_verslumas_ataskaita.pdf
5. *GEM pristatymas* [online]. [seen on 2 Oct 2012] Available: http://www.ukmin.lt/uploads/documents/SVV/GEM_pristatymas.pdf.
6. *Labour market. Eurostat yearbook 2012* [online]. [seen on 27 Jan 2013] Available: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/CH_05_2012/EN/CH_05_2012-EN.PDF.
7. *Verslo aplinka* [online]. [seen on 27 Sept 2012] Available: http://www.ukmin.lt/web/lt/verslo_aplinka/smulkaus-ir-vidutinio-verslopolitika/verslumoskatinimas/Europos_Komisijos_komunikatas.
8. *Ūkio ministerijos ataskaita* [online]. [seen on 27 Sept 2012] Available: <http://www.ukmin.lt/lt/veikla/ataskaita/ataskaita2009.php>.
9. *Economist* [online]. [seen on 2 Oct 2012] Available: <http://www.economist.com/news/business/21581965-true-entrepreneurs-find-worth-worthless-and-possibility-impossible-crazy-diamonds?fsrc=scn/tw/te/pe/crazydiamonds>.
10. *Zoltan J., Szerb, L. The Global Entrepreneurship Index (GEIDEX). Jena Economic Research Paper* (April 2009). ISSN 1864-7057

Kopsavilkums

Mūsdienu straujās globalizācijas apstākļos izglītībai būtu jāstiprina sabiedrības radošās spējas, jo īpaši tas attiecas uz jauno paaudzi. Tādējādi tiktu aizsargāta un attīstīta identitāte, audzināta pilsoniska sabiedrība, palielināta nodarbinātība, jo īpaši jauniešu vidū, veicināta ekonomiskā konkurētspēja, samazinot nabadzību un sociālo izstumtību. Darbā ir skaidrots uzņēmējdarbības jēdziens, konkurētspējas nozīme, uzņēmējdarbības kompetences nozīme mācoties rīkoties, kā arī atainota kopējā situācija attiecībā uz jauniešu nodarbinātību un bezdarbu darba tirgū, problemātika saistībā ar uzņēmējdarbības līmeņiem. Darbā ir arī atspoguļoti aptaujas, kas veikta Lietuvas, Slovākijas un Vācijas jauniešu vidū, rezultāti. Galvenais mērķis bija atklāt jaunās paaudzes vērtību, viņu ģimenes pielāgošanās spēju nemitīgi mainīgajai uzņēmējdarbības videi. Šī mērķa sasniegšanai tika izvirzīti šādi uzdevumi: uzņēmējdarbības jēdziena izpēte, veiktajā aptaujā iesaistīto jauniešu attieksmes pret personīgām iezīmēm noteikšana, respondentu uzskatu attiecībā uz galvenajām uzņēmējdarbības iezīmēm izpēte. Uzņēmējdarbība ir cilvēku domāšanas un rīcības veids, naudas pelnīšana, investīciju un klientu piesaistīšana, t.i., ekonomiskās pievienotās vērtības radīšana. Uzņēmējdarbības īpašības uzņēmējam ir būtiskas ikdienas un profesionālajā dzīvē, kā arī tās ir cieši saistītas ar spējām nostiprināt pozīciju tirgū.

Aptauja tika veikta laika posmā no 2011. līdz 2012.g. 3 šādu iestāžu studentu vidū: Viļņas kolēģija/ Lietišķo zinātņu Universitāte, ekonomikas fakultāte (Lietuva) (*Vilniaus kolegija/University of Applied Sciences, Faculty of Economics*), Ķīles Lietišķo zinātņu Universitāte (Vācija) (*Kiel University of Applied Sciences*), Trenčinas Universitāte (Slovākija) (*University of Trencin*). Aptaujas rezultāti parādīja, ka vidēji 80% respondentu visās minētajās valstīs patīk lēmumu pieņemšana, viņi zina, kā plānot savas aktivitātes, kā laicīgi pabeigt savu darbu, kā arī viņi ir aktīvi. Uzņēmuma vadītājs ir arī uzņēmējdarbības plānotājs un īstenotājs, līderis, kas ietekmē citus uzņēmuma mērķu sasniegšanai. Veiksmīga uzņēmējdarbība ir ļoti būtiska komunikācijas procesam, piemērošanās spējām videi. Aptauja pierādīja to, ka vairāk nekā 80 procentiem Vācijas un Slovākijas studentu piemīt labas komunikācijas spējas, 73 aptaujātajiem Lietuvas studentiem nesagādāja grūtības komunicēt ar citiem cilvēkiem. Apmēram 80 procenti Vācijas, Slovākijas un Lietuvas respondentu norādīja, ka viņiem būtu viegli pielāgoties izmaiņām.

LAUKU TŪRISMA ILGTSPĒJĪGA ATTĪSTĪBA LATGALĒ

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF RURAL TOURISM IN LATGALE

Iveta DEMBOVSKA

Mg.oec., Rēzeknes Augstskolas lektore
Rēzekne, Latvija
E-pasts: dembovska.iveta@inbox.lv

Inese SILICKA

Mg.soc.sc., Rēzeknes Augstskolas lektore
Rēzekne, Latvija
E-pasts: isilicka@inbox.lv

Abstract. *The article discusses theoretical aspects of rural tourism and its sustainable development, as well as focuses on rural tourism development issues and the socio-economic situation. The present article critically reviews the development of rural tourism in Europe, the meaning of various national eco-labels in the development of rural tourism, and the tools of sustainable development of Latvia, their nature and the role in the development of rural tourism. The authors have also explored the range of “environmentally friendly” rural tourism offers in Latgale region and developed a new offer.*

Keywords: *“green certificate”, rural tourism, sustainable development.*

Ievads

Tūrisms ir nozare, kas strauji attīstās un tiek prognozēts, ka tuvāko pāris desmitu gadu laikā īpaši strauja attīstība noritēs Baltijas jūras reģionā. Tādēļ daudzas pašvaldības tūrisma un ar to saistīto nozaru attīstību uzskata par vienu no savām prioritātēm. Lauku tūrisma radītās darbavietas var būt ļoti nopietna motivācija vietējiem iedzīvotājiem, lai atturētu tos no aizceļošanas prom no laukiem. Vietējie iedzīvotāji, attīstot ar tūrismu saistītās profesionālās, uzņēmējdarbības un organizatoriskās iemaņas, var palielināt gan savu ietekmi uz tūrisma attīstību, gan gūt lielākas peļņas iespējas.

Tēmas aktualitāti nosaka tas, ka pavadot brīvdienas laukos, gan Latvijas iedzīvotāji, gan arī ārvalstu tūristi vēlas atpūsties neskartā un mazapdzīvotā vidē. Kā jebkura cilvēka darbība, arī tūrisms visās tā izpausmēs ietekmē procesus dabā.

Tūrisma un dabas attiecības ir pētītas daudzviet pasaulē. Arī Latvijā pēdējos gados šai problēmai pievērsta pastiprināta uzmanība. No tūrisma attīstības ilgtspējības viedokļa būtiski ir apzināties, ka katrai tūrisma vietai jeb objektam ir sava vides ietilpība. To varētu raksturot kā vietas spēju uzņemt noteiktu skaitu apmeklētāju, nenodarot dabai pāri.

Definējot problēmu, autori uzskata, ka ikvienam Latgales lauku tūrisma vadītājam jāsaprot, ka ilgtspējīga attīstība ir iespēja saglabāt dabu, gleznainu ainavu un dzidrus ūdens baseinus, kas ir tūristu piesaistes galvenais resurss lauku apvidū, kā arī samazināt piesārņojumu. Ilgtspējīga lauku tūrisma attīstība ne tikai palielinās tūristu skaitu, bet arī paaugstinās dzīves līmeni vietējiem iedzīvotājiem un veicinās reģiona attīstību.

Raksta mērķis: veikt lauku tūrisma ilgtspējīgas attīstības iespēju izpēti un analīzi Latgalē.

Mērķa sasniegšanai tiek izvirzīti šādi uzdevumi:

1. Izpētīt lauku tūrisma un ilgtspējīgas attīstības teorētiskos aspektus;
2. Veikt lauku tūrisma sociālekonomiskās situācijas raksturojumu un izpētīt attīstības problēmas;
3. Izpētīt vidi raksturojošo elementu ietekmes;
4. Izpētīt ekonomiku un labklājību ietekmējošos faktorus;
5. Izpētīt lauku tūrisma mītņu videi draudzīgo piedāvājumu;
6. Izteikt videi draudzīga – ilgtspējīga lauku tūrisma produkta piedāvājuma vīziju;
7. Veikt secinājumus un izteikt priekšlikumus.

Pielietotās metodes: kontentanalīze, loģiski–konstruktīvā metode, analīze.

Lauku tūrisma un ilgtspējīgas attīstības teorētiskie aspekti

Latvijas Republikas „Tūrisma likumā” lauku tūrisms tiek definēts kā tūrisma veids, kura mērķis ir, balstoties uz vietējiem sociāliem, kultūras un dabas resursiem, piedāvāt tūristiem iespēju atpūsties vai izmantot tūristu mītnes lauku teritorijā (24.).

Savukārt, asociācija „Lauku Ceļotājs” (20.) iepriekšminēto definīciju papildina un lauku tūrisma definē kā tūrisma veidu, kura galvenais mērķis ir, balstoties uz vietējiem sociāliem, kultūras un dabas resursiem, piedāvāt patērētājiem iespēju atpūsties un/vai izmantot tūristu mītnes lauku apdzīvotās vietās, izņemot republikas nozīmes pilsētas.

Eiropas lauku tūrisma apvienība „Eurogites” (16.) lauku tūrisma ir definējusi sekojoši: lauku tūrisms ir ilgtspējīga, daudzfunkcionāla aktivitāte, kas balstīta uz vietējiem, ar tradicionālo lauksaimniecību, kultūru vai dabas vērtībām saistītajiem resursiem laukos vai mazpilsētās, kur tūrisms nav galvenais ienākumu avots.

Knovds (*I. Knowd*) darbā „*Rural tourism: Panacea and Paradox*”. („Lauku tūrisms: Panaceja un Paradokss”) (3.) uzsver, ka lauku tūrisms ir veidots balstoties uz lauksaimniecības ainavām un to raksturo ar pielāgotas dabas vai ļoti pārveidotu ainavu baudīšanu. Lauku tūrismā ir

iespējams uzzināt par zemes lietošanas veidiem un lauku cilvēka kultūru, kur starp cilvēku un zemi ir izveidota mijiedarbība. Tas ir izveidots uz lauksaimniecības un saimniecību pamata.

Eiropas Komisijas veidotajā patērētāju izglītības projektā lauku tūrismam pievienoti vairāki paveidi:

- agrotūrisms ir plašāks jēdziens, ar ko parasti saprot dzīvošanu lauku saimniecībā ar vietējās kultūras un tradīciju iepazīšanu, bet tas var ietvert arī vietējos kultūras festivālus, muzejus, amatniecības izstādes, kultūras pasākumus un atrakcijas;
- zaļais tūrisms ir videi draudzīgs tūrisms, kur tiek apmeklētas dažādas dabas bagātības;
- ekotūrisms – integrē lauku attīstību, tūrismu, resursu izmantošanu un aizsargājamo teritoriju pārvaldi. Parasti ar ekotūrismu saprot dabas tūrismu, kas veicina vides aizsardzību, nes tiešus labumus vietējai sabiedrībai un kultūrai, kas tūristiem dod pozitīvu un izglītojošu pārdzīvojumu (22.).

Savukārt M. Todorovica savā darbā „Lauku tūrisms Serbijā kā attīstības koncepcija neattīstītajiem reģioniem” (8.) norāda, ka lauku tūrisms apvieno vairāk nekā 19 tūrisma veidus: saimniecību tūrismu, tūrismu citos lauksaimniecības mājokļos, dzimtenes tūrismu, sporta un izklaides tūrismu, piedzīvojumu tūrismu, veselības tūrismu, izziņas tūrismu, tranzīta tūrismu, kempinga tūrismu, jūras tūrismu, kontinentālo tūrismu, kultūras tūrismu, reliģiju tūrismu, medību tūrismu, zvejniecības tūrismu, vīna degustācijas tūrismu, gastronomisko tūrismu, ekotūrismu u.c.

Agrotūrisms un ekotūrisms kā lauku tūrisma paveidi kļūst par arvien pieprasītākiem tūrisma veidiem pasaulē. Tādas valstis kā Slovākija, Vācija, Čehija, Polija un citas ik gadu intensīvi palielina uzņemto lauku tūristu skaitu.

Eksperti bieži lauku tūrisma, agrotūrisma un ciemata tūrisma apzīmējumus izmanto kā sinonīmus. To var izskaidrot ar to, ka viesmīlība laukos ir saistīta ar lauksaimniecību un šis tūrisma produkts sastāv no izmitināšanas, ēdināšanas un atpūtas pakalpojumiem. Lauku tūrisms paredz īpašas, autentiskas emocijas tūristiem, alternatīvu ienākumu un vietējo dabas vērtību un kultūras saglabāšanu attiecībā uz vietējiem iedzīvotājiem (7.).

Ilgspējīga attīstība ir attīstība, kas nodrošina šodienas vajadzību apmierināšanu, neradot draudus nākamo paaudžu vajadzību apmierināšanai (13.).

V. Miltojeviča savā rakstā “Ilgspējīgas attīstības kulturāla dimensija kā vietējās kopienas attīstības koncepcija” (6.) norāda, ka viena

no pirmajām ilgtspējīgās attīstības definīcijām tika dota *Brutland* ziņojumā “Mūsu kopīgā nākotne”. Šajā ziņojumā ilgtspējīga attīstība (*sustainable development*) tiek definēta kā attīstība, ko izmanto, lai apmierinātu pašreizējās vajadzības, tā lai neapdraudētu nākamās paaudzes apmierināt savas vajadzības. Būtībā, ilgtspējīga attīstība ir izmaiņu process, kurā resursu izmantošana, ieguldījumu virziens, tehnoloģiju attīstības orientēšana un institucionālās pārmaiņas ir harmonijā un ļauj izmantot pašreizējos un nākotnes potenciālus, lai apmierinātu cilvēku vajadzības un vēlmes.

Latvijas reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrija uzsver, ka ilgtspējīga attīstība ir attīstība, kur šodienas vajadzību apmierināšana neapdraud nākamo paaudžu iespējas apmierināt savējās (25.). Tai ir trīs dimensijas – ekonomiskā, sociālā un apkārtējās vides. Tas nozīmē, ka ekonomiskā attīstība notiek saudzīgi rīkojoties ar mūsu planētas resursiem un rūpējoties par to, lai uz Zemes tiktu saglabāta bioloģiskā daudzveidība. Ilgtspējīga attīstība veicina sabiedrības kopējo labklājību un sniedz cilvēkam iespēju dzīvot veselīgā vidē, īstenojot savu potenciālu un spējas.

Ilgtspējīga attīstība nav jauna koncepcija. Tā ir jaunākā izpausme mūžsenai ētikai, kas saistīta ar cilvēka un vides attiecībām un pašreizējās paaudzes atbildību pret nākamajām paaudzēm. Ilgtspēja funkcionē tikai virzienā no apakšas uz augšu. Tai nepieciešama sabiedrība, kuras lielākā daļa identificējas ar līdzdalību ilgtspējīgas attīstības mērķu formulēšanā un sadarbojas gan vietējā, gan reģionālā līmenī.

Ilgtspējīgas attīstības jēdziens pirmo reizi tika minēts Riodežaneiro konferencē „Vide un attīstība” 1992. g. Šodien to atzinušas un apņēmušās īstenot visas pasaules attīstītās valstis (15.).

Ilgtspējīgās attīstības mērķi un principi ir kļuvuši par vadlīnijām, lai pieņemtu atbilstošus ekonomiskus un politiskus, kā arī vides aizsardzības lēmumus, kuru mērķis ir (2.):

- ierobežot cilvēces ietekmi uz apkārtējo dabas vidi un nepieļaut tālāku vides pašatjaunošanās spēju pārsniegšanu;
- samazināt līdz minimumam neatjaunojamo resursu patēriņu un nodrošināt atjaunojamo resursu izmantošanas paplašināšanu;
- saudzēt un aizsargāt dabu, nodrošināt bioloģiskās daudzveidības saglabāšanu;
- veicināt ekonomisko attīstību, lai nodrošinātu cilvēka vajadzības, ļautu paaugstināt dzīves kvalitāti un nodrošinātu taisnīgu pasaules bagātību sadali;

- izveidot tādu lēmumu pieņemšanas un pārvaldības sistēmu, kas sekmē sabiedrības līdzdalību lēmumu pieņemšanas procesā.

Galvenie ilgtspējīgās attīstības uzdevumi ir (2.):

1. Resursu saglabāšana, respektīvi, cilvēces attīstībai nepieciešamo resursu pieejamības nodrošināšana ne tikai esošajām, bet arī nākamajām paaudzēm. Līdz ar to nepieciešams realizēt rīcības programmu un politiku, kuras mērķis ir paaugstināt neatjaunojamo resursu izmantošanas efektivitāti, to aizvietošanu ar atjaunojamiem resursiem, vienlaikus saglabājot bioloģisko daudzveidību un aizsargājot sugu ģenētisko potenciālu. Šī uzdevuma risināšanas pieejas ir labi zināmas – tās ir, piemēram, alternatīvo enerģijas avotu attīstība, ražošanas un cita veida atkritumu atkārtota izmantošana, jaunu, videi draudzīgu tehnoloģiju attīstība;
2. Cilvēka radītās (antropogēnās) vides un dabas vides sabalansēta attīstība, kas saistās, piemēram, ar nepieciešamību saglabāt lauksaimnieciski izmantojamo zemju produktivitāti, optimizēt pilsētu teritoriju izmantošanu un transporta plūsmas;
3. Sabiedrības attīstībai pieņemamas vides kvalitātes nodrošināšana, pārtraucot vai ierobežojot procesus, kas degradē vidi, negatīvi ietekmē ekosistēmu pašatjaunošanās spējas, un nepieļaujot procesus, kas var nelabvēlīgi ietekmēt cilvēku veselību un samazina dzīves kvalitāti. Vienlaikus nepieciešams atjaunot degradēto vidi;
4. Sociālās vienlīdzības nodrošināšana. Ilgtspējīga attīstība nav iedomājama bez sociālās vienlīdzības nodrošināšanas gan valstī, gan starp valstīm, nepieļaujot ienākumu nevienlīdzības pieaugumu un nodrošinot tādu attīstību, kas samazina sociālo nevienlīdzību;
5. Sabiedrības līdzdalība valsts un vides pārvaldē vistiešāk rāda, ka ilgtspējīga attīstība jāatbalsta un jāuztur visai tautai. Ilgtspējīga attīstība nav sasniedzama bez sabiedrības attieksmes pret patēriņu resursu izmantošanas maiņu. Sabiedrības pāreja uz ilgtspējīgu attīstību nav iedomājama bez politiskas apņemšanās un pārejas no tādas sociāli ekonomiskās sabiedrības organizācijas, kas balstās uz esošo resursu pārtēriņu un iegūto labumu nevienlīdzīgu sadali, uz sabiedrību, kuras pamatā ir sociālā vienlīdzība, resursu saudzīga izmantošana un efektīva pārvalde. Vienlaikus ir skaidrs, ka šādas izmaiņas sabiedrībā nav sasniedzamas ar

administratīvām reformām, bet tām ir jābūt ierosinātām un atbalstītām no apakšas. Ilgtspējīgās attīstības uzdevums ir panākt izmaiņas attieksmē pret vērtībām, nodrošinot aizvien lielāku sabiedrības līdzdalību politisku lēmumu pieņemšanā un sabiedrības pārvaldē.

Ilgtspējīga attīstība sasniedzama, rodot risinājumu visiem šiem pieciem uzdevumiem – īstenojot sabiedrības plānošanu tirgus ekonomikā un nenosakot, kādā politiskā sistēmā šie uzdevumi tiek risināti (2.).

Tūrisma asociācija „Lauku Ceļotājs” ilgtspējīgu tūrisma attīstību definē kā tūrisma attīstību, kas neapdraud dabas, kultūras un sociālos resursus, vienlaicīgi nodrošinot ekonomisko attīstību un pieaugošu dzīves kvalitāti vietējiem iedzīvotājiem, kā arī visa veida resursu racionālu izmantošanu (20.).

Ilgtspējīgas attīstības princips pastāv, ja tūrisma nozare tiek attīstīta, apmierinot pašreizējās tūristu un tūrisma galamērķu vajadzības, vienlaicīgi tos aizsargājot un vairojot to nākotnes iespējas. Tūrisma resursi, īpaši fiziskās un sociālās vides resursi, uzturot kultūras integritāti, pamata ekoloģiskos procesus, bioloģisko daudzveidību un dzīves atbalsta sistēmas, tiek saglabāti ilglaicīgai izmantošanai nākamajām paaudzēm, vienlaicīgi dodot labumu mūsdienu sabiedrībai (18.).

Pasaules Tūrisma organizācija ir definējusi ilgtspējīgas tūrisma attīstības desmit pamatprincipus (23.):

1. Dabas, sociālo un kultūras resursu saglabāšana un nenoplicinoša izmantošana;
2. Pārmērīga patēriņa un atkritumu samazināšana;
3. Dabas, sociālās un kultūras daudzveidības uzturēšana un palielināšana;
4. Tūrisma attīstības integrēšana vietējā un nacionālā stratēģiskās plānošanas darbā, ietekmes uz vidi izvērtēšana;
5. Vietējo ekonomisko aktivitāšu atbalstīšana un vides aizsardzības izmaksu novērtēšana;
6. Vietējo iedzīvotāju iesaistīšana tūrisma sektorā;
7. Savstarpēja konsultēšanās starp tūrisma industrijas pārstāvjiem un vietējiem iedzīvotājiem, organizācijām un institūcijām;
8. Apkalpojošā personāla regulāra apmācīšana un vietējo darbinieku izvēle visa līmeņa amatos;
9. Tūrisma tirgus atbildības izvērtēšana, tūristu nodrošināšana ar iespējami pilnīgu informāciju;
10. Nepārtraukta tūrisma industrijas izpēte un monitorings.

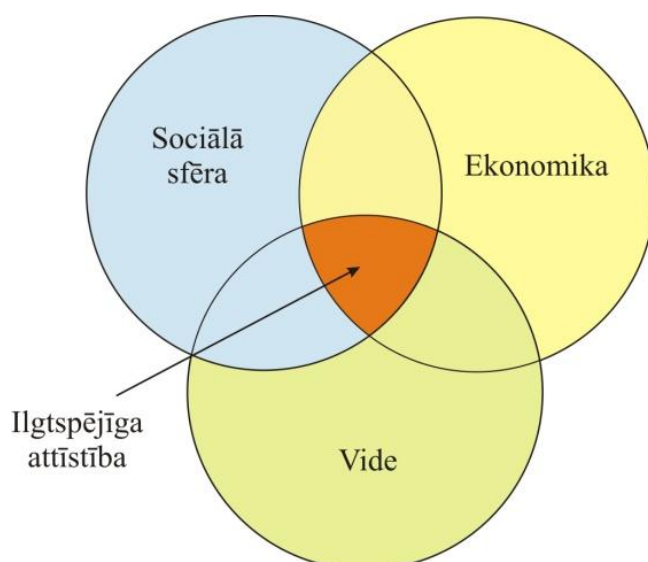
Par ilgtspējīgas attīstības veicinošiem var uzskatīt ekotūrisma, lauku tūrisma, dabas, zaļā un izziņas tūrisma veidus (5.).

Lauku tūrismam raksturīgs, ka ceļojuma nolūks ir iepazīties ar lauku dzīvi, ikdienu un lauksaimniecisko ražošanu, atpūsties laukos. Lauku tūrisms ietver arī atpūtas un kultūras tūrisma elementus. Latvijā ir senas lauku tradīcijas un pieejamie dabas un vides resursi ir par pamatu šī tūrisma veida attīstībai. Lauku un dabas tūrisms ir viens no veidiem, kuram ir nozīmīga loma kā vietējā, tā arī starptautiskā tūrismā. Šis tūrisma veids sniedz arī būtisku ieguldījumu ilgtspējīgas tūrisma nozares un produktu attīstībā. Piedāvājuma attīstīšana atbilstoši vietējā tūrista interesēm un vajadzībām ir pamats arī ārvalstu tūristu piesaistei un tādējādi pakalpojuma eksporta pieauguma veicināšanai. Ir nepieciešams nodrošināt labvēlīgus apstākļus piesaistoša, kvalitatīva un ilgtspējīga piedāvājuma attīstībai. Risināmo jautājumu lokā ir dažāda līmeņa regulējumu augstās prasības un kopumā uzņēmējdarbības atvieglošanas nepieciešamība (18.).

Lauku tūrisma attīstības problēmas un sociālekonomiskās situācijas raksturojums

Ilgspējīga attīstība aptver trīs savstarpēji saistītas dimensijas: ekonomikas, sociālo un vides, un tai nepieciešama šo trīs dimensiju savstarpēja integrācija. Vides aizsardzības aspekti tiek integrēti visās tautsaimniecības nozarēs, lai nodrošinātu veselīgu, drošu dzīvi un labklājību gan esošajām, gan arī nākamajām paaudzēm. Arvien lielāku lomu ilgtspējīgā attīstībā iemanto dažādi ekonomiskie instrumenti, sabiedrības izglītošana un preventīvie pasākumi (14.).

Ilgspējīgās attīstības koncepcija balstās uz nepieciešamību optimizēt ekonomisko attīstību un sociālo sistēmu, kā arī ietekmi uz vidi un resursu izmantošanu. Šim attīstības modelim jānodrošina ekonomikas, vides un sociālās sfēras ilgtspēja laikā un telpā (1.att.). Trīs pamata sfēras, bez kurām mūsdienās nav iespējama cilvēces pastāvēšana, ir darboties spējīga ekonomika, harmoniska sabiedrība un veselīga vide, kas vienlaikus ir vēlamie ārējie priekšnosacījumi indivīda attīstībai. Ilgtspējīga attīstība nozīmē to, ka jebkurš ekonomikas, sabiedrības vai vides jautājums jārisina tā, lai pieņemtais lēmums būtu labvēlīgs vai pēc iespējas mazāk nelabvēlīgs pārējo sfēru attīstībai (2.).

1.attēls. Vides, ekonomikas un sociālās sfēras ilgtspējīga attīstība (2.)

Valsts un pašvaldību pārvaldei nepieciešama precīza, nepārprotami skaidra un laikus sniegta informācija politikas prioritāšu noteikšanai, politikas veidošanai un ieviešanas lietderības un efektivitātes novērtēšanai. Savukārt, uzņēmumu vadība ieinteresēta saņemt informāciju par veikto pasākumu ietekmi ne tikai uz uzņēmumu attīstību, bet arī tautsaimniecības izaugsmi kopumā, vides kvalitātes saglabāšanu un dabas resursu izmantošanu, kā arī sabiedrības labklājību, iepļanojot jaunus pasākumus. Iedzīvotāji un sabiedriskās organizācijas vēlas būt informēti par sabiedrības attīstības tendencēm.

Lai informācija atbilstu augstākminētajām prasībām un būtu pēc iespējas viegli uztverama, izstrādātas rīcības jomas, kas ļauj:

- sabiedrībai uzzināt, vai tās attīstība ir ilgtspējīga;
- novērot un izvērtēt stratēģisku mērķu sasniegšanas un rīcību ieviešanas gaitu;
- salīdzināt ilgtspējīgu attīstību globālā mērogā.

Autori, tiekoties ar lauku tūrisma uzņēmējiem (semināru laikā), konstatē, ka Latgales reģiona lauku tūrisma uzņēmēju viena no problēmām ir apkopotas informācijas trūkums par ilgtspējīgas attīstības virzieniem Latgalē.

Tā kā daudzus pasākumus un procesus ir grūti izmērīt un izvērt, atspoguļot grafiski, grūti arī tiem piemērot rīcības jomas. Līdzšinējā starptautiskā pieredze liecina, ka tās piemēro tikai daļai stratēģisko mērķu. Jāņem arī vērā, ka jomu kopa „izgaismo” nelielu sabiedrības attīstības daļu un pastāv risks izlaist no redzesloka svarīgus attīstības procesus citās jomās. Svarīgi ir uzturēt pārvaldāmu rīcības jomu skaitu, kas atbilst nepieciešamajām zināšanām (14.).

Pēc autoru uzskatiem, tieši tāpat kā ilgtspējīga attīstība, arī lauku tūrisma ilgtspējīga attīstība nevar pastāvēt bez trīs dimensijām: vide, labklājība un ekonomika. Tomēr lauku tūrismā šo sfēru mijiedarbība ir šaurāka un nedaudz savādāka. Tā ir ainavas un bioloģiskās daudzveidības saglabāšana, ekoloģisku materiālu un produktu pielietošana uzņēmējdarbībā, sadarbība ar vietējiem iedzīvotājiem un darba vietu izveide, pašvaldību budžetu palielināšana, maksājot nodokļus, kurā atrodas lauku tūrisma mītne.

Vidi raksturojošo elementu ietekmes izpēte

Pēdējo tūkstošu gadu laikā cilvēks ir kļuvis par vienu no būtiskākajiem vidi ietekmējošiem faktoriem. Cilvēks pastāvīgi izmanto vides resursus savu arvien pieaugošo vajadzību apmierināšanai. Dabas resursu aizsardzība ir kļuvusi par otršķirīgu uzdevumu pēc cilvēka ērtībām un tehnoloģiskā progresa. Neskatoties uz to, ka pēdējo gadu desmitu laikā vides aizsardzība ir kļuvusi par vienu no prioritātēm, vēl aizvien mums katram kā indivīdam ir maz izpratnes par reālām darbībām, kā katrs no mums var mazināt ietekmi uz vidi, saglabājot mūsu planētu par vietu, kur varēs dzīvot mūsu bērni (11.).

Vides piesārņojumam ir tiklab estētiskais, kā arī fiziskais aspekts. Gleznainas ainavas piesaista vairāk tūristu, tātad arvien vairāk un vairāk dabīgo ainavu nonāk tūrisma ietekmē. Lauki atkāpjas viesnīcu un citu tūrisma nozares uzņēmumu priekšā, kuri strauji rodas, lai apmierinātu tūristu vajadzības, un gadās, ka konkrētā vieta vairs netiek uztverta kā gleznaina un tūristi dodas citur, lai atrastu kaut ko klusāku un skaistāku.

Vizuālo piesārņojumu var radīt arī nepārdomāts tūristiem domātu ēku dizains. Ļoti bieži jāvaino nepietiekamā projektēšanas kontrole, jo celtniecības uzņēmumi tiecas samazināt celtniecības darbu izmaksas, tādejādi radot apkārtnē neiederīgas daudzstāvu neizteiksmīgas viesnīcas (1.).

Latvijas tūrisma attīstības pamatnostādņēs 2015–2020.g. (projekts) norādīts, ka būtiskas problēmas ir klimata pārmaiņas, dabas resursu noplicināšana un dabas daudzveidības zaudēšana. Pieaugošais pasaules iedzīvotāju skaits un ekonomiskā izaugsme ierobežo dabas resursu pieejamību. To izraisa pieaugošais pieprasījums pēc pārtikas, ūdens un enerģijas. Globāli samazinoties fosilās enerģijas krājumiem, prognozējams degvielas cenu kāpums, kas veicinās pieaugošas investīcijas atjaunojamā enerģijā un efektīvā enerģijas izmantošanā. Pieaugs zaļo stratēģiju ieviešanas aktualitāte ar apkārtējo vidi saistīta tūrisma izpausmēs (19.).

Arī lauku tūrismā aktuāla ir enerģijas patēriņa problēma. Gandrīz visās tūrisma mītnēs (97%) (11.) netiek izmantotas videi draudzīgas alternatīvās enerģijas formas. Nelielo energojaudu dēļ saimniecībās par kurināmo galvenokārt izmanto koksni, dabas gāzi, ogles, mazutu.

Kā nākamo problēmu var minēt ēku siltināšanu. Dzīvojot Latvijas klimata apstākļos, jārēķinās ar lielu enerģijas patēriņu ēkas apkurināšanai. Apkures sezona aizņem vidēji 6 mēnešus gadā. Aplūkojot tradicionālās ēku konstrukcijas, varam novērot, ka siltumenerģija noplūst trīs galvenajos virzienos:

- caur ēkas norobežojošajām konstrukcijām, kā sienas, jumti, pamati, logi utt.;
- ar infiltrāciju caur spraugām un neblīvumiem ēkas fasādē;
- caur ventilācijas sistēmu.

Vislabāko efektu enerģijas patēriņa samazinājumā ir iespējams sasniegt, veicot kompleksus risinājumus, kas ietver visu vājo ēkas posmu uzlabošanu, tādējādi palielinot ēkas energoefektivitāti. Taču pārsvarā energoefektivitātes pasākumi prasa lielas investīciju izmaksas, tādēļ ir nepieciešams izvērtēt, kādi būtu minimāli, ekonomiski izdevīgi nepieciešamie darbi, lai sasniegtu maksimālu efektu. Tātad galvenais ir atrast līdzsvaru starp investīciju izmaksām un enerģijas ietaupījuma ieguvumu, lai sasniegtu ikmēneša izmaksu samazinājumu.

Ieguvumi no ēku energoefektivitātes paaugstinošu pasākumu pielietošanas ir (12.):

1. Finanšu resursu ekonomija;
2. Iekštelpas mikroklimata uzlabošana;
3. Ēkas inženiertehniskās substances saglabāšana un kalpošanas pagarināšana;
4. Ēkas vizuālā izskata uzlabošana;
5. Atbildība par apkārtējo vidi – apzinīga attieksme pret atmosfēras sasilšanu;
6. Energoresursu lietderīgas izmantošanas direktīvas Eiropas Savienībā ievērošana;
7. Nekustamā īpašuma vērtības palielināšanās.

Ne mazāk svarīgas ilgtspējīga tūrisma attīstībā ir atkritumu šķirošanas problēmas. Kā pirmo problēmu var minēt atkritumu pārstrādi. Kopumā Latvijā ik gadus rodas aptuveni 600 000 – 700 000 tonnu sadzīves atkritumu, aptuveni puse no šī daudzuma ir uzskatāmi par bioloģiski noārdāmiem sadzīves atkritumiem. Par sadzīves atkritumu apsaimniekošanas organizēšanu savā administratīvajā teritorijā ir atbildīgas pašvaldības.

Balstoties uz 2013.g. apkopotajiem datiem www.videsrisimajumi.lv mājas lapā (10.), apmēram 77% no Latvijā radītajiem sadzīves atkritumiem tiek apglabāti poligonos vai izgāztuvēs un ar katru gadu šo apglabāto atkritumu apjoms palielinās. Bez tam, palielinās arī bīstamo atkritumu apjoms un lielāko bīstamo atkritumu daļu veido metālu ražošanas atkritumi. Pašlaik bīstamie atkritumi tiek īslaicīgi uzglabāti komercsabiedrībās un speciāli aprīkotās atkritumu uzglabāšanas vietās. Taču uzlabojas bīstamo atkritumu savākšana un apsaimniekošana, kā arī otrreizēji pārstrādātā iepakojuma apjoms.

2004.g. Lauku ceļotāja veiktajā aptaujā secināts (5.), ka tikai ~26% tūrisma uzņēmējiem viņu pagastā bija iespējama šķiroto atkritumu nodošana otrreizējai pārstrādei. Tādēļ atkritumu apsaimniekošana, t.sk. bīstamo (baterijas, akumulatori, azbests u.c.) jāuzskata par būtisku un kompleksu vides aizsardzības problēmu, kuru risināt jāuzsāk katrā atsevišķā lauku sētā. Autori, izbraucot mācību ekskursijās ar studentu grupām pa Latgales lauku tūrisma mītnēm, konstatē, ka šī situācija nav mainījies. Tiesa gan, organiskās izcelsmes atkritumus uzkrāj atsevišķi un kompostē lielākā daļa uzņēmēju. Tomēr nepieciešams vairāk izglītēt uzņēmējus un pašvaldības par tādu atkritumu kā stikls, plastmasa u.c. šķirošanas un otrreizējās pārstrādes nepieciešamību.

Nozīmīga vides sastāvdaļa ir materiāli, no kuriem tiek celtas lauku tūrisma ēkas un iekārtotas telpas. Remontu veikšanai izvēloties krāsas, uzņēmēji neiedomājas, ka šie ķīmiskie savienojumi ietekmē gan vidi, gan cilvēka veselību. Nepieciešams stimulēt uzņēmējus mītnēs nomainīt un turpmāk lietot cilvēka veselībai draudzīgus būvmateriālus un produktus (5.).

Lauku tūrisma mītnes ir viens no uzņēmumiem, kas atrodas attālumā no pilsētām, bet ir dabas tuvumā un mijiedarbojas ar to. Tāpēc ir svarīgi, lai šie tūrisma uzņēmumi ar savu darbību neietekmētu negatīvi gleznaino ainavu, jo tas ir viens no galvenajiem resursiem tūristu piesaistei, līdz ar to arī uzņēmuma darbības ilgumam.

Ekonomiku un labklājību ietekmējošie faktori

Attiecībā uz ekonomisko (un arī sociālo) jomu, lauku tūrismam piemīt liela „pievienotā vērtība” un plašs pozitīvo ietekmju spektrs. Taču arī šajā gadījumā ir svarīgi, vai šis tūrisma veids un tūrisms kopumā, tāpat arī kā pārējās nozares, attīstās ilgtspējības virzienā, vai nē. Piemēram, lauku tūrisms un ar to saistītās aktivitātes ģenerē jaunas darbavietas, nodrošinot cilvēkus ar darbu lauku teritorijās, rada sadarbības mehānismu starp dažādiem lauku uzņēmējiem, piesaista tūristus un līdz ar to veicina gan vietējo dzīvotāju labklājības celšanos, gan reģionālo attīstību kopumā. Taču šīs ietekmes nevar īstenoties

gadījumos, kad attiecīgajā teritorijā vairs nav iedzīvotāju, kurus ir iespējams nodarbināt lauku tūrisma un citos ar to saistītos sektoros (17.).

Ekonomisku labumu vēl dod nodarbinātība, jo darbietilpīgā tūrisma industrija dotu lielu skaitu tiešo un netiešo darbavietu, piemērotu arī nekvalificētam darbaspēkam, kurš veido augstu bezdarba līmeni. Tūrisms papildus tiek uzskatīts kā nomaļu reģionu ekonomiskās attīstības stimuls, reģionu, kuros vērojama stagnācija vai primārā sektora samazināšanās, bet kam nav iespējas uzņemt liela mēroga industrializāciju vai citas alternatīvas. Ilgtspējīgs tūrisms kalpo kā dzinējspēks, lai stimulētu ekonomisko izaugsmi attīstošās vietās un samazinātu pēc izaugsmes sekojošo kritumu. Tiek uzskatīts, ka valdībai ir jāuzņemas vadošā loma stabilai ekonomiskai attīstībai ar tūrisma palīdzību (9.).

Lauku tūrisms ir pievilcīgs no ekonomiskā viedokļa, jo tam ir iespēja papildināt un dažādot lauku ekonomiku nomaļos rajonos. Kā arī tiek apgalvots, ka tam ir pieejami sociālie un kulturālie guvumi kā interešu aizstāvības platforma. Tas nozīmē, ka tūrisms veicina starpkultūru sapratni, un, visbeidzot, pasaules mieru, caur tiešu kontaktu starp uzņēmēju un viesi (9.).

Tūrisma augšupeja un tūrisma nozares ekonomiskā attīstība Latvijā nereti tiek vērtēta galvenokārt saistībā ar diviem ekonomiskajiem rādītājiem – ārvalstu ceļotāju skaita pieauguma dinamiku un tūristu atstāto naudas daudzumu. Taču šāda formulu un pieeju – „jo vairāk tūristu, jo labāk” Latvijā ne vienmēr var piemērot visiem gadījumiem un ne visās teritorijās.

Īpaši aizsargājamās dabas teritorijās palielināta tūristu plūsma ne vienmēr rada pozitīvu efektu, īpaši gadījumos, ja tās ir jūtīgas vai vides kapacitātes ziņā nenoturīgas teritorijas (tas pats attiecas arī uz dažādiem biotopiem un sugām), vai, ja minētajās teritorijās nav atbilstoša un kvalitatīva infrastruktūra un to kontrolējošas institūcijas. Šajā gadījumā tūristu skaita neprognozēts un neregulēts pieplūdums rada pretēju efektu – tā var apdraudēt vai pat iznīcināt nozīmīgas dabas vērtības – biotopus, sugas, atsevišķus ainavas elementus u.c.

Tūrisma nozares attīstības tempu un attīstības kvalitatīvo rādītāju analīze nav iespējama arī bez citu ekonomisko indikatoru analīzes, piemēram, tādu, kas parāda ar tūrisma saistīto nozaru infrastruktūras attīstības tempus un infrastruktūras kvalitāti (17.).

Ja izvēlas tādas ilgtspējīgu attīstību raksturojošus indikatorus kā „pasažieru pārvadājumi”, „satiksmes intensitāte”, vai arī citus – „valsts kopējais velociņu kopgarums”, „interneta pieejamība tūristu mītnēs”, „ceļu kvalitāte”, „jaunu tūrisma infrastruktūras objektu (autostāvvietas, norādes, informācijas punkti, tūristu apmetnes, tualetes, uguns-kura

vietas, atpūtas vietas u.c.) izveide ārpus Latvijas pilsētām”, tad iegūstam ainu, kas liecina par zināmām regresa pazīmēm atsevišķās ar tūrismu cieši saistītās jomās. Kā uzskatāms piemērs ir sabiedriskā transporta un autoceļu joma, kas ir ne tikai tūrisma, bet arī valsts ekonomiskās attīstības pamats.

Tajā pat laikā jāuzsver, ka ne tikai dažādas ekonomikas jomas tiešā un netiešā veidā ietekmē tūrismu, arī tūrisms būtiski ietekmē ekonomiku. Lauku tūrisma un tūrisma ilgtspējīgas attīstības modelis pie zināmiem nosacījumiem var būt kā reāls instruments reģionālās ekonomikas attīstībai (4.).

Lauku tūrisms labvēlīgi ietekmē ekonomisko vidi un attīstību Latvijas laukos un mazpilsētās – paplašinās nodarbinātības iespējas, palielinās uzņēmējdarbības daudzveidība un aktivitāte, pieaug pārdoto preču un pakalpojumu apjoms, paaugstinās iekasēto nodokļu apjoms, tiek atjaunoti un uzturēti kultūrvēsturiskie pieminekļi, vairojas vietējo iedzīvotāju lepnums un rūpes par sava novada dabas un kultūrvēsturisko mantojumu, kā arī izlīdzinās attīstības līmenis starp reģioniem (5.).

Lauku tūrisma mītņu videi draudzīgs piedāvājums

Lauku tūrismam un ar to saistītām aktivitātēm šobrīd Latvijā piemīt galvenokārt „ekstensīvs” raksturs – lauku tūristu skaits parasti nepārsniedz konkrētās teritorijas vietējo iedzīvotāju skaitu, taču ar šo īpatnību vajadzētu rēķināties, plānojot ilgtspējīgu lauku tūrisma attīstību nākotnē.

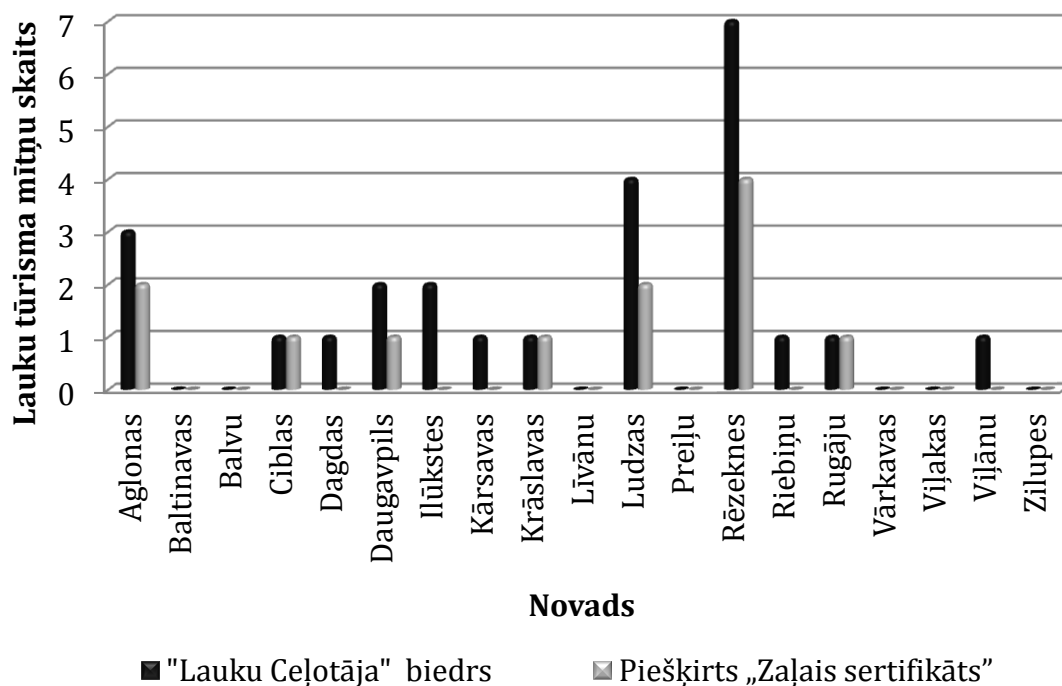
Lauku tūrismā kā viens no rādītājiem, kas nosaka piedāvājuma ilgtspējību ir „Zaļais sertifikāts”.

„Zaļais sertifikāts” ir vides kvalitātes zīme tūrisma mītnēm, kurās tiek saudzēta vide un ainava, racionāli izmantoti ūdens un enerģijas resursi, organizēta videi draudzīga atkritumu savākšana un apsaimniekošana, tūristiem piedāvātas videi draudzīgas aktivitātes, veselīga vietējā ražojuma pārtika un pilnvērtīga informācija par vietējiem dabas, kultūras un vēstures objektiem.

„Zaļais sertifikāts” tiek piešķirts, lai (25.):

- stimulētu tūrisma uzņēmējus atjaunot, būvēt un iekārtot lauku tūrisma mītnes novadam raksturīgā, tradicionālā veidā, saglabājot ainavu savdabību, izmantojot videi draudzīgus vietējā ražojuma būvmateriālus;
- nodrošinātu tūrisma uzņēmējdarbību, kas veicina dabas daudzveidības saglabāšanu;
- radītu lauku tūrisma uzņēmējos pārlicību, ka ilgtspējīga lauku tūrisma attīstība nodrošina plašas ekonomiskās attīstības iespējas.

2.att. atspoguļots lauku tūrisma mītņu skaits Latgales novados 2013.g., kuras ir „Lauku Ceļotāja” biedri un cik no tām ir piešķirts „Zaļais sertifikāts”.

2.attēls. Lauku tūrisma mītņu skaits pa Latgales novadiem (autoru veidots, izmantojot (21.))

Kā redzams, vislielākais „Lauku Ceļotāja” biedru skaits Latgalē ir Rēzeknes novadā un tās ir 7 lauku naktsmītnes, kā arī šajā novadā ir lielākais skaits „Zaļā sertifikāta” mītņu – 4 naktsmītnes. Otrs lielākais „Lauku Ceļotāja” biedru skaits ir Ludzas novadā, tās ir 4 naktsmītnes, bet Aglonas novadā ir par 1 mazāk, toties „Zaļā sertifikāta” mītņu daudzums abos novados ir vienāds. Savukārt Ciblas, Daugavpils, Krāslavas un Rugāju novados ir tikai pa vienai lauku naktsmītnei, kurai ir piešķirts ekosertifikāts. Citos Latgales novados nav lauku naktsmītņu, kurām būtu piešķirts „Zaļais sertifikāts”.

„Zaļā sertifikāta” Latgales lauku naktsmītņu piedāvājums ir samērā plašs. To var redzēt 1.tabulā.

„Zaļā sertifikāta” lauku nakstmitņu pakalpojumi Latgalē (autoru veidots)

Lauku nakstmitne	Kvalitātes kategorija (taureņi);	Ēdināšanas pakalpojumi;	Telpa semināriem, svinībām.	Ūdens atpūta (maksšķerēšana, peldvieta);	Velonoma	Laivu noma	Dabas takas, dabas vērošana	Sēņošana, ogošana;	Veselības atpūta (pirts, zāļu tējas, masāžas);	Aktīvā atpūta (sporta laukums	Bērnu spēļu laukums	Teļu vietas
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Lauku māja „Pagalmiņi”	2	+	+	+	+	+	-	-	+	+	+	-
Lauku māja „Upenīte”	2	+	+	+	-	+	+	-	+	-	+/-	+
Brīvdienų māja „Akmeņi”	1	+	+	+	+	-	-	+	+	+	+	+
Brīvdienų māja „Pakrasti”	2	-	-	+	+	-	-	+	+	+	+	-
Brīvdienų māja „Klajumi”	1	+	-	+	+	-	+	+	+	+	-	+
Lauku sēta „Aizupmāja”	-	+	-	+	-	-	+	+	+	-	-	+
Brīvdienų māja „Ezerzemes”	3	+	-	+	+	-	-	+	+	+	+	-
Viesu māja „Azarkrosti”	2	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+
Brīvdienų māja „Ezera Sonāte”	2	-	-	+	+	+	-	-	+	+	+	+
Brīvdienų māja „Pie Rāznas”	3	+	-	+	+	+	-	+	+	+	+	+
Viesu nams „Zaļā sala”	3	+	+	+	-	-	+	-	+	+	+	+
Brīvdienų māja „Rūķiši”	-	+	+	+	-	-	-	-	+	+/-	+	-

Autori secina, ka visām 12 lauku tūrisma mītnēm, kurām ir piešķirts „Zaļais sertifikāts”, pakalpojumu klāstā tiek piedāvāta pirts vai sauna. Arī atpūta pie ūdens ir katrā tūrisma mītnē, tā var būt gan makšķerēšana, gan peldvietas nodrošinājums vai abi pakalpojumi kopā. Gandrīz visās mītnēs tiek piedāvāti ēdināšanas pakalpojumi, kuri ir iekļauti naktsmītnes pakalpojuma cenā vai tam jāpiesakās atsevišķi. Gatavojot maltīti, visas lauku tūrisma mītnes izmanto sava ražojuma produktus vai iegādājas tos no vietējiem zemniekiem. Gandrīz visām lauku tūrisma mītnēm ir piešķirta kvalitātes kategorija.

Kā īpaši videi draudzīgu pakalpojumu 8 lauku tūrisma mītnes Latgalē piedāvā velonomu un aptuveni 6 mītnes – laivu nomu, jo šie pārvietošanās līdzekļi nerada kaitējumu videi un sniedz tūristiem iespēju apskatīt apkārtni. Telšu vietas piedāvā 8 lauku mītnes, bet 9 – piknika vietas, kas ir alternatīva iespēja tūristiem pašiem pagatavot brīvā dabā maltīti, ja lauku tūrisma mītne nepiedāvā šo pakalpojumu vai arī par to atsevišķi jāmaksā. Iekārtotās piknika vietas ar izveidotu ugunsкура vietu ne tikai norāda tūristiem, kur brīvā dabā var pagatavot pašu spēkiem maltīti, bet arī ļauj saimniekam būt mierīgam par savas apkārtējās dabas saudzēšanu, ko viesi var sabojāt, pašiem izveidojot ugunsкура un atpūtas vietas.

No 12 lauku tūrisma mītnēm tikai 4 – piedāvā dabas vērošanas iespējas, tās var būt gan izveidota dabas taka, gan pārgājieni ar gidu pa apkārtni vai arī bebru dzīves vērošana, ko piedāvā lauku sēta „Aizupmājas”. No visām lauku naktsmītnēm 7 piedāvā iespēju sēņot un ogot, tas nozīmē, ka tuvumā ir mežs, tomēr ir jāsniedz tūristiem informāciju par to, kā pareizi jāseņo, lai arī nākošajā gadā būtu iespējams izmantot atkārtoti šo aktivitāti.

Videi draudzīga – ilgtspējīga lauku tūrisma produkta piedāvājuma vīzija

Lai produkts atbilstu videi draudzīgām prasībām, tam jābūt ražotam ar tā sauktajām tīrajām tehnoloģijām: izejvielas iegūtas videi draudzīgā veidā, nav vestas no tālienes, dabā pietiek resursu rezervju. Produkta ražošanas laikā līdz minimumam ir samazināts emisiju, enerģijas un atkritumu daudzums. Kad produkts nonāk pie pircēja, tam jābūt energoefektīvam, tas nedrīkst apdraudēt ne cilvēku, ne vides veselību. Ļoti svarīgi, lai būtu nodrošināta arī produkta „otrā dzīve” – proti, vai šo produktu iespējams otrreiz pārstrādāt vai izmantot citādi tad, kad tas kļuvis nederīgs.

Par videi draudzīgiem var saukt tikai tādus produktus, kuru tapšanas procesā, lietošanas laikā un tam nonākot atkritumu plūsmā,

rodas pēc iespējas mazāka ietekme uz vidi un ir samazināts dabas resursu patēriņš.

Tātad, lai izveidotu (saražotu) jaunu, videi draudzīgu produktu, jāsamazina tā ietekme uz vidi visā aprites cikla laikā: gan izejvielu iegūšana un to transportēšana, gan produkta sastāvdaļu ražošana, montāža, tā izplatīšana, lietošanas ilgums, pēc tam reciklēšana un nonākšana atkritumu plūsmā. Šāda videi draudzīga produkta izstrādāšana notiek, ievērojot ekodizaina pamatprincipus.

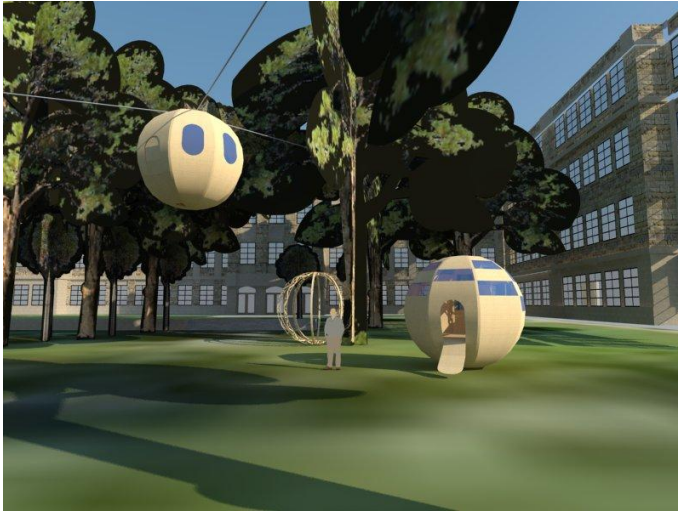
Ekodizains tiek definēts kā vides apsvērumu integrēšana produkta vai pakalpojuma projektēšanas/dizaina fāzē, ņemot vērā visu produkta aprites jeb dzīves ciklu – no izejmateriālu iegūšanas līdz galīgai produkta noglabāšanai.

Autori sadarbībā ar Andri Anspoku, kurš ir Rēzeknes Mākslas un dizaina vidusskolas skolotājs, meklē risinājumus, iespējas piedāvāt, attīstīt jaunu ilgtspējīgu produktu Latgales, un ne tikai vietējā tirgū. Projekta tehniskās idejas autors ir Andris Anspoks, bet šī produkta izmantošanas, pielāgošanas, adaptēšanas iespējas ir autoru izstrādātās idejas kā šo videi draudzīgo produktu var piemērot lauku tūrismā.

Ekodizaina produktam „Čiekurs” ir lodes forma (diametrs 3,5m). Nesošās konstrukcijas pamatā izmantots saplāksnis – plastisks, viegls un izturīgs materiāls. Ārējai apdarei ir iespējami vairāki varianti – cinkots skārds vai šindelis, vai jumta skaidas, vai krāsots saplāksnis un citi jumta seguma materiāli. Veidojot ārējo apdari no saplākšņa, ir paredzēta virsmas krāsošana ar ekoloģiskām, elpojošām, uz linsēklu eļļas bāzes veidotām krāsām.

Atbalstot vietējo ražotāju produkciju un atsakoties no polimēra un sintētiskajiem materiāliem, projektā par pamatmateriāliem ir izvēlēti koks un saplāksnis, siltuma un skaņas izolācijai izmantota ekovate, ko var aizstāt ar speciāli apstrādātām ēveļskaidām vai linu pārstrādes blakusproduktiem. Veiksmīgs konstrukcijas risinājums ļauj sienās iestrādāt līdz 150mm biezu siltināmā materiāla kārtu. Tas ļaus paplašināt objekta izmantošanas iespējas.

Iekšējai apdarei tiks izmantots koks, kombinējot to ar saplākšni un citiem materiāliem.

3.attēls. Ekodizaina produkts „Čiekurs” (autoru foto un produkta vizualizācija)

Jauno ekodizaina produktu var izmantot:

- kā kempinga māju;
- kā pārgērbšanās kabīni peldvietās;
- kā speciāli aprīkotu lauku mājas pirti;
- kā piknika māju;
- kā putnu vērošanas vietu kokā;
- izmantot kā moduļus numuriņiem viesnīcā;
- un citām interesantām un radošām idejām.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Lauku tūrisms paredz īpašas, autentiskas emocijas tūristiem, alternatīvu ienākumu un vietējo dabas vērtību un kultūras saglabāšanu attiecībā uz vietējiem iedzīvotājiem. Agrotūrisms un ekotūrisms kā lauku tūrisma paveidi kļūst par arvien pieprasītākiem tūrisma veidiem pasaulē, arī Latvijā un Latgalē.
2. Lauku tūrismā pasaulē, Latvijā un Latgales reģionā ir aktuālas enerģijas patēriņa, ēku siltināšanas, atkritumu šķirošanas un materiālu izmantošanas problēmas, lai varētu nodrošinātu lauku tūrisma ilgtspējīgu attīstību.
3. Lauku tūrisms ir pievilcīgs no ekonomiskā viedokļa, jo tam ir iespēja papildināt un dažādot lauku ekonomiku nomaļos rajonos.
4. Lauku tūrismam un ar to saistītām aktivitātēm šobrīd Latvijā piemīt galvenokārt „ekstensīvs” raksturs – lauku tūristu skaits parasti nepārsniedz konkrētās teritorijas vietējo iedzīvotāju skaitu, taču ar šo īpatnību vajadzētu rēķināties, plānojot ilgtspējīgu lauku tūrisma attīstību nākotnē.

5. Latgalē lielākais Lauku Ceļotāja” biedru skaits ir Rēzeknes novadā un tās ir 7 lauku naktsmītnes, kā arī šajā novadā ir lielākais skaits „Zaļā sertifikāta” mītņu – 4 naktsmītnes. Otrs lielākais „Lauku Ceļotāja biedru skaits ir Ludzas novadā – 4 naktsmītnes, bet Aglonas novadā ir par 1 biedru mazāk, toties „Zaļā sertifikāta” mītņu daudzums abos novados ir vienāds. Savukārt Ciblas, Daugavpils, Krāslavas un Rugāju novados ir tikai pa vienai lauku naktsmītnei, kurām ir piešķirts ekoserifikāts. Citos Latgales novados nav lauku naktsmītņu, kurām būtu piešķirts „Zaļais sertifikāts”.
6. Kā īpaši videi draudzīgu pakalpojumu 8 lauku tūrisma mītnes Latgalē piedāvā velo nomu un aptuveni 6 mītnes – laivu nomu, jo šie pārvietošanās līdzekļi nerada kaitējumu videi un sniedz tūristiem iespēju apskatīt apkārtni. Telšu vietas piedāvā 8 lauku mītnes, bet 9 – piknika vietas.
7. Jaunais ekodizaina produkts „Čiekurs” var būt interesants lauku tūrisma produkts Latgalē (kā arī citos reģionos), ko var izmantot kā putnu novērošanas vietu kokos, ģērbtuvi pludmalēs, viesnīcas numuriņu, pirti u.c., kas atbilst ilgtspējīgas attīstības principiem, jo tiek samazināta produkta ietekme uz vidi visā aprites cikla laikā: gan iegūstot izejvielas un tās transportējot, gan ražojot produkta sastāvdaļas, montējot, izplatot, lietojot, pēc tam reciklējot un nonākot atkritumu plūsmā.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Holovejs K., Tūrisma bizness. Rīga: Jāņa Rozes apgāds,1999.
2. Kļaviņš M. u.c. Vide un ilgtspējīga attīstība. Rīga: 2010.
3. Knowd I., Rural tourism:Panacea and Paradox. University of Western Sydney, 2001.
4. Lauku Ceļotājs. Pārskats par Ilgtspējīga Lauku Tūrisma Attīstību Latvijā. 2006.
5. Lauku Ceļotājs. Pētījums „Lauku tūrisma ilgtspējīga attīstība Latvijā”. 2004.
6. Miltojevic V., Cultural dimension of sustainable development as apresumption of local communities development. University of Niš:2011.
7. Pakurar M., Definition of rural tourism and its characteristics in the northen great plain redion. 2008.
8. Todorovic M., u.c. Rural tourism in Serbia as a way of development in undevelop regions. 2009.
9. Weaver D., Sustainable tourism: Theory and Practice. Oxford: 2006.
10. Atkritumu pārstrāde. [tiešsaiste]. Vides risinājumu mājas lapa. [atsauce 27.01.2014.]. Pieejas veids: http://www.videsrisinajumi.lv/index.php?option=com_content&view=article&id=69&Itemid=135&lang=lv
11. Cilvēks. [tiešsaiste]. Vides risinājumu mājas lapa. [atsauce 22.01.2014.]. Pieejas veids: http://www.videsrisinajumi.lv/index.php?option=com_content&view=article&id=67&Itemid=119&lang=lv

12. Ēka. [tiešsaiste]. Vides risinājumu mājas lapa. [atsauce 28.12.2013.]. Pieejas veids:
http://www.videsrisinajumi.lv/index.php?option=com_content&view=article&id=72&Itemid=138&lang=lv
13. Ilgtspējīga attīstība. [tiešsaiste]. ISEC publikācija. [atsauce 22.01.2014.]. Pieejas veids:
http://www.dzm.lu.lv/kim/IT/K_12/default.aspx@tabid=21&id=610.html
14. Kadīkis N., u.c. Latvijas ilgtspējīgās attīstības indikatoru pārskats 2006.[tiešsaiste]. Latvijas vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas centra mājas lapa. [atsauce 20.11.2013.]. Pieejas veids: http://www.meteo.lv/upload_file/Profesionala_informacija/IAIP_2006/IEVADS.pdf
15. Kas ir ilgtspējīga attīstība?[tiešsaiste]. Nacionālās attīstības plāns. [atsauce 20.02.2013.]. Pieejas veids: <http://www.nap.lv/page/8>
16. Kvalitāte Eiropas Lauku tūrismā. [tiešsaiste]. Lauku Ceļotāja publikācija. [atsauce 20.03.2013.]. Pieejas veids: http://www.celotajs.lv/cont/prof/proj/Leonardo2008/Doc/Leaflet_Publisher_Qualitool_lv.pdf
17. Latvijas ilgtspējīgas attīstības indikatoru pārskats. [tiešsaiste]. LVA mājas lapa. [atsauce 26.02.2013.]. Pieejas veids: <http://www.lva.gov.lv/produkti/liaip2003/>
18. Latvijas tūrisma attīstības pamatnostādnes 2009-2015.gadam (informatīvā daļa). [tiešsaiste] Ekonomikas Ministrijas mājas lapa.[atsauce 27.01.2014.] Pieejas veids: www.em.gov.lv
19. Latvijas tūrisma attīstības pamatnostādnes 2014. – 2020.gadam projekts. (Informatīvā daļa). [tiešsaiste] Ekonomikas Ministrijas mājas lapa.[atsauce 27.01.2014.] Pieejas veids: <http://em.gov.lv/em/2nd/?cat=30128>
20. Lauku tūrisma definīcija. [tiešsaiste]. Lauku Ceļotāja mājas lapa. [atsauce 20.01.2014.]. Pieejas veids: http://www.celotajs.lv/cont/prof/assoc/definition_lv.html
21. Lauku tūrisma naktsmītnes.[tiešsaiste]. Lauku Ceļotāja mājas lapa. [atsauce 14.11.2013.]. Pieejas veids: http://www.celotajs.lv/cont/cntr/accomm/country_lv.html
22. Lauku tūrisms. [tiešsaiste]. Dolceta mājas lapa. [atsauce 14.12.2013.]. Pieejas veids: <http://www.dolceta.eu/latvija/Mod5/Lauku-t%C5%ABrisms.html>
23. Pasaules tūrisma ētikas kodekss. [atsauce 15.01.2014.] Pieejas veids: <http://ethics.unwto.org/sites/all/files/docpdf/latvia.pdf>
24. Tūrisma likums. [tiešsaiste]. Likumi.lv. [atsauce 12.12.2013.]. Pieejas veids: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=50026>
25. „Zaļais sertifikāts”. [tiešsaiste] Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija.[atsauce 27.01.2014.] Pieejas veids: <http://www.varam.gov.lv/lat/lidzd/pad/zs/?doc=432>

Summary

The issues raised in the article emphasize the fact that Latvia's inhabitants, as well as foreign tourists, spending holidays in the countryside, want to rest in pristine and sparsely populated environment. As any human activity, tourism in all its forms affects the nature processes. The interrelation between tourism and nature is explored in many parts of the world; in Latvia this issue has been also paid much attention, particularly in recent years. From the point of view of sustainable tourism development it is important to understand that each tourist place or object has its

own environmental capacity, it could be described as the ability of a particular place to accommodate certain number of visitors, without harming the nature.

This article explores the way the rural tourism evokes specific, authentic emotions in tourists, as well as provides alternative income, helps preserve the values of local natural and cultural places for local residents. Agro-tourism and eco-tourism as forms of rural tourism are becoming the most demanded forms of tourism in the world, Latvia and Latgale.

Rural tourism in the world, Latvia and, particularly in Latgale is currently facing problems related to energy consumption, heat insulation, waste recycling and the use of materials to ensure sustainable development of rural tourism.

In Latgale there are 12 rural tourist accommodation places that have been awarded the "Green Certificate" confirming their contribution to the management principles based on sustainable tourism development. As a particularly nature friendly service 8 rural tourism accommodation places in Latgale offer bicycle rental and about 6 of them – boat rent, because these means of transport do not harm the environment and provide tourists an opportunity to explore the area. Tent sites are also offered by 8 rural houses and 9 of them offer picnic spots.

In Latvia rural tourism and related activities are currently well-known for their predominantly "extensive" nature – the number of rural tourists usually does not exceed the amount of local population, but these characteristics should be taken into consideration when planning sustainable development of rural tourism in the future.

The new eco-design product "Čiekurs" could become an interesting rural tourism product in Latgale (as well as in other regions), which can be used as bird-watching sites in the trees, dressing rooms in beaches, "hotel rooms", sauna, etc, that corresponds to principles of sustainable development because it decreases the negative environmental impact of products throughout their life cycle: acquisition of raw materials, as well as transportation and manufacturing of components of products, assembling, distribution, use duration, then recycling, and finally, coming into the waste stream.

The methods applied in the present study: content analysis, logical - constructive method of analysis.

LATGALES PLĀNOŠANAS REĢIONA SAIMNIECĪBAS NOZARU RENTABILITĀTES UN FINANSIĀLĀ RISKĀ ANALĪZE PAR LAIKA PERIODU NO 2006.G. LĪDZ 2012.G.

ANALYSIS OF THE PROFITABILITY AND FINANCIAL RISK OF THE BRANCHES OF ECONOMY OF LATGALE PLANNING REGION DURING THE PERIOD OF TIME FROM 2006 TO 2012

Biruta GARAČA

Dr.oec., as.prof., Rēzeknes Augstskolas
Reģionālistikas zinātniskā institūta vadošā pētniece
Rēzekne, Latvija
E-pasts: gabi@parks.lv

Abstract. *There has been calculated and analysed the profitability of the branches of economy and the basic activity of Latgale in comparison with that of Latvia during the period of time from 2006 to 2012. The impact of the profitability of the economic and the basic activity has been calculated by applying the author's worked out methodology. There have been calculated and analysed the profitability variation quotients of the branches of economy and the basic activity, which characterize the financial risk. The advantages of the branches in Latgale have been stated by combining the analysis of profitability and the financial risks.*

Keywords. *Economic profitability, financial risk, profitability of the basic activity, variation quotient.*

Ievads

Lai likvidētu Latgales atpalcību no Latvijas vidējā līmeņa, Latgalē ne tikai pēc iespējas vairāk jāiegulda ES fondu līdzekļi, bet arī jāpaaugstina jau ieguldīto resursu atdeve.

Viens no ieguldītā kapitāla atdeves rādītājiem ir rentabilitāte. Ar tās palīdzību komersanti var salīdzināt savus finanšu rezultātus ar citu komersantu finanšu rezultātiem, plānošanas reģiona rādītājus ar Latvijas rādītājiem, atsevišķu nozaru rentabilitāti ar Latvijas atbilstošo nozaru rentabilitāti, kā arī veikt citus salīdzinājumus. Komerccabiedrību īpašnieki var izdarīt secinājumus un pieņemt attiecīgus lēmumus.

Rentabilitātes rādītāji ir svarīgi arī investoriem. Investoru interesi veikt ieguldījumus lielā mērā nosaka iespējamā kapitāla atdeve. Savukārt, potenciālās kapitāla atdeves prognoze balstās uz jau esošo situāciju uzņēmumā, nozarē, reģionā. Rīcības plānā Latgales reģiona izaugsmei 2012–2013.gadā (1.) teikts, ka nepieciešams plašāk sniegt komersantiem informāciju par komercdarbības iespējām Latgalē, t.sk. veikt pētījumus par potenciāli peļņu nesošām nozarēm un to rezultātus publiskot.

Vēloties dot arī savu ieguldījumu šī jautājuma risināšanā, autore veikusi aprēķinus, apkopojusi un analizējusi rentabilitātes rādītājus par Latgales plānošanas reģiona saimniecības nozarēm laika periodā no 2006.g. līdz 2012.g., kas ietver periodu pirms krīzes, krīzes gadus un periodu pēc krīzes. Lai varētu novērtēt Latgales saimniecības nozaru rentabilitātes rādītājus, tie salīdzināti ar Latvijas attiecīgo nozaru rādītājiem. Salīdzinot rentabilitātes rādītājus, analizēti arī to variācijas koeficienti, kas raksturo finansiālo risku.

Darba mērķis – sniegt informāciju visiem interesentiem, it īpaši potenciāliem investoriem, par Latgales saimniecības nozaru rentabilitātes un finansiālā riska rādītājiem un to dinamiku pēdējo septiņu gadu laikā.

Lai sasniegtu mērķi, jāatrisina sekojoši uzdevumi:

- no rentabilitātes rādītāju loka jāizvēlas tie rentabilitātes rādītāji, kuri atspoguļo ieguldītā kapitāla atdevi;
- jāaprēķina izvēlētie rentabilitātes rādītāji un to variācijas koeficienti pa visām Latgales un Latvijas saimniecības nozarēm par laika periodu no 2006.g. līdz 2012.g.;
- jāanalizē Latgales saimniecības nozaru rentabilitāte un variācijas koeficienti salīdzinājumā ar attiecīgiem Latvijas rādītājiem.

Analizē pielietotās metodes – dinamisko rindu aprēķini, variāciju rindu vidējo svērto un izkliedes rādītāju (vidējo svērto variācijas koeficientu) aprēķini.

Pamatteksts

Teorijā un praksē pielieto dažādus rentabilitātes rādītājus. Kapitāla atdeves raksturošanai lieto ekonomisko rentabilitāti – peļņas attiecību pret gada vidējo aktīvu apjomu. Aktīvu apjoms atspoguļo visu uzņēmumā ieguldīto kapitālu. Kapitāls var tikt ieguldīts ne tikai pamatdarbībā, bet arī pārējā saimnieciskā darbībā, finanšu ieguldījumu un ārkārtas darbībā. Galvenā darbība, kuras veikšanai dibināts uzņēmums, ir pamatdarbība. Lietderīgi būtu aprēķināt arī pamatdarbībā ieguldītā kapitāla atdevi kā pamatdarbības peļņas attiecību pret pamatdarbībā ieguldītā kapitāla apjomu (pamatdarbības aktīviem). Ja grūtības nesagādā kapitāla, kurš investēts finanšu ieguldījumu darbības veikšanai, noteikšana, tad attiecībā uz pārējo saimniecisko darbību, kura, kā tas būs redzams tālāk, ievērojami ietekmē saimnieciskās darbības rezultātu, tas praktiski nav iespējams, izmantojot tikai bilances datus. Līdz ar to tiek apgrūtināta pamatdarbībā ieguldīto aktīvu apjoma noteikšana. Nepieciešams arī aprēķināt pamatdarbības peļņu. Autore ir izstrādājusi pamatdarbības peļņas aprēķina metodiku (2.), kuras precizitāte ir pietiekama tālāko

aprēķinu un analīzes veikšanai. Līdz ar to tika radīta iespēja aprēķināt jaunu rentabilitātes rādītāju – pamatdarbības rentabilitāti kā pamatdarbības peļņas attiecību pret neto apgrozījumu, kuru veido pamatdarbība, un aprēķināt faktoru, kas rada starpību starp ekonomisko un pamatdarbības rentabilitāti, ietekmi (2.). Faktori, kas veido starpību starp pamatdarbības rentabilitāti un ekonomisko rentabilitāti, ir pārējās saimnieciskās darbības, finanšu ieguldījumu darbības un ārkārtas darbības rezultāti, procentu un nodokļu no peļņas maksājumi un aktīvu aprites ātrums. Analizējot ekonomisko rentabilitāti saistībā ar pamatdarbības rentabilitāti un faktoru, kas veido starpību starp ekonomisko rentabilitāti un pamatdarbības rentabilitāti, var veikt padziļinātu ieguldītā kapitāla atdeves analīzi.

1.tab. apkopoti pamatdarbības rentabilitātes, ekonomiskās rentabilitātes un faktoru, kas veido starpību starp ekonomisko un pamatdarbības rentabilitāti, aprēķinu rezultāti par laika periodu no 2007.g. līdz 2012.g. (par 2006.g. nav iespējams veikt ekonomiskās rentabilitātes aprēķinus, jo autores rīcībā nav nozaru bilanču dati uz 2006.g. sākumu pēc pašreiz pastāvošās nozaru klasifikācijas. Pamatdarbības rentabilitātes aprēķinus par 2006.g. iespējams veikt, jo peļņas vai zaudējumu aprēķins par 2006.g. satur informāciju par neto apgrozījumu). Aprēķini veikti par Latgales plānošanas reģionu (turpmāk – Latgali) un Latviju kopumā.

Latgales saimniecības ekonomiskā rentabilitāte 2007., 2008. un 2009.g. bija zemāka nekā visas Latvijas saimniecības ekonomiskā rentabilitāte, 2010., 2011. un 2012.g. tā bija augstāka. Tātad, vadoties no ekonomiskās rentabilitātes rādītāja, var secināt, ka Latgales komercsabiedrības periodā pēc krīzes sākušas strādāt efektīvāk, to kapitāla atdeve bijusi augstāka nekā Latvijas komercsabiedrībās. Tajā pašā laikā visu pētījuma periodu Latgales saimniecības pamatdarbības rentabilitāte bija ievērojami zemāka nekā Latvijas. Kā izriet no 1.tab. datiem, galvenais faktors, kurš ietekmēja starpību starp ekonomisko un pamatdarbības rentabilitāti, bija pārējās saimnieciskās darbības rezultāts, kurš Latgalē visu pētījuma periodu bija pozitīvs, bet Latvijā negatīvs. Pie tam, Latgalē pārējā saimnieciskā darbība 2011. un 2012.g. bija ienesīgāka nekā pamatdarbība. Pēc autores domām, vērtējot saimnieciskās darbības rezultātu, galvenā nozīme ir pamatdarbības rezultātam, un pārējās saimnieciskās darbības rezultātam vajadzētu būt tikai kā papildus peļņai vai zaudējumiem.

Vislielākā negatīvā ietekme uz ekonomisko rentabilitāti gan Latgales, gan Latvijas saimniecībā bija procentu maksājumiem (izteiktiem procentos no neto apgrozījuma). It īpaši negatīva to ietekme Latgales saimniecībā bija 2008., 2009. un 2010.g., kad procentu

maksājumu apjoms bija lielāks vai vienāds (2012.g.) ar pamatdarbības peļņu. Nodokļu no peļņas ietekme, (izteikta procentos no neto apgrozījuma) bija mazāka nekā procentu maksājumiem. Svārstīga bija aktīvu aprites ietekme.

1.tabula

Latgales un Latvijas saimniecības pamatdarbības un ekonomiskā rentabilitāte un ekonomisko rentabilitāti ietekmējušie faktori
laika periodā no 2007.g. līdz 2012.g. (%)
(autores aprēķins, izmantojot (4.) datus)

Rādītāji		2007	2008	2009	2010	2011	2012
Pamatdarbības rentabilitāte	Latgale	4,28	1,43	-0,93	1,46	1,26	2,08
	Latvija	7,04	5,98	3,68	5,07	5,75	6,07
	starpība	-2,76	-4,55	-4,62	-3,60	-4,49	-3,99
Pārējās saimnieciskās darbības rezultāts	Latgale	0,73	0,97	0,45	0,79	2,29	2,26
	Latvija	-0,15	-2,65	-4,23	-3,05	-1,41	-2,53
	starpība	0,87	3,62	4,68	3,85	3,69	4,79
Finanšu ieguldījumu darbības rezultāts	Latgale	0,31	0,43	0,45	0,50	0,32	0,29
	Latvija	0,94	1,03	1,07	0,87	0,09	0,68
	starpība	-0,63	-0,60	-0,63	-0,38	0,22	-0,39
Procentu maksājumi	Latgale	-1,48	-1,82	-1,97	-1,46	-1,09	-0,94
	Latvija	-1,62	-2,01	-2,58	-2,01	-1,57	-1,28
	starpība	0,14	0,19	0,61	0,55	0,48	0,34
Ārkārtas darbības rezultāts	Latgale	0,02	0,07	-0,20	0,01	0,15	0,09
	Latvija	-0,01	-0,02	-0,17	-0,11	-0,04	-0,04
	starpība	0,03	0,09	-0,03	0,12	0,19	0,13
Nodokļi no peļņas	Latgale	-1,01	-0,69	-0,47	-0,60	-0,56	-0,91
	Latvija	-1,23	-0,85	-0,73	-0,78	-0,72	-0,78
	starpība	0,22	0,16	0,26	0,18	0,17	-0,13
Komerציālā rentabilitāte	Latgale	2,84	0,39	-2,67	0,70	2,37	2,87
	Latvija	4,96	1,48	-2,96	-0,01	2,11	2,11
	starpība	-2,12	-1,09	0,28	0,72	0,26	0,75
Aktīvu aprites ietekme	Latgale	0,90	0,05	0,49	-0,05	0,12	0,35
	Latvija	1,18	-0,05	0,80	0,00	-0,20	-0,03
	starpība	-0,29	0,10	-0,31	-0,05	0,32	0,38
Ekonomiskā rentabilitāte	Latgale	3,73	0,44	-2,19	0,65	2,49	3,21
	Latvija	6,14	1,43	-2,16	-0,01	1,91	2,08
	starpība	-2,41	-0,99	-0,03	0,66	0,58	1,13

No 1.tab. datiem redzams, ka lietderīgi ir analizēt ne tikai ekonomisko rentabilitāti, bet arī pamatdarbības rentabilitāti un faktorus, kas veido starpību starp pamatdarbības un ekonomisko rentabilitāti. Pārejot pie saimniecības nozaru rentabilitātes analīzes, tālāk rakstā tiks analizēta ekonomiskā un pamatdarbības rentabilitāte. Raksta ierobežotā apjoma dēļ, nozaru līmenī netiks atspoguļota faktoru, kas veido starpību starp pamatdarbības rentabilitāti un ekonomisko rentabilitāti, skaitliskā ietekme, autore tikai minēs savu aprēķinu rezultātus.

2.tab. apkopoti Latgales saimniecības nozaru ekonomiskās rentabilitātes laikā no 2007.g. līdz 2012.g. aprēķinu rezultāti.

2.tabula

Latgales saimniecības nozaru ekonomiskā rentabilitāte
laikā no 2007.g. līdz 2012.g. (%).
(autores aprēķins, izmantojot (4.) datus)

Nozare	2007	2008	2009	2010	2011	2012
A	3,60	0,83	-1,69	4,62	3,14	4,55
B	21,33	9,14	-1,52	5,60	5,68	11,58
C	4,34	-0,24	-2,52	2,36	5,28	3,85
D	-4,38	0,84	3,35	3,97	1,24	2,05
E	2,21	1,30	1,32	1,42	0,46	0,21
F	17,93	9,14	0,68	-7,09	0,60	2,55
G	4,79	1,58	-3,07	-0,28	-0,15	1,23
H	-0,73	-4,45	-7,89	0,60	8,24	9,26
I	-1,38	-6,02	-18,61	-10,93	-7,73	-6,21
J	15,49	12,02	8,27	4,72	7,29	12,46
K	4,35	0,82	1,31	•	3,02	0,11
L	-1,05	-0,42	0,93	-0,46	-0,89	1,30
M	17,40	13,76	4,47	6,34	5,49	4,33
N	5,98	-1,34	-4,20	4,07	8,67	8,58
P	2,47	-6,48	1,37	36,26	7,77	7,97
Q	5,75	1,10	1,87	2,62	-1,69	-0,97
R	-2,36	-5,49	-2,18	0,07	-1,65	-9,12
S	-2,70	-7,22	-2,62	-4,44	-5,71	-6,80

• - informācija konfidenciāla

Ekonomiskā rentabilitāte bija atšķirīga pa nozarēm un svārstīga laikā. Svārstības laikā lielā mērā izskaidrojamas ar pētījuma periodu, kurš ietver tā saucamos „treknos gadus” 2006. un 2007.g., krīzes gadus 2008. un 2009.g. un periodu pēc krīzes.

Rentabilitātes atšķirības pa nozarēm nosaka daudzi faktori. Tajā skaitā rentabilitāti ietekmē arī uzņēmuma atrašanās noteiktā teritorijā: dabas resursi, infrastruktūra, darbaspēka kvalifikācija u.c. Lai novērtētu

rentabilitātes līmeni un tā svārstības pa saimniecības nozarēm Latgalē, lietderīgi to salīdzināt ar attiecīgiem rādītājiem pa Latviju kopumā, tādējādi konstatējot situācijas Latgalē ietekmi uz rentabilitāti.

Latgales saimniecības nozaru ekonomiskās rentabilitātes rādītāji apkopoti 2.tab., Latvijas – 3.tab.

Šeit un tālāk izmantota vispārējā ekonomiskās darbības klasifikācija (3.). Tā ir sekojoša:

- A – lauksaimniecības, mežsaimniecības un zivsaimniecības produkti,
- B – derīgo izrakteņu ieguve,
- C – gatavie izstrādājumi,
- D – elektroenerģija, gāze, ūdens tvaiks un gaisa kondicionēšana,
- E – ūdens piegāde; notekūdeņu, atkritumu apsaimniekošana un attīrīšanas pakalpojumi,
- F – būves un būvdarbi,
- G – vairumtirdzniecības un mazumtirdzniecības pakalpojumi; automobiļu un motociklu remonta pakalpojumi,
- H – transporta un uzglabāšanas pakalpojumi,
- I – izmitināšana un ēdināšanas pakalpojumi,
- J – informācijas un sakaru pakalpojumi,
- K – finanšu un apdrošināšanas pakalpojumi,
- L – ar nekustamo īpašumu saistītie pakalpojumi,
- M – profesionālie, zinātniskie un tehniskie pakalpojumi,
- N – administratīvie un palīgpakalpojumi,
- P – izglītības pakalpojumi,
- Q – cilvēku veselības aprūpes un sociālās aprūpes pakalpojumi,
- R – mākslas, izklaides un atpūtas pakalpojumi,
- S – citi pakalpojumi.

Salīdzinot 2. un 3.tab. datus, redzams, ka profesionālo, zinātnisko un tehnisko pakalpojumu (M) ekonomiskā rentabilitāte visu pētījuma periodu Latgalē bija augstāka nekā Latvijā. Būvju un būvdarbu (F), finanšu un apdrošināšanas pakalpojumu (K) un ar nekustamo īpašumu saistīto pakalpojumu (L) ekonomiskā rentabilitāte piecos no sešiem gadiem Latgalē bija augstāka nekā Latvijā. Lauksaimniecības, mežsaimniecības un zivsaimniecības (A) un izmitināšanas un ēdināšanas pakalpojumu (I) ekonomiskā rentabilitāte visu pētījuma periodu Latgalē bija zemāka nekā Latvijā. Pārējo nozaru ekonomiskā rentabilitāte Latgalē salīdzinājumā ar Latviju dažos gados bija augstāka, dažos zemāka.

Latvijas saimniecības nozaru ekonomiskā rentabilitāte
laikā no 2007.g. līdz 2012.g. (%).
(autores aprēķins, izmantojot (4.) datus)

Nozare	2007	2008	2009	2010	2011	2012
A	17,91	8,15	3,29	10,11	6,79	7,06
B	17,02	6,03	4,36	5,19	6,57	8,08
C	4,99	0,08	-3,22	1,67	2,77	3,60
D	2,18	1,66	1,26	2,79	18,09	1,94
E	1,70	1,31	0,82	0,90	-0,14	0,34
F	7,41	0,24	-5,73	-3,65	-3,41	0,20
G	6,62	1,68	-4,18	0,47	2,58	3,71
H	5,97	1,34	1,63	1,72	1,36	4,75
I	4,96	-4,44	-9,26	-6,30	-6,02	-2,42
J	19,33	15,22	8,14	9,04	7,10	8,81
K	3,54	-1,08	-2,64	-0,85	0,70	1,86
L	3,00	-1,00	-4,15	-5,17	-3,33	-1,81
M	11,20	12,78	3,23	2,02	2,24	2,48
N	7,36	1,14	-3,48	-0,73	2,80	-11,81
O	3,65	1,36	0,95	0,78	-76,23	3,45
P	7,63	1,82	4,51	4,43	8,64	5,31
Q	7,34	1,00	3,17	3,53	-1,14	0,75
R	8,58	-1,68	-7,38	-5,05	1,17	6,93
S	0,02	-5,72	-11,04	-5,22	-4,22	-2,84

O – valsts pārvaldes un aizsardzības pakalpojumi, obligātās sociālās apdrošināšanas pakalpojumi.

Ievērojamās rentabilitātes svārstības laikā apgrūtina Latgales un Latvijas attiecīgo nozaru rentabilitātes salīdzināšanu. Variācijas koeficienti ļauj novērtēt svārstību lielumu un veikt to salīdzināšanu starp attiecīgās nozares variācijas koeficientiem Latgalē un Latvijā. Variācijas koeficients raksturo finansiālo risku: jo lielāka tā absolūtā vērtība, jo augstāks finansiālais risks sasniegt vidējo rādītāju. Lai varētu aprēķināt variācijas koeficientu, aprēķināta svērtā aritmētiskā vidējā rentabilitāte un standartnovirze. Gan svērtās aritmētiskās vidējās rentabilitātes, gan standartnovirzes aprēķinā kā svāri izmantoti gada vidējie aktīvu apjomi, veicot aprēķinus par ekonomisko rentabilitāti, un neto apgrozījums, veicot aprēķinus par pamatdarbības rentabilitāti. Variācijas koeficients aprēķināts, dalot svērto standartnovirzi ar svērto aritmētisko vidējo rentabilitāti.

Svērtās aritmētiskās vidējās ekonomiskās rentabilitātes un tās variācijas koeficientu aprēķina rezultāti apkopoti 4.tab.

Treknrakstā izdalīti variācijas koeficienti Latgales saimniecības nozarēs, kurās tie bija mazāki nekā attiecīgās Latvijas nozarēs, un svērtā

aritmētiskā vidējā rentabilitāte nozarēs, kurās tā bija augstāka kā Latvijā. Tālāk tiks analizētas šīs nozares, uzskatot, ka pārējās Latgales saimniecības nozares no ekonomiskās rentabilitātes un finansiālā riska viedokļa nav pievilcīgas investoriem, jo to rentabilitāte bija zemāka un vienlaicīgi finansiālais risks augstāks. Tās var interesēt investorus no kāda cita viedokļa.

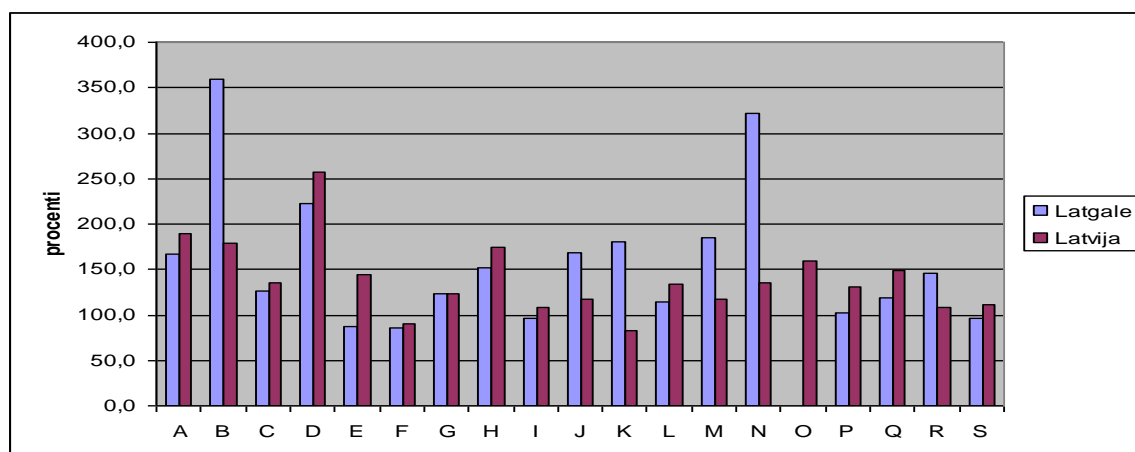
Zems variācijas koeficients liecina par relatīvi stabilu un dotajam kopumam tipisku vidējo lielumu, par nelielu finansiālo risku iegūt vidējo rādītāja līmeni, respektīvi, vidējo rentabilitāti. Ne vienmēr augsts variācijas koeficients jāvērtē negatīvi. Augsts variācijas koeficients var liecināt par aktīvu procesu, kur kontrastu veidā izpaužas attīstības progress. Tādēļ, vērtējot variācijas koeficientu, jāņem vērā arī nozares attīstības temps.

4.tabula

Latgales un Latvijas saimniecības nozaru svērtā aritmētiskā vidējā ekonomiskā rentabilitāte un tās variācijas koeficienti par laika periodu no 2007.g. līdz 2011.g. (%)
(autores aprēķins, izmantojot (4.) datus)

Nozare	svērtā aritmētiskā vidējā ekonomiskā rentabilitāte		variācijas koeficients	
	Latgale	Latvija	Latgale	Latvija
A	2,62	8,27	84,6	47,6
B	7,67	7,22	80,4	48,2
C	2,13	1,59	129,2	165,7
D	1,56	5,32	151,1	123,2
E	1,03	0,72	59,9	81,2
F	4,31	-1,13	182,3	-370,4
G	0,70	1,77	345,6	186,0
H	0,61	2,74	1028,1	65,4
I	-8,69	-4,19	-64,0	-104,9
J	9,66	11,22	36,9	39,2
K	1,67	0,14	87,6	1467,4
L	-0,03	-2,45	-2907,0	-98,4
M	8,37	4,79	57,8	86,7
N	4,23	-1,58	116,1	-387,6
P	9,51	5,35	141,8	41,9
Q	0,99	1,99	227,7	123,6
R	-3,46	0,08	-94,2	7625,1
S	-4,78	-5,16	-39,2	-67,3

Latgales un Latvijas saimniecības nozaru neto apgrozījuma augums 2012.g. procentos pret 2006.g. atspoguļots 1.att.

1.attēls. Latgales un Latvijas saimniecības nozaru neto apgrozījuma augums 2012.g. procentos pret 2006.g. (autores aprēķins, izmantojot (4.) datus)

No nozarēm, kuru svērtā aritmētiskā vidējā ekonomiskā rentabilitāte Latgalē bija augstāka nekā Latvijā un variācijas koeficients zemāks, četrus nozaru neto apgrozījuma augums pētījuma periodā bija vai nu samērā neliels vai pat negatīvs. Tās bija ūdens piegāde, notekūdeņu, atkritumu apsaimniekošana un attīrīšanas pakalpojumi (E), gatavo izstrādājumu ražošana (C), būves un būvdarbi (F) un izglītības pakalpojumi (P). Piecas no nozarēm, kuru svērtā aritmētiskā vidējā ekonomiskā rentabilitāte Latgalē bija augstāka un/vai variācijas koeficients zemāks nekā Latvijā, pētījuma periodā strauji attīstījās. Tās bija derīgo izrakteņu ieguve (B), administratīvie un palīgpakalpojumi (N), profesionālie, zinātniskie un tehniskie pakalpojumi (M), finanšu un apdrošināšanas pakalpojumi (K) un informācijas un sakaru pakalpojumi (J).

Administratīvo un palīgpakalpojumu (N) sniegšana Latgalē attīstījās ļoti strauji, tās neto apgrozījuma pieaugums pētījuma periodā Latgalē bija 221,2%, Latvijā tikai 35,1% (1.att.) Autore nekommentēs šo Latgales attīstības „fenomenu” un tālāk minētās nozares rādītājus neanalizēs.

5.tab. apkopoti minēto astoņu nozaru svērtā aritmētiskā vidējā ekonomiskā rentabilitāte un tās variāciju koeficienti, kā arī aprēķinātas starpības starp Latgales un Latvijas rādītājiem.

5.tabula

Nozaru C, E, F, P, B, J, K, M svērtā aritmētiskā vidējā ekonomiskā rentabilitāte, tās variācijas koeficienti un starpības starp Latgales un Latvijas rādītājiem (autores aprēķins, izmantojot 4.tab. datus)

Nozare	Svērtā aritmētiskā vidējā ekonomiskā rentabilitāte			Variācijas koeficients		
	Latgale (%)	Latvija (%)	starpība (procentpunkti)	Latgale (%)	Latvija (%)	starpība (procentpunkti)
nozares ar lēnu attīstības tempu						
C	2,13	1,59	0,54	129,2	165,7	-36,5
E	1,03	0,72	0,32	59,9	81,2	-21,4
F	4,31	-1,13	5,43	182,3	-370,4	-188,1
P	9,51	5,35	4,17	141,8	41,9	99,9
nozares ar strauju attīstības tempu						
B	7,67	7,22	0,45	80,4	48,2	32,1
J	9,66	11,22	-1,56	36,9	39,2	-2,3
K	1,67	0,14	1,52	87,6	1467,4	-1379,8
M	8,37	4,79	3,58	57,8	86,7	-28,9

Ne visas 5.tab. iekļautās nozares, neskatoties uz augstāku rentabilitāti un/vai zemāku finansiālo risku, var būt investoriem pievilcīgas. Svarīgs ir arī variācijas koeficienta lielums saistībā ar nozares attīstības tempu un rentabilitātes dinamiku.

Gatavo izstrādājumu ražošanas (C), ūdens piegādes, notekūdeņu, atkritumu apsaimniekošanas un attīrīšanas pakalpojumu (E) un būvju un būvdarbu (F) svērtā aritmētiskā vidējā ekonomiskā rentabilitāte Latgalē bija augstāka nekā Latvijā un finansiālais risks zemāks. Tomēr, salīdzinājumā ar citām nozarēm, gatavo izstrādājumu ražošanas (C) un būvju un būvdarbu (F) finansiālais risks bija augsts. Nozarēs ar lēnu attīstības tempu augsts rentabilitātes variācijas koeficients liecina par nopietnām saimnieciskām problēmām.

Izglītības pakalpojumu (P) svērtā aritmētiskā vidējā ekonomiskā rentabilitāte Latgalē bija augstāka, bet variācijas koeficients arī augstāks. No ekonomiskās rentabilitātes viedokļa nozare var būt pievilcīga investoriem, kas nebaidās riskēt, lai iegūtu augstāku rentabilitāti.

Profesionālo, zinātnisko un tehnisko pakalpojumu (M) un finanšu un apdrošināšanas pakalpojumu (K) vidējā rentabilitāte Latgalē bija augstāka nekā Latvijā, variācijas koeficienti zemāki. Ņemot vērā, ka profesionālie, zinātniskie un tehniskie pakalpojumi (M) strauji attīstījās, finansiālais risks vērtējams kā zems. Jāatzīmē, ka nozares rentabilitātei

pētījuma periodā bija tendence samazināties (2.tab.). Arī Latvijā profesionālo, zinātnisko un tehnisko pakalpojumu (M) rentabilitāte samazinājās (3.tab.). Turpinoties šādai tendencei, Latgalē nozares ekonomiskā rentabilitāte var arī nākotnē būt augstāka nekā Latvijā un no ekonomiskās rentabilitātes un finansiālā riska viedokļa investīcijas Latgalē var būt izdevīgas.

Derīgo izrakteņu ieguves (B) rentabilitātes variācijas koeficients Latgalē bija augstāks nekā Latvijā, tas atbilst situācijai, kad nozare strauji attīstās (1.att.). Svērtā aritmētiskā vidējā ekonomiskā rentabilitāte bija augstāka nekā Latvijā un tā tāpat kā pirmskrīzes periodā, 2012.g. atkal bija augstāka nekā Latvijā (2. un 3.tab.). Nozare var būt pievilcīga investoriem.

Informācijas un sakaru pakalpojumi (J) bija viena no rentablākām nozarēm Latgalē un, neskatoties uz straujo attīstību, finansiāli stabila (zems variācijas koeficients). Kaut gan svērtā aritmētiskā vidējā rentabilitāte bija zemāka nekā Latvijā, nozares rentabilitātei bija tendence augt (2.tab.) un tā 2012.g. jau pārsniedza Latvijas līmeni. No ekonomiskās rentabilitātes viedokļa nozare pievilcīga investoriem.

Otrs rentabilitātes rādītājs, kurš raksturo kapitāla atdevi, – pamatdarbības rentabilitāte – ienes daļējas izmaiņas līdzšinējā nozaru finansiālā stāvokļa novērtējumā.

6.tabula

Latgales saimniecības nozaru pamatdarbības rentabilitāte laikā
no 2006.g. līdz 2012.g., (%)
(autores aprēķins, izmantojot (4.) datus)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
A	-3,68	-3,77	-9,63	-17,94	-7,61	-7,45	-6,87
B	11,08	31,68	21,34	2,52	23,40	19,76	31,35
C	3,62	4,23	1,87	-0,46	3,69	3,55	3,88
D	-5,25	-7,81	-4,30	5,91	7,75	1,65	2,97
E	4,95	5,80	1,59	2,13	-2,88	-8,57	-8,29
F	6,79	10,80	7,59	3,72	-3,81	2,62	3,62
G	2,63	3,14	2,13	-0,03	0,80	1,18	1,48
H	7,93	0,80	-8,11	-16,79	-0,74	-2,63	-0,12
I	-4,70	1,75	-3,02	-16,03	-7,09	-3,12	-2,61
J	10,50	13,71	13,07	9,44	9,39	8,21	11,47
K	10,37	19,49	16,12	16,77		12,29	2,80
L	6,37	9,74	5,27	11,18	7,55	4,74	10,79
M	15,69	13,74	10,92	6,87	9,69	11,97	7,50
N	4,35	4,87	-3,30	-2,36	5,80	5,23	10,25
P	2,78	5,17	-6,45	4,34	21,97	9,48	10,86
Q	2,02	2,77	-0,43	0,97	0,29	-8,77	-7,90
R	-27,16	-34,00	-59,00	-44,78	-16,14	-46,01	-39,04
S	-5,52	-0,25	-8,55	-6,52	-6,46	-10,26	-8,19

Latvijas saimniecības nozaru pamatdarbības rentabilitāte laikā
no 2006.g. līdz 2012.g., (%)
(autores aprēķins, izmantojot (4.) datus)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
A	11,01	17,72	7,23	2,46	12,25	9,37	8,50
B	14,17	16,41	12,21	10,64	11,27	12,08	14,70
C	5,88	5,59	2,70	0,41	4,67	4,85	5,39
D	18,54	25,95	28,32	29,23	29,12	27,60	23,17
E	1,55	3,13	3,12	1,48	1,19	-1,01	-1,95
F	7,87	8,38	5,77	0,93	-0,16	1,76	5,05
G	2,66	3,11	1,93	-0,76	1,59	1,96	2,31
H	6,05	5,06	9,29	9,53	3,71	9,76	9,37
I	6,07	5,26	-0,40	-11,28	-5,31	-4,99	-0,46
J	26,61	25,03	23,60	19,84	18,17	16,98	16,61
K	23,07	26,59	23,71	-8,05	27,17	28,08	32,07
L	21,94	20,23	14,93	6,46	7,13	7,39	11,47
M	10,69	12,16	9,49	7,55	6,11	7,86	8,63
N	7,47	7,59	3,94	1,62	5,09	5,56	6,95
O	9,16	6,71	4,55	7,15	9,72	9,14	6,09
P	8,41	8,09	2,95	9,33	13,34	11,85	8,49
Q	4,80	4,59	1,10	3,30	3,58	-2,13	-0,14
R	21,98	15,31	0,70	-17,43	-2,49	6,07	10,59
S	0,90	1,48	-2,78	-7,62	-4,40	-2,97	-1,00

Salīdzinot 8. un 4.tab. datus, redzams, ka nozaru, kuru vidējā rentabilitāte Latgalē bija augstāka un variācijas koeficienti zemāki nekā Latvijā, saraksts ir mainījies. Nav vairs treknrakstā atzīmēta ūdens piegādes, notekūdeņu, atkritumu apsaimniekošana un attīrīšanas pakalpojumu nozare (E), kuras svērtā aritmētiskā vidējā pamatdarbības rentabilitāte atšķirībā no ekonomiskās rentabilitātes Latgalē bija zemāka un variācijas koeficients ievērojami augstāks nekā Latvijā. Savukārt, klāt ir nākušas vairumtirdzniecības un mazumtirdzniecības pakalpojumu, automobiļu un motociklu remonta pakalpojumu nozare (G) un ar nekustamo īpašumu saistīto pakalpojumu nozare (L), kuru pamatdarbības rentabilitātes variācijas koeficienti Latgalē bija zemāki nekā Latvijā.

Starpību starp ūdens piegādes, notekūdeņu, atkritumu apsaimniekošanas un attīrīšanas pakalpojumu (E) ekonomisko un pamatdarbības rentabilitāti Latgalē, palielinot ekonomisko rentabilitāti, galvenokārt veidoja pārējās saimnieciskās darbības pozitīvais rezultāts: pēckrīzes gados tas bija $\approx 10-12\%$ no neto apgrozījuma, pamatdarbība radīja zaudējumus $\approx 3-9\%$ apmērā no neto apgrozījuma (autores aprēķini, izmantojot (4.) datus). Pamatdarbības zaudējumi tika segti ar

ieņēmumiem no pārējās saimnieciskās darbības. Pēc autores domām, neskatoties uz augstāku nekā Latvijā ekonomisko rentabilitāti, no finansiālā viedokļa kapitāla ieguldījumi nozares pamatdarbībā Latgalē, t.i. ūdens piegādes, notekūdeņu, atkritumu apsaimniekošana un attīrīšanas pakalpojumos, investoriem nav izdevīgi.

8.tabula

Latgales un Latvijas saimniecības nozaru svērtā aritmētiskā vidējā pamatdarbības rentabilitāte un tās variācijas koeficienti par laika periodu no 2006.g. līdz 2011.g. (%)
(autores aprēķins, izmantojot (4.) datus)

nozare	svērtā aritmētiskā vidējā pamatdarbības rentabilitāte		variācijas koeficients	
	Latgale	Latvija	Latgale	Latvija
A	-7,76	9,90	-96,8	86,0
B	22,11	13,04	188,7	14,2
C	3,05	4,36	32,3	33,2
D	1,13	26,57	1197,8	18,0
E	-0,02	1,01	-74704,8	172,4
F	5,50	4,93	157,8	95,6
G	1,71	1,95	28,8	29,0
H	-2,61	7,75	-820,7	35,3
I	-4,31	-0,99	-269,4	-1541,1
J	10,92	20,96	16,9	33,8
K	12,68	21,81	129,2	327,2
L	8,01	12,87	37,7	132,6
M	10,65	9,00	33,6	19,8
N	4,08	5,52	242,7	34,3
P	9,11	9,09	404,6	50,7
Q	-1,53	2,03	-608,1	138,8
R	-36,31	6,24	-276,3	1015,4
S	-6,09	-2,18	-86,4	-193,6

9.tab. apkopoti 8.tab. treknrakstā atzīmēto nozaru svērtā aritmētiskā vidējā pamatdarbības rentabilitāte un tās variāciju koeficienti, kā arī aprēķinātas starpības starp Latgales un Latvijas rādītājiem.

Nozaru C, E, F, P, B, J, K, M svērtā aritmētiskā vidējā pamatdarbības rentabilitāte, tās variācijas koeficienti un starpības starp Latgales un Latvijas rādītājiem
(autores aprēķins, izmantojot 9.tab. datus)

Nozare	Svērtā aritmētiskā vidējā pamatdarbības rentabilitāte			variācijas koeficients		
	Latgale (%)	Latvija (%)	starpība (procentpunkti)	Latgale (%)	Latvija (%)	starpība (procentpunkti)
nozares ar lēnu attīstības tempu						
C	3,05	4,36	-1,31	32,28	33,24	-0,96
F	5,50	4,93	0,57	157,77	95,56	62,21
G	1,71	1,95	-0,24	28,85	29,00	-0,16
P	9,11	9,09	0,02	404,64	50,67	353,97
nozares ar strauju attīstības tempu						
B	22,11	13,04	9,08	188,66	14,22	174,44
J	10,92	20,96	-10,04	16,85	33,84	-16,99
K	12,68	21,81	-9,13	129,25	327,23	-197,98
L	8,01	12,87	-4,86	37,75	132,56	-94,81
M	10,65	9,00	1,66	33,56	19,84	13,72

Nozaru, kuras iekļautas gan 5.tab. gan 9.tab., pamatdarbības rentabilitāte Latgalē bija augstāka par ekonomisko rentabilitāti, neskatoties uz to, ka par Latgali kopumā pamatdarbības rentabilitāte bija zemāka nekā Latvijā (1.tab.) Analizējamās nozarēs pārējā saimnieciskā darbība Latgalē radīja zaudējumus, izņemot finanšu un apdrošināšanas pakalpojumus (K), kuri peļņu guva galvenokārt no finanšu ieguldījumu darbības. Tātad, analizējamās nozarēs Latgalē pamatdarbība bija galvenais peļņas avots. Pamatdarbības rentabilitātes variācijas koeficienti bija gan zemāki, gan augstāki nekā ekonomiskās rentabilitātes variācijas koeficienti.

Kaut gan analizējamo nozaru pamatdarbības rentabilitāte Latgalē bija augstāka nekā ekonomiskā rentabilitāte, starpība starp Latgales un Latvijas attiecīgo nozaru pamatdarbības rentabilitāti bija mazāka nekā ekonomiskai rentabilitātei (izņemot derīgo izrakteņu ieguvī (B)). Tas ietekmē attiecīgo nozaru novērtējumu no finansiālā viedokļa.

Gatavo izstrādājumu ražošanas (C) un būvju un būvdarbu (F) finansiālais novērtējums pasliktinājās: starpība starp Latgales un Latvijas svērto aritmētisko vidējo pamatdarbības rentabilitāti salīdzinājumā ar ekonomisko rentabilitāti samazinājās, būvju un būvdarbu (F) finansiālais

risks Latgalē kļuva lielāks nekā Latvijā. Varbūtība, ka gatavo izstrādājumu ražošana (C) ieinteresēs investorus no rentabilitātes viedokļa, ir maza. Interese par ieguldījumiem būvju un būvdarbu (F) nozarē varētu būt saistīta ar nelielu, bet tomēr pozitīvo starpību starp Latgales un Latvijas rentabilitātes rādītājiem.

Izglītības pakalpojumu (P) pamatdarbības rentabilitāte Latgalē un Latvijā praktiski bija vienādas (pārējās saimnieciskās darbības rezultātu ietekmē), ievērojami pieaugot finansiālam riskam Latgalē. Tādējādi, pretēji iepriekšējam secinājumam, kurš izrietēja no ekonomiskās rentabilitātes analīzes, izglītības pakalpojumi (P) nav pievilcīgi investoriem no pamatdarbības rentabilitātes viedokļa.

Profesionālo, zinātnisko un tehnisko pakalpojumu (M) un finanšu un apdrošināšanas pakalpojumu (K) svērtā aritmētiskā vidējā pamatdarbības rentabilitātes starpība starp Latgali un Latviju bija pozitīva, kaut gan samazinājās salīdzinot ar ekonomiskās rentabilitātes starpību, finansiālais risks palielinājās. Profesionālo, zinātnisko un tehnisko pakalpojumu (M) pamatdarbības finansiālais risks gan bija augstāks Latgalē nekā Latvijā, tomēr tas bija viens no zemākiem Latgalē. Nozares zemais finansiālais risks ir apvienots ar augstāku nekā Latvijā ekonomisko un pamatdarbības rentabilitāti. Nozare var ieinteresēt investorus.

Informācijas un sakaru pakalpojumu (J) svērtā aritmētiskā vidējā pamatdarbības rentabilitāte Latgalē bija ievērojami zemāka nekā Latvijā, kaut gan, salīdzinot ar citām nozarēm, tā bija viena no rentablākām nozarēm Latgalē. Bez tam, ja Latvijā informācijas un sakaru pakalpojumu (J) pamatdarbības rentabilitātei bija tendence pazemināties (7.tab.), tad Latgalē 2012.g. tā paaugstinājās. Finansiālais risks bija zems un zemāks nekā Latvijā. Tā ir investoriem pievilcīga nozare, jo ar zemu finansiālo risku var iegūt priekš Latgales līmeņa augstu pamatdarbības un ekonomisko rentabilitāti, kaut gan zemāku nekā Latvijā.

Derīgo izrakteņu ieguves (B) svērtā aritmētiskā vidējā pamatdarbības rentabilitāte un tās variācijas koeficients Latgalē bija augstāks nekā Latvijā: vidējā rentabilitāte Latgalē bija par 9,08 procentpunktiem augstāka, variācijas koeficients augsts (188,66%) un ievērojami augstāks nekā Latvijā. Jāatzīmē, ka pamatdarbības rentabilitāte periodā pēc krīzes strauji auga un 2012.g. tā bija 31,35% (6.tab.). Derīgo izrakteņu ieguve (B), var būt interesanta nozare investoriem, kas gatavi riskēt, lai iegūtu augstu rentabilitāti.

Vairumtirdzniecības un mazumtirdzniecības pakalpojumu, automobiļu un motociklu remonta pakalpojumu (G) rentabilitātes variācijas koeficienti bija zemi, kas atbilst nozares lēnai attīstībai. Latgalē tie bija nedaudz zemāki (par 0,16 procentpunktiem) nekā Latvijā, bet

svērtā aritmētiskā vidējā rentabilitāte zemāka par 0,24 procentpunktiem. Nelielā starpība starp variācijas koeficientiem nerada īpašas priekšrocības kapitāla ieguldījumiem šajā nozarē Latgalē. Ekonomiskās rentabilitātes rādītāji Latgalē bija ievērojami sliktāki nekā Latvijā.

Ar nekustamo īpašumu saistīto pakalpojumu (L) svērtā aritmētiskā vidējā pamatdarbības rentabilitāte bija zemāka nekā Latvijā par 4,86 procentpunktiem (10.tab.), variācijas koeficients arī zemāks. Pamatdarbības rentabilitātei gan Latgalē gan Latvijā bija tendence augt un 2012.g. Latgalē tā bija tikai par 0,68 procentpunktiem zemāka nekā Latvijā (6. un 7.tab.). Pēc ekonomiskās rentabilitātes datiem, nozares zaudējumi Latgalē bija mazāki nekā Latvijā (zaudējumus radīja galvenokārt augstie procentu maksājumi), (autores aprēķins, izmantojot (4.) datus)), bet finansiālais risks ievērojami augstāks (4.tab.). No pamatdarbības rentabilitātes viedokļa nozare var interesēt investorus, bet finansiālie rādītāji ir ļoti svārstīgi.

Apkopojot rentabilitātes analīzes rezultātus pa nozarēm, var secināt, ka Latgalē ir nozares, kuras no rentabilitātes rādītāju viedokļa var interesēt investorus, kuri dod priekšroku zemam riskam, un investorus, kuri ir gatavi riskēt lai sasniegtu augstāku rentabilitāti.

Nozare ar zemu un zemāku kā Latvijā finansiālo risku ir informācijas un sakaru pakalpojumi (J). Tās pamatdarbības un ekonomiskā rentabilitāte bija viena no augstākām Latgalē, kaut gan zemāka nekā Latvijā. Zems finansiālais risks Latgalē bija arī profesionāliem, zinātniskiem un tehniskiem pakalpojumiem (M). Pie tam zemais finansiālais risks ir apvienots ar augstāku nekā Latvijā ekonomisko un pamatdarbības rentabilitāti.

Nozares ar augstu un augstāku kā Latvijā finansiālo risku bija derīgo izrakteņu ieguve (B) un būves un būvdarbi (F). Derīgo izrakteņu ieguves (B) ieguldījumi pamatdarbībā bija finansiāli riskanti, bet ar augstu kapitāla atdevi. Būvju un būvdarbu nozares (F) ekonomiskā un pamatdarbības rentabilitāte bija augstāka nekā Latvijā. bet nozarei stagnējot, finansiālais risks bija augsts.

Derīgo izrakteņu ieguves (B), būvju un būvdarbu (F), informācijas un sakaru pakalpojumu (J) un profesionālo, zinātnisko un tehnisko pakalpojumu (M) neto apgrozījuma īpatsvars Latgales saimniecības neto apgrozījumā 2012.g. bija 9,2%.

Galvenā problēma, kas padara lielāko daļu Latgales saimniecības nozaru nespējīgas konkurēt no rentabilitātes viedokļa ar Latvijas attiecīgām nozarēm, ir zemā pamatdarbības rentabilitāte.

Secinājumi

1. Kapitāla atdeves raksturošanai lieto ekonomisko rentabilitāti – peļņas attiecību pret gada vidējo aktīvu apjomu. Galvenā darbība, kuras veikšanai dibināts uzņēmums, ir pamatdarbība. Izmantojot autores izstrādāto pamatdarbības rentabilitātes aprēķina un faktoru, kas veido starpību starp ekonomisko un pamatdarbības rentabilitāti, metodiku, var veikt padziļinātu ieguldītā kapitāla atdeves analīzi.
2. Latgales saimniecības ekonomiskā rentabilitāte 2007., 2008. un 2009.g. bija zemāka nekā visas Latvijas saimniecības ekonomiskā rentabilitāte, 2010., 2011. un 2012.g. tā bija augstāka. Tajā pašā laikā visu pētījuma periodu Latgales saimniecības pamatdarbības rentabilitāte bija ievērojami zemāka nekā Latvijas. Galvenais faktors, kurš ietekmēja starpību starp ekonomisko un pamatdarbības rentabilitāti, bija pārējās saimnieciskās darbības rezultāts, kurš Latgalē visu pētījuma periodu bija pozitīvs, bet Latvijā negatīvs. Pie tam, Latgalē pārējā saimnieciskā darbība 2011. un 2012.g. bija ienesīgāka nekā pamatdarbība. Pēc autores domām, vērtējot saimnieciskās darbības rezultātu, galvenā nozīme ir pamatdarbības rezultātam, un pārējās saimnieciskās darbības rezultātam vajadzētu būt tikai kā papildus peļņai vai zaudējumiem
3. Gan ekonomiskā, gan pamatdarbības rentabilitāte bija atšķirīga pa nozarēm un svārstīga laikā. Svārstības laikā lielā mērā izskaidrojamas ar pētījuma periodu, kurš ietver tā saucamos „treknos gadus”, 2006. un 2007.g., krīzes gadus 2008. un 2009. g. un periodu pēc krīzes. Rentabilitātes atšķirības pa nozarēm nosaka daudzi faktori. Tajā skaitā rentabilitāti ietekmē arī uzņēmuma atrašanās noteiktā teritorijā: dabas resursi, infrastruktūra, darbaspēka kvalifikācija u.c. Lai novērtētu ekonomiskās rentabilitātes līmeni un tā svārstības pa saimniecības nozarēm Latgalē, tā salīdzināta ar attiecīgiem rādītājiem pa Latviju kopumā, tādējādi konstatējot situācijas Latgalē ietekmi uz rentabilitāti.
4. Ievērojamās rentabilitātes svārstības laikā apgrūtina Latgales un Latvijas attiecīgo nozaru rentabilitātes salīdzināšanu. Variācijas koeficienti ļauj novērtēt svārstību lielumu un veikt to salīdzināšanu starp variācijas koeficientiem Latgalē un Latvijā. Variācijas koeficients raksturo finansiālo risku: jo lielāka tā absolūtā vērtība, jo augstāks finansiālais risks. Lai varētu aprēķināt variācijas koeficientus, aprēķināta svērtā aritmētiskā vidējā rentabilitāte un standartnovirze.

5. Ekonomiskā un pamatdarbības rentabilitāte, svērtā aritmētiskā vidējā rentabilitāte un tās variācijas koeficienti aprēķināti par 18 Latgales un 19 Latvijas saimniecības nozarēm. Sīkāka analīze veikta tikai par tām 10 nozarēm, kuru variācijas koeficienti Latgales saimniecības nozarēs bija mazāki nekā attiecīgās Latvijas nozarēs un svērtā aritmētiskā vidējā rentabilitāte nozarēs augstāka kā Latvijā. Pārējās Latgales saimniecības nozares no ekonomiskās rentabilitātes un finansiālā riska viedokļa nav pievilcīgas investoriem, jo to rentabilitāte bija zemāka un vienlaicīgi finansiālais risks augstāks. Tās var interesēt investorus no kāda cita viedokļa.
6. Ekonomiskās un pamatdarbības rentabilitātes un to variācijas koeficientu analīzes rezultāti ir atšķirīgi. Lielākās daļas rakstā analizēto nozaru pamatdarbības rentabilitāte Latgalē bija augstāka nekā ekonomiskā rentabilitāte. Tātad, analizējamās nozarēs Latgalē pamatdarbība bija galvenais peļņas avots, neskatoties uz kopējo situāciju Latgalē. Pārējās nozarēs galvenā problēma, kas padarīja lielāko daļu Latgales saimniecības nozaru nespējīgas konkurēt no rentabilitātes viedokļa ar Latvijas attiecīgām nozarēm, bija zemā pamatdarbības rentabilitāte.
7. Apkopojot ekonomiskās un pamatdarbības rentabilitātes analīzes rezultātus pa nozarēm, var secināt, ka Latgalē ir nozares, kuras no rentabilitātes viedokļa var interesēt investorus, kuri dod priekšroku zemam riskam, un investorus, kuri ir gatavi riskēt lai sasniegtu augstāku rentabilitāti.
Nozare ar zemu un zemāku kā Latvijā finansiālo risku ir informācijas un sakaru pakalpojumi (J). Tās pamatdarbības un ekonomiskā rentabilitāte bija viena no augstākām Latgalē, kaut gan zemāka nekā Latvijā. Zems finansiālais risks Latgalē bija arī profesionāliem, zinātniskiem un tehniskiem pakalpojumiem (M). Pie tam zemais finansiālais risks bija apvienots ar augstāku nekā Latvijā ekonomisko un pamatdarbības rentabilitāti.
Nozares ar augstu un augstāku kā Latvijā finansiālo risku bija derīgo izrakteņu ieguve (B) un būves un būvdarbi (F). Derīgo izrakteņu ieguves (B) ieguldījumi pamatdarbībā ir finansiāli riskanti, bet ar augstu kapitāla atdevi. Būvju un būvdarbu nozares (F) ekonomiskā un pamatdarbības rentabilitāte Latgalē bija augstāka nekā Latvijā, bet nozarei stagnējot, finansiālais risks bija augsts.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Par rīcības plānu Latgales reģiona izaugsmei 2012.02013.gadā. LR Ministru kabineta 2012.g. 27.jūn. rīkojums Nr 281. Pieejas veids <http://likumi.lv>, apskatīts 2013.g. 11.septembrī
2. GARANČA B. Rentabilitātes analīze// *Latgales Tautsaimniecības pētījumi. Sociālo zinātņu žurnāls*. Galv.red.B.Garanča. Rēzekne: RA Izdevniecība, 2012 Nr.1(4), 103. - 112. lpp.
3. *Saimniecisko darbību statistiskā klasifikācija Eiropas Kopienā, 2.reakcija*. Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes publikācija. Pieejas veids <http://www.csb.gov.lv/node/29900/list>, apskatīts 2013.g. 11.septembrī
4. Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes nepublicētie materiāli:
 - *Komersantu (komercsabiedrību) bilances aktīva un pasīva rādītāji, 2006-2009 (perioda beigās), peļņas vai zaudējumu aprēķini 2006-2009. Piepr_1806(pēc darb.sk_Latgale_Latvija_2006-2009*
 - *Komersantu (komercsabiedrību) bilances aktīva un pasīva rādītāji 2010.g. beigās, peļņas vai zaudējumu aprēķini 2010.g. Pieprasījums 1648_pēc darb.sk_Latgale_Latvija_2010*
 - *Komersantu (komercsabiedrību) bilances aktīvs un pasīvs, peļņas vai zaudējumu aprēķini 2011.g. Pieprasījums_Latvija_Latgale*
 - *Komersantu (komercsabiedrību) bilances aktīvs un pasīvs, peļņas vai zaudējumu aprēķini 2012.g. Pieprasījums_Latvija_Latgale*

Summary

The aim of the article is to furnish information to those interested in it, especially to the potential investors regarding the profitability and financial risk indices of Latgale economic branches and their dynamics during the last seven years.

There has been carried out the analysis of the factors influencing the profitability of the economic and basic activity of Latgale and that of the whole of Latvia during the period of time from 2006 to 2012. The economic profitability of the economy of Latgale in the years 2007, 2008 and 2009 was lower than that of the economy of the whole Latvia, in the years 2010, 2011 and 2012 it was higher. The profitability index leads to the conclusion that during the period of the crisis the capital return in the economy of Latgale was higher than that in Latvia. At the same time during the whole period of the investigation the profitability of the basic activity of Latgale economy was considerably lower than that of Latvia. The main factor influencing the difference between the economic profitability and that of the basic activity was the result of the rest of economic activities, which was positive during the whole period of investigation in Latgale, while in Latvia it was negative. Moreover, the rest of the economic activities in Latgale was more profitable than that of the basic activity in the years 2011 and 2012.

The level of the profitability of economic and basic activity and its fluctuation according to branches of economy in Latgale are compared to the corresponding indices in Latvia in its entirety, thus stating the influence of the situation in Latgale on the profitability. The economic and the basic activity profitability and the beneficial arithmetical mean value and its quotients have been calculated in 19 economic branches of Latgale and Latvia. A more detailed analysis was carried out in the 10 branches, the variation quotients of which were smaller than those of the corresponding branches in Latvia, and the beneficial arithmetical mean profitability

was higher than that in Latvia. The rest of the economic branches of Latgale are not attractive to the investors from the point of view of their profitability and the financial risk, because their profitability was lower and, as a result, the financial risk was higher.

The results of the analysis of the profitability of economic and basic activity and variation quotients are different. The profitability of the majority of the basic activity, analysed in Latgale was lower and its variation quotients were higher than the economic profitability and its variation quotients. It is the chief problem, which makes a number of economic branches in Latgale unable to meet the competition in the corresponding branches of Latvia from the point of view of financial indices.

Summarizing the results of the analysis of profitability according to different branches the conclusion can be drawn that there are branches in Latgale, which from the point of view of financial indices can be subject of interest to both investors, who prefer low risk irrespective of the potential profitability, and investors, who are ready to risk in order to achieve higher profitability.

A branch with low and lower financial risk than in Latvia is information and communication. Its basic activities and economic profitability was one of the highest in Latgale, although it was lower than in Latvia. Professional, scientific and technical activities had low financial risk in Latgale. Besides the low financial risk is combined with the profitability of economic and basic profitability, which is higher than in Latvia.

Mining, quarrying and construction were branches with high and higher financial risk than in Latvia. Investments in the basic activity of mining and quarrying are financially risky, but with high capital return. The economic and basic activity profitability of construction was higher in Latgale than in Latvia, but as a result of the stagnation of the branch the financial risk was high.

SABIEDRISKĀS KĀRTĪBAS UN CITU APDRAUDĒJUMU JĒDZIENU SATURS UN LOMA ROBEŽŠĶĒRSOŠANĀ

CONTENTS OF THE NOTION AND ROLE OF PUBLIC ORDER AND OTHER THREATS IN THE BORDER CROSSING

Artūrs GAVEIKA

Mg. iur., viesdocents, Rēzeknes Augstskola
Rēzekne, Latvija
E-pasts: argavs@inbox.lv

Abstract. *The concept of public policy as a legal concept is quite complicated, much debated concept of jurisprudence, it is reflected in several laws of the Schengen acquis and in the case law. Due to interpretation problems the attempts to proportionate balance in public order interests ensuring free movement of persons in the European Union space have become the subject of a number of judicial precedents in both separate Schengen Member States as well as throughout the European Union. An important step in conflict resolution is the concept and terminology analysis and unification, which in the legal framework of the Schengen acquis must be initiated by defining the basic concepts such as „public order”, „national security”, „threats to public health” as well as to harmonize the terminology, the author offers a lecture. That is why the author’s main suggestion in this study is to work out unitary and harmonized terminology.*

Keywords: *border control, public order, public security, threats to public health.*

Ievads

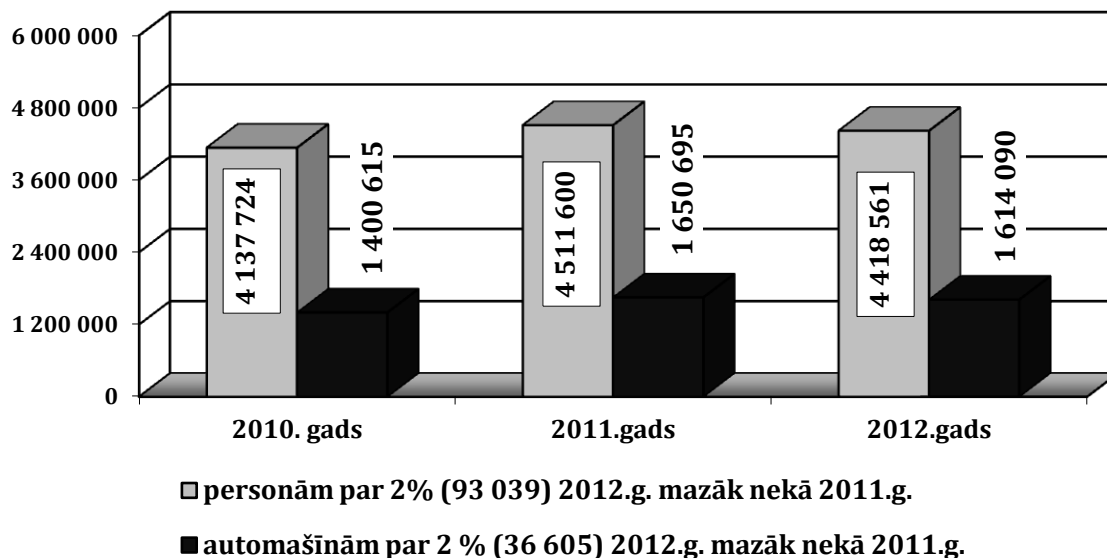
Tēma ir aktuāla sakarā ar Latvijas Republikas dalību Eiropas Savienībā (ES) un Šengenas konvencijas darbības zonā, robežkontroles normatīvā regulējuma pilnveidošanas nepieciešamību, Latgales reģiona atrašanos ES ārējo sauszemes robežu tuvumā, uz kurām atrodas vairākums Latvijas Republikas robežšķērsošanas vietu ar ļoti intensīvu personu, mantu un transportlīdzekļu robežšķērsošanu (1.att.) un līdz ar to – ievērojamu likumpārkāpumu un ieceļošanas liegumu skaitu.

Pētījums veikts 2012.-2013.g. periodā, pielietojot normatīvo aktu un tiesu prakses analīzes, interpretācijas un salīdzināšanas metodes.

Raksta mērķis ir noskaidrot Latvijas robežkontroles normatīvā regulējuma problemātiku sabiedriskās kārtības un citu apdraudējumu jēdzienu izpratnē un piedāvāt tiesiskos risinājumus.

Pētījuma objekts ir pamatjēdzienu „sabiedriskā kārtība”, „valsts drošība”, „sabiedrības veselības apdraudējums” piemērošanas normatīvā regulējuma problemātika.

Pētījuma priekšmets – ES tiesību Šengenas *acquis* (Šengenas tiesību kopums) un attiecīgais nacionālais normatīvais regulējums.

1.attēls. Personu un automašīnu robežpārbaužu skaits Latvijā 2010. – 2012.g.
(36)

Pētījuma uzdevumi ir 1) izpētīt minēto jēdzienu tiesisko saturu un pielietošanas prakses problemātiku un 2) piedāvāt šo jēdzienu definējumus normatīvā regulējuma pilnveidošanai.

Pilnveidojot pamatjēdzienu „sabiedriskā kārtība”, „valsts drošība”, „sabiedrības veselības apdraudējums” normatīvo regulējumu, būs iespējams panākt efektīvāku publiskās kārtības institūciju darbību robežpārbaudēs, kā robežkontroles būtiskā daļā.

Sabiedriskās kārtības un citu apdraudējumu jēdzieni Šengenas acquis sistēmā

Šengenas konvencija nosaka, ka kontroli veic saskaņā ar vienotiem principiem, ievērojot katrā valstī noteikto kompetenci un likumus un ņemot vērā visu dalībvalstu intereses visās to teritorijās (1.,6.p.,1.punkts). Attiecībā uz uzturēšanos, kas nav ilgāka par trim mēnešiem sešu mēnešu laikā, uz trešo valstu valstspiederīgajiem attiecas šādi ieceļošanas noteikumi (2.,5.p., 1.punkts):

- viņam ir noteikts derīgs dokuments vai dokumenti, kas ļauj šķērsot robežu;
- viņam ir derīga vīza, ja tā ir vajadzīga (1.,6.p.,1.punkts) (derīga vīza vajadzīga saskaņā ar Padomes Regulu (EK) Nr.539/2001 (3.), ar ko izveido to trešo valstu sarakstu, kuru pilsoņiem, šķērsojot dalībvalstu ārējās robežas, ir jābūt vīzām, kā arī to trešo valstu sarakstu, uz kuru pilsoņiem šī prasība neattiecas, izņemot gadījumus, ja viņiem ir derīga uzturēšanas atļauja;

- vajadzības gadījumā viņš var uzrādīt dokumentus, kas pamato paredzētās uzturēšanās mērķi un apstākļus, un viņa rīcībā ir pietiekami iztikas līdzekļi paredzētās uzturēšanās laikā, kā arī, lai atgrieztos valstī, no kuras ieceļo, vai tranzītam uz trešo valsti, kurā ir garantēta viņa uzņemšana, vai arī viņš spēj likumīgi iegūt šādus līdzekļus;
- par viņu nav saņemti ziņojumi, t.sk., SIS (Šengenas informācijas sistēmā) sakarā ar ko var liegt ieceļošanu;
- viņš netiek uzskatīts par tādu, kas var apdraudēt kādas Šengenas konvencijas dalībvalsts sabiedrisko kārtību, valsts drošību vai starptautiskās attiecības; atbilstoši Šengenas Robežu kodeksam – „viņus neuzskata par apdraudējumu kādas dalībvalsts politikai, iekšējai drošībai, sabiedrības veselībai vai starptautiskām attiecībām, un, jo īpaši, valstu datubāzēs par viņiem nav izdots brīdinājums, lai minēto iemeslu dēļ atteiktu ieceļošanas atļauju).

Salīdzinot uzskaitītās Šengenas konvencijas un Šengenas Robežu kodeksa normas jāsecina, ka pēc būtības un pamatjēgas tās tiek savstarpēji dublētas, kaut arī atšķirīgās redakcijās un terminoloģijā, kas savukārt lielākā vai mazākā mērā deformē šo normu saturu. Tas savukārt praksē var radīt un rada interpretācijas problēmas, piemēram, sakarā ar tādu terminu lietošanu, kā derīgs dokuments (ceļošanas dokuments), nav ziņots (SIS izdots brīdinājums), sabiedriskā kārtība (sabiedrības veselība), valsts drošība (dalībvalsts politika, iekšējā drošība). Saskaņā ar Šengenas Robežu kodeksu robežpārbaudes procesa ietvaros personām var veikt minimālo vai pilno pārbaudi.

Saskaņā ar Šengenas Robežu kodeksa 7.panta 2.punktu minimālo pārbaudi jāveic ātri un lietišķi, vajadzības gadījumā, izmantojot tehniskus līdzekļus un pieejamās datubāzes. Minimālas pārbaudes mērķis ir personas identificēšana, ceļošanas dokumenta derīguma kritēriju pārbaude, kā arī viltojumu pazīmju neesamības pārbaude. Saskaņā ar iepriekš minēto pantu, veicot minimālās pārbaudes personām, kas izmanto Eiropas Kopienas tiesības brīvi pārvietoties, robežsargi tomēr var izlases kārtībā pārbaudīt informāciju valstu un Eiropas attiecīgās datubāzēs, lai pārliecinātos, ka attiecīgās personas nerada reālus, konkrētus un pietiekami nopietnus draudus dalībvalstu iekšējai drošībai, sabiedriskai kārtībai, starptautiskām attiecībām vai neapdraud sabiedrības veselību (2.,7.p. 2.punkts). Trešo valstu valstspiederīgos ieceļojot un izceļojot pārbauda pilnībā:

- pārliecinās par to, vai trešās valsts valstspiederīgajam ir dokuments (pase, vīza vai uzturēšanās atļauja) robežas šķērsošanai un kura derīguma termiņš nav beidzies;

- rūpīgi pārbauda ceļošanas dokumenta derīgumu;
- pārbauda ieceļošanas un izceļošanas spiedogu;
- pārliecinās par attiecīgā trešās valsts valstspiederīgā ceļojuma sākumpunktu un galapunktu, kā arī par iecerētās uzturēšanās mērķi un, vajadzības gadījumā, atbilstīgajiem apstiprinājuma dokumentiem;
- pārliecinās par to, ka attiecīgajam trešās valsts piederīgajam ir pietiekami iztikas līdzekļi gan iecerētās uzturēšanās laikam un mērķim, gan lai atgrieztos izcelsmes valstī vai tranzītā dotos uz trešo valsti;
- pārliecinās par to, ka attiecīgais trešās valsts valstspiederīgais, viņa transportlīdzeklis un vestie priekšmeti neapdraud kādas dalībvalsts politiku, iekšējo drošību, sabiedrības veselību vai starptautiskās attiecības; pārliecināšanās ietver tiešu datu salīdzināšanu ar Šengenas informācijas sistēmā un attiecīgas valsts datubāzēs esošiem datiem un brīdinājumiem par personām un, vajadzības gadījumā, par priekšmetiem, kā arī veicamās darbības, ko attiecīgā gadījumā veic, saņemot brīdinājumu.

Pilna pārbaude izceļojot ir:

- pārliecināšanās par to, ka trešo valstu valstspiederīgajam ir robežas šķērsošanai derīgs dokuments;
- rūpīga ceļošanas dokumenta pārbaude, vai tam nav viltojuma pazīmju;
- pārliecināšanās par to, ka trešās valsts valstspiederīgais nav uzskatāms par draudu kādas dalībvalsts politikai, iekšējai drošībai vai starptautiskām attiecībām;

Šengenas Robežu kodekss nosaka, ka robežkontroles atcelšana pie iekšējām robežām neietekmē policijas pilnvaras, ko īsteno kompetentas dalībvalstu iestādes saskaņā ar attiecīgās valsts tiesību aktiem, ja vien pilnvaru īstenošana iedarbības ziņā nav līdzvērtīga robežpārbaudēm (tas attiecas arī uz pierobežas teritorijām), jo:

- par mērķi neizvirza robežkontroli;
- balstās uz vispārēju tiesībsargājošos iestāžu informāciju un pieredzi attiecībā uz iespējamām sabiedriskās drošības apdraudējumiem un konkrēti paredzēta pārrobežu noziedzības apkarošanai;
- veikta tā, ka tā noteikti atšķiras no sistemātiskajām personu pārbaudēm pie ārējām robežām;
- tiek veikta izlases kārtībā (2.,21p.).

Robežkontroles atjaunošanas kontekstā būtisks ir Šengenas Robežu kodeksa noteiktais termins „sabiedrības veselības apdraudējums” – slimība, kas potenciāli var izvērsties epidēmijā, kā noteikts Pasaules Veselības organizācijas starptautiskajos veselības aizsardzības noteikumos, kā arī citas infekcijas slimības vai lipīgas parazītu slimības, ja uz tām attiecas aizsardzības noteikumi, kas attiecas uz dalībvalstu valstspiederīgajiem (2.,2p.19.punkts). Šāds nosacījums ir iekļauts uz ārējām robežām regulāri veicamo robežpārbaudi (2.,7.p.2.punkts) drošības nosacījumos, taču, tāpat kā sabiedriskās kārtības apdraudējums, nav minēts pie robežkontroles atjaunošanas iemesliem uz iekšējām robežām, kaut gan tiek minēti tādi iemesli, kā nopietns apdraudējums valsts politikai vai iekšējai drošībai. Turklāt valsts politikas apdraudējuma saturs un jēga nav atklāta Šengenas *acquis* ietvaros. 1994.g. Valsts robežas likuma (13.) (zaudējis spēku) 15.pants noteica, ka, ja Latvijas Republikā vai kaimiņvalsts teritorijā draud izplatīties infekcijas slimības, Valsts robežsardze, saskaņā ar MK lēmumu, varēja apdraudētajos rajonos uz laiku ierobežot vai pārtraukt satiksmi pāri valsts robežai. Taču 2009.g. Valsts robežas likumā (7.) šāda norma vispār nav paredzēta, bet ir iekļauta norma par robežkontroles pagaidu atjaunošanu uz iekšējās robežas tikai saskaņā ar Šengenas Robežu kodeksa 23.panta 1.punkta noteikumu – “nopietns apdraudējums valsts politikai vai iekšējai drošībai”.

Turpretī Krievijas Federācijas normatīvais regulējums valsts drošības interesēs (arī pēc kaimiņvalstu lūguma) paredz iespēju slēgt valsts robežu un uz noteiktu laiku pārtraukt personu kustību pāri robežai (15,ct.9.), kā arī darbības sakarā ar sabiedrības veselības apdraudējumu, ekoloģijas apdraudējumu un citiem apdraudējumiem, t.sk. kriminālpārkāpumu un administratīvo pārkāpumu apdraudējumiem (15, ct.13.,14.). Līdzīga norma ir iekļauta arī Baltkrievijas Republikas nacionālajā normatīvajā regulējumā (16, ct.5.) un līgumā par valsts robežas režīmu starp Latvijas Republiku un Baltkrievijas Republiku, kurā sabiedriskās kārtības un valsts drošības apdraudējumu regulējums ir diezgan plašs un detalizēts: ekoloģiskais, sanitār–epidemioloģiskais, dabas un tehnogēno katastrofu, starptautiskās noziedzības un nelegālās migrācijas apdraudējumu diezgan konkrēts uzskaitījums (6, ct.26.–29.,33.). Savukārt Šengenas Robežu kodeksa termins „sabiedrības veselības apdraudējums” ir definēts pārāk sašaurināti, jo paredz sabiedrības veselības apdraudējumus tikai no slimībām, taču tāds apdraudējums var rasties arī dažādu ārkārtas situāciju (*Gaveika, 2011*) rezultātā no dabas un tehnogēnajām katastrofām un avārijām.

Apdraudējumu jēdzienu lietošanas judikatūra

Šengenas konvencijas 5.pants nosaka, ka tie ārvalstnieki, kas tiek ielaisti kopējā brīvas pārvietošanās zonā, nedrīkst "tikt uzskatīti par draudu jebkuras dalībvalsts sabiedriskajai kārtībai, nacionālajai drošībai vai starptautiskajām attiecībām". Šāda vienāda principa piemērošana uz ārējām robežām nav vienkārša, jo personas tiek izvērtētas balstoties uz nacionālo tiesību un tradīciju kritērijiem, kuri ir atšķirīgi dažādās dalībvalstīs (11.,28.punkts). Sabiedriskās kārtības jēdziens ir diezgan sarežģīts, kā arī plaši diskutēts juridisks jēdziens (*Dubure, Fogels, Fridrihsons u.c., 1998, 230.lpp.*), tas ir sastopams vairākos Šengenas *acquis* normatīvajos aktos un tiesu praksē, piemēram, lietā *Ministerul Administrației și Internelor – Direcția Generală de Pașapoarte București pret Gheorghe Jipa*, kurā tiesa atzina, ka atbilstoši judikatūrai "sabiedriskās kārtības jēdziens katrā ziņā nozīmē, ka papildus sabiedriskiem traucējumiem, ko rada jebkurš likumpārkāpums, pastāv faktiski, attiecīgajā brīdī esošs un pietiekami nopietns apdraudējums sabiedrības pamata interesēm". Turklāt, ņemot vērā šauru interpretāciju, kāda ir izmantojama attiecībā uz visām atkāpēm no tiesībām uz pārvietošanās brīvību, šīs brīvības ierobežojums ir pieļaujams vienīgi tiktāl, ciktāl tas "ir pamatots tikai ar attiecīgā indivīda personisko darbību, jo nav pieņemami apsvērumi, kas atdalīti no konkrētā gadījuma iezīmēm vai pamatojas uz vispārējas profilakses apsvērumiem", kā rezultātā "pasākums, ar kuru tiek ierobežotas tiesības brīvi pārvietoties, ir jāveic, ņemot vērā apsvērumus tikai par dalībvalsts, kura veic šo pasākumu, sabiedriskās kārtības aizsardzību". Tiesa arī atgādināja, ka "lai arī dalībvalstīm saskaņā ar to vajadzībām, kuras katrā dalībvalstī un laika periodā var atšķirties, principā ir tiesības noteikt sabiedriskās kārtības un valsts drošības prasības, tomēr Kopienų kontekstā un it īpaši kā pamatojums atkāpei no personu brīvas pārvietošanās pamatprincipa šīs prasības ir jāinterpretē šauri un to saturu nevar noteikt katra dalībvalsts vienpusēji bez [Savienības] iestāžu kontroles"(20., 22., 23.punkts).

Interpretācijas problēmu dēļ, mēģinājumos samērīgi sabalansēt sabiedriskās kārtības nodrošināšanu ar personu brīvas pārvietošanās nodrošināšanu, ir kļuvis par vairāku tiesu precedentu priekšmetu kā atsevišķu Šengenas dalībvalstu (22.). Ar sabiedrisko kārtību var saprast gan tādu kārtību sabiedriskās vietās, kas izpaužas realizējamās subjektīvajās tiesībās un izpildāmos pilsoņu pienākumos, gan kā pilsoņu tiesību un brīvību pastāvīgu aizsargāšanu, visu ar likumu amatpersonām un pilsoņiem noteikto pienākumu obligātās izpildes uzraudzību, gan arī citādākās interpretācijās. Sabiedriskās kārtības jēdziena skaidrojums nav atrodams ne Šengenas *acquis* ietvaros, ne pat dažu valstu nacionālajā normatīvajā regulējumā, kaut gan tieši no Rietumeiropas valstīm

Francijas un Vācijas šis jēdziens 18.gs. guva izplatību Austrumeiropas un citās valstīs (*Бельский, 2004, c.231.*).

Šengenas konvencijā noteikts, ka persona var ieceļot, ja tā netiek uzskatīta par tādu personu, kura var apdraudēt kādas dalībvalsts sabiedrisko kārtību, valsts drošību vai starptautiskās attiecības (1.,5.p.1.punkts e) apakšpunkts). Savukārt Kodeksā noteikts, ka tai nav jābūt personai, kuru uzskata par apdraudējumu kādas dalībvalsts politikai, iekšējai drošībai, sabiedrības veselībai vai starptautiskām attiecībām, un valstu datubāzēs par šo personu nav izdots brīdinājums, lai minēto iemeslu dēļ atteiktu ieceļošanu (2.,5.p.,1.punkts e) apakšpunkts).

Vairāku jēdzienu, piemēram, apdraudējumu definēšanas daudzveidība („sabiedriskā kārtība vai valsts drošība” (2.,2.p.2.punkts), „starptautisko attiecību apdraudējums” (2,5.p.e)punkts), „sabiedrības veselības apdraudējums” (2.,2.p.19) punkts) „nopietns apdraudējums valsts politikai vai iekšējai drošībai” (2.,23.p.1.punkts)) un citas neprecizitātes ir novedušas pie Šengenas *acquis* vairāku pamatjēdzienu dažādās interpretācijas un līdz ar to arī pie nekoncekvences Šengenas konvencijas īstenošanā. Tā Lietas C-348/09 (18.) secinājumos tika atzīts, ka seksuāla vardarbība pret četrpadsmitgadīgu nepilngadīgo, vardarbīga dzimumtieksmes apmierināšana un izvarošana neietilpst nopietnu (primāru) valsts drošības apsvērumu jēdzienā gadījumā, ja šīs darbības tieši neapdraud iedzīvotāju mieru un fizisko drošību kopumā vai lielā tās daļā, pat neskatoties uz to, ka vainīgais ir sodīts ar ilgstošu cietumsodu un nav pat atzinis savu vainu, un tas palielina recidīva risku, tātad apdraudējumu sabiedrībai (18.). Pretēji Šengenas konvencijas 96.pantā noteiktajai sabiedriskās kārtības un valsts drošības interpretācijai, kas paredz, ka šāds apdraudējums var izrietēt no ārvalstnieka, kas notiesāts par noziedzīgu nodarījumu, par kuru paredzēta brīvības atņemšana vismaz uz vienu gadu, vai ārvalstnieku, par kuru ir pamats uzskatīt, ka viņš ir izdarījis smagus noziedzīgus nodarījumus, direktīvas 2004/38 (4.) 28.pantā sabiedriskās kārtības un valsts drošības jēdzieni jau ir nošķirti. Direktīvas 2.punktā noteikts, ka dalībvalsts nedrīkst pieņemt lēmumu par tādu Savienības pilsoņu vai viņu ģimenes locekļu izraidīšanu neatkarīgi no valstiskās piederības, kuriem ir tiesības pastāvīgi uzturēties tās teritorijā, izņemot nopietna sabiedriskās kārtības apdraudējuma vai valsts drošības apsvērumu dēļ (4,28.p.). Savukārt direktīvas 2004/38 3. punktā noteikts, ka lēmumu par izraidīšanu nedrīkst pieņemt pret ES pilsoņiem, izņemot, ja lēmums pamatojas uz nopietniem valsts drošības apsvērumiem, ko definējušas dalībvalstis, t.i. ja pilsoņi:

- a) ir uzturējušies uzņēmējā dalībvalstī iepriekšējos desmit gadus;

- b) ir nepilngadīgi, izņemot, ja izraidīšana ir vajadzīga bērna interesēs.

Iepriekšminēto jēdzienu salīdzinājums Direktīvas 2004/38 28.panta 2. un 3.punktā skaidri norāda uz atšķirību starp sabiedriskās kārtības un valsts drošības jēdzieniem, no kuriem otrs norāda uz augstāku svarīguma pakāpi nekā pirmais attiecībā uz to, kādos apstākļos var nepiemērot ES pilsoņiem noteikto paplašināto aizsardzību. Abu šo jēdzienu piemērošana krimināltiesību jomā atbilst divām atšķirīgām krimināltiesiskām situācijām. Katra dalībvalsts ar tās nacionālajām tiesībām nosaka savu sabiedrisko kārtību, jo tā definē, kāda veida rīcība ir aizliegta, paredzot kriminālsodu. Šajā ziņā ir skaidrs, ka visas krimināltiesību normas attiecas uz sabiedrisko kārtību tādējādi, ka šīs tiesību normas pēc būtības ir obligātas un ar individuālu gribu nevar izvēlēties tās neievērot. Tās ir radītas tieši tam, lai pakļautu individuālo gribu, kuras sekas tiek uzskatītas kā sabiedrības vērtībām kaitējošas vai bīstamas. Šo tiesību normu neievērošana rada dalībvalsts noteiktās sabiedriskās kārtības traucējumu, kas ir lielāks vai mazāks atkarībā no izdarītā noziedzīgā nodarījuma rakstura, jo sabiedriskās kārtības traucējums parasti atspoguļojas valsts likumdevēja paredzētā soda smagumā aizliegtās rīcības sodīšanai. Katrā konkrētajā lietā šī izvērtēšana un attiecīgā gadījumā – izsvēršana, izpaužas faktiski noteiktajā sodā, kas, ņemot vērā katras lietas raksturīgos apstākļus, raksturo reāli nodarītā likumpārkāpuma pakāpi (4.). Policijas tiesību zinātnieks Dr. A.Matvejevs norāda, ka sabiedriskā kārtība ir tāda kārtība publiskās vietās, kura izpaužas cilvēku realizējamās subjektīvās tiesībās un tiesību normās noteiktos izpildāmos pienākumos. Sabiedriskās kārtības svarīga iezīme – regulēšana ar tiesību un morāles normām. Turklāt galvenais uzsvars nosaukto sabiedrisko attiecību regulēšanā tiek virzīts uz administratīvo un kriminālo tiesību normām. Mazāk bīstami likumpārkāpumi, kas traucē sabiedrisko kārtību un sabiedrības drošību, tiek kvalificēti kā administratīvie pārkāpumi, par kuriem Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss (turpmāk – LAPK) paredz administratīvo atbildību (*Matvejevs, 2009, 122.–123.lpp.*).

Minēto Šengenas *acquis* pamatjēdzienu interpretācijas problemātika izpaužas arī atsevišķos Eiropas Komisijas nekonsekventos pārmetumos saistībā ar valstu iekšējās robežas šķērsojošo personu sūdzībām par pārbaudēm pierobežā 2010.g. sakarā ar iespējamajām regulārām pārbaudēm, kuras veic dažās iekšējās pierobežas zonās, šķēršļiem netraucētām satiksmes plūsmām autoceļu robežšķērsošanas vietās pie iekšējām robežām un kavētu paziņošanu par plānotu robežkontroles atjaunošanu pie iekšējām robežām (27.). Taču nedaudz vēlāk Eiropas Komisija, norūpējusies par Āfrikas politiskās krīzes

izraisīto nelegālās imigrācijas risku Eiropā, ierosināja paredzēt stingrāku Šengenas noteikumu piemērošanu un strukturētāku lēmumu pieņemšanas mehānismu robežkontroles pagaidu atjaunošanā pie iekšējām robežām, ja pastāv nopietns apdraudējums sabiedriskajai kārtībai vai iekšējai drošībai tuvāk un konkrētāk neatklājot šo jēdzienu juridisko saturu un apjomu (28.).

Ārkārtas apstākļos var uz laiku atjaunot robežkontroli pie iekšējām robežām (2.,15. punkts), ja pastāv nopietns apdraudējums sabiedriskajai kārtībai vai iekšējai drošībai. Iespēja atjaunot robežkontroli pie iekšējām robežām ES mērogā tika izmantota ne mazāk kā 26 reizes. Vairumā gadījumu robežkontroles atjaunošana notika saistībā ar liela mēroga sporta pasākumiem, politiskajām demonstrācijām vai augsta līmeņa politiskajām sanāksmēm (11.). Tā, piemēram, lai novērstu iespējamus apdraudējumus NATO Parlamentārās Asamblejas pavasara sesijas norisei Rīgā no 2010.g. 28.maija līdz 1.jūnijam, bija atjaunota pagaidu robežkontrole uz iekšējām robežām (8.).

Personu kontroles atcelšana uz iekšējām robežām ļauj robežu šķērsot ne tikai pilsoņiem, bet arī ārvalstniekiem, kuri var ieceļot un uzturēties Šengenas valstu teritorijā līdz 3 mēnešiem, ja tiem ir derīgs personu apliecinošs dokuments un vīza (ja tāda nepieciešama) (1.,5.p.). Taču ārvalstniekiem var atteikt ieceļot Šengenas teritorijā, ja tie rada draudus sabiedriskajai kārtībai un drošībai, informācija par kuriem tiek iegūta no Šengenas informācijas sistēmas visos robežkontroles punktos uz ārējām robežām visās Šengenas zonas valstīs. Ģenerālvokāta P.Mengoci (*Paolo Mengozzi*) secinājumos Lietā C-84/12 (17.) atzīts, ka ES līmenī nav precīzi definēti Vīzu kodeksa 21.pantā un 32.panta 1.punktā minētie ieceļošanas nosacījumi, kā arī riska izvērtējums un atteikuma pamatojumi, kas var novest pie nepareiza lēmuma pieņemšanas vīzas izsniegšanas procedūrā (14.). Līdztekus Šengenas robežu kodeksā un Vīzu kodeksā noteiktajiem dalībvalsts politikas, iekšējās drošības, sabiedrības veselības un starptautisko attiecību apdraudējumiem, kas minēti pie ieceļošanas atteikuma iemesliem, Vīzu kodeksā tiek noteikti papildus tādi vīzas izsniegšanas nosacījumi kā nelegālās imigrācijas draudu neesamība, ieceļošanas mērķa pamatotība, iesniegto vīzas pieteikuma dokumentu autentiskums, medicīniskā apdrošināšana un uzturēšanās līdzekļu esamība (14.,21.,32.p.).

Tiesībsargājošo institūciju darbā ļoti svarīga ir Šengenas konvencijas ceturtnā sadaļa „Šengenas informācijas sistēma”, kas paredz globālu informācijas sistēmu likumpārskāpumu apkarošanai un dalībvalstu sadarbībai. Ar SIS izmantošanu ir saistītas nozīmīgas izmaiņas imigrācijas procesa regulējumā katrā Šengenas dalībvalstī (27.), lai stiprinātu sabiedrisko kārtību un drošību dalībvalstu teritorijā,

nodrošinot ziņojumu pieejamību dalībvalstu kompetentajām institūcijām un iestādēm (12.,1.p.), kaut arī šie ziņojumi dažkārt nesatur pietiekamu sabiedriskās kārtības interešu pamatojumu, lai liegtu ieceļošanu personām (21.). SIS ir kopīga tiesībaizsardzības iestāžu datu bāze, kurā līdz 2012.g. bija ievadīti vairāk nekā 40 miljoni ziņojumu (skaits pieaug par apmēram 3% mēnesī) (31.) no 28 valstīm (32.), ieskaitot Rumāniju un Bulgāriju, kaut arī tās vēl joprojām nav Šengenas zonas dalībvalstis (5.). No 2008.g. līdz 2013.g. SIS brīdinājumu kopskaits pieauga no 22,9 līdz 44 miljoniem (33.). SIS datubāzes ietilpība bija ierobežota tehnisko iespēju dēļ. Bija plānots, ka līdz 2008.g. 31.dec. sāks darboties jauna sistēma SIS II ar biometrijas datu izmantošanu un nacionālo informācijas sistēmu integrēšanu, kas gala rezultātā sāka darboties tikai 2013.g. maijā (31.).

Var arī piekrist H.J.Šreteram, ka harmonizācija ir ES tiesību un pienākumu kopuma jēdziens un nozīmē atsevišķo ES dalībvalstu atšķirīgo tiesisko un pārvaldes priekšrakstu saskaņošanu (35.,117., 145.lpp.).

Konsolidētā Eiropas Kopienas dibināšanas līguma 307.pants paredz, ka līgums neietekmē dalībvalstu starptautiski tiesiskās saistības, kuras tās uzņēmušās pret vienu vai vairākām trešajām valstīm. Taču saskaņā ar Kopienas Tiesas lēmumu lietā *Commission v. Italy, Case [1962]* (23., 11.punkts) attiecībās ar citām dalībvalstīm piemērojami Eiropas Kopienas tiesību akti. Turklāt, ja dalībvalsts konstatē savu starptautiski tiesisko saistību nesaderību ar Eiropas Kopienas tiesību normām, tai jāveic viss nepieciešamais, lai nesaderību novērstu.

Starptautiskās konvencijas par jūras satiksmes atvieglošanu (FAL) 5.panta otrajā daļā noteikts, ka „nekas šajā Konvencijā vai tās pielikumā nevar tikt interpretēts kā aizliegums Līgumslēdzējvalsts valdībai piemērot spēkā esošos pasākumus, ko šī valdība uzskata par vajadzīgiem, lai saglabātu sabiedrisko morāli, kārtību un drošību vai lai novērstu sabiedrības, dzīvnieku vai augu veselību apdraudošu slimību vai kaitēkļu izplatību vai ievēšanu „(9.).

Secinājumi un priekšlikumi

1. Šengenas līgums un Šengenas konvencija ir viens no ievērojamākajiem personu brīvas pārvietošanās sasniegumiem starptautiskajā mērogā. Ņemot vērā šo līgumu ģeopolitisko nozīmi un vistiešāko ietekmi uz konstitucionālajām tiesībām un dalībvalstu suverenitāti, tie būtu pieskaitāmi pie ES dibināšanas līgumiem, jo ar tiem tiek dibināta vienota personu brīvas pārvietošanās telpa.

2. Salīdzinot sabiedriskās kārtības un citu apdraudējumu normas Šengenas konvencijā un Kodeksā, jāsecina, ka pēc būtības un pamatjēgas tās tiek savstarpēji dublētas, kaut arī atšķirīgās redakcijās un terminoloģijā, kas savukārt lielākā vai mazākā mērā deformē arī šo normu saturu. Tas savukārt praksē var radīt un rada interpretācijas problēmas, piemēram, attiecībā uz tādu terminu lietošanu kā: Šengenas konvencijā – nav ziņots, Kodeksā – SIS izdots brīdinājums, tiesas spriedumā – „personas, par ko [Šengenas informācijas sistēmā (SIS)] izdots brīdinājums, lai atteiktu ieceļošanu”; Šengenas konvencijā – sabiedriskā kārtība, valsts drošība vai starptautiskās attiecības, Kodeksā un tiesu praksē – neuzskata par apdraudējumu kādas dalībvalsts politikai, iekšējai drošībai, sabiedrības veselībai vai starptautiskām attiecībām, un, jo īpaši, valstu datubāzēs par viņiem nav izdots brīdinājums, lai minēto iemeslu dēļ atteiktu ieceļošanas atļauju.
3. Vairāki Rietumeiropas tiesību zinātnieki uzsver ES tiesību normu harmonizācijas nepieciešamību, paredzot, ka ES tiesību kopuma jēdziens nozīmē atsevišķo ES dalībvalstu atšķirīgo tiesisko un pārvaldes priekšrakstu saskaņošanu. Taču autors uzsver arī ES tiesību un starptautisko tiesību harmonizācijas nepieciešamību, kas būtu īpaši svarīgs sabiedriskās kārtības un citu apdraudējumu jēdzienu precizēšanā intensīvas pārrobežu komunikācijas apstākļos, nosakot Šengenas *acquis* sistēmā, ka sabiedriskā kārtība ir visu personām ar normatīvo regulējumu noteikto pienākumu pastāvīga un precīza izpilde sabiedrībā, ja par sabiedriskās kārtības likumpārkāpumiem saskaņā ar dalībvalsts nacionālo normatīvo regulējumu ir paredzēta atbildība ne mazāka kā brīvības atņemšana vismaz uz vienu gadu. Šāds regulējums būtu jāparedz Šengenas robežu kodeksā 2.pantā (definīcijas).
4. ES līmenī nav unificēti un precīzi definēti arī dalībvalsts politikas, iekšējās drošības, sabiedrības veselības, starptautisko attiecību apdraudējumi, kas Šengenas robežu kodeksā minēti pie ieceļošanas atteikuma iemesliem, bet Vīzu kodeksā papildus noteikti tādi vīzas izsniegšanas nosacījumi, kā nelegālās imigrācijas draudu neesamība, ieceļošanas mērķa pamatotība, iesniegto vīzas pieteikuma dokumentu autentiskums, medicīniskā apdrošināšana un uzturēšanās līdzekļu esamība. Harmonizējot Šengenas robežu kodeksa jēdzienu „apdraudējums kādas dalībvalsts politikai, iekšējai drošībai vai starptautiskām attiecībām, par Eiropas Savienības un Šengenas konvencijas dalībvalstu drošības apdraudējumu robežkontrolē jāuzskata starptautisko noziedzību, masveida nelegālo migrāciju, terorismu, kontrabandu, narkotisko

vielu, radioaktīvo vielu, ieroču un sprāgstvielu nelikumīgu apriti un citus ekstrēmisma apdraudējumus, kuru dēļ var izcelties starpvalstu konflikti un starptautiskās situācijas saasināšanās. Šāds regulējums papildus būtu jāparedz Šengenas robežu kodeksā 2.pantā (definīcijas).

5. Savukārt Šengenas robežu kodeksa jēdziena „sabiedrības veselības apdraudējums” – ir slimība, kas potenciāli var izvērsties epidēmijā, kā noteikts Pasaules Veselības organizācijas starptautiskajos veselības aizsardzības noteikumos, kā arī citas infekcijas slimības vai lipīgas parazītu slimības, ja uz tām attiecas aizsardzības noteikumi, kas attiecas uz dalībvalstu valstspiederīgajiem” ietvars jāpapildina ar kaitēkļu masveida izplatības, ķīmiskā un cita saindējuma apdraudējumiem, kas apdraud iedzīvotāju veselību un apkārtējo vidi.

Izmantotā literatūra un avoti

Normatīvi akti:

1. *Konvencija, ar ko īsteno Šengenas nolīgumu (1985.gada 14.jūnijs) starp Beniluksa Ekonomikas savienības valstu valdībām, Vācijas Federatīvās Republikas valdību un Francijas Republikas valdību par pakāpenisku kontroles atcelšanu pie kopīgām robežām.* Ministru un valsts sekretāru Kopīgā Deklarācija, tiekoties Šengēnā 1990.gada 19.jūnijā. *Oficiālais Vēstnesis.* L 239, 22/09/2000 lpp. 0019 – 0062.
2. *Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 562/2006 (2006.g. 15.marts), ar kuru ievieš Kopienas Kodeksu par noteikumiem, kas reglamentē personu pārvietošanos pār robežām (Šengenas robežu kodekss)* [tiešsaiste]. *Official Journal.* L 105, 13.04.2006. [atsauce 2014.g. 20.jan.]. Pieejas veids: http://europa.eu.int/eur-lex/lex/LexUriServ/site/lv/oj/2006/l_105/l_10520060413lv00010032.pdf
3. *Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 539/2001 (2001. gada 15. marts), ar ko izveido to trešo valstu sarakstu, kuru pilsoņiem, šķērsojot dalībvalstu ārējās robežas, ir jābūt vīzām, kā arī to trešo valstu sarakstu, uz kuru pilsoņiem šī prasība neattiecas* [tiešsaiste]. [atsauce 2014.g. 20.jan.]. Pieejas veids: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32001R0539:LV:HTML>
4. *Eiropas Parlamenta un Padomes 2004.g. 29.apr. Direktīva 2004/38/EK par Savienības pilsoņu un viņu ģimenes locekļu tiesībām brīvi pārvietoties un uzturēties dalībvalstu teritorijā, ar ko groza Regulu (EEK) Nr. 1612/68 un atceļ Direktīvas 64/221/EEK, 68/360/EEK, 72/194/EEK, 73/148/EEK, 75/34/EEK, 75/35/EEK, 90/364/EEK, 90/365/EEK un 93/96/EEK (dokuments attiecas uz EEZ)* [tiešsaiste]. [atsauce 2014.g. 11.jan.]. Pieejas veids: <http://www.rs.gov.lv/index.php?id=825&sa=&top=0&doc=2745> *ES dalībvalstu ārējo robežu pārvaldīšanas plāns* [tiešsaiste]. ES Padome. 14.06.2002, 10019/02. 9834/1/02. [atsauce 2014.g. 11.jan.]. Pieejas veids: www.consilium.europa.eu/uedocs/.../en/.../71141.doc -

5. *ES Padomes 2010.gada 29.jūnija Lēmums par Šengenas acquis noteikumu īstenošanu saistībā ar Šengenas Informācijas sistēmu Bulgārijas Republikā un Rumānijā* [tiešsaiste]. (2010/365/ES). [atsauce 2014.g. 11.jan.]. Pieejas veids: <http://eur-lex.europa.eu/Notice.do?mode=dbl&lang=lv&ihtmlang=lv&lng1=lv,lv&lng2=bg,cs,da,de,el,en,es,et,fi,fr,hu,it,lt,lv,mt,nl,pl,pt,ro,sk,sl,sv,&val=518813:cs>
6. *Latvijas Republikas valdības un Baltkrievijas Republikas valdības līgums par Latvijas - Baltkrievijas valsts robežas režīmu* [tiešsaiste]. 10.04.2013. starptautisks dokuments. *Latvijas Vēstnesis*. 2013.g. 21.nov. Nr.227 (5033). Pieejas veids: <http://likumi.lv/doc.php?id=262076>
7. *Latvijas Republikas valsts robežas likums*. LR Saeimas 2009.g. 12.nov. likums. *Latvijas Vēstnesis*. 2009. 2.dec. Nr.189.
8. *Par robežkontroles pagaidu atjaunošanu uz iekšējām robežām*. LR Ministru kabineta 2010.g. 12.maija (prot. Nr.22 24.§) rīkojums Nr.254. *Latvijas Vēstnesis*. 2010. 14.maijs, Nr.76.
9. *Par Starptautisko konvenciju par starptautiskās jūras satiksmes atvieglošanu*. LR Saeimas 1997.g. 11.sep. likums. *Latvijas Vēstnesis*. 1997.g. 24.sep. Nr. 242.
10. *Robežsardzes likums*. LR Saeimas 1997.g. 27.nov. likums. *Latvijas Vēstnesis*. 1997. 16.dec. Nr.1044/1045.
11. *Šengenas pārvaldība – zonas bez kontroles pie iekšējām robežām stiprināšana* [tiešsaiste]. Eiropas Komisija. Brisele: 2011, 16.sep., COM(2011) 561 galīgā redakcija. EK paziņojums. [atsauce 2014.g. 11.jan.]. Pieejas veids: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0561:FIN:LV:PDF>
12. *Šengenas informācijas sistēmas darbības likums*. LR Saeimas 2007.g. 14.jūn. likums. *Latvijas Vēstnesis*. 2007.g. 27.jūn. Nr.102.
13. *Latvijas Republikas valsts robežas likums*. LR Saeimas 1994.g. 27.okt. likums. *Latvijas Vēstnesis*. 1994. 10.nov. Nr.132.
14. *Regulation (EC) No 810/2009 of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 establishing a Community Code on Visas (Visa Code)* [tiešsaiste]. (Vīzu kodekss). [atsauce 2014.g. 10.jan.]. Pieejas veids: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32009R0810:EN:NOT>
15. *О Государственной границе Российской Федерации. Закон РФ от 1 апреля 1993 г. N 4730-I*. [tiešsaiste]. [atsauce 2014.g. 12.jan.]. Pieejas veids: <http://femida.info/>
16. *О Государственной границе Республики Беларусь. Закон Республики Беларусь от 21 июля 2008 г. № 419-3* [tiešsaiste]. [atsauce 2014.g. 12.jan.]. Pieejas veids: <http://www.newsby.org/news/2008/>

Tiesu prakse:

17. Ģenerālvokāta P.Mengoci (*Paolo Mengozzi*) 2013.g. 11.apr. secinājumi Lietā C-84/12 Rahmanian Koushaki pret Bundesrepublik Deutschland [tiešsaiste]. Pieejas veids: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62012CC0084:LV:HTML>
18. Ģenerālvokāta Īva Bota [*YVES BOT*] 2012.g. 6.marta Secinājumi Lietā C-348/09 *P. I.* pret *Oberbürgermeisterin der Stadt Remscheid (Oberverwaltungsgericht für das Land Nordrhein-Westfalen* (Vācija) [tiešsaiste]. [atsauce 2014.g. 22.jan.]. Pieejas veids: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62009CC0348:LV:HTML>

19. *ES Tiesas 2012.g. 14.jūn. spriedums Lietā C-606/10 [tiešsaiste]. [atsauce 2014.g. 25.jan.]. Pieejas veids: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62010CJ0606:LV:HTML>*
20. *ES Tiesas 2008.g. 10.jūl. spriedums Lietā C-33/07 par lūgumu sniegt prejudiciālu nolēmumu atbilstoši EKL 234. pantam, ko Tribunalul Dâmbovița (Rumānija) iesniedza ar lēmumu, kas Tiesā reģistrēts 2007.g. 24.jan., tiesvedībā Ministerul Administrației și Internelor – Direcția Generală de Pașapoarte București pret Gheorghe Jipa [tiešsaiste]. [atsauce 2014.g. 13.jan.]. Pieejas veids: http://curia.europa.eu/juris/document/document_print.jsf;jsessionid=9ea7d2dc30db55fe6da5856e4cc6b9e2b6e1edef38b2.e34KaxiLc3qMb40Rch0SaxuKbx10?doclang=LV&text=&pageIndex=0&part=1&mode=DOC&docid=67583&oc=first&dir=&cid=321068*
21. *ES Tiesas 2006.g. 31.jan. spriedums Lietā C-503/03 Eiropas Kopienu Komisija pret Spānijas Karalisti. Personu brīva pārvietošanās - Direktīva 64/221/EEK - Trešās valsts pilsonis, dalībvalsts pilsoņa laulātais - Ieceļošanas un uzturēšanās tiesības - Uz sabiedriskās kārtības apsvērumiem balstīts ierobežojums - Šengenas informācijas sistēma - Ziņojums nolūkā liegt ieceļošanu [tiešsaiste]. [atsauce 2014.g. 15.jan.]. Pieejas veids: <http://eur-lex.europa.eu/Notice.do?mode=dbl&lang=en&lng1=en,lv&lng2=cs,da,de,el,en,es,et,fi,fr,hu,it,lt,lv,mt,nl,pl,pt,sk,sl,sv,&val=421201:cs>*
22. Par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr.2004-26-01 „Par Imigrācijas likuma 42.panta trešās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92.pantam”. LR Satversmes tiesas 2005.g. 2.sep. lēmums. *Latvijas Vēstnesis*. 2005.g. 8.sep. Nr.143.
23. *Judgment of 27 February 1962, Commission of the EEC / Italy (10/61, ECR 1962 p. 1) (FR1962/00001 NL1962/00003 DE1962/00003 IT1962/00003 EN1962/00001 DA1954-1964/00287 EL1954-1964/00657 PT1962-1964/00001 ES1961-1963/00127) [tiešsaiste]. [atsauce 2014.g. 11.jan.]. Pieejas veids: http://curia.europa.eu/en/content/juris/c1_juris.htm*

Grāmatas, raksti no grāmatām un periodiskiem izdevumiem:

24. DUBURE, V., FOGELS, A., FRIDRIHSONS, I., u.c. *Juridisko terminu vārdnīca*. Rīga: NORDIK, 1998, 302 lpp.
25. GAVEIKA, A. Ārkārtas situāciju novēršanas tiesiskās reglamentācijas tendences un problēmas uz Latvijas Republikas ārējām robežām. *Tēzes LU II Juridiskās zinātnes doktorantu un zinātniskā grāda pretendentu zinātniski-praktiskai konferencei 2011.g. 17.jūnijā*. Rīgā.
26. MATVEJEVS, A. *Policijas darbības teorijas attīstības tendences*. Rīga: Petrovskis un Ko, 2009, 327 lpp.
27. Par Šengenas robežu kodeksa piemērošanu. Eiropas Komisija. *Latvijas Vēstnesis*. 2010. 15.okt., nr.164.
28. Par Šengenas zonas stiprināšanu. Eiropas Komisija. *Latvijas Vēstnesis*. 2011. 28.sep., nr.153.
29. *Grenzüberschreitende polizeiliche Zusammenarbeit zwischen den Schengen-Staaten im EU Rahmen. Heranführung der Staaten Mittel-und Osteuropas. Seminar*. Weimar: Thüringerr Polizeiverwaltungsamt, 1999, S.147.
30. БЕЛЬСКИЙ Л.С. *Полицейское право*. Лекционный курс. Под ред. Куракина А.В. Москва: Дело и Сервис, 2004, 235 с.

Internetā publiskotie materiāli:

31. *Prezidentūra* [tiešsaiste]. [atsauce 2014.g. 11.jan.]. Pieejas veids: http://www.iem.gov.lv/lat/eiropas_savieniba/prezidentura/?ins_print=1
32. *Šengenas informācijas sistēma* [tiešsaiste]. ES Padome. [atsauce 2014.g. 21.jan.]. Pieejas veids: <http://www.consilium.europa.eu/policies/council-configurations/justice-et-affaires-interieures-%28jai%29/sirene-schengen-information-system/sis?lang=lv>
33. *Šengenas informācijas sistēma* [tiešsaiste]. [atsauce 2013.g. 11.dec.]. Pieejas veids: <http://www.vp.gov.lv/?id=620>
34. *Šengena. Tavi vārti uz brīvu pārvietošanos Eiropā. Eiropas Savienība. 2013*[tiešsaiste]. [atsauce 2014.g. 11.jan.]. Pieejas veids: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/librairie/PDF/QC3012122LVC.pdf
35. *Šengena, tavi vārti uz brīvu pārvietošanos Eiropā* [tiešsaiste]. ES: Consilium (Publikāciju birojs). Belģija, Brisele: 2011. [atsauce 2014.g. 11.jan.]. Pieejas veids: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/librairie/PDF/QC3011151LVC.pdf.

Nepublicētie materiāli:

36. *Valsts robežsardzes pamatfunkciju izpildes rezultāti*. No: Valsts robežsardzes ikgadējo atskaišu materiāliem (Par 2011. - 2012.g.), (nepublicēts).

Summary

The present research was accomplished during the period of time from 2012 to 2013 using the laws, regulations and case law's analysis, interpretation and methods of comparison. The aim of the study is to find out the problems of Latvian border control regulatory framework from the perspective of public order and other hazards and to offer legal solutions. The object of the research is the adaptation problems of the basic concepts of „public order”, „national security”, „threats to public health” in regulatory framework. The subject of the research is EU Schengen acquis (Schengen set of rights) and national regulatory framework. The tasks of the research are to explore the concept of legal content and problems of applying it in practise, to propose definitions of these concepts to improve the regulatory framework. By improving the regulatory framework of basic concepts of „public order”, „national security”, „threats to public health”, it will be possible to achieve more effective institution of public policy in operations of border checks being a substantial part of border control.

The Schengen Agreement and the Schengen Convention are one of the remarkable achievements to ensure free movement of persons on the international arena. Considering geopolitical importance and the direct influence of these contracts on constitutional rights and national sovereignty, they should be included in the EU's establishing treaties, because with the help of these agreements a unitary free movement space is founded.

Comparing public order and other threats of the rules in the Schengen Convention and the Code, it can be concluded that essentially they are mutually duplicated, although they are reflected having different versions and terminology, which in its turn, more or less twists the content of the norms. Respectively, it can cause and create problems of interpretation in practice, for instance, when using such terms as: in the Schengen Convention - not reported, in the Code -SIS there is issued a warning, in the judgment - „persons who were [the Schengen Information System (SIS)] issued

a warning in order to refuse entry”; Schengen Convention - public policy, national security or international relations, in the Code and in the case law – it was not considered as a threat to any state policy, internal security, public health or international relations, and in particular, in national data bases there is no issued warning for them to refuse entry.

Several scholars in Western Europe underline the need for harmonizing the law in the EU, provided that the EU law means different legal and administrative prescript alignment of several individual EU Member States. Nevertheless, the author also highlights the need for harmonizing the EU law and the international law which would be particularly important in clarifying public policy and other hazards in the intensive cross-border communication conditions, defining in the system of Schengen *acquis* the fact that public policy comprises certain responsibilities which are included in the law to ensure its permanent and accurate execution by members of society being binding for all parties. As to the public order offenses, in accordance with Member States' national regulatory framework, the liability foresees no less than imprisonment for at least one year. This framework should be reflected in Article 2 of the Schengen Borders Code (Definitions).

At the EU level there are no unified and clearly defined threats to State policy, internal security, public health, international relations, which in the Schengen Borders Code are mentioned as reasons to refuse entry, but in the Visa Code, in addition, there are pointed out conditions for issuing visas such as, illegal immigration risks absence, purpose of entry validity, submitted visa applications by the authenticity of documents, medical insurance and residence resources existence. When harmonizing the concepts “threat to public policy, internal security or international relations” of the Schengen Borders Code, the threats to national security in the European Union and in the Schengen Convention, it should be considered that international crime, massive illegal migration, terrorism, smuggling, drugs, radioactive substances, illegal movement of weapons and explosive and other extremist threats may become issues that initiate interstate conflicts and aggravation in the international situation. That is why, this framework should be also reflected in Article 2 of the Schengen Borders Code (Definitions)

In its turn, the concept of the Schengen Borders Code, “*threat to public health*”- *is disease that potentially can expand to epidemic, as it is defined in the International Health Regulations of the World Health Organization, and other infections or contagious parasitic diseases, if they are the subject of protection provisions, related to nationals of Member States*”, , framework should be complemented with a massive spread of pests, chemical and other poisoning threats, that imperil public health and the environment.

ASOCIĀCIJU LIKUMU PIELIETOŠANAS IESPĒJAS STATISTISKO DATU ANALĪZĒ

APPLICATION POSSIBILITIES OF ASSOCIATION RULES IN STATISTICAL DATA ANALYSIS

Pēteris GRABUSTS

Dr. sc. ing., asoc. prof., Rēzeknes Augstskola
Rēzekne, Latvija
E-pasts: peter@ru.lv

Abstract. *This paper studies one of intelligent data processing methods: using association rules for data analysis. The method of association rule obtaining what was initially developed to analyse consumer's basket has turned to be a good tool for other tasks too. The method helps search and find regularities of the form $X \Rightarrow Y$ in different kinds of data. Nowadays this method is widely applied in the tasks of large scale database processing and analysing. As a result, methods of association rule construction occupy their place among the basic methods of intelligent data processing. The paper consists of two parts: theoretical and experimental. The theoretical part examines the mathematical aspects of association rule construction in detail and describes basic concepts and algorithm application possibilities. The experimental part presents implementation results and analysis of experiments. Conclusions have been drawn concerning the efficiency of association rules' application in search of regularities. Even though the association rules mining method is among the fundamental data processing methods, in Latvia this method is not widely used, therefore, the article under consideration reveals the potential possibilities of the association rule mining in the analysis of statistical data.*

Keywords: *Apriori algorithm, association rules, confidence, Data Mining, support.*

Ievads

Statistisko datu analīzes jomā aizvien biežāk tiek pielietotas tā saucamās intelektuālās datu analīzes metodes, jo ir uzkrājies liels daudzums datu dažādās tautsaimniecības nozarēs un tradicionālās klasiskās statistikas metodes daudzos gadījumos nespēj piedāvāt risinājumus. Kā piemēru var minēt vienu no problēmām, ar kuru sastopas lielveikalu menedžeri: ja pircējs nopērk konkrētu preci, tad X% gadījumos viņš nopērk arī citu preci, kas ir pastarpināta pirmajai precei. Sākotnēji šis uzdevums tika izmantots lielveikalos tipisku iepirkumu šablonu atrašanai, tāpēc to dažkārt sauc par iepirkumu groza analīzi. Likumsakarības, pēc kurām varētu spriest par šādu notikumu saistību, nosauca par asociācijām. Asociācijas jeb asociāciju likumi ļauj atrast likumsakarības starp vairākiem saistītiem notikumiem. Šādu likumu pamatā ir apgalvojums: ja ir izpildījies notikums A, tad ar iespēju X% būs spēkā arī notikums B.

Asociāciju likumu iegūšanas pamatā ir 1993.g. izstrādātie teorētiskie pieņēmumi par šādu likumu esamību (1.). 1994.g. tika publicēts efektīvs algoritms asociāciju likumu iegūšanai (2.). Šie pētījumi stimulēja daudzu līdzīgu algoritmu izstrādāšanu, kas ļāva analizēt, piemēram, liela apjoma pirkumu operācijas un vispārināt šo uzdevumu par vienu no intelektuālās datu analīzes pamatmetodēm (5.,9.). Asociāciju likumus var izmantot ne tikai pircēju groza analīzei, bet var pielietot jebkuru datu analīzei – rūpīgi analizējot iegūtās likumsakarības.

Asociāciju likumu iegūšanas metodes pielietošana neaprobežojas tikai ar uzskaitījumiem pielietojumiem. Tās tiek plaši izmantotas arī lielās datu bāzēs, ko arī parāda pieaugošais izstrādāto asociāciju likumu iegūšanas metožu skaits (3.,4.,7.,8.).

Lai arī pamatoti asociāciju likumu ieguves metode ir starp galvenajām intelektuālās datu apstrādes pamatmetodēm, Latvijā šāda metode netiek plaši izmantota, tāpēc autora nolūks ir parādīt asociāciju likumu ieguves potenciālās iespējas tautsaimniecības statistisko datu analīzē.

Darba mērķis ir parādīt asociāciju likumu iegūšanas algoritmu darbības iespējas statistisko datu analīzē, noskaidrot iegūto likumu skaita atkarību no sākumvērtībām, izvērtēt tādu riska faktoru, kā strauju likumu skaita pieaugumu pie noteiktām parametru sākumvērtībām.

Mērķa realizācijas nolūkā tika veikta eksperimentu sērija, lai noskaidrotu iegūto likumu skaita atkarību no atbalsta sākumvērtībām.

Par eksperimentālajiem datiem kalpoja Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes dati par respondentu apsekošanu (11.). Eksperimentam izvēlētās datu izlases bija saistītas ar iedzīvotāju mājsaimniecību ekonomisko pašnovērtējumu, iedzīvotāju migrācijas procesu pētīšanu un iedzīvotāju darba apstākļu apsekošanas jautājumiem.

Galvenās pētījuma metodes dotajā darbā ir aprakstošā metode, matemātiskā modelēšana un statistiskā analīze. Pētījuma laika periods ir 2008.–2013. g.

Asociāciju analīzi raksturojošie lielumi

Visiem asociāciju likumiem veidā IF(X) THEN(Y) (Ja...Tad) ir divi raksturlielumi (2.):

- Ticamība – gadījumu daļa, kad likums izpildās, starp visiem tā pielietošanas gadījumiem (gadījumu Y daļa starp X gadījumiem).
- Atbalsts – gadījumu daļa, kad likums izpildās, starp visiem gadījumiem, kad izpildās Y (gadījumu X daļa starp gadījumiem Y).

Pieņem, ka $I = \{i_1, i_2, \dots, i_m\}$ ir literāļu kopa, ko sauc par vienumiem. Apakškopu $X \subseteq I$ sauc par vienumu kopu. k -tā vienumu kopa ir kopa, kas satur k vienumus. Pieņem, ka datu kopa $D = \{T_1, T_2, \dots, T_n\}$ ir transakciju kopa, kur katra transakcija T_i ir vienumu kopa. Katra transakcija saistās jeb tiek asociēta ar unikālu identifikatoru, sauktu par TID. Transakcija T satur vienumu kopu X , ja ir spēkā $X \subseteq T$.

Asociāciju likums formāli ir implikācija formā $X \Rightarrow Y$, kur $X \subset I$, $Y \subset I$ un $X \cap Y = \emptyset$. X tiek dēvēts par likuma antecedenta daļu un Y – par konsekventa daļu. Katrai vienumu kopai ir zināms statistisks nozīmības mērs, ko sauc par atbalstu. Likumam $X \Rightarrow Y$ ir atbalsts s transakciju kopā D , ja $s\%$ no transakcijām D kopā satur $X \cup Y$:

$$s(X) = \frac{|\{T \in D | X \subseteq T\}|}{|D|} \quad (1)$$

Saka, ka likums $X \Rightarrow Y$ ir spēkā transakciju kopā D ar ticamību c , ja $c\%$ no D transakcijām, kas satur X – satur arī Y :

$$c(X, Y) = \frac{s(X \cup Y)}{s(X)} \quad (2)$$

Ticamība nosaka likuma „stiprumu”. Ticamības robežvērtība c_{\min} tiek izmantota, lai izslēgtu likumus, kas nav pietiekoši stipri. Attiecīgi atbalsta robežvērtība s_{\min} izslēdz visus likumus, kuriem transakcijas satur antecedenta un konsekventa daļas ar nepietiekošu apjomu.

Atbalsta robežvērtība ir definēta caur visām vienumu kopām. Attiecībā uz asociāciju likumiem tā procentuāli raksturo transakciju skaitu, kas satur visus vienumus, kuri parādās likumā. Ticamības robežvērtība raksturo minimālo varbūtību, ka konsekventa daļa ir patiesa tad, ja antecedenta daļa ir patiesa. Ticamības vērtība tuvu pie 100% raksturo ļoti stiprus likumus.

Asociāciju likumu atrašanas problēmu var raksturot sekojoši. Dots: vienumu kopa I , vienumu kopu datu bāze D , atbalsta robežvērtība s_{\min} , ticamības robežvērtība c_{\min} . Ir jāatrod visus asociāciju likumus veidā $X \Rightarrow Y$. Tādējādi, vajag atrast visus asociāciju likumus $X \Rightarrow Y$ kopā D ar atbalsta vērtību $s(X \cup Y) \geq s_{\min}$ un ticamību $c(X, Y) \geq c_{\min}$.

Ilustrējam izklāstīto ar piemēru. 1. tab. dota transakciju datu bāze. Tā ir kopa I , kas sastāv no produktiem A, B, C un D .

Transakciju TID datu piemērs (*adaptēts no10.*)

TID	Pirkumu grozs	TID	Pirkumu grozs
1	{A,C}	6	{A,B}
2	{B}	7	{A,D}
3	{A,B,C,D}	8	{B,C,D}
4	{B,D}	9	{C,D}
5	{A,B,D}	10	{A,B,D}

Katra tabulas rinda satur transakcijas identifikatoru TID, kas raksturo pircēja veikto operācijas numuru un iegādāto produktu kopu. Vienumu kopas {A,B} atbalsts ir 0,4. {A,B,D} atbalsta vērtība ir 0,3. Sekojoši, likuma $\{A,D\} \Rightarrow \{B\}$ ticamība ir 0,75, jo pēc formulas (2) iegūst:

$$c(A, D \Rightarrow B) = \frac{s(A \cup B \cup D)}{s(B)} = \frac{0,3}{0,4} = 0,75$$

Ja atbalsta robežvērtība s_{\min} ir mazāka vai vienāda ar 0,3 un ticamības robežvērtība c_{\min} ir mazāka vai vienāda ar 0,75, tad šis likums tiek uzlūkots kā pieņemams asociāciju likums. Var teikt, ka ir iegūts asociāciju likums „Ja pircējs nopērk produktus A un D, tad ir iespējams, ka 75% gadījumos viņš nopirks arī produktu B”. Protams, šādi apgalvojumi ir pieņemami tikai lielām transakciju datu bāzēm. Atbalsta un ticamības vērtības vēl negarantē likuma pielietojamību pircēja uzvedības modeļa darbībā. Tās var tikai palīdzēt lēmumu pieņemšanas procesā.

Vispārīgā gadījumā visu asociāciju likumu iegūšanas process tiek reducēts uz diviem uzdevumiem: 1) atrast visas vienumu kopas, kurām transakciju atbalsta vērtības pārsniedz atbalsta robežvērtību. Vienumu kopa ar minimālo atbalstu tiek dēvēta par lielo vienumu kopu, pārējās par mazajām vienumu kopām; 2) izmantojot lielo vienumu kopu, atrast attiecīgos likumus.

Asociāciju likumu iegūšanas algoritms

Apriori algoritms un kandidātkopu ģenerēšanas algoritms pseido – C notācijā (2.tab. un 3.tab.) ir viens no biežāk citētajiem algoritmiem vienumu kopu atrašanā (1.). Lai arī pastāv virkne atšķirīgu algoritmu, šis algoritms kalpo par pamatu līdzīga tipa konstrukciju izstrādāšanai.

Apriori algoritms (adaptēts no 1.)

```

Ievadā:  Transakciju datu bāze D un atbalsta robežvērtība  $s_{min}$ .
Izejā:   Kopa L, kas satur visas D vienumu kopas.
(1)      $L_1 = \{\text{lielā 1-vienumu kopa}\}$ 
(2)     for (k=2;  $L_{k-1} \neq 0$ ; k++) do begin
(3)      $C_k = \text{AprioriGen}(L_{k-1});$  // Jauns kandidāts
(4)     forall transakcijām  $t \in D$  do begin
(5)      $C_t = \text{apakškopa}(C_k, t);$  // Kandidāti iekš t
(6)     forall kandidāti  $c \in C_t$  do
(7)     c.count++;
(8)     end
(9)      $L_k = \{c \in C_k \mid c.\text{count} \geq \text{minsup}\}$ 
(10)    end
(11)     $\text{Atbilde} = \cup_k L_k;$ 

```

AprioriGen funkcija (adaptēts no 1.)

```

(1) function AprioriGen( $L_{k-1}$ );
(2) // Pievienošana
(3) insert into  $C_k$ 
(4) select p.item1, p.item2,..., p.itemk-1, q.itemk-1
(5) from  $L_{k-1}$  p,  $L_{k-1}$  q
(6) where p.item1=q.item1,..., p.itemk-2=q.itemk-2, p.itemk-1<q.itemk-
1;
(7) // Saīsināšana
(8) forall itemkopai  $c \in C_k$  do
(9) forall (k-1)-apakškopai s no c do
(10) if (  $s \notin L_{k-1}$  ) then
(11) delete c no  $C_k$ ;

```

Iteratīvi tiek meklēta lielā vienumu kopa. Pirmajā iterācijā par lielo vienumu kopu tiek ņemta visa datubāze D. Nākamajās iterācijās ar funkcijas AprioriGen palīdzību tiek ģenerētas kandidātkopas.

Literatūrā nav pārāk daudz priekšlikumu, kādā veidā iegūt likumus no atrastajām lielajām vienumu kopām, jo vienumu kopu ģenerācijas process tiek uzskatīts par ļoti būtisku, kam arī atvēlēta nozīmīgāka loma asociāciju likumu ieguves procesā. Par pamatu šāda tipa algoritmiem ir ņemti pieņēmumi par algoritma eksistenci asociāciju likumu iegūšanai (2.).

Pieņem, ka dota k-vienumu kopa ($k \geq 2$) un apakškopa l, kur $0 \subset l \subset f$. Tad likums $l \Rightarrow f \setminus l$ ir asociāciju likums, ja izpildās nosacījums:

$$\frac{s(f)}{s(l)} \geq c_{min} \quad (3)$$

kur $s(f)$ – f atbalsta vērtība, $s(l)$ – l atbalsta vērtība un c_{\min} – minimālā ticamības vērtība.

Ja likumam $l \Rightarrow f \setminus l$ nav minimālās ticamības vērtības, tad neizpildās arī likums $l' \Rightarrow f \setminus l'$, kam $0 \subset l' \subset l$. Tādējādi, tā vietā, lai izskatītu visas f apakškopas likumu ģenerēšanai, var lietot funkciju, kas ģenerē likumus ar $(k-1)$ – apakškopu l' no k -tās vienumu kopas l kā likuma antecedentu, ja izpildās nosacījums (3). Algoritma un likumu ģenerācijas funkcijas detalizētākus aprakstus var atrast (2.). Šis algoritms tiek uzskatīts par pamata algoritmu likumu ģenerēšanai no iepriekš iegūtajām vienumu kopām, taču tas ir samērā lēns, tāpēc ir izstrādāta vesela virkne algoritmu, kas ļauj ātrāk atrast asociāciju likumus (10.).

Asociāciju likumu iegūšana no statistiskajiem datiem

Pētījuma daļā tika veikta eksperimentu sērija, lai noskaidrotu iegūto likumu skaita atkarību no atbalsta sākumvērtībām. Par eksperimentālajiem datiem kalpoja Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes dati (11.) ar respondentu apsekošanas atbilžu variantiem. Eksperimentiem izvēlētās datu izlases bija veltītas iedzīvotāju māsaimniecību ekonomiskajam pašnovērtējumam, iedzīvotāju migrācijas procesu pētīšanai un iedzīvotāju darba apstākļu apsekošanas jautājumiem.

Pētījumu daļas pirmajā etapā tika sagatavoti dati eksperimentiem. Sākotnēji visi dati bija SPSS formātā un šajā etapā tika fiksēti visi nepieciešamie atribūti un izstrādāta kodifikatoru sistēma, lai datiem varētu pielietot asociāciju likumu algoritmu. Otrajā etapā ar programmatūras palīdzību (izstrādāta Matlab vidē) tika realizēts asociāciju likumu iegūšanas algoritms un pie sākotnējiem nosacījumiem tika iegūti datus raksturojošie likumi un veikta to analīze.

Māsaimniecību ekonomiskais pašnovērtējums

Respondentiem bija uzdoti sekojoši jautājumi:

- Ņemot vērā Jūsu māsaimniecības kopējo ekonomisko situāciju, lūdzu, pasakiet, kurš no izteikumiem vislabāk raksturo Jūsu situāciju (doti 7 atbilžu varianti);
- Ja Jūsu māsaimniecībai pēkšņi ievajadzētos 120 latus, vai Jūs varētu sagādāt šādu naudas summu nedēļas laikā? (doti 6 atbilžu varianti);
- Vai Jūsu māsaimniecības ekonomiskā situācija patlaban ir labāka, tāda pati vai sliktāka nekā pirms 5 gadiem? (doti 5 atbilžu varianti);

- Vai Jūsu mājsaimniecības ekonomiskā situācija pēc 5 gadiem būs labāka, paliks tāda pati vai būs sliktāka, salīdzinot ar pašreizējo situāciju? (doti 5 atbilžu varianti).

Pirmajā eksperimenta daļā tika pieņemts, ka ticamības robežvērtība $c_{\min}=75$ un atbalsta robežvērtība $s_{\min}=75$. Pie šīm sākumvērtībām ($c_{\min}=75$ un $s_{\min}=75$) tika iegūti 6 likumi. Katram likumam tika izskaitļota atbalsta vērtība un ticamības vērtība. Iegūtie likumi ir sekojoši:

- 1) **25=>34** Atbalsts=247 un ticamība=82;
- 2) **32 42 =>23** Atbalsts=205 un ticamība=75;
- 3) **25 43 =>34** Atbalsts=168 un ticamība=83;
- 4) **25 53 =>34** Atbalsts=106 un ticamība=84;
- 5) **25 59 =>34** Atbalsts=75 un ticamība=87;
- 6) **25 43 53 =>34** Atbalsts=78 un ticamība=85.

Var konstatēt (ņemot talkā atbilžu kodu atšifrējumus), ka

Pirmais likums nosaka: JA „Mūsu saimniecība ir nabadzīga” **TAD** „Mēs nevarētu pēkšņi sagādāt 120 latus nedēļas laikā”;

Otrais likums nosaka: JA „Mums būtu nepieciešama citu palīdzība sagādāt 120 latus nedēļas laikā” **UN** „Mūsu mājsaimniecības ekonomiskā situācija ir tādi pati, kā 5 gadus atpakaļ” **TAD** „Mēs neesam ne bagāti, ne nabadzīgi”;

Trešais likums nosaka: JA „Mēs esam nabadzīgi” **UN** „Mūsu mājsaimniecības ekonomiskā situācija ir sliktāka, kā 5 gadus atpakaļ” **TAD** „Nebūtu iespējams sagādāt 120 latus nedēļas laikā”;

Ceturtais likums nosaka: JA „Mēs esam nabadzīgi” **UN** „Mūsu mājsaimniecības ekonomiskā situācija pēc 5 gadiem būs sliktāka nekā tagad” **TAD** „Nebūtu iespējams sagādāt 120 latus nedēļas laikā”;

Piektais likums: kļūdainis, jo anketā nav tāda koda 59. Visticamāk, tā ir anketas aizpildītāja kļūda;

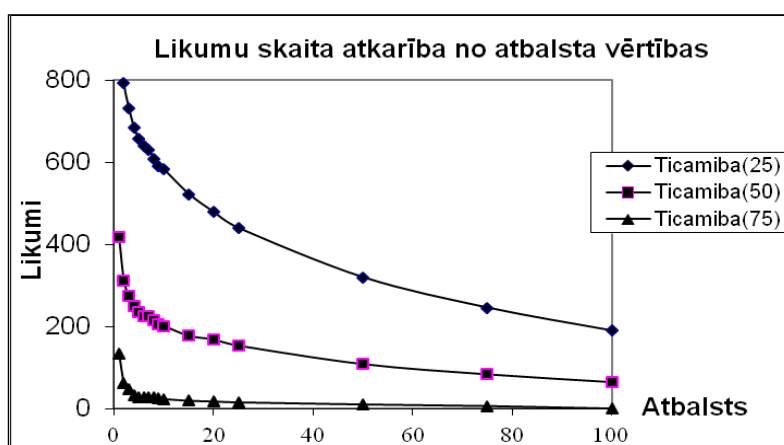
Sestais likums nosaka: JA „Mēs esam nabadzīgi” **UN** „Mūsu mājsaimniecības ekonomiskā situācija ir sliktāka, kā 5 gadus atpakaļ” **UN** „Mūsu mājsaimniecības ekonomiskā situācija pēc 5 gadiem būs sliktāka nekā tagad” **TAD** „Nebūtu iespējams sagādāt 120 latus nedēļas laikā”.

Otrajā eksperimenta daļā tika iegūtas likumu skaita vērtības pie dažādām atbalsta vērtībām un fiksētām ticamības robežvērtībām. Rezultāti uzrādīti 4. tabulā.

Likumu skaita atkarība no uzdotās atbalsta vērtības
(autora aprēķinu rezultāts)

Atbalsts	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	15	20	25	50	75	100
Ticamība(25)	957	792	731	684	656	639	629	608	591	582	522	478	439	319	245	189
Ticamība(50)	417	310	273	249	235	226	225	215	205	201	177	168	153	108	83	64
Ticamība(75)	133	62	48	32	28	28	28	26	24	23	19	17	15	10	6	n/a

Grafika veidā atbilstība parādīta 1. attēlā.

1. attēls. Likumu skaita atkarība no uzdotām atbalsta vērtībām pie dažādām ticamības robežvērtībām
(autora aprēķinu rezultāts)

No tabulas datiem un grafiskās atbilstības var secināt, ka, jo lielāks uzdotais ticamības līmenis un atbalsta robežvērtība, jo mazāks iegūto asociāciju likumu skaits un līdz ar to likumi ir „stingrāki”.

Iedzīvotāju migrācijas procesu pētīšana

Respondentiem bija uzdoti sekojoši jautājumi:

- Kurā valstī Jūs esat dzimis? (doti 11 atbilžu varianti);
- Cik ilgi Jūs dzīvojat šajā apdzīvotajā vietā? (doti 4 atbilžu varianti);
- Kur Jūs dzīvojāt pirms pārcelšanās uz šo apdzīvoto vietu? (doti 3 atbilžu varianti);
- Lūdzu nosauciet apdzīvotās vietas tipu, kurā Jūs dzīvojāt pirms pārcelšanās uz šo vietu? (doti 7 atbilžu varianti);
- Kāds bija iemesls tam, ka Jūs pārcēlāties uz šo apdzīvoto vietu? (doti 6 atbilžu varianti);
- Vai Jūs turpmākajos 3 gados plānojat pārcelties uz citu apdzīvotu vietu? (doti 5 atbilžu varianti).

Pirmajā eksperimenta daļā tika pieņemts, ka ticamības robežvērtība $c_{\min}=95$ un atbalsta robežvērtība $s_{\min}=95$. Pie šīm sākumvērtībām tika iegūti 52 likumi. Katram likumam tika izskaitļota atbalsta vērtība un ticamības vērtība. Zemāk parādīti daži iegūtie likumi ar lielākajām atbalsta vērtībām:

1. **12 74 => 51** Atbalsts= 592 un ticamība= 98;
2. **46 => 83** Atbalsts= 545 un ticamība= 97;
3. **12 74 83 => 51** Atbalsts= 530 un ticamība= 98;
4. **12 46 => 83** Atbalsts= 443 un ticamība= 97;
5. **45 51 65 => 83** Atbalsts= 303 un ticamība= 95.

Nemot talkā kodu atšifrējumus, var spriest, ka

Pirmais likums nosaka: JA “Jūs esat dzimis Latvijā” UN “Pārcēlaties uz šo apdzīvoto vietu ģimenes apstākļu dēļ” TAD “Pirms pārcelšanās uz šo apdzīvoto vietu Jūs dzīvojāt Latvijā”;

Otrais likums nosaka: JA “Jūs vienmēr esat dzīvojis šajā apdzīvotajā vietā” TAD “Turpmākajos 3 gados Jūs neplānojat pārcelties uz citu apdzīvoto vietu”;

Trešais likums nosaka: JA “Jūs esat dzimis Latvijā” UN “Pārcēlaties uz šo apdzīvoto vietu ģimenes apstākļu dēļ” UN “Turpmākajos 3 gados Jūs neplānojat pārcelties uz citu apdzīvoto vietu” TAD “Pirms pārcelšanās uz šo apdzīvoto vietu Jūs dzīvojāt Latvijā”;

Ceturtais likums nosaka: JA “Jūs esat dzimis Latvijā” UN “Jūs vienmēr esat dzīvojis šajā apdzīvotajā vietā” TAD “Turpmākajos 3 gados Jūs neplānojat pārcelties uz citu apdzīvoto vietu”;

Piektais likums nosaka: JA “Jūs šajā apdzīvotajā vietā esat nodzīvojis līdz 50 gadiem” UN “Pirms pārcelšanās uz šo apdzīvoto vietu Jūs dzīvojāt Latvijā” UN “Pirms tam Jūs dzīvojāt ciemā” TAD “Turpmākajos 3 gados Jūs neplānojat pārcelties uz citu apdzīvoto vietu”.

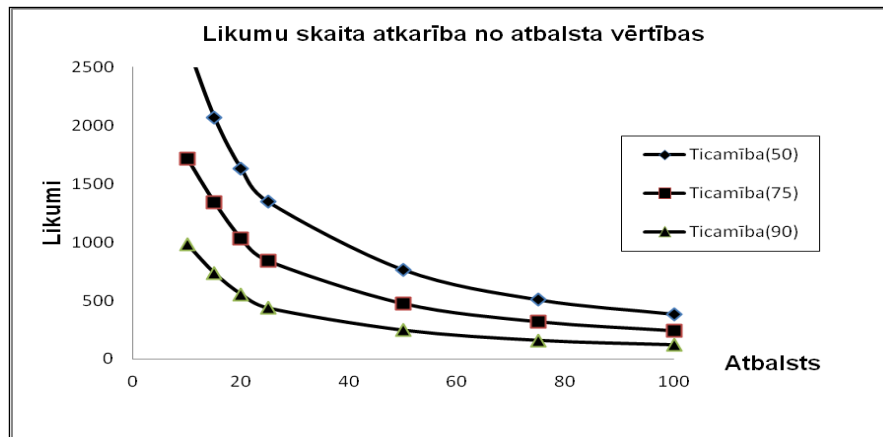
Otrajā eksperimenta daļā tika iegūtas likumu skaita vērtības pie dažādām atbalsta vērtībām un fiksētām ticamības robežvērtībām. Rezultāti uzrādīti 5. tabulā.

5. tabula

Likumu skaita atkarība no uzdotās atbalsta vērtības
(autora aprēķinu rezultāts, adaptēts no autora darba (6.))

Atbalsts	10	15	20	25	50	75	100
Ticamība(50)	2690	2071	1628	1346	765	509	386
Ticamība(75)	1717	1343	1029	839	473	318	241
Ticamība(90)	983	736	553	436	246	159	121

Grafiskā veidā atbilstību var apskatīt 2. attēlā.

2. attēls. Likumu skaita atkarība no atbalsta vērtībām pie dažādām ticamības robežvērtībām
(autora aprēķinu rezultāts, adaptēts no autora darba (6.))

Līdzīgi kā iepriekšējā datu izlasē, no tabulas datiem un grafiskās atbilstības var secināt, ka, jo lielāks uzdotais ticamības līmenis un atbalsta robežvērtība, jo mazāks iegūto asociāciju likumu skaits. Analizējot iegūtos likumus, var secināt, ka aptaujātie iedzīvotāji dzīvo kompaktā nelielā apdzīvotā vietā ar maz izteiktu migrācijas tieksmi.

Iedzīvotāju darba apstākļi

Respondentiem bija uzdoti 8 jautājumi. Anketas jautājumi bija šādi:

- Vai Jūs esat nodarbināts kā ierindas darbinieks vai noteikta līmeņa vadītājs? (doti 7 atbilžu varianti, atbildes kods no 11 līdz 18);
- Kāda veida darba līgums Jums ir ar savu darba devēju? (doti 8 atbilžu varianti, atbildes kods no 21 līdz 28);
- Kāda ir īpašuma forma uzņēmumā, kur Jūs strādājat? (doti 5 atbilžu varianti, atbildes kods no 31 līdz 38);
- Kāds darba režīms vislabāk raksturo Jūsu situāciju? (doti 5 atbilžu varianti, atbildes kods no 41 līdz 48);
- Cik darbinieku ir Jūsu darba vietā? (doti 6 atbilžu varianti, atbildes kods no 51 līdz 47);
- Vai pēdējā gada laikā ir bijusi aizkavēšanās darba algas izmaksā? (doti 3 atbilžu varianti, atbildes kods no 61 līdz 63);
- Vai Jūs uzskatāt, ka nākošo divu gadu laikā Jūsu pašreizējais darbs varētu tikt apdraudēts? (doti 6 atbilžu varianti, atbildes kods no 71 līdz 77);
- Vai Jūsu darba apstākļi, salīdzinot ar stāvokli pirms 5 gadiem, ir...? (doti 7 atbilžu varianti, atbildes kods no 81 līdz 87).

Pirmajā eksperimenta daļā tika analizēti 33 asociāciju likumi, kas tika iegūti pie ticamības robežvērtības $c_{\min}=90$ un atbalsta robežvērtības $s_{\min}=100$. Iegūtie likumi, to atbalsta un ticamības vērtības parādītas 6. tabulā.

6. tabula

Iegūtie likumi un to skaitliskās vērtības (autora aprēķinu rezultāts)

N.	Likums	Atbalsts	Ticamība	N.	Likums	Atbalsts	Ticamība
1.	74 =>62	471	91	18.	22 31 74 =>62	156	95
2.	22 74 =>62	373	93	19.	11 31 74 =>62	153	91
3.	41 74 =>62	315	90	20.	22 51 74 =>62	145	94
4.	32 74 =>62	261	91	21.	22 74 83 =>62	136	92
5.	51 74 =>62	199	90	22.	31 41 74 =>62	128	90
6.	31 74 =>62	196	91	23.	41 74 83 =>62	105	91
7.	74 83 =>62	167	91	24.	23 41 62 =>11	104	90
8.	31 43 =>62	111	90	25.	11 22 41 74 =>62	187	93
9.	71 83 =>11	108	92	26.	11 22 32 74 =>62	158	90
10.	52 74 =>62	103	94	27.	22 32 41 74 =>62	138	94
11.	43 74 =>62	103	92	28.	11 22 31 74 =>62	119	96
12.	74 82 =>62	103	90	29.	11 22 74 83 =>62	116	91
13.	11 22 74 =>62	287	92	30.	11 22 51 74 =>62	106	92
14.	22 41 74 =>62	249	94	31.	22 31 41 83 =>62	103	91
15.	22 32 74 =>62	205	92	32.	22 31 41 74 =>62	102	95
16.	32 41 74 =>62	176	91	33.	11 22 32 41 74 =>62	107	92
17.	22 31 83 =>62	158	90				

Ņemot vērā anketas kodu atšifrējumus, piemēra nolūkā var izrakstīt atsevišķus asociāciju likumus:

Pirmais likums nosaka: JA “Neuzskatu, ka nākošo divu gadu laikā pašreizējais darbs varētu tikt apdraudēts” TAD “Pēdējā gada laikā nav bijusi aizkavēšanās darba algas izmaksā”;

Otrais likums nosaka: JA “Darba līgums ir pastāvīgs” UN “Neuzskatu, ka nākošo divu gadu laikā pašreizējais darbs varētu tikt apdraudēts” TAD “Pēdējā gada laikā nav bijusi aizkavēšanās darba algas izmaksā”;

Devītais likums nosaka: JA “Nākošo divu gadu laikā pašreizējais darbs varētu tikt apdraudēts štatu samazināšanas dēļ” UN “Darba apstākļi, salīdzinot ar stāvokli pirms 5 gadiem ir tādi paši”

TAD “Esmu nodarbināts kā ierindas darbinieks”;

17-tais likums nosaka: JA “Darba līgums ir pastāvīgs” UN “Darba vieta ir valsts uzņēmums” UN “Darba apstākļi, salīdzinot ar stāvokli pirms 5 gadiem ir tādi paši” TAD “Pēdējā gada laikā nav bijusi aizkavēšanās darba algas izmaksā”;

24-tais likums nosaka: JA “Darba līgums ir pagaidu” UN “Strādāju parastu darba režīmu (starp 6:00 – 18:00)” UN “Pēdējā gada laikā nav bijusi aizkavēšanās darba algas izmaksā” TAD “Esmu nodarbināts kā ierindas darbinieks”.

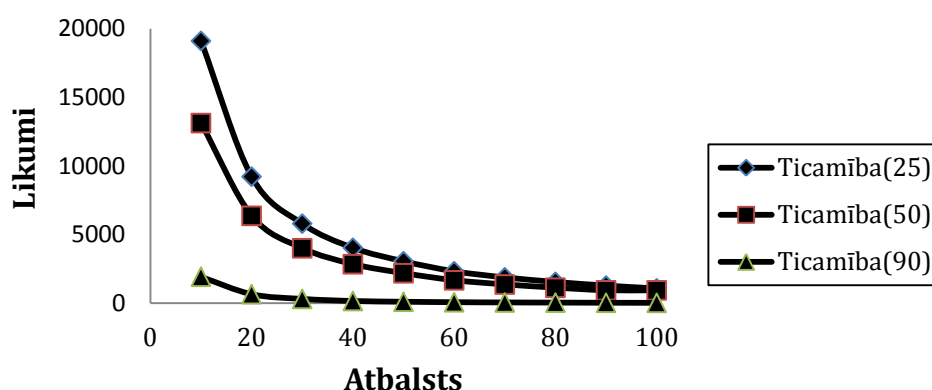
Otrajā eksperimenta daļā tika iegūtas likumu skaita vērtības pie dažādām atbalsta vērtībām un fiksētām ticamības robežvērtībām. Rezultāti uzrādīti 7. tab., bet grafika veidā atbilstību var apskatīt 3. att.

7. tabula

Likumu skaita atkarība no uzdotās atbalsta vērtības
(autora aprēķinu rezultāts)

Atbalsts	10	20	30	40	50	60	70	80	90	100
Ticamība (25)	19116	9227	5806	4046	3067	2338	1893	1563	1296	1090
Ticamība (50)	13130	6373	4009	2848	2189	1675	1368	1132	943	943
Ticamība (90)	1934	664	320	168	114	79	62	51	39	33

Likumu skaita atkarība no atbalsta vērtības

3.attēls. Likumu skaita atkarība no atbalsta vērtībām pie dažādām ticamības robežvērtībām
(autora aprēķinu rezultāts)

Var pamanīt, ka šai datu izlasei asociāciju likumu konsekventa daļa lielāko tiesu ir 62 (Pēdējā gada laikā nav bijusi aizkavēšanās darba algas izmaksā). Tas saistīts ar to, ka anketas sestajā jautājumā bija tikai 3 atbilžu varianti, kas šajā gadījumā jūtami ietekmēja likumu konstruēšanu.

Secinājumi un priekšlikumi

Asociāciju likumu meklēšana ir viens no populārākajiem intelektuālās datu analīzes pielietojumiem. Asociāciju analīze ir lietderīga gadījumos, kad vairāki notikumi ir saistīti savā starpā. Šo metodi

lietderīgi pielietot kā vienu no pirmajiem pētnieciskajiem etapiem, kad zināms (vai būtisks) tikai kāds no datus raksturojošiem lielumiem.

Asociāciju likumu galvenā priekšrocība ir samērā vienkāršu likumu iegūšana. Tādus likumus viegli formulēt un attiecīgi tos var uzreiz izmantot datu analīzē. Cita asociāciju analīzes priekšrocība ir iespēja strādāt ar dažāda garuma ierakstiem, un, visbeidzot, šo metodi ērti lietot datu analīzes sākuma etapā, kad nav skaidra priekšstata par analizējamajiem datiem un nav zināms kā sākt risināt konkrēto uzdevumu.

Likumu novērtēšanā izmantojamajām atbalsta un ticamības vērtībām ir būtiska ietekme uz iegūto likumu skaitu. Eksperimentālā ceļā tiek piemeklētas minimālās atbalsta un ticamības sākumvērtības, kā rezultātā tie likumi, kas neatbilst uzdotajām sākumvērtībām, tiek noraidīti un netiek ņemti vērā konkrētā uzdevuma risināšanā.

Ja atbalsta vērtība parāda, cik liels procents transakciju uztur doto likumu, tad ticamības vērtība uzdod varbūtību tam, ka no $X \Rightarrow Y$. Acīmredzot ir spēkā nosacījums: jo lielāka ticamība, jo mazāk likumu tiek iegūts pie atbilstošajām atbalsta vērtībām.

Var izdarīt slēdzienu, ka atsevišķu uzdevumu klasēm asociāciju likumu ieguves mehānisms ir ļoti lietderīgs, taču svarīgi ir apzināties, ka iegūtie asociāciju likumi prasa rūpīgu analīzi, lai to izmantošana būtu efektīva. Reizē ar to jāsecina, ka asociāciju likumu analīzē ir arī savas vājās vietas, kuru izpēte varētu būt vērtīgs pielietojumu lauks: asociāciju likumu programmrealizācijas izpilde prasa ievērojamu laika patēriņu; analizējamajiem datiem jābūt pēc iespējas viendabīgiem, kā tas ir anketu datus.

Likumu iegūšanas procesā raksturīga problēma ir tā, ka asociāciju likumu metode tikai dod iespēju iegūt noteiktu likumu skaitu, tālāko analīzi atstājot ekspertu vai analītiķu ziņā.

Izmantotā literatūra un avoti

1. AGRAWAL, R., IMIELINSKI, T., SWAMI, A. *Mining Association Rules Between Sets of Items in Large Databases*. Proc. Conf. on Management of Data, ACM Press, 1993, p. 207-216.
2. AGRAWAL, R., SRIKANT, R. *Fast Algorithms for Mining Association Rules*. Proceedings of the 20th International Conference on Very Large Databases, 1994, p. 487-499.
3. CHEN, M-S., HAN, J., YU, P.S. *Data Mining: An Overview from a Database Perspective*. IEEE Transactions on Knowledge and Data Engineering, Vol. 8, No. 6, 1996, p. 866-883.
4. CHEUNG, D.W. et al. *Efficient Mining of Association Rules in Distributed Databases*. IEEE Transactions on Knowledge and Data Engineering, Vol. 8, No. 6, 1996, p. 911-922.
5. FAYYAD, U.M., PIATETSKY-SHAPIRO, G., SMYTH, P. *From Data Mining to Knowledge Discovery: An Overview*. In FAYYAD, U.M., PIATETSKY-SHAPIRO, G.,

- SMYTH, P. and UTHURUSAMY, R. (editors), *Advances in Knowledge Discovery and Data Mining*, Chapter 1, AAAI/MIT Press, Menlo Park, California, USA, 1996.
6. GRABUSTS, P. *Using Association Rules to Extract Regularities from Data*. Proc. 6th International Baltic Conference on Data Bases and Information Systems, Riga, 2004, p. 117-126.
 7. HOUTSMA, M., SWAMI, A. *Set-Oriented Mining for Association Rules in Relational Databases*. Proceedings of the 11th IEEE International Conference on Data Engineering, Taipei, Taiwan, 1995, p. 25-34.
 8. KLEMETTINEN, M. et al. *Finding Interesting Rules from Large Sets of Discovered Association Rules*. 3rd International Conference on Information and Knowledge Management (CIKM), 1994, p. 401-407.
 9. NEWQUIST, H.P. *Data Mining: The AI Metamorphosis*. Database Programming and Design, № 9 (Data Mining Special Edition Supplement), 1996.
 10. DUNHAM, M.H. et al. (2001). *A Survey of Association Rules*. [atsauce 2013.g. 16.dec.]. Pieejas veids: Available: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/summary?doi=10.1.1.91.1602>
 11. *Statistikas datubāzes* [tiešsaiste]. Centrālās statistikas pārvaldes publikācija [atsauce 2014.g. 7.feb.]. Pieejas veids: <http://www.csb.gov.lv/dati/statistikas-datubazes-28270.html>

Summary

The search of association rules is one of the most popular intellectual data analysis applications. Analysis of associations is useful in cases where several events are linked to each other. It is useful to use this method at one of the early research stages, when only one of the data characterizing parameters is known (or essential).

The main advantage of association rules is generation of relatively simple rules. The rules in IF-THEN format are easy to understand and interpret. Such rules are easy to formulate and thus they can be directly used in data analysis. Another advantage of association rules analysis is the opportunity to work with variable-length records and, finally, this method is suitable for initial stage of data analysis when there is no clear understanding about the data being analyzed and it is not known how to approach the particular task.

Association rules method works best in situations where the various parameters in the data appear in relatively equal number of cases. Otherwise, the rules will link only frequently repeated parameters and it will not be possible to learn anything new about rarely met parameters, that is, time will be non-effectively spent for processing non-important rules.

Support and confidence values used in the rules evaluation process have a significant impact on the resulting number of rules. Experimentally, minimal support and confidence thresholds have been selected, as a result those rules that do not correspond to defined starting values, are discarded and not used in solving a particular task.

If the support value shows how large percentage of transactions maintains the given rule, then the confidence value instructs that the $X \Rightarrow Y$. Apparently, the condition is in force: the bigger confidence is, the „better” the rule is, nevertheless the confidence value does not allow to evaluate the effectiveness of the rule.

It can be concluded that for certain forms of tasks the association rules extraction mechanism is very useful:

- the aim of the search task for association rules is the determination of frequently occurring object models in data samples;
- the results of the task are expressed in the form of association rules, where the condition and the concluding parts contain such samples;
- the characteristic values of association rules are support and confidence.

The important point is that the resulting association rules require careful analysis in order to use them effectively. At the same time, it shall be concluded that the association rules analysis also has its weaknesses, the study of which could be a valuable application field:

- software implementation of association rules is time-consuming;
- the data under analysis should be possibly homogeneous;
- incorrect or unusual data also participate in rule formation.

The series of experiments were performed in the research part of the paper with a purpose to determine the dependence of the obtained number of rules on the support's initial values. The Latvian Central Statistical Bureau data about the respondents' answer variants served as a basis for the research. The data selected in the research related to the household's economic self-evaluation, the migration process of inhabitants and the evaluation of the working conditions of the population. The software was written in the Matlab environment.

In the experimental part of the study the association rules' mining from the statistical data was carried out, the number of definite rules dependence on the support and confidence values was determined. As a result, the empirical correlation of rules dependence on confidence has been obtained. The obtained rules are logical and reflect the real situation.

KOMERCĀRBĪBAS EFEKTIVITĀTES JĒDZIENS UN TĀ INTERPRETĀCIJA

THE CONCEPT OF BUSINESS EFFICIENCY AND ITS INTERPRETATION

Inta KOTĀNE

Mg.oec., Rēzeknes Augstskola, pētniece
Rīgas Starptautiskā Biznesa un Administrācijas augstskola, doktorante
Rēzekne, Latvija
E-pasts: inta@ru.lv

Abstract. *The concept of efficiency is one of the most important categories of economic analysis; however, there are no unambiguous translations in English-American, Latvian and Russian. There are also contradictions in the interpretations and explanations of this concept. There are several terms used in the economic literature as well as other fields' literature to characterize the concept of efficiency and effectiveness. However, these terms are not always similarly defined in different fields. There are several variants of the concept of efficiency, thus it is important to research the explanations of it. This study is based on the analysis of special literature as well as scientific publications in Latvia and abroad about business efficiency. The aim of this research is to research the concept of business efficiency.*

Common research methods are used in this research: monographic or descriptive research method and comparison method by conducting detailed research of the concept of business efficiency which is based on an extensive literature review. The results of the research show the improved definitions of the concept of business efficiency.

Keywords: *concept, economic efficiency, functional effectiveness, interpretation.*

Ievads

Efektivitātes jēdziens tiek plaši pielietots un tam ir plaša interpretācija. Piemēram, akadēmiskā terminu datu bāzē AkadTerm (Akadēmiskā..., 2014), meklējot jēdzienu *efektivitāte*, var atrast 38 terminus, kas saistīti ar jēdzienu *efektivitāte*. Ekonomikas literatūrā, tāpat arī citu nozaru literatūrā, izmanto dažādus terminus, lai raksturotu *efficiency* un *effectiveness* jēdzienus. Taču šie jēdzieni ne vienmēr tiek vienādi definēti dažādu nozaru ietvaros. Pastāv dažādi efektivitātes jēdziena un terminu izpratnes varianti, tāpēc ir svarīga efektivitātes jēdziena skaidrojumu izpēte.

Bieži vien var dzirdēt gan teorētiku, gan praktiku izteikumus, ka veiksmīgai uzņēmējdarbībai ir jābūt efektīvai. Šādi apgalvojumi bieži vien ir vispārināti un netiek paskaidroti sīkāk, ko nozīmē efektīvs uzņēmums, efektīva rīcība vai efektivitāte kādos procesos (*Zvirbule – Bērziņa, 2009*).

Raksta tēma Latvijā nav pietiekoši pētīta un minētie apgalvojumi rada nepieciešamību veikt komercdarbības efektivitātes jēdziena

detalizētu izpēti, pamatojoties uz speciālās literatūras un Latvijas un ārvalstu zinātnisko publikāciju analīzi, kā arī turpmākajos pētījumos veikt komercdarbības efektivitātes veidu un rādītāju izpēti.

Pētījuma mērķis: veikt komercdarbības efektivitātes jēdziena izpēti.

Pētījuma mērķa sasniegšanai izvirzīti šādi uzdevumi:

- 1) izpētīt komercdarbības efektivitātes jēdziena un mērīšanas koncepciju attīstību;
- 2) sistematizēt efektivitātes jēdzienu tulkojumus un rast efektivitātes jēdziena sinonīmus latviešu valodas terminoloģijā;
- 3) sistematizēt efektivitātes jēdzienu skaidrojumus un pilnveidot efektivitātes jēdzienu terminu skaidrojumus.
- 4) izstrādāt secinājumus un priekšlikumus.

Pētījuma objekts: efektivitāte.

Pētījums pamatojas uz speciālās literatūras un zinātnisko publikāciju analīzi par komercdarbības efektivitāti. Pētījumā izmantotas vispārzinātniskās pētījumu metodes: monogrāfiskā jeb aprakstošā pētījuma metode un salīdzināšanas metode, veicot komercdarbības efektivitātes jēdziena detalizētu izpēti, balstoties uz plašu zinātniskās literatūras apskatu.

Komercdarbības efektivitātes jēdziena un mērīšanas koncepciju attīstība

Efektivitāti var uzskatīt par vienu no vadības koncepcijām. Viens no vadības teorijas pamatlicējiem H.Emersons (*H.Emerson*) uzskatīja efektivitāti par galveno vadītāja uzdevumu (*Emerson, 1924*).

Pieņemts uzskatīt, ka jēdziens efektivitāte sākotnēji radās ekonomiskajā literatūrā. Efektivitātes jēdziens sastopams jau V.Petija (*W.Petty*), viena no klasiskās politekonomijas dibinātājiem, un F.Kenē (*F.Kene*), fiziokrātu skolas dibinātāja, darbos (*Солодкая, 1999*).

Komercdarbības efektivitātes jēdziena nozīme mūsdienās atšķiras no D.Rikardo efektivitātes formulējuma. 1817.g. D.Rikardo savā darbā „*Principles of Political Economy and Taxation*” noteica darbības efektivitāti kā rezultāta pārsvaru virs izmaksām (*Пуккардо, 2007*).

20.gs. pirmajā pusē mikroekonomikas teorija apskatīja efektivitātes konceptu no V.Pareto skatupunkta. Pareto efektivitāte jeb Pareto optimalitāte ir koncepcija pētījumos par ekonomikas efektivitāti un ienākumu sadali. 1909.g. V.Pareto nāca klajā ar paziņojumu, ka 80% bagātības ir 20% iedzīvotāju rokās, kas vēlāk ieguva nosaukumu Pareto likums, Pareto princips vai arī 20/80 princips (*Chen, et.al., 2001*). Pareto izskatīja efektivitātes jēdzienu, pamatojoties uz ražošanas iespēju līknes

modeli, un Pareto efektivitāte nosaka, ka „noklusētu pieņēmumu ietvaros ir spēkā teorēma, ka perfekta konkurences tirgū ilgā termiņā iestājas dubultefektīvs līdzsvars: ražošana ir ekonomiski efektīva – firmas ražo ar minimālām vidējām izmaksām; resursi ir izlietoti sociāli optimāli – ražošanas marginālās izmaksas līdzinās produkta cenai, kas savukārt vienāda ar vidējām izmaksām. Perfekta konkurences līdzsvars ir Pareto efektīvs pēc bikritērija (patērētāju ieguvums; ražotāju ieguvums)” (Jaunzems, 2012). Pareto efektīvu situāciju var raksturot kā situāciju, kurā nevienam tās dalībniekam nav iespējams atrast kādu citu situāciju, kurā viņa labums palielinātos, vienlaikus nesamazinoties neviena cita dalībnieka labumam.

Ekonomiskās domas teorētiskis un praktiķis H.Emersons (*H.Emerson*) ar savu darbu „*The twelve principles of efficiency*” (1912) radīja efektīvas ekonomiskās darbības teoriju, noskaidroja funkcionālo atkarību starp ražošanas organizāciju un vadības principiem, norādot uz to, ka efektīva ir tā kompānija, kura ražo maksimālu produkcijas daudzumu, izmantojot resursus 100% apmērā, bez zaudējumiem. H.Emersons efektivitātes jēdzienu pielīdzināja produktivitātes jēdzienam (*Emerson, 1924*).

Britu ekonomista, 1991.g. Nobela prēmijas laureāta ekonomikā R.H.Kouza (*Ronald Harry Coase*) pazīstamākie darbi ekonomikā ir raksti ekonomikas žurnālos: „*The Nature of the Firm*” (1937), kurā pētītas uzņēmumu transakciju izmaksas, un „*The Problem of Social Cost*” (1960), kurā pētītas ārējās ietekmes (*externality*) problēmas ekonomikā. R.H.Kouzs ieviesa terminu „ārējie efekti”, kas efektivitāti var gan paaugstināt, gan arī pazemināt. Saskaņā ar R.H.Kouza teoriju, „ārējie efekti” ir trešās puses, kas tieši nepiedalās darījumā, bet rada izmaksas vai ienākumus. R.H.Kouzs to skaidroja šādi: ir lopkopis, kurš pārdot pienu, un pircējs (darījuma tiešie dalībnieki). Cenā, protams, ietvertas izmaksas un paredzamais izdevīgums. Tomēr, govys ganīšanas laikā iet pāri kaimiņa tīrumam un mīda to. Cenā nav iekļauta kompensācija kaimiņam par izmīdīto tīrumu, taču tas rada izmaksas (*Koys, 2007*).

P.Drakers (*Peter F. Drucker*), ievērojams vadības speciālists, ieviesis vairākus vadzinības jēdzienus, viņu mēdz dēvēt par cilvēku, kurš izgudrojis vadības teoriju. P. Drakers uzskatīja, ka viens no visizplatītākajiem nepietiekoši augstas efektivitātes iemesliem ir nesabalansētība starp piedāvāto produktu tirgu un noieta kanāliem. Viņš pētīja jautājumu – ko var uzskatīt par veiksmīgu kompāniju jeb veiksmīgu produktu – un secināja, ka galveno peļņu tirgū iegūst, pēc kopējā tirgus īpatsvara, otrais dalībnieks, jo tirgus līderis tērē pārāk daudz spēka, lai līderību uzturētu. P. Drakers efektīvu biznesu pretstata marginālajam (franču valodā „marginal”, latīņu valodā „margināli” –

robeža, maznozīmīgs) biznesam. Marginālais bizness – minimāli efektīvais bizness, kad biznesmenis saņem ienākumu no pārdotās produkcijas apjoma, kas apmierina pastāvīgo neaktīvo tirgus dalībnieku vajadzības (Друкер, 2008). Tādā gadījumā iegūstamo līdzekļu apjomi nedod iespēju reinvestēt un uzņēmējs būs spiests aiziet no tirgus, kad nosacījumi viņam nebūs labvēlīgi. Marginālais bizness pie pietiekošiem pārdošanas apjomiem arī ir rentabls un, pēc D.Rikardo, efektīvs. Taču P.Dakers neuzskatīja tādu biznesu par efektīvu. P.Drakerā izpratnē „efektīva komercdarbība” – darbības perspektīvs stāvoklis, kad tiek iegūta virspeļņa uz līdera pozīcijas rēķina (Хаджаев, Никонова, 2013).

P.Drakers (Drucker, 1977) „efficiency” raksturoja kā „darīt lietas pareizi” („doing things right”) un „effectiveness” kā „darīt pareizās lietas” („doing the right things.”) (Kumar, et al., 2010). P. Drakers uzskatīja, ka lietderīga jeb rezultatīva darbība ir sekas tam, ka tiek izgatavotas lietderīgas un vajadzīgas preces, bet efektīva darbība ir sekas tam, ka tās pašas preces tiek izgatavotas pareizi.

Austriešu ekonomistu J.Šumpēteru (J.A.Schumpeter) varētu dēvēt par inovatīvās ekonomikas teorētiķi un klasiķi. No J.Šumpētera darbiem var secināt, ka ne jau zinātnes atziņas pašas par sevi kā degviela ar augstāku oktānskaitli paātrina automobiļa skrējienu. Tas ir automobiļa vadītājs, jeb ekonomikā – uzņēmējs, kas piespiežot gāzes pedāli, paātrina automobiļa gaitu. Labāks benzīns tikai dod šādu iespēju. Tādēļ ekonomikā vispirms ir vajadzīgi labi uzņēmēji, liberāls tirgus un brīva konkurence tajā, lai uzņēmēji būtu motivēti maksimāli izmantot visu, kas vien var uzlabot viņu kapitāla un resursu efektivitāti lai ražotu, pārdotu un pelnītu vairāk. Tādēļ uzņēmēji ražošanas procesā nemitīgi cenšas ieviest arvien jaunas inovācijas (Zinātniskais..., 2002). J.Šumpēters uzskatīja, ka „virspeļņu var iegūt tikai novatorisku priekšrocību gadījumos” (Шумпетер, 2007). Autore secina, ka P.Drakeram un J.Šumpēteram bija vienāda attieksme, izskatot uzņēmējdarbības efektivitātes jautājumu no peļņas gūšanas viedokļa.

R.Hadžajevs un I.Nikonova (Хаджаев, Никонова, 2013) apkopoja Krievijas zinātnieku pētījumus par komercdarbības efektivitātes jautājumiem un secināja, ka Krievijas pētnieki J.Babāne (Бабань Ю.А., 2002), G. Kleiners (Клейнер Г., 2002) un O. Romanova (Романова О., 2002) būtiski paplašinājuši jēdzienu „efektivitāte”. Piemēram, J.Babāne jēdzienu „efektivitāte” nomainīja ar jēdzienu „turīgums” (состоятельность) un izdalīja šādus jēdziena „turīgums” veidus: ekonomiskais (rentabilitāte, konkurētspēja); investīciju (investīciju potenciāls); finansiālais (maksātspēja, finansiālā stabilitāte) u.c.

Efektivitātes mērīšanas jautājumi vienmēr bijuši saistīti ar paaugstinātu interesi no uzņēmēju puses, ko nosaka nepārtraukta

nepieciešamība paaugstināt savas darbības produktivitāti. Efektivitātes pētījumi aptver bezpeļņas uzņēmumus un uz peļņu orientētus uzņēmumus.

E.Ballestero un J.A.Maldonado (*Ballestero, Maldonado, 2004*) atzīst, ka „efektivitātes mērījumiem piemīt teorētiskas un praktiskas problēmas, ja tiek apskatīti vairāki resursi vai rezultāti. Pirmkārt, efektivitātes kontekstā „resursiem” (input) ir standarta resursu nozīme (darbs, kapitāls, zeme) tik ilgi, kamēr šos resursus pieprasa organizācija, kas tos izmanto, lai piegādātu preces un pakalpojumus. Otrkārt, resursi tiek izmantoti plašā izpratnē kā zaudējumi, ziedojumi vai samaksa par kaut kā iegūšanu. Efektivitāte samazinās, kad resursu, kas tiek izmantoti ražošanā (piemēram, zeme, darbaspēks vai materiāli), patēriņš palielinās, bet rezultāti paliek tādi paši. „Rezultāti” ir ne tikai industriālā un garīgā ražošana, bet arī jebkādas taustāmas vai netveramas priekšrocības un ieguvumi, vēlami vai noderīgi rezultāti, kā arī jebkādas sekas, kuras dod labumu lēmumu pieņēmējam.

Efektivitātes mērījumi parādījās T.C.Kūpmena (*Koopman, 1951*) darbos, viņu interesēja ražošanas analīze, un G. Debreu (1951) darbos, kurš ieviesa resursu izmantošanas koeficientu. Labklājības ekonomikā Pareto–Kūpmena efektivitātes jēdziens nosaka, ka „lēmumu pieņemšana vienība ir efektīva (100%) tad un tikai tad, ja nav iespējams uzlabot nevienu ieguldījuma vai rezultāta (*input/output*) rādītāju, nepasliktinot kādu citu ieguldījumu vai rezultātu” (*Cooper et.al., 2011*).

M.J.Farels (*Farrell*) (1957) pētījumā par produktīvās efektivitātes mērīšanu norādīja, ka „nozāres produktīvās efektivitātes mērīšanas problēma ir svarīga gan ekonomikas teorētiķiem, gan ekonomikas politikas veidotājiem. Ja teorētiskie argumenti attiecībā uz dažādu ekonomisko sistēmu relatīvo efektivitāti ir pakļauti empīriskajai testēšanai, ir svarīgi spēt izveidot dažus faktiskos efektivitātes sistēmas mērījumus. Plānojot nozaru attīstību, ir svarīgi zināt, cik tālu noteiktajā nozarē var sagaidīt pieaugumu rezultātos ar vienkāršu efektivitātes palielināšanu bez papildu resursu absorbēšanas” (*Cook, Seiford, 2009*).

1957.g. M.J.Farels paziņoja, ka uzņēmumu efektivitāte var tikt aprēķināta empīriski, ieviesa inovatīvu efektivitātes robežu prognozēšanas metodi no reālu ražošanas situāciju novērojumiem un definēja ekonomisko efektivitāti kā tehniskās efektivitātes un izvietojuma (*allocative*) efektivitātes kombināciju. M.J.Farela definētā tehniskā efektivitāte zināma kā „pilnīga tehniskā efektivitāte”, jo to neietekmē mēroga efekts. M.J.Farels uzskatīja, ka „uzņēmums nevar būt 100% ekonomiski efektīvs, ja tas vienlaikus nav 100% efektīvs tehniski un 100% efektīvs izvietojuma ziņā. Ekonomiskā efektivitāte var tikt sadalīta divos atsevišķos kritērijos un tādējādi ir tikai šo divu atsevišķo mērījumu

rezultāts. M.J.Farels uzskatīja, ka tehniskā efektivitāte izmēra veidu, kādā uzņēmums izvēlas resursu daudzumu, kas tiks izmantots ražošanas procesā, ja dota izmantoto faktoru ietekme. Tehniskā efektivitāte novērtē arī veidu, kādā uzņēmums izvēlas dažādu resursu attiecību saistībā ar tirgus cenu, kas tiek uzskatīta par konkurētspējīgu. Ekonomiskās efektivitātes koncepts tiek asociēts ar vērtības kritērijiem. Tādējādi jebkādas izmaiņas, kuras rada vērtības paaugstināšanos, tiek uzskatītas par efektīvām izmaiņām, kā arī par neefektīvām pretējā gadījumā” (*Ouattara, 2012*).

M.J.Farels sākumā definēja tikai viena rezultāta efektivitāti. M.J.Farels arī norādīja, ka primārais iemesls, kādēļ visi mēģinājumi produktivitātes efektivitātes mērīšanā bija neveiksmīgi, bija nespēja apvienot vairāku resursu mērījumus noteiktā efektivitātes mērā. To iespējams realizēt, nosakot vispārējo produktivitāti atsevišķam resursam (ignorējot visus pārējos resursus) un veidojot efektivitātes indeksu, kurā resursu vidējā svērtā vērtība tiek salīdzināta ar rezultātiem.

1978.g. pētnieku grupa (*Charnes et al., 1978*) izveidoja datu aplenkuma (*Data envelopment analysis*) (DEA) metodi. Pamatojoties uz to, ka sociālajās zinātnēs teorētiski augstākā iespējamā efektivitāte nav novērojama, Pareto–Kūpmena efektivitātes definīcija tika aizstāta ar modeļa veidošanu tikai ar empīriski pieejamo informāciju. Lēmumu pieņemoša vienība ir efektīva (100%) tad un tikai tad, ja citu lēmumu pieņemošo vienību rādītāji parāda, ka nav iespējams uzlabot nevienu dotās lēmumu pieņemošās vienības ieguldījuma vai rezultāta rādītāju, nepasliktinot kādu citu ieguldījuma vai rezultāta rādītāju. Šādi definēta efektivitāte tiek uzskatīta par tehnisko efektivitāti, jo tā nepieprasa ne cenas, ne arī kādus citus „svarus” (*Cooper et.al., 2011*).

Galvenie DEA varianti ir Charnes–Cooper–Rhodes (CCR) (*Charnes et al., 1978*) modelis un Banker–Charnes–Cooper (BCC) modelis (*Banker, et.al., 1984*). CCR modelī tika veiksmīgi ieviesta M.J.Farela efektivitātes pieeja, raksturojot efektivitāti vairākiem rezultātiem. R.D.Bankers pamatoja vispārējas (*overall, global*), tehniskās un mēroga (*scale*) efektivitātes kopsakarības (*Banker, at.al., 1984*).

DEA mērķis ir noteikt neefektivitāti, lai sasniegtu augstākos iespējamus labumu līmeņus un izvairītos no pārmērīga resursu patēriņa. DEA metodes idejas pamatā pielietoja, novērtējot vadības un programmu efektivitāti tādās bezpeļņas lēmumu pieņemšanas vienībās kā skolas, slimnīcas u.c. (*Banker, et.al., 1984*). Visatbilstošākais pielietojums saistīts ar aktivitātēm, kurās daži rezultāti un/vai resursi ir netaustāmi, tāpēc tos gandrīz nav iespējams pārrēķināt naudas vienībās. Piemēram, slimnīcu un skolu rezultātus, tāpat kā vides izmaksas rūpniecībā ir grūti novērtēt naudas vienībās, tāpēc šādu aktivitāšu efektivitātes analīze nav veicama,

apskatot ieguvumus un izmaksas grāmatvedības terminu kontekstā (*Ballestero, Maldonado, 2004*).

Kopš DEA ieviešanas 1978.g., metode būtiski pilnveidota gan teorētiski, gan arī tās ideju piemērojamība praktiskās situācijās.

Autore, veicot ārvalstu zinātnieku efektivitātes pētījumu analīzi, secina, ka pētījumi, izmantojot DEA pieeju, galvenokārt novērojami tādās sabiedriskā sektora jomās kā veselības aprūpe, augstākā izglītība un satiksme. Efektivitātes pētījumi privātajā sektorā galvenokārt attiecināmi uz pakalpojumu nozari (tūrisms, viesnīcas), ražošanas nozari un finanšu sektoru (bankām).

Neskatoties uz to, ka privātajā sektorā efektivitātes rādītājus vieglāk noteikt nekā publiskajā sektorā (*Mihaiu, et.al, 2010*), tomēr lielāku interesi no zinātnieku puses, pamatojoties uz publicētajiem pētījumiem, izraisa tieši sabiedriskā sektora efektivitātes analīze. Jāuzsver, ka praktiski netiek pētīta mazo uzņēmumu darbības efektivitāte, ko apstiprina A.Nīlija (*Neely*) mazo un vidējo uzņēmumu aptaujas respondenta komentārs: maziem un vidējiem uzņēmumiem bieži vien vislabākais pamatojums ir „sajust”, pat tad, ja skaitļi nesakrīt. Mērīšana ir greznība – veiksmes un neveiksmes ir acīmredzamas (*Neely et.al., 2005*).

Autore, veicot Latvijas zinātnieku efektivitātes pētījumu analīzi, secina, ka galvenie pētījuma virzieni aptver Latvijas ostu darbības efektivitātes vērtēšanas metodoloģijas izstrādi, Valsts policijas darba efektivitātes vērtēšanas kritēriju izstrādi, Latvijas augstākās izglītības sistēmas efektivitātes izpēti, ugunsdrošības sistēmas ekonomiskās efektivitātes novērtēšanas metožu izpēti Latvijā, Eiropas Savienības fondu efektivitātes izpēti Latvijā un Eiropas Savienības finansējuma efektīvākas izmantošanas iespēju izpēti.

Neskatoties uz efektivitātes jēdziena vēsturisko attīstību, efektivitātes mērīšanas koncepciju attīstību un efektivitātes praktiskajiem pētījumiem, pastāv dažāda efektivitātes jēdziena izpratne. Raksta autore uzskata par nepieciešamu aplūkot efektivitātes jēdziena skaidrojumus un pilnveidot efektivitātes jēdziena /u definīcijas.

Efektivitātes jēdziena interpretācija

Ekonomikas literatūrā tāpat arī citu nozaru literatūrā izmanto dažādus terminus, lai raksturotu *efficiency* un *effectiveness* rādītājus. Taču šie jēdzieni ne vienmēr tiek vienādi definēti dažādu nozaru ietvaros. Pastāv dažādi efektivitātes jēdziena un terminu izpratnes varianti, tāpēc ir svarīga efektivitātes jēdziena un tā pielietošanas izpēte.

Efektivitātes (latīņu valodā „effectivus” – efektīvs un „effectus” – iedarbība) jēdziens ir viena no svarīgākajām ekonomiskās analīzes

kategorijām, taču nepastāv viennozīmīga jēdziena *efektivitāte* angļu–amerikāņu un latviešu terminoloģijā. Angļu–amerikāņu zinātniskajā literatūrā efektivitātes jēdzienu raksturo ar 2 terminu palīdzību: *efficiency* un *effectiveness*. Viennozīmīga doto jēdzienu tulkojuma nav latviešu valodā, kā arī krievu valodā (Божко, 2013). Latviešu valodas terminoloģijā pastāv dažādi doto jēdzienu tulkojumi:

Efficiency:

- efektivitāte, iedarbīgums, ražošanas produktivitāte. (*Biznesa leksikas ..., 2003*);
- efektivitāte (*Ekonomikas terminoloģijas..., 2004*);
- 1.efektivitāte, produktivitāte, ražīgums. 2.lietderības koeficients. 3.izmantošanas koeficients (dabas resursu, zemes). 4.rentabilitāte, ekonomiskums (*English – Russian ..., 2000*);
- 1.efektivitāte; iedarbīgums. 2.lietpratība; prasme; 3.produktivitāte; ražība; ražīgums. 4.lietderības koeficients. (*English – Latvian..., 2006*);
- 1.efektivitāte, ražīgums; produktivitāte, rentabilitāte. 2.lietderības koeficients (*Бобров, 1997*);
- efektivitāte (tehniskā); ražīgums, produktivitāte (*Dictionary of Business..., 1997*);
- ekonomiskā efektivitāte (*Pasaules Banka, 2006*).

Effectiveness:

- iedarbīgums, lietderīgums, efektivitāte (*English – Latvian..., 2006*);
- efektivitāte, iedarbīgums (*Бобров, 1997*);
- funkcionālā efektivitāte (*Rezultātu..., 2008*; *Pasaules Banka, 2006*), neizdalot atšķirības starp jēdzieniem „*effectiveness, efficiency*”;
- efektivitāte (*Ekonomikas, lietvedības ..., 1995*).

Pastāv problēmas ne tikai ar doto jēdzienu tulkojumiem, bet arī pretrunas šo jēdzienu skaidrojumos un to interpretācijā, jo „vadītājiem šie jēdzieni var šķist sinonīmi, bet katram no tiem ir sava atšķirīga nozīme” (*Kumar, Gulati, 2010*). Jēdzieni *efficiency* un *effectiveness* ir plaši izmantoti, taču bieži tiek izmantoti ar dažādu nozīmi (*Productivity Commission, 2013*).

Ekonomikas skaidrojošajā vārdnīcā netiek skaidrots efektivitātes jēdziens, bet ir atsauce un tiek skaidrota ekonomiskā efektivitāte, kā „ekonomisks rādītājs, kāds iegūts no izlietotajiem līdzekļiem. Ekonomisko efektivitāti nosaka, iegūto rezultātu (peļņu) attiecinot pret izlietotajiem resursiem, kas bijuši nepieciešami peļņas iegūšanai.” (*Ekonomikas skaidrojošajā..., 2000*). Efektivitātes („*efficiency*”) jēdziens

skaidrots, izmantojot tehniskās un ekonomiskās efektivitātes jēdzienus (*Бизнес: Оксфордский...*, 1995) un tiek skaidrota investīciju projektu efektivitāte, kapitālieguldījumu efektivitāte, ražošanas efektivitāte, ražošanas faktoru efektivitāte, ekonomiskā efektivitāte un ekonomiskā un sociālā efektivitāte (*Экономическая энциклопедия*, 1999), bet netiek skaidrota efektivitātes kategorija. S.Tikins (*Тикин*, 2009) uzskata, ka, ja netiek dots efektivitātes kategorijas būtības skaidrojums, tad īpašības vārda „ekonomiskā” pievienošana nenoteiktam jēdzienam neatvieglo tā uztveri, bet padara tā izmantošanas jomu vēl nenoteiktāku.

Efektivitātes kritērijs ekonomiskajā literatūrā formulēts dažādos veidos:

- maksimāls rezultātu pie optimāla izmaksu apjoma;
- maksimāls rezultāts ar minimālām izmaksām;
- maksimāls rezultāts uz vienu izmaksas vienību;
- minimālas izmaksas uz vienu rezultāta vienību (*Мазурова и др.*, 2010)

Ar efektivitāti saprot:

- konkrētu rezultātu (noteiktas darbības efektivitāti);
- rezultāta vai procesa atbilstību maksimāli iespējamajam, ideālam vai plānotajam;
- sistēmu funkcionālo daudzveidību;
- funkcionēšanas apmierinātības skaitlisko raksturojumu;
- mērķa uzdevumu un funkciju izpildīšanas varbūtību;
- reāla efekta attiecība pret prasīto (normatīvo) efektu (*Гурышев*, 2007).

Vērtējot atsevišķu „efektivitātes” jēdziena skaidrojumus, var secināt, ka pastāv problēmas dotā jēdziena skaidrojumā (1.tab.):

- efektivitāte kā viens jēdziens, neizdalot atšķirības starp jēdzienu *effectiveness un efficiency* skaidrojumiem (1.-2.jēdziena skaidrojumi) vai arī efektivitāte (3.jēdziena skaidrojums) definēta kā iekšējā uzņēmuma resursu izmantošana, ko varētu attiecināt uz *efficiency*;
- skaidrojot tikai *efficiency* jēdzienu (4.-6.jēdziena skaidrojumi), kaut gan 4.jēdziena skaidrojumā varētu izdalīt abus *efektivitātes* veidus;
- dažādas pieejas jēdzienu skaidrojumiem un dažādi jēdzienu nosaukumi (7.-9.jēdziena skaidrojumi);
- *efficiency* kā ekonomiskā efektivitāte un *effectiveness* kā funkcionālā efektivitāte (10.-13.jēdziena skaidrojumi)

Efektivitātes jēdzienu skaidrojumi
(autores apkopojums)

Nr.	<i>Efficiency</i>	<i>Effectiveness</i>	Avots
1.	<p><i>Efektivitāte</i></p> <ul style="list-style-type: none"> Tas, cik viegli, ātri vai lēti ar attiecīgo līdzekli, metodi vai rīcības veidu sasniedzams noteikts mērķis. Resursu maksimāla atdeve, to izmantošana ar minimāliem zaudējumiem. 		Svešvārdu vārdnīca, 1999.
2.	<p><i>Efektivitāte (effectiveness, efficiency)</i></p> <ul style="list-style-type: none"> Tas, cik viegli, ātri vai lēti ar attiecīgo līdzekli, metodi vai rīcības veidu sasniedzams noteikts mērķis. Ierobežotu resursu maksimāla atdeve un to izmantošana ar minimāliem zaudējumiem vai bez zaudējumiem 		Klauss, 2000; 2002.
3.	<p><i>Efektivitāte (эффективность)</i></p> <p>Nosacītais efekts, procesa, operācijas un projekta rezultativitāte, ko nosaka kā efekta, rezultāta attiecību pret izmaksām, kas nodrošina tā saņemšanu.</p>		Райзберг, и др., 1998.
4.	<ul style="list-style-type: none"> Pakāpe, kādā sistēma vai tās sastāvdaļas sasniedz vēlamu rezultātu (izpilda savas funkcijas) salīdzinājumā ar resursu patēriņu. Rādītājs, kas raksturo mēra pakāpi, kādā sistēma vai tās sastāvdaļas sasniedz vēlamu rezultātu (izpilda savas funkcijas) salīdzinājumā ar resursu patēriņu 	-	Ekonomikas terminoloģijas..., 2004
5.	Spēja strādāt labi vai uzrādīt labāku rezultātu vai padarīt darbu ātri	-	Dictionary of banking..., 2005.
6.	Maksimāla izlaide ar minimālu darba un/vai kapitāla izmantošanu.	-	Ammer, 1984.
7.	<p><i>Procesu pieeja</i></p> <p>Efektivitāte kā rādītājs, kas raksturo mērķu sasniegšanā izmantoto resursu izmantošanas lietderību un to taupīšanas vai optimālākas lietošanas iespēju analīzi.</p>	<p><i>Rezultātu pieeja</i></p> <p>Efektivitāte kā rezultātu jeb darbības efekts. Šajā gadījumā efektivitāte ir rādītājs, raksturojošs organizācijas panākumus sākotnēji izvirzīto mērķu sasniegšanā.</p>	Dāvidsone, 2008.

1.tabulas turpinājums

8.	<i>Efektivitāte (эффективность)</i>	<i>Rezultatīvitate (результативность)</i>	Тикин, 2009.
	Tiekšanās rādītājs uz gala rezultātu, taču ne pats rezultāts, bet pareizības, virzības precizitātes variants attiecībā pret to (gala rezultātu).	Kāda procesa noteikts rādītājs, ja procesa noslēgumā iegūts kaut kas iepriekš ieplānots, t.i. tradicionāla rezultāta attiecība pret izmaksām.	
9.	<i>Alokatīvā efektivitāte (аллокативная эффективность)</i>	<i>Adaptīvā efektivitāte (адаптивная эффективность)</i>	Сериков, 2011
	Raksturo cik produktīvi tiek sadalīti resursi, kā arī cik ekonomiski tie izmantoti	Raksturo dažādu apakšsistēmu veiksmīgumu (rezultatīvāti) attiecībā pret ārējo vidi.	
10.	<i>Ekonomiskā efektivitāte</i>	<i>Funkcionālā efektivitāte</i>	Rezultātu..., 2008.
	Pakāpe, kādā sistēma vai tās sastāvdaļas sasniedz vēlamo rezultātu (izpilda savas funkcijas) salīdzinājumā ar resursu patēriņu.	Plānoto darbības rezultātu un izvēlēto alternatīvu atbilstība sasniegtajiem politikas rezultātiem un mērķiem	
11.	<i>Ekonomiskā efektivitāte</i>	<i>Funkcionālā efektivitāte</i>	Iekšējā audita likums, 2012
	Sagaidāmo vai sasniegto darbības rezultātu kvalitātes un kvantitātes attiecība pret ieguldītajiem resursiem un darbībām.	Sagaidāmo vai sasniegto darbības rezultātu un izraudzīto alternatīvu atbilstība noteiktiem mērķiem.	
12.	<i>Ekonomiskā efektivitāte</i>	<i>Funkcionālā efektivitāte</i>	Pasaules Banka, 2006.
	Parāda attiecības starp izmantotajiem resursiem un izpildes rādītājiem. To mēra kā resursu patēriņu (izmaksas, cilvēkdienas u.t.t.) uz vienu izpildes rādītāja vienību.	Parāda, cik lielā mērā programma (aktivitāte, uzdevums) ir sasniegusi rezultāta un ietekmes vēlamo kvalitāti atbilstoši programmas mērķiem un vīzijai.	
13.	<i>Ekonomiskā efektivitāte</i>	<i>Funkcionālā efektivitāte jeb rezultatīvitate</i>	Paņina, 2011.
	Rezultāta sasniegšana ar minimāliem izdevumiem. "... varētu traktēt kā lietderību un kurš vairāk asociējas ar produktivitāti, nozīmē darīt lietas pareizi".	Vairāk asociējas ar kvalitāti un apzīmē „darīt pareizas lietas” ..., raksturo mērķa sasniegšanas apmēru,...fokusējas uz vēlamo rezultātu, stratēģiju un prioritātēm, tiecas pēc panākumiem	

Pretrunas jēdzienu tulkojumos, salīdzinot ar iepriekš apskatītajiem jēdziena skaidrojumiem, novērojamas A.Kovaļova (*Ковалев, 2012*) efektivitātes jēdzienu izpratnē, kas *efficiency* tulko kā rezultativitāti, bet *efficient* kā efektivitāti.

Latviešu valodas terminoloģijā sastopams jēdziens „efekts” (*effect*) ar šādiem jēdziena skaidrojumiem:

- darbības izraisītas sekas (*Ekonomikas terminoloģijas ..., 2004*);
- darbības, norises rezultāts, sekas (piem., ekonomiskais efekts) (*Svešvārdu vārdnīcā, 1999*);
- kādas darbības vai procesa rezultāts (*Ekonomikas skaidrojošajā., 2000.*)

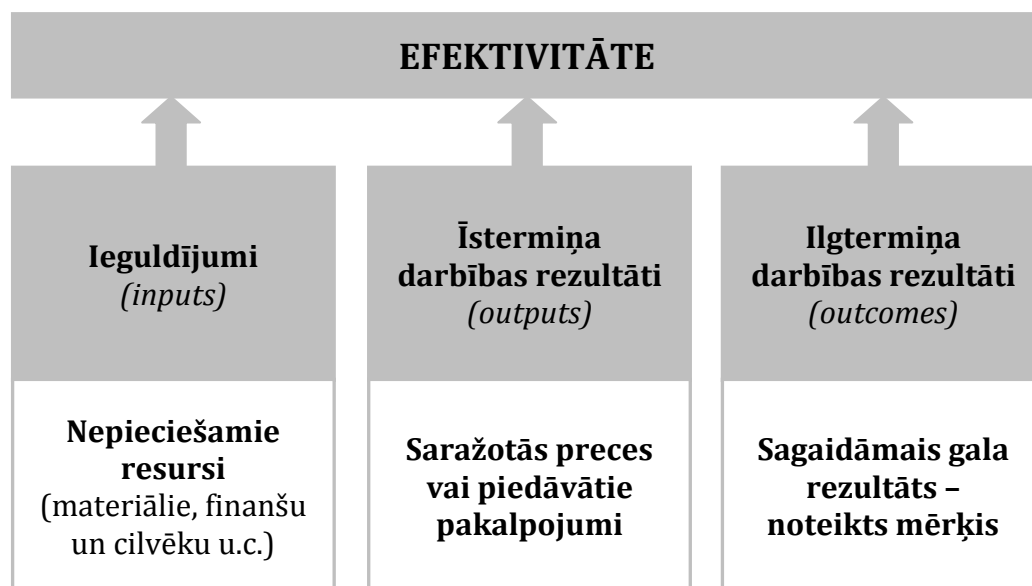
A.Serikovs (Сериков А.В.) uzskata, ka efekts ir noteiktas darbības rezultāts, bet efektivitāte ir darbības īpašība sniegt šo rezultātu (*Сериков, 2011*). A.Zvirbule – Bērziņa (*Zvirbule – Bērziņa, 2009*) uzskata, ka uzņēmuma darbības rezultāts vēl neparāda efektivitāti, jo pastāv divi termini – efekts un efektivitāte. Ikviens efekts liecina par to, kāds ir uzdotā uzdevuma izpildes rezultāts: kā izpildīta preču ražošana vai pakalpojumu sniegšana, vai tiek apmierinātas patērētāju prasības un vajadzības, vai būs iespējams preces pārdot, par kādu cenu varēs pārdot, kāda būs sagaidāmā peļņa? Novērtējot efektu, parasti salīdzina faktiskos vai gaidāmos rezultātus (starp rezultātus un galarezultātus) ar pieņemtajiem standartiem, etaloniem vai izvirzītajiem mērķiem. Tā, piemēram, sagaidāmo gada ekonomisko efektu no plāna (projekta) īstenošanas veido plānotā kopējā uzņēmuma gada peļņa, ko nosaka kā starpību starp prognozēto produkcijas pārdošanas cenu un pašizmaksu, ievērojot produkcijas izlaides un realizācijas plānotos apjomus. A.Zvirbule – Bērziņa uzskata, ka praktiskajā darbībā efektivitāte ir labs uzņēmuma rezultātu novērtēšanas mehānisms.

Efektivitātes kategoriju var aplūkot kā 2 lielumu summu: starpības starp rezultātiem un izmaksām, kas liecina par pozitīvu saldo, t.i. labuma, kas iegūts cilvēku darba rezultātā, un šīs starpības (labuma) spēju apmierināt reāli svarīgas sabiedrības, cilvēku vajadzības (*Ковалев, 2012*). Efektivitāte ir komplekss biznesa procesu rādītājs, kurš raksturo šādas īpašības: rezultativitāti, (procesu spēju sasniegt nepieciešamos rezultātus); resursu ietilpību (resursu patēriņu) un operativitāti (laika patēriņu) (*Сериков, 2011*).

Pastāv uzskats, ka jēdziens *efficiency* ir iekšējā efektivitāte, bet *effectiveness* ārējā efektivitāte (*Grönroos, Ojasalo, 2004; Ойнер, 2008*). Iekšējā efektivitāte – iekšējais standarts, kuru nosaka attiecinot rezultātus pret izmaksām. Ārējā efektivitāte nosaka ārējos standartus un raksturo uzņēmuma attīstības iespējas, attīstības stabilitāti, adaptivitāti un atbilstību ārējās vides prasībām. Atkarībā no pētījuma uzdevumiem

var pielietot dažādas ārējās efektivitātes novērtēšanas metodes: stratēģisko mērķu sasniegšanu, uzņēmuma situāciju tirgū, dažādu interešu grupu prasību apmierinātības līmeni, uzņēmuma vērtību (Божко, 2013).

Efektivitāte pamatojas uz trīs būtiskiem raksturojošiem elementiem (1.att.)

1.attēls. Efektivitātes jēdzienu raksturojošie elementi
(autores veidots)

1.att. redzams, ka efektivitātes jēdziens ir plašs un ir attiecināms gan uz resursu patēriņu, gan sasniegto rezultātu kvalitāti – noteikta mērķa sasniegšanu. Uzņēmuma darbības efektivitātes novērtēšanā jāatbild uz šādiem jautājumiem:

- 1) vai uzņēmums dara pareizas lietas (*“doing the right things.”*) – galīgo mērķu (outcome) sasniegšanai ir noteikti atbilstoši rezultāti (output);
- 2) vai pareizas lietas dara pareizi (*„doing things right”*) – rezultātu sasniegšanai resursus izmanto ekonomiski;
- 3) vai noteiktie mērķi ar noteiktajām darbībām tiek sasniegti.

Pamatojoties uz doto jēdzienu tulkojumiem latviešu valodā, jēdzienu skaidrojumiem un jēdzienu praktisko pielietojumu konkrētajā vidē, autore jēdziena *efficiency* raksturošanai darbā lieto jēdzienu ekonomiskā efektivitāte un jēdziena *effectiveness* raksturošanai jēdzienu funkcionālā efektivitāte.

Ekonomiskās efektivitātes un funkcionālās efektivitātes jēdzienus pētījuši un analizējuši daudzi autori.

Ekonomiskā efektivitāte galvenokārt ir saistīta ar izmaksu samazināšanu un līdzekļu piešķiršanu alternatīvai to izmantošanai (*Achabal et.al, 1984.*). P.Drakers (Drucker) uzskatīja, ka ekonomiskās efektivitātes rādītājs novērtē to, kā uzņēmums spēj sasniegt rezultātu(s) ar minimāliem ieguldījumiem. Tas nav panākumu tirgū rādītājs, bet gan darba izcilība resursu izmantošanas procesā (*Kumar, Gulati, 2010*).

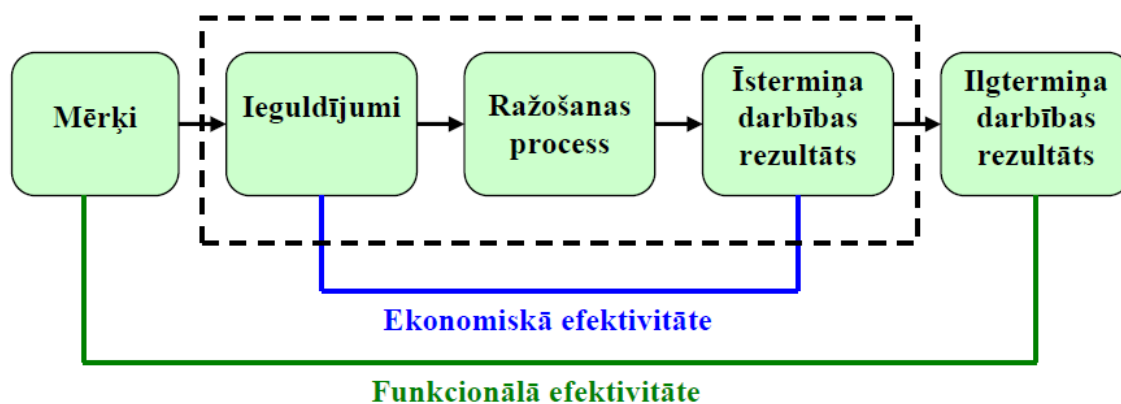
Ekonomiskā efektivitāte ir relatīvs jēdziens. To mēra, salīdzinot sasniegto produktivitāti ar vēlamu normu, mērķi vai standartu. Kvantitatīvais iznākums un sasniegtā kvalitāte, kā arī sniegto pakalpojumu līmenis tiek salīdzināts ar mērķiem vai standartiem, lai noteiktu, kādā mērā tie var radīt izmaiņas efektivitātē. Produktivitāte uzlabojas, ja tiek saražots vairāk noteiktas kvalitātes produkcijas ar tādiem pašiem vai mazākiem resursu ieguldījumiem vai ja tādu pašu daudzumu produkcijas saražo ar mazāk resursiem (*Understanding ..., 1995*). Nepieciešamā rezultāta sasniegšanu ar minimāliem resursiem (*Shanahan, et.al., 1985*) norāda uz to, ar kādiem minimāliem ieguldījumiem var sasniegt maksimālus rezultātus (*Peak, et.al., 2004*). Ekonomiskā efektivitāte ir relatīva kategorija, un vienas formulas aprēķins vai tās sniegtais rezultāts nav pietiekams, lai noteiktu, vai uzņēmums ir efektīvs. Attiecīgi vispārīgā efektivitātes formula var tikt izteikta šādā veidā: Efektivitāte = Rezultāts/Ieguldījumu vai Efektivitāte = Ieguldījums/ Rezultāts, vai Efektivitāte = Rezultāts/Rezultāts, vai Efektivitāte = Ieguldījums/ Ieguldījums (*Nábrádi, et.al.,2009*).

Funkcionālās efektivitātes jēdziens tiek analizēts līdzās ekonomiskās efektivitātes jēdzienam. Funkcionālās efektivitātes rādītājs novērtē uzņēmuma spēju sasniegt savus iepriekš noteiktos mērķus un uzdevumus (*Keh et.al., 2006*). Funkcionālās efektivitātes jautājums saistīts ar noteiktu mazumtirdzniecības stratēģiju, kura ilgtermiņā maksimizē investīciju rentabilitāti, meklējot visefektīvāko resursu izmantošanu un pieņemot, ka resursi tiks izmantoti efektīvi (*Achabalet.al., 1984*). G.H.Gertners un S.Remnaraiens (*Gaertner and Ramnarayan, 1983*) apgalvo, ka funkcionālā efektivitāte nav uzņēmuma darbības rezultāta raksturlielums, bet gan nepārtraukts process, kas sasaista uzņēmumu ar tā klientiem, turklāt, funkcionālā efektivitāte ir vairāk saistīta ar darījumu noslēgšanu, nevis ražošanu. Uzņēmums ir funkcionāli efektīvs tik lielā mērā, cik lielā mērā tas sasniedz savus mērķus. Funkcionālā efektivitāte ir uzņēmuma politikas mērķu sasniegšanas pakāpe (*Asmild u.c., 2007.*), funkcionālā efektivitāte attiecas uz kādu noteiktu, iepriekš definētu rezultātu sasniegšana bez uzmanības pievēršanas izlietotajām izmaksām vai arī šo izmaksu aprēķinam (*Shanahan, et.al., 1985*), norāda uz to, cik labi ir izpildīts uzdevums. Lai noteiktu funkcionālās efektivitātes līmeni, ir jāidentificē sasniedzamais

mērķis un jāvērtē uzdevuma izpilde saistībā ar to (Peak, et.al., 2004). Funkcionālā efektivitāte (programmas vai pakalpojuma) nosaka, cik labi programmas vai pakalpojuma īstermiņa rezultāti sasniedz šīs programmas vai pakalpojuma noteiktos mērķus (vēlamos ilgtermiņa rezultātus) (Productivity Commission, 2013).

S.Tikins (Тукун, 2009) uzskata, ka efektivitātes jēdzienu skaidrojot kā rezultāta attiecību pret ražošanas izmaksām, nonākam pie koeficienta, kas raksturo ieguldīto līdzekļu atdeves pakāpi, un šajā gadījumā ekonomikā būtu jālieto jēdziens efektivitātes koeficients. Taču tas nenoteiktu pareizāko uzņēmuma attīstības virzienu, ja kritērija, īstermiņa peļņa, vietā izvēlētos virzību uz ilgtermiņa, perspektīvāku, kaut gan mazāku peļņu nesošu ražošanas attīstību. S.Tikins ierosina efektivitāti noteikt ar matemātiska jēdziena – vektora palīdzību, jo ražošana ir efektīva, ja virzās pareizajā virzienā. S.Tikins uzskata, ka rezultāta pret izmaksām attiecība raksturo darbības rezultativitāti kā lietderības koeficients, bet efektivitāte dotajā gadījumā ir izvēlēta virziena pareizības rādītājs, jo uzņēmums var strādāt rezultatīvi (rentabli īstermiņa periodā), bet virzīties nepareizajā virzienā. Rezultatīvātes gadījumā tiek darītas pareizas, nepieciešamas lietas un efektivitātes gadījumā lietas tiek darītas pareizi, ar „pareizi” saprotot nekļūdīgu attīstības virzienu, t.i. vektora virzību, kas raksturo ražošanas pareizu attīstību. A.Serikovs attīstīta vektora ideju efektivitātes novērtēšanā un uzskata, ka „saimnieciskās darbības rezultātam ir vairākas dimensijas, tāpēc nepieciešams ieviest efektivitātes vektora rādītāju, kurš ietvertu kā funkcionālos (adaptīvos), tā arī ekonomiskos (alokatīvos) efektivitātes rādītājus (Сериков, 2011).

Papildinot un sasaistot kopā efektivitātes jēdzienu raksturojošos elementus (1.att.), var iegūt attiecību modeli starp ekonomisko un funkcionālo efektivitāti (2.att.).

2.attēls. Attiecības starp ekonomisko un funkcionālo efektivitāti (autores veidots, pamatojoties uz Mihau, et.al, 2010, Productivity Commission, 2013)

2.att. redzams, ka resursu patēriņu raksturo ekonomiskā efektivitāte, bet sasniegto rezultātu kvalitāti kā noteikta mērķa sasniegšanu – funkcionālā efektivitāte.

Ekonomiskās un funkcionālās efektivitātes jēdzienu skaidrojumu uzskatāmi parāda 3.att.

3.attēls. Efektivitātes jēdziena izpratne
(autores veidots)

Ekonomiskā efektivitāte skaidrojama kā resursu patēriņš izvirzītā mērķa sasniegšanai, un funkcionālā efektivitāte – kā noteiktu izvirzīto mērķu sasniegšanas pakāpe. Apkopojot ekonomiskās un funkcionālās efektivitātes jēdzienu skaidrojumus var secināt, ka ekonomiskā efektivitāte nosaka resursu izmantošanu ar mazākiem zaudējumiem, bet funkcionālā efektivitāte nosaka augstāku mērķu sasniegšanu. Ekonomiskās efektivitātes vadīšana virzīta uz mazākiem resursu zaudējumiem (augstāku ekonomisko efektivitāti) un funkcionālās efektivitātes vadīšana virzīta uz augstāku mērķu sasniegšanu (augstāku funkcionālo efektivitāti). Augstāka ekonomiskā un funkcionālā efektivitāte, saskaņā ar ekonomiskās un funkcionālās efektivitātes matricu nosaka pareizu lietu darīšanu pareizi („Doing the right things right”).

A.Zvirbule – Bērziņa uzskata, ka uzņēmuma efektivitātes analīze parāda savstarpējo saistību starp ilgtermiņa un īstermiņa rezultātiem, uzņēmuma un tā plānu efektivitātes novērtējumu, piebilstot, ka efektivitātes mērījumiem ir jābūt ilglaicīgiem (tiem jāatspoguļo dinamika) un efektivitātes aprēķini jāsaista ar attiecīgā uzņēmuma lielumu, darba specifiku un ražotā produkta īpatnībām (*Zvirbule–Bērziņa, 2009.*)

Ekonomiskā efektivitāte un funkcionālā efektivitāte bieži tiek skatītas kopā ar produktivitāti (*Keh et.al., 2006; Achabal et.al., 1984.*)

Produktivitāte ir ekonomiskās efektivitātes un funkcionālās efektivitātes apvienojums, jo produktivitātes nosacījumus attiecībā uz vēlamā rezultāta sasniegšanu risina funkcionālā efektivitāte, bet pēc iespējas minimālu izlietoto resursu patēriņu – ekonomiskā efektivitāte (*Shanahan, 1985*). Produktivitāte ir ekonomiskās efektivitātes un funkcionālās efektivitātes kombinācija (*Burinskiene, Burinskas, 2011*). Produktivitāte liecina par to, cik ražīgi vai mazāk ražīgi uzņēmums ir spējīgs strādāt, un produktivitāte ir cieši saistīta ar efektivitāti, kā arī produktivitātes un efektivitātes paaugstināšanu var uzskatīt par nebeidzamu procesu.

Darba autores efektivitātes jēdziena tulkojumu un skaidrojumu izpēte apstiprina to, ka nepastāv viennozīmīgs efektivitātes jēdziena tulkojums un skaidrojums.

Darba autore efektivitātes jēdziena precīzākai izpratnei un skaidrošanai latviešu valodas terminoloģijā izmantot divus efektivitātes jēdzienus, norādot arī to tulkojumus angļu valodā: ekonomiskā efektivitāte (*efficiency*) un funkcionālā efektivitāte (*effectiveness*).

Pētījuma rezultātā darba autore ir pilnveidojusi un piedāvā šādas efektivitātes jēdziena definīcijas:

Efektivitāte (*efficiency, effectiveness*) raksturo sasniegto darbības rezultātu attiecībā pret izlietotajiem resursiem noteikta rezultāta sasniegšanā;

Ekonomiskā efektivitāte (*efficiency*) raksturo kā kādas sistēmas vai tās sastāvdaļas sasniedz vēlamo darbības rezultātu salīdzinājumā ar resursu patēriņu, paredzot resursu maksimālu atdevi un to izmantošanu ar minimālie zaudējumiem;

Funkcionālā efektivitāte (*effectiveness*) raksturo, cik lielā mērā kāda sistēma vai tās sastāvdaļas sasniedz vēlamo darbības rezultātu atbilstoši sistēmas vai tās sastāvdaļu noteiktajiem mērķiem.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Efektivitātes jēdziens sākotnēji radās ekonomiskajā literatūrā un sastopams jau V.Petija, viena no klasiskās politekonomijas dibinātājiem, un F.Kenē, fiziokrātu skolas dibinātāja, darbos.
2. Efektivitāti var uzskatīt par vienu no vadības koncepcijām. H.Emersons uzskatīja efektivitāti par galveno vadītāja uzdevumu, radīja efektīvas ekonomiskās darbības teoriju, noskaidroja funkcionālo atkarību starp ražošanas organizāciju un vadības principiem, un efektivitātes jēdzienu pielīdzināja produktivitātes jēdzienam.
3. 20.gs. pirmajā pusē mikroekonomikas teorija apskatīja efektivitātes konceptu no V.Pareto skatpunkta. Pareto efektivitāte jeb Pareto

- optimalitāte ir koncepcija pētījumos par ekonomikas efektivitāti un ienākumu sadali.
4. R.H.Kouzs pētīja uzņēmumu transakciju izmaksas un ārējās ietekmes problēmas ekonomikā, ieviesa terminu „ārējie efekti”, kas efektivitāti var gan paaugstināt, gan arī pazemināt.
 5. P.Drakerā izpratnē „efektīva komercdarbība” – darbības perspektīvs stāvoklis, kad tiek iegūta virsipeļņa uz līdera pozīcijas rēķina. P.Drakers *efficiency* raksturoja kā „darīt lietas pareizi” („*doing things right*”) un *effectiveness* kā „darīt pareizas lietas” (“*doing the right things.*”).
 6. Efektivitātes mērījumi parādījās T.C.Kūpmena darbos, viņu interesēja ražošanas analīze, un G.*Debreu* darbos, kurš ieviesa resursu izmantošanas koeficientu. Labklājības ekonomikā Pareto–Kūpmena efektivitātes jēdziens nosaka, ka lēmumu pieņemšana vienība ir efektīva (100%) tad un tikai tad, ja nav iespējams uzlabot nevienu ieguldījuma vai rezultāta (*input/output*) rādītāju, nepasliktinot kādu citu ieguldījumu vai rezultātu.
 7. 1978.g. pētnieku grupa izveidoja datu aplenkuma (*Data envelopment analysis*) (DEA) metodi. Pamatojoties uz to, ka sociālajās zinātnēs teorētiski augstākā iespējamā efektivitāte nav novērojama, Pareto–Kūpmena efektivitātes definīcija tika aizstāta, uzsverot modeļa veidošanu tikai ar empīriski pieejamo informāciju. Galvenie DEA varianti ir Charnes–Cooper–Rhodes (CCR) modelis un Banker–Charnes–Cooper (BCC) modelis. Kopš DEA ieviešanas 1978.g. metode būtiski pilnveidota gan teorētiski, gan arī tās ideju piemērojamība praktiskās situācijās.
 8. Ārvalstu zinātnieku efektivitātes pētījumi, izmantojot DEA pieeju, sabiedriskajā sektorā galvenokārt novērojami tādās darbības jomās kā veselības aprūpe, augstākā izglītība un satiksme. Efektivitātes pētījumi privātajā sektorā attiecas uz pakalpojumu nozari (tūrisms, viesnīcas), ražošanas nozari un finanšu sektoru (bankām).
 9. Latvijas zinātnieku efektivitātes pētījumi aptver Latvijas ostu darbības efektivitātes vērtēšanas metodoloģijas izstrādi, Valsts policijas darba efektivitātes vērtēšanas kritēriju izstrāde, Latvijas augstākās izglītības sistēmas efektivitātes izpēti, ugunsdrošības sistēmas ekonomiskās efektivitātes novērtēšanas metožu izpēti Latvijā, Eiropas Savienības fondu efektivitāte izpēti Latvijā un Eiropas Savienības finansējuma efektīvākas izmantošanas iespēju izpēti.
 10. Ekonomikas literatūrā, tāpat arī citu nozaru literatūrā, izmanto dažādus terminus, lai raksturotu *efficiency* un *effectiveness* rādītājus. Taču šie jēdzieni ne vienmēr tiek vienādi definēti dažādu

nozaru ietvaros. Pastāv dažādi efektivitātes jēdziena un terminu izpratnes varianti, tāpēc ir svarīga efektivitātes jēdziena un tā pielietošanas izpēte.

11. Efektivitātes jēdziens ir viena no svarīgākajām ekonomiskās analīzes kategorijām, taču nepastāv viennozīmīga efektivitātes jēdziena tulkojuma angļu–amerikāņu, latviešu un krievu valodā, kā arī pastāv pretrunas šī jēdziena skaidrojumos un interpretācijā.
12. Vērtējot atsevišķus efektivitātes jēdziena skaidrojumus, var secināt, ka pastāv efektivitāte kā viens jēdziens, neizdalot atšķirības starp jēdzienu *effectiveness* un *efficiency* skaidrojumiem vai arī efektivitāte definēta kā iekšējā uzņēmuma resursu izmantošana, ko varētu attiecināt uz *efficiency*.
13. Efektivitāte pamatojas uz trīs būtiskiem raksturojošiem elementiem: ieguldījumiem, īstermiņa darbības rezultātu un ilgtermiņa darbības rezultātu. Efektivitātes jēdziens attiecināms gan uz resursu patēriņu, gan sasniegto rezultātu kvalitāti – noteiktu mērķa sasniegšanu.
14. Ekonomiskā efektivitāte (*efficiency*) nosaka resursu izmantošanu ar mazākiem zaudējumiem, bet funkcionālā efektivitāte (*effectiveness*) nosaka augstāku mērķu sasniegšanu. Ekonomiskās efektivitātes vadīšana virzīta uz mazākiem resursu zaudējumiem (augstāku ekonomisko efektivitāti) un funkcionālās efektivitātes vadīšana virzīta uz augstāku mērķu sasniegšanu (augstāku funkcionālo efektivitāti). Augstāka ekonomiskā un funkcionālā efektivitāte, saskaņā ar ekonomiskās un funkcionālās efektivitātes matricu nosaka pareizu lietu darišanu pareizi – "*Doing the right things right*".
15. Darba autore, efektivitātes jēdziena precīzākai izpratnei un skaidrošanai latviešu valodas terminoloģijā, ierosina izmantot divus efektivitātes jēdzienus, norādot arī to tulkojumus angļu valodā: ekonomiskā efektivitāte (*efficiency*) un funkcionālā efektivitāte (*effectiveness*).
16. Pētījuma rezultātā darba autore ir pilnveidojusi un piedāvā šādas efektivitātes jēdziena definīcijas:
 - 16.1. Efektivitāte (*efficiency, effectiveness*) raksturo sasniegto darbības rezultātu attiecībā pret izlietotajiem resursiem noteikta rezultāta sasniegšanā;
 - 16.2. Ekonomiskā efektivitāte (*efficiency*) raksturo kā kādas sistēmas vai tās sastāvdaļas sasniedz vēlamu darbības rezultātu salīdzinājumā ar resursu patēriņu, paredzot resursu maksimālu atdevi un to izmantošanu ar minimālie zaudējumiem

16.3. Funkcionālā efektivitāte (*effectiveness*) raksturo, cik lielā mērā kāda sistēma vai tās sastāvdaļas sasniedz vēlamo darbības rezultātu atbilstoši sistēmas vai tās sastāvdaļu noteiktajiem mērķiem.

Izmantotā literatūra un avoti

1. ACHABAL, D.D., HEINEKE, J.M. AND MCJNTYRE, S.H. Issues and perspectives on retail productivity. *Journal of retailing*, 1984. Vol.60 No.3, pp.107-127.
2. AMMER, C., AMMER, D.S. *Dictionary of Business and Economics*. N.Y: The Free Press, 1984. 507 p.
3. ASMILD, M., PARADI, J.C., RESSE, D.N., TAM, F. Measuring overall efficiency and effectiveness using DEA. *European Journal of Operational Research*, 2007. Vol.178, Iss.1. pp.305.-321. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ejor.2006.01.014>
4. BALLESTERO, E., MALDONADO, J.A. Objective measurement of efficiency: applying single price model to rank hospital activities. *Computers&Operations Research*, 2004. Vol.31, pp.515.-532.
5. BANKER, R.D., CHARNES, A., COOPER, W.W. (1984) Some models for estimating technical and scale inefficiencies in data envelopment analysis. *Management Science*, 1984. Vol.30 (9), pp.1078.-1092.
6. *Biznesa leksikas skaidrojošā angļu-latviešu vārdnīca*. Sast.: A.Purviņš. Rīga: Avots, 2003. 527 lpp.
7. BURINSKIENE, A., BURINSKAS, A. Comparison of productivity: sectorial and industrial approach. *Journal of International Scientific Publications: Economy&Business*, 2011, Vol.5, Part 1. pp.71.-81.
8. CHARNES, A., COOPER, W.W. AND RHODES, E. Measuring the efficiency of decision making units. *European Journal of Operational Research*, 1978. Vol.2 No.6, pp.429.-444.
9. CHEN, J.C.H., CHONG, P.P., CHEN, Y.S. Decision Criteria Consolidation: A Theoretical Foundation of Pareto Principle to Michael Porter's Competitive Forces. *Journal of Organizational Computing and Electronic Commerce*, 2001. Vol. 11, No. 1, pp. 1-14
10. COOK, W.D., SEIFORD L. M. Data envelopment analysis (DEA) – Thirty years on. *European Journal of Operational Research*, 2009. Vol.192, Iss.1, pp.1.-17.
11. COOPER,W.W., SEIFORD, L.M., ZHU, J. *Data envelopment analysis. History, models and interpretations*. Cooper,W.W., Seiford, L.M., Zhu, J . (Eds.) Handbook on Data Envelopment Analysis. Springer Science + Business Media, LLC, 2011. p.1.-497.
12. DĀVIDSONE, G. *Organizāciju efektivitātes modelis*. Rīga: Organization Development Academy, 2008., 328 lpp.
13. *Dictionary of banking and finance*. Dictionary P.H.Collin. 3rd ed. London: A&C Black, 2005. 383 p.
14. *Dictionary of Business and Management : терминологический словарь= Бизнес.Менеджмент / Дж. Розенберг (сост.) ; пер. с англ. Т. Аристовой. - Москва : ИНФРА-М, 1997. - 464 с.*
15. *Ekonomikas skaidrojošā vārdnīca*. Sast. aut. kol.R.Grēviņas vad. Rīga: Zinātne, 2000., 702 lpp.
16. *Ekonomikas, lietvedības un darba organizācijas termini*. V.Skuiņa (aut.kol.vad.). Rīga: LZA Latviešu Valodas Institūts, 1995. 911 lpp.

17. EMERSON, H. *The twelve principles of efficiency*. New York: The Engineering Magazine Co. Industrial management library. 1924. 6th edition
18. *English - Russian Ecological Dictionary*. G. Akzhigitov (edit.). Moscow: Russky Yazyk Publishers, 2000. 603 p.
19. *English – Latvian Dictionary of International Business*. Edit.:I.Matisone, I.Blumfelde. Rīga: Zvaigzne ABC, 2006. 704 lpp.
20. GAERTNER, G.H., RAMNARAYAN, S. *Organizational Effectiveness: An Alternative Perspective*. The Academy of Management Review. 1983.Vol. 8, No. 1, pp. 97-107.
21. GRÖNROOS, C., OJASALO, K. (2004). Service productivity: Towards a conceptualization of the transformation of inputs into economic results in services. *Journal of Business Research*, 2004. Vol.57, Iss.4, pp.414-423.
22. KEH, H.T., CHU, S., XU, J. Efficiency, effectiveness and productivity of marketing in services. *European Journal of Operational Research*, 2006. Vol.170, Iss.1, pp.265-276.
23. KLAUSS, A. *Kontrolings A -Z: skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Preses nams, 2000. 255 lpp.
24. KLAUSS, A. *Zinības vadītājam*. Rīga: Preses nams, 2002. 560 lpp.
25. KUMAR, S., GULATI, R. Measuring efficiency, effectiveness and performance of Indian sector bank. *International Journal of Productivity and Performance Management*. 2010. Vol.59 No.1., pp.51-74.
26. MIHAIU, D.M., OPREANA, A., CRISTESCU, M.P. *Efficiency, effectiveness and performance of the public sector*. Institute of Economic Forecasting. Romanian Journal of Economic Forecasting. 4/2010, pp.133.-147.
27. NEELY, A., GREGORY, M. AND PLATTS, K. Performance measurement system design. A literature review and research agenda. *International Journal of Operations & Production Management*. 2005. Vol. 25 No. 12, pp. 1228-1263.
28. OUATTARA, W. Economic Efficiency Analysus in Côte d'Ivoire. *American Journal of Economics* 2012, 2(1): 37-46. DOI:10.5923/j.economics.2012021.05
29. PAŅINA, L. Latvijas augstākās izglītības sistēmas efektivitātes izpēte un vidējā termiņa attīstības modeļi. Promocijas darbs ekonomikas doktora (Dr.oec.) zinātniskā grāda iegūšanai. Daugavpils: Daugavpils Universitāte. 2011.
30. PEAK, K.J., GAINES, L.K., GLENSON, R.W. *Police supervision and management*. Pearson Prentice Hall: 2004.
31. SHANAHAN, DONALD T. *Patrol administration. Management by Objectives*. Third edition. Printed in USA, Newton, 1985. 630 p
32. *Svešvārdu vārdnīca*. Red. J.Baldunčiks. Rīga: Jumava, 1999. 879 lpp.
33. СЕРИКОВ, А.В. Эффективность хозяйственной деятельности определение, измерение, синергетическое управление. *Економічний вісник Донбасу*, 2011. Nr.2, (24), , с.212.-219.
34. *Бизнес: Оксфордский толковый англо-русский словарь*. Москва: Прогресс-Академия Изд-во РГГУ, 1995., 752 с.
35. БОБРОВ, В. Б. *Англо-русский словарь по рекламе и маркетингу*. М: Руссо, 1997. 698 с.
36. БОЖКО, Л.М. О сущности эффективности управления в контексте проведения организационных изменений на основе маркетингового подхода. Теоретические основы развития экономических систем в современных условиях. *Вестник АГТУ. Сер.: Экономика*, 2013, Nr.1, с.37.-40.

37. ГУРЫШЕВ А.П. Оценка эффективности деятельности предприятия через использование финансовых и нефинансовых показателей. *Менеджмент в России и за рубежом*. 2007. №5. с. 99-105.
38. ДРУКЕР, П. *Эффективное управление предприятием*. Пер.с англ. М.,2008.
39. КОВАЛЕВ, А.И. Управленческий и маркетинговый подходы к оценке эффективности деятельности фирмы. *Экономика и управление. Экономические науки*. 2012. 9 (94), с.117.-119.
40. КОУЗ Р. *Фирма, рынок и право*. Пер. с англ. Б. Пинскера. М., 2007.
41. МАЗУРОВА И.И., БЕЛОЗЕРОВА Н.П., ЛЕОНОВА Т.М., ПОДШИВАЛОВА М.М. *Анализ эффективности деятельности предприятия*. СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2010. 113 с.
42. РАЙЗБЕРГ, Б.А. *Современный экономический словарь*. Б.А.Райзберг, Л.Ш.Лозовский, Е.Б.Стародубцева. 2-е изд., испр. Москва: ИНФРА-М, 1998., 478 с.
43. РИККАРДО, Д. *Начало политической экономии и налогового обложения*. Пер.англ.М., 2007.
44. ТИКИН, В.С. Эффективность – не коэффициент. *Экономическая теория. Экономические науки*. 2009. 7 (56), с.94.-97.
45. ХАДЖАЕВ, Р.Ш., НИКОНОВА, И.М. Эволюция сущности понятия эффективность предпринимательской деятельности и ее особенности в медиа бизнесе региона. Журнал: *Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта*. 2013. Но.3, сс.34.-40
46. ШУМПЕТЕР Й. *Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия* / предисл. В. С. Автономова. М.: ЭКСМО, 2007. 864 с.
47. *Экономическая энциклопедия*. Л.Абалкин (гл.ред.); Ин-т экономики РАН. Москва:Экономика, 1999. 1055 с.
48. Akadēmiskā terminu datubāze AkadTerm. [tiešsaiste]. LZA Terminoloģijas komisija. [atsauce 2014.13.febr.]. Pieejas veids: <http://termini.lza.lv/term.php?term=efektivit%C4%81te&list=&lang=&h=yes>
49. Ekonomikas terminoloģijas apakškomisijā pieņemtie termini un definīcijas. [tiešsaiste]. LZA Terminoloģijas komisija. [atsauce 2013.10.sept.]. Pieejas veids: <http://termini.lza.lv/article.php?id=115>
50. Iekšējā audita likums. LR Saeimas 2012.g. 13.dec. likums. [tiešsaiste]. [atsauce 2014.10.janv.]. Pieejas veids: <http://likumi.lv/doc.php?id=253680>
51. JAUNZEMS, A. Asimetriskā informācija un errou teorēma mikroekonomikā. [tiešsaiste]. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 2012. Sērija „Ekonomika”. [atsauce 2014.10.janv.]. Pieejas veids: http://www.lza.lv/LZA_VestisA/66_4/2_Andrejs%20Jaundzems%20ASEMERTISKA%20INFORMACIJA.pdf
52. NÁBRÁDI, A., PETŐ, K., BALOGH, V., SZABÓ, E., BARTHA, A., & KOVÁCS, K. [tiešsaiste]. Efficiency indicators in different dimension. 2009. *APSTRACT: Applied Studies in Agribusiness and Commerce*, 3. [atsauce 2014.10.janv.]. Pieejas veids: <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/49127/2/1Efficiency%2520indicators%2520in%2520different%2520dimension.pdf>
53. Pasaules Banka. [tiešsaiste]. *Latvijas pilsētu programma Pilsētu ekonomiskās attīstības stratēģijas Pamatojums Rīgas pilsētas attīstības stratēģijas uzraudzības sistēmas izstrādei*. SIA “PKC” Pašvaldību konsultāciju centrs. 2006. [atsauce 2014.10.janv.].] Pieejas veids: http://www.sus.lv/files/SUS_Pamatojums.pdf

54. Productivity Commission. [tiešsaiste]. *On efficiency and effectiveness: some definitions*. Staff Research Note, Canberra [atsauce 2014.10.janv.]. Pieejas veids: http://www.pc.gov.au/_data/assets/pdf_file/0003/123357/efficiency-effectiveness.pdf
55. *Rezultātu un rezultatīvo rādītāju sistēmas pamatnostādnes 2008.-2013.gadam*. [tiešsaiste]. [atsauce 2014.10.janv.]. Pieejas veids: <http://polsis.mk.gov.lv/LoadAtt/file18615.doc>
56. *Understanding Efficiency Concepts*. [tiešsaiste]. Office of the Auditor General of Canada. 1995. [atsauce 2014.10.janv.]. Pieejas veids: http://www.oag-bvg.gc.ca/internet/English/meth_gde_e_20331.html
57. *Zinātniskais pētījums Nacionālās inovāciju programmas izstrādei*. [tiešsaiste]. Izpildītājs: SIA "BDO Invest Rīga". 2002. [atsauce 2014.10.janv.]. Pieejas veids: <http://www.logincee.org/file/3295/library>
58. ZVIRBULE-BĒRZIŅA, A. [tiešsaiste]. *Kas ir uzņēmuma darbības efektivitāte un kā to paaugstināt*. [atsauce 2014.10.janv.]. Pieejas veids: <http://www.ifinances.lv/lat/vadiba?doc=709>
59. ОЙНЕР, О. К. [tiešsaiste]. Оценка результативности маркетинга с позиций системы управления. Российский журнал менеджмента, 2008. Том 6, No 2, с.27–46. [atsauce 2014.10.janv.]. Pieejas veids: http://www.rjm.ru/files/upload/rjm/2008/2/6_2_oynr.pdf
60. СОЛОДКАЯ М.С. [tiešsaiste]. Надежность, эффективность, качество систем управления. Теоретический философский журнал «Credo», 1999. №5 (17). [atsauce 2014.10.janv.]. Pieejas veids: <http://quality.eup.ru/MATERIALY10/qsm.htm>

Summary

The concept of efficiency has been widely employed recently, it has many interpretations and uses. Economic literature as well as other fields' literature uses different terms to characterize the concepts of *efficiency* and *effectiveness*. However, these concepts often are not similarly defined in different fields. There are several variants of comprehension of the concept of efficiency and its terms, thus it is important to research the concept and its application. This topic has not been adequately studied yet, and this information shows the necessity to conduct a detailed research on the concept of business, based on the analysis of special literature as well as scientific publications in Latvia and abroad about business efficiency; it also shows the need for further research of business efficiency forms and indicators.

The aim of the research: to conduct a research of the concept of business efficiency.

To reach the aim, there are several research tasks highlighted:

- 1) to research the development of business efficiency concept and assessment concepts;
- 2) to systemize the translations of efficiency concepts and to find synonyms for these concepts in the Latvian language;
- 3) to systemize the explanations of efficiency concepts and to improve the explanations of efficiency concepts.
- 4) to develop conclusions and recommendations.

Research object: efficiency.

The research is based on the analysis of special literature and scientific publications about business efficiency. Common research methods are used in this research:

monographic or descriptive research method and comparison method by conducting detailed research of the concept of business efficiency which is based on an extensive literature review.

Efficiency can be considered as one of management concepts. The term *efficiency* originally can be seen in the economic literature – it can be found already in the works of W.Petty, one of the founders of classical political economy, and F.Kene, the founder of the school of physiocrats. In the first half of the 20th century, microeconomic theory was interested in the efficiency concept from the viewpoint of V.Pareto. In the opinion of P.Drucker, 'effective business' is the perspective state of action when there is a superprofit at the expense of leader position. The assessment of efficiency can be seen in the works of T.C.Koopman, who was interested in manufacturing analysis, and in the works of G. Debreu who introduced the coefficient of resource use. In 1978, a group of researchers created Data envelopment analysis (DEA) method.

The research using DEA method by scientists abroad in the public sector can be mainly seen in the fields of health care, higher education and traffic. Research of efficiency in the private sector concerns service sector (tourism, accommodation), manufacturing sector, and finance sector (banks). Several fields are included in the research about efficiency by Latvian scientists: the development of methodology for assessing the efficiency of Latvian ports, the development of criteria for assessing the efficiency of State Police activities, the research on efficiency of higher education system in Latvia, the research on efficiency of European Union funds in Latvia and the research on the effective use of European Union funding.

The concept of efficiency is one of the most important categories of the economic analysis; however, there are no unambiguous translations in English-American, Latvian and Russian. After evaluating separate explanations of the concept of *efficiency*, it is possible to conclude that there are problems with the explanations of the given term: *efficiency* as a one concept without any difference between terms *effectiveness* and *efficiency*, their explanations; or *effectiveness* is translated as the use of company's internal resources, which can be also named *efficiency*; or only the concept of *efficiency* is explained, even if it is possible to distinguish two kinds of efficiency in the explanation. Overall, it is possible to conclude that there are several approaches to the explanations of concepts and different names for these concepts.

Efficiency is based on three main characteristics: investments, short-term action results and long-term action results. The concept of efficiency can be applied both to the use of resources and the quality of the results – the achieving of set objectives.

Economic efficiency determines the use of resources with smaller losses, functional effectiveness – the achieving of higher goals. The management of economic efficiency is directed towards smaller losses in resources (higher economic efficiency); the management of functional effectiveness is directed towards the achieving of higher objectives (higher functional effectiveness). Higher economic and functional efficiency, according to economic and functional efficiency matrix, determines the right doing of right things – “*Doing the right things right*”.

To reach a more precise comprehension of the concept of efficiency and to explain it in Latvian terminology, the author proposes to use two terms of efficiency, supplementing also translations in English: economic efficiency and functional effectiveness.

As a result of this research, the author has improved and offered these definitions of *efficiency*: both *efficiency* and *effectiveness* characterize the result of a certain action in

relation to the used resources to reach a certain goal. *Economic efficiency* characterizes the achieved results of a system or its components in relation to the use of resources, anticipating maximum return on the resources and their use with minimum losses. *Functional effectiveness* characterizes the extent to which a system or its components achieve the results of its use, according to the set objectives of this system or its components.

KVALITĀTES VADĪBAS SISTĒMAS PILNVEIDOŠANA SOCIĀLO PAKALPOJUMU JOMĀ RĒZEKNES PAŠVALDĪBĀ

IMPROVEMENT OF QUALITY MANAGEMENT SYSTEMS IN THE SPHERE OF SOCIAL SERVICES IN REZEKNE MUNICIPALITY

Maija KRŪZE

Mg.commerc., Rēzeknes Augstskola, lektore
Rēzekne, Latvija
E-pasts: maijak49@inbox.lv

Abstract. *The paper explores the quality management system of Rezekne Social service and its perfection employing internal audit and self-evaluation methodology. The aim of the present study is to find out how the quality of provided services of social service and social service providers is ensured in accordance with the ISO 9001:2008 quality standard, exploring the processes of management, basic activity, internal audit and prevention of non-compliance as well as focusing on the measures to be taken in order to improve the quality management system (QMS). When elaborating the article, the economic and legal literature on quality management terminology, its application and effective social services management have been studied according to the ISO 9001:2008 standard. The paper examines the measures which ensure quality of social aid and provision of social services of Rezekne Social service highlighting the quality management system, elimination of non-compliance, QMS report results, customer level of satisfaction and self-evaluation methodology. The author has worked out proposals to improve the processes of quality management system and quality results, consequently ensuring the development of Rezekne Social service.*

With the help of practical examples, the hypothesis proved that internal audit of the quality management system, management processes to address non-compliance, management reports and self-evaluation provide an objective assessment of the quality and create favourable conditions to ensure the provision of qualitative social services, contributing to a better controlled social policy.

Keywords: *audit, management, quality, services, social, system.*

Ievads

Viens no priekšnosacījumiem, lai mazinātu nabadzību un sociālā riska grupu iedzīvotāju sociālo atstumtību, ir efektīva organizācijas vadība un kvalitatīvi sociālie pakalpojumi, ko var nodrošināt ar sociālo pakalpojumu sniedzēju vadības sistēmas un darbības efektivitāti, iekšējiem auditiem, neatbilstību novēršanas vadību, klientu aptaujām, sociālo pakalpojumu sniedzēju administrācijas un sociālā darba speciālistu kapacitāti un atbilstošiem resursiem.

Pētījuma vieta un periods: Rēzeknes pilsētas domes pārvaldes „Sociālais dienests” (turpmāk sociālais dienests) kvalitātes vadības

sistēma (turpmāk KVS), kura sertificēta atbilstoši ISO 9001:2008 standartam, izstrādāta un ieviesta 2010.g., uzlabota 2010. – 2012.g.

Darbā izmantotās pētīšanas metodes: informācijas vākšanas, sistematizēšanas un analītiskā metode, monogrāfiskā metode, ekonomiskās analīzes metode, empīriskās izziņas metode, novērošana.

Raksta mērķis: noskaidrot, kā tiek nodrošināta sociālā dienesta un sociālo pakalpojumu sniedzēju institūciju sniegto sociālo pakalpojumu kvalitāte atbilstoši ISO 9001:2008 standartam, pētot vadības, pamatdarbības, iekšējo auditu un neatbilstību novēršanas vadības procesus, un kādi pasākumi jāveic kvalitātes vadības sistēmas pilnveidošanai.

Uzdevumi:

1. izpētīt ekonomiska un juridiska rakstura literatūru par KVS terminoloģiju, tās pielietojumu un efektīvu sociālo pakalpojumu sniedzējas organizācijas vadīšanu atbilstoši ISO 9001:2008 standartam;
2. izpētīt Rēzeknes pilsētas pašvaldības sociālās palīdzības un sociālo pakalpojumu sniegšanas un kvalitātes nodrošināšanas pasākumus – iekšējā audita procesu, neatbilstību novēršanas vadības procesu un vadības pārskatu rezultātus, klientu apmierinātības līmeni un pašnovērtējuma metodiku;
3. Pamatojoties uz secinājumiem, izstrādāt priekšlikumus sociālajam dienestam kvalitātes vadības sistēmas procesu pilnveidošanai un plānoto kvalitātes rezultātu uzlabošanai.

Hipotēze: KVS iekšējais audits, neatbilstību novēršanas vadības procesi, vadības pārskati un pašnovērtējums dod objektīvu kvalitātes vērtējumu un rada labvēlīgus apstākļus kvalitatīvu sociālo pakalpojumu nodrošināšanai, veido labāk regulējamu sociālo politiku Rēzeknes pilsētas pašvaldībā.

Līdzīgu tēmu „Kvalitātes nodrošināšana Rēzeknes pilsētas pašvaldības sociālajā dienestā un sociālo pakalpojumu sniedzēju institūcijās” par kvalitātes vadības sistēmas, atbilstoši ISO 9001:2008 standartam, izveidošanu sociālajā dienestā 2011.g. savā diplomdarbā pētīja un aizstāvēja Rēzeknes Augstskolas Ekonomikas fakultātes 2.līmeņa profesionālās studiju programmas „Uzņēmējdarbība” 5. kursa studente Ilona Kozlova. Diplomdarba zinātniskā vadītāja Mg.commerc. Maija Krūze. (16.,127.)

Kvalitātes vadības sistēma Rēzeknes Sociālajā dienestā

Kvalitāte ir procesos, sistēmās vai produktos iemiesoto raksturlielumu spēja apmierināt klientu un citu ieinteresēto pušu prasības. Kvalitāte ir atbilstība noteiktām prasībām, atbilstība lietošanai,

klientu vajadzību izpilde. Kvalitāte nav tikai konkrēta produkta vai pakalpojuma gala īpašība, bet process, kas aptver norises visdažādākajās formās, visos iespējamajos līmeņos un virzībā uz pilnveidošanos.

Kvalitātes sistēma – organizatoriska struktūra, procedūras, procesi un līdzekļi kvalitātes pārvaldības (vadīšanas) īstenošanai. Kvalitātes sistēmas uzdevums ir nodrošināt vēlamu produktu un procesu, pakalpojumu, kā arī citu norišu kvalitāti.

Kvalitātes prasības ir vajadzību vai ar tām saistītu īstenojamu un pārbaudāmu kvantitatīvo vai kvalitatīvo prasību izteikšana vienuma raksturotājiem.

Kvalitātes uzraudzība ir instruments kvalitātes nodrošināšanai un vadīšanai un ir būtiska kvalitātes sistēmas sastāvdaļa.

Verificēšana – ar pārbaudāmas liecības pārbaudi un nodrošināšanu iegūts apstiprinājums tam, ka noteiktās prasības ir izpildītas.

Kvalitātes audits ir sistemātiska un neatkarīga analīze, ko veic, lai pārlicinātos, vai darbība kvalitātes jomā un iegūtie rezultāti atbilst plānotajiem pasākumiem un vai šie pasākumi ir lietderīgi un piemēroti mērķa sasniegšanai.

Efektivitāte ir attiecība starp sasniegto rezultātu un lietotajiem resursiem.

Neatbilstība ir noteikto prasību neizpilde. Neatbilstības novēršana – uz neatbilstošu vienumu vērsta darbība, lai likvidētu tā neatbilstību noteiktām prasībām (5.,38.).

Rēzeknes pilsētas domes pārvalde „Sociālais dienests” ir pašvaldības nozaru pārvalde, kura veic sociālās politikas izstrādāšanu un īstenošanu: nodrošina sociālo palīdzību trūcīgām personām, invalīdiem un veciem cilvēkiem un nodrošina 11 sociālos pakalpojumus Rēzeknes pilsētas pašvaldības iedzīvotājiem.

Sociālā dienesta darbību nodrošina administrācija un četras nodaļas: pabalstu nodaļa, sociālo pakalpojumu nodaļa, atbalsta nodaļa un grāmatvedības nodaļa.

Sociālā dienesta pakļautībā ir četras struktūrvienības, kuras nodrošina sociālos pakalpojumus: aprūpes mājās birojs, bērnu sociālo pakalpojumu centrs, nakts patversme un pensionāru sociālo pakalpojumu centrs.

„Sociālā darba vērtību pamatā ir cieņa pret visu cilvēku vienlīdzību, vērtību un pašcieņu. Cilvēktiesības un sociālais taisnīgums kalpo kā motivācija un pamatojums sociālā darbinieka rīcībai. Profesija cenšas mazināt nabadzību un atbrīvot mazaizsargātos un apspiestos cilvēkus, lai veicinātu sociālo integrāciju”. (9.,2.).

Autore uzskata, ka nozīmīgs atspēriens sociālo pakalpojumu kvalitātes nodrošināšanā, veidojot KVS, bija sociālā dienesta stratēģiskās

plānošanas dokumentu izstrāde un vadības funkciju sakārtošana. Tika izstrādāta sociālā dienesta vīzija, misija, kvalitātes politika, kvalitātes mērķi un noteikti procesu efektivitātes rādītāji, pēc kuriem iespējams mērīt sociālā dienesta mērķu un procesu izpildi, noteikt klientu apmierinātības līmeni ar sniegto pakalpojumu kvalitāti, iespējams identificēt lietas un vietas procesos, kur nepieciešami tūlītēji neatbilstību novēršanas un uzlabošanas pasākumi.

Neatsverama sociālo procesu uzlabošanas sastāvdaļa ir iekšējie auditi, kas tiek veikti vienu reizi gadā visos procesos. Ir izstrādāti auditu kritēriji atbilstoši ISO 9001:2008 standartam, kā arī sociālā dienesta sociālie pakalpojumi tiek vērtēti atbilstoši MK noteikumiem Nr.291 „Prasības sociālo pakalpojumu sniedzējiem” (2.), kā arī tiek veiktas ārējās pārbaudes, ko veic citu atbildīgo institūciju pārstāvji savas kompetences jomās, piemēram, pārtikas kvalitātes, veselības aprūpes kvalitātes, bērnu tiesību, darba aizsardzības un ugunsdrošības jomās.

Sociālā dienesta misija: veicināt Rēzeknes pilsētas iedzīvotāju dzīves kvalitāti, nodrošinot sociālās palīdzības un sociālo pakalpojumu sistēmas (sociālā aprūpe, sociālā rehabilitācija, aprūpe mājās, sociālā darba un psihologu pakalpojumi) profesionālu, kvalitatīvu un efektīvu darbību atbilstoši normatīvajiem aktiem un iedzīvotāju vajadzībām.

KVS ieviešanas procesā ir izstrādāta KVS rokasgrāmata darbiniekiem. Rokasgrāmatā atrunāti: rokasgrāmatas lietošana, vadības sistēmas sfēra, kvalitātes politika, vadības sistēmas dokumentācijas struktūra, pārvaldes organizatoriskā struktūra, atbildība un pilnvaras, klientu apmierinātība un vadības pārskats, infrastruktūra un darba vide, vadības sistēma, procesi, to mijiedarbība un atbilstība ISO 9001:2008 standartam.

Kā nākamais stratēģijas noteikšanas solis bija kvalitātes mērķu un procesu efektivitātes kritēriju izstrāde katram nākamajam gadam. Tā kā sociālā dienesta KVS ir orientēta uz klientu apmierinātību, kā galvenie 2013.g.tika noteikti šādi kvalitātes mērķi:

- saglabāt un attīstīt esošo pašvaldības sniegto sociālo pakalpojumu klāstu, organizējot un nodrošinot efektīvu sociālo pakalpojumu sniedzēju finanšu vadību un sociālo pakalpojumu koordinēšanu un kontroli, konkrēti, 100 % saglabāt pašvaldības esošos 11 sociālos pakalpojumus;
- nodrošināt vidējo klientu apmierinātības līmeni ar sniegto sociālās aprūpes pakalpojumu kvalitāti sociālā dienesta struktūrvienībās ne zemāku kā 89,2 % (2010.g.bija 84%), t.sk. klientiem bez izmitināšanas 88,4 % (2010.g. bija 83,5 %), klientiem ar izmitināšanu 90% (2010.g.bija 84,5 %).

Autore ir noskaidrojusi, ka KVS ieviešanas ietvaros ir izstrādāti KVS uzturēšanas atbalstošie dokumenti, kas nodrošina aktuālo normatīvo aktu lietošanu visiem sociālā dienesta un struktūrvienību darbiniekiem un izskauž varbūtību, ka sociālie pakalpojumi vai palīdzība tiek piešķirti, balstoties uz novecojušiem normatīvajiem aktiem. Izstrādāta arī kvalitātes vadības sistēmas elektroniskā versija – E_KVS. E_KVS ir labs atbalsts sociālā dienesta darbiniekiem, jo tajā ir pieejami visi aktuālie iekšējie normatīvie akti un veidlapas (16.,127.).

Autore ir izpētījusi, ka sociālā dienesta budžets sastādīja 9% no kopējā Rēzeknes pilsētas pašvaldības budžeta. 2012.g. sākumā sociālā dienesta budžets sociālās palīdzības, sociālo pakalpojumu un saimnieciskās darbības nodrošināšanai bija Ls 2 717 725. gada laikā tas tika palielināts par Ls 23 471 un gada beigās tas sastādīja Ls 2 741 196. Salīdzinot ar 2011.g. budžetu, kurš 2011.g. beigās bija Ls 2 828 030, tas samazinājās par Ls 86 834 vai ar 3,07%.

Vislielāko īpatsvaru kopējā sociālā dienesta budžeta izdevumu apjomā ieņem izdevumu pozīcijas „sociālie pabalsti” un „atlīdzība”. Pozīcijas „sociālie pabalsti” īpatsvars kopējā budžeta izdevumu apjomā 2012.g. bija 49,59%, jeb Ls 1 359 264. Pozīcijas „atlīdzība” īpatsvars kopējā budžeta izdevumu apjomā ir 34,24%, tas ir Ls 938 516. Salīdzinot ar 2011.g., 2012.g. izdevumi šajā pozīcijā ir palielinājušies par Ls 38 596, tāpēc, ka izveidotas 5 jaunas štata vienības. 2013.g. veikta divu struktūrvienību reorganizācija, optimizēts amatu saraksts un papildus izveidotas 4 jaunas darbavietas, palielināts aprūpes un tehniskā personāla atalgojums par 10 %, kopumā palielinot darba algas fondu par 7,5%. 2013.g. beigās izveidotas vēl 4 darbavietas sociālajiem rehabilitētājiem un fizioterapeitam, kuri turpinās darbu pēc Eiropas Sociālā fonda projekta finansēšanas ar 2014.g. 1.martu, kas vēl palielina sociālā dienesta darba algas fondu par Ls 20674.

Autore analizēja sociālā dienesta KVS vadības pārskatus par 2010. – 2012.g. un no tiem apkopoja datus par sociālo pakalpojumu saņēmēju skaitu 2010.–2012.g. (1.tab.) (19.,74.).

No 1.tab. autore secina, ka vislielākais klientu skaits sociālajā dienestā bija 2011.g., bet 2012.g. tas samazinās. Ir uzlabots Rēzeknes pilsētas zupas virtuves darbs un nodrošināts trīs reiz lielāks zupas porciju skaits trūcīgām personām, jo pieauga pieprasījums. Tāpat var secināt, ka notiek iedzīvotāju novecošanās, jo 2012.g. strauji pieaudzis pensionāru sociālo pakalpojumu centra klientu skaits, kā arī manāmi – par 100% pieaudzis sociālā riska ģimeņu – sociālā darba un psihologu pakalpojumu saņēmēju skaits.

Sociālo pakalpojumu saņēmēju skaits 2010. – 2012.g.
Rēzeknes pilsētas pašvaldībā
(autores sastādīta, izmantojot (17.; 18.;19.) datus)

Nr. p.k.	Sociālais pakalpojums	Saņēmēju skaits gadā		
		2010.g.	2011.g.	2012.g.
1.	Sociālās palīdzības pabalsti	7114	6944	6807
2.	Sociālie pakalpojumi, t.sk.	2264	2571	2246
2.1.	Sociālā darba pakalpojumi pilngadīgām personām ar funkcionāliem traucējumiem	261	665	482
2.2.	Sociālā darba pakalpojumi sociālā riska ģimenēm ar bērniem	285	785	572
2.3.	Psihologa pakalpojumi ģimenēm ar bērniem	997	383	390
2.4.	Ilgstoša sociālā aprūpe un sociālā rehabilitācija institūcijā pilngadīgām personām	230	249	293
2.5.	Ilgstoša un īslaicīga sociālā aprūpe un sociālā rehabilitācija institūcijā bērniem	53	49	58
2.6.	Sociālā aprūpe un sociālā rehabilitācija bērniem ar funkcionāliem traucējumiem (dienas centrs)	38	39	38
2.7.	Īslaicīga sociālā aprūpe un sociālā rehabilitācija krīzes centrā ģimenēm ar bērniem	19	22	4
2.8.	Sociālā rehabilitācija pilngadīgām personām ar funkcionāliem traucējumiem (dienas centrs)	13	15	16
2.9.	Sociālā rehabilitācija pensionāriem un invalīdiem (dienas centrs)	78	96	46
2.10.	Nakts patversmes pakalpojumi	96	87	102
2.11.	Aprūpes mājās pakalpojumi	194	181	183
3.	Kopā apkalpoto klientu skaits	9378	9515	9053
4.	Izsniegtas siltas zupas porcijas zupas virtuvē un otrā ēdiena porcijas sociālo akciju laikā	12884	29805	37380

Izstrādājot darbu, autore guvusi šādas atziņas par to, kādus ieguvumus Sociālajam dienestam dod ISO 9001:2008 sertifikāts:

1. kvalitātes vadības sistēma nodrošina sociālo pakalpojumu un pabalstu piešķiršanas caurspīdīgumu, izsekojamību, sociālo pakalpojumu kvalitātes uzraudzību un uzturēšanu;
2. tiek veikta sniegto pakalpojumu kvalitātes un efektivitātes novērtēšana caur regulāriem iekšējiem un ārējiem auditiem un

līdz ar to tiek nodrošināta efektīva naudas līdzekļu apsaimniekošanas sistēma;

3. ISO 9001:2008 sertifikāts ir apliecinājums sociālā dienesta klientiem, sadarbības partneriem un Rēzeknes pilsētas pašvaldībai, ka sociālā dienesta darbības sfēra – sociālā palīdzība un sociālo pakalpojumu sistēma un tās procesi – ir sakārtoti un tiek nepārtraukti pilnveidoti. (10.).

Rēzeknes sociālais dienests ir vienīgais sociālais dienests Latvijā, kuram ir izstrādāta KVS un sertificēta atbilstoši ISO 9001:2008 standartam. Tādēļ nav iespējams salīdzināt tās KVS rezultātus ar citiem sociālajiem dienestiem Latvijā. Latvijas sociālajos dienestos tiek veikta kvalitātes novērtēšana atbilstoši Ministru kabineta 03.06.2003. noteikumiem Nr.291 „Prasības sociālo pakalpojumu sniedzējiem”, taču iekšējo auditu veikšana un neatbilstību novēršanas vadība un ISO 9001:2008 standarta prasību izpilde ir daudz plašāka joma.

Autore ir izpētījusi, ka līdzīgs kvalitātes vadības sistēmas modelis, ieviešot Eiropas Sociālā fonda projektu, ir izstrādāts Kuldīgas novada sociālajā dienestā, kur sniegto pakalpojumu kvalitātes uzlabošanai izstrādātas vadlīnijas klientu iesaistīšanai darba un sociālo prasmju saglabāšanas, atjaunošanas un apgūšanas pasākumos; pārskatīti sociālo pakalpojumu kvalitātes kritēriji un izstrādāta 10 kritēriju metode kvalitātes novērtēšanai. 2012.g. veiktas sociālo pakalpojumu novērtēšanas vizītes Kuldīgas novada pagastu pārvaldēs, tika veikts pētījums „Tiešais vadītājs kā atbalsta sniedzējs pagasta sociālajam darbiniekam” ar mērķi noskaidrot pagasta pārvaldes vadītāju izpratni par sociālo darbu un atbalstu sociālā darbinieka darbā (13.).

KVS iekšējo un ārējo auditu loma sociālo pakalpojumu kvalitātes paaugstināšanā

Kvalitātes uzlabošanas pasākumi sevī ietver daļu no kvalitātes vadības, kas orientēta uz iespēju palielināšanu izpildīt kvalitātes prasības. Tā ir darbības un procesu tehniskās un ekonomiskās efektivitātes pastāvīga paaugstināšana, ko veic organizācija, lai nodrošinātu organizācijas un klientu labklājību (4.,66.).

Lai arī cik precīzi būtu noteikti procesu mērķi vai izstrādāta procesu norises shēma, neviens process nenotiek pats no sevis. Vadīt procesu nozīmē vadīt šādus būtiskus faktoros:

- procesu mērķus, procesā iesaistāmo darbiniekus;
- resursus, procesu mijiedarbību (4.,66.).
- iekšējo auditu, problēmu un neatbilstību novēršanu (uz neatbilstošu vienumu vērstu darbību veikšana, lai likvidētu neatbilstību, izmantojot iekšējo auditu kā korektīvo darbību,

kas vērsts uz neatbilstības cēloņu novēršanu un procesu pilnveidošanu).

Autore ir izpētījusi un uzskata, ka procesu vadība pēc KVS ieviešanas ir uzlabojusies un notiek pēc Deminga cikla „Plāno – Dari – Pārbaudi – Rīkojies” (8.,369.), jo:

- 1) sociālā dienesta procesu mijiedarbība kopumā un katra atsevišķa pamatdarbības procesa vadība tiek plānota, tiem tiek noteikti kvalitātes mērķi un procesu efektivitātes kritēriji, kuri tiek mērīti, tiek veikta katra procesa auditēšana un tiek veikti KVS uzlabojumi;
- 2) procesu izpilde notiek saskaņā ar procesu, sociālo pakalpojumu sniedzēju pamatmērķiem, saskaņā ar normatīvajos aktos noteiktajām sociālo pakalpojumu sniedzēju funkcijām un uzdevumiem un pašvaldības piešķirtā finansējuma, materiālo resursu un cilvēkresursu ietvaros.

Autore ir izpētījusi, ka pēc KVS 2012. – 2013.g. iekšējo auditu cikla veikšanas sociālajā dienestā lielāka uzmanība tiek pievērsta funkciju un amatu sadalījumam, precīzāk un korektāk tiek noteiktas darbinieku pilnvaras un atbildība, ar iekšējo normatīvo aktu un precizēto amatu aprakstu palīdzību tiek konkretizēta darbinieku pakļautība un hierarhija. Tas sakārto procesa iekšējo vidi mazina iekšējo konfliktu rašanos, jo katram darbiniekam ir skaidrs, kas viņam ir jādara konkrētā procesā un kāds ir viņa ieguldījums procesa mērķa sasniegšanā.

Nozīmīga ir augstākās vadības un darbinieku iekšējā komunikācija un atgriezeniskās saiknes izveidošana, lai procesa īstenošanas uzraudzība notiktu tieši laikā un vietā, kur tā visvairāk nepieciešama.

Organizācijas, kas savu darbību un attīstības iespējas vērtē ne tikai caur materiālo resursu, bet arī personāla prizmu, savā darbībā parasti izmanto šādus principus:

- organizācijas un darbinieki ir nepieciešami viens otram. Organizācijām ir nepieciešamas darbinieku spējas, zināšanas, talanti, darbiniekiem – atalgojums, darbavieta un resursu nodrošinājums, attiecības ar kolēģiem un tamlīdzīgi;
- organizācijas palīdz darbiniekiem apmierināt viņu būtiskās vajadzības. Savukārt darbinieki palīdz organizācijām sasniegt mērķus un realizēt organizāciju vajadzības (3.,329.).

Procesu vadības speciālisti uzsver, ka resursu vadība procesu ietvaros atšķiras no resursu vadības funkciju ietvaros. Katrs funkcionālais vadītājs pārrunās ar savu tiešo vadītāju cenšas iegūt iespējami lielāku resursu apjomu, lai īstenotu savu funkciju. Savukārt, procesu pieejas gadījumā, resursu sadale notiek, stingri vadoties no procesā nepieciešamo resursu kopējā apjoma analīzes, kas tiek sadalīti,

ņemot vērā katras struktūrvienības ieguldījumu konkrētajā procesā (3.,329.).

Autore ir izpētījusi, ka 2012. – 2013.g. iekšējo auditu ciklā sociālā dienesta iekšējie auditori veica KVS dokumentēto procesu apjomīgu auditu, iekļaujot tajā ISO 9001:2008 standarta un prasību sociālo pakalpojumu sniedzējiem pārbaudi. Pavisam tika sagatavotas 10 iekšējo auditu atskaites. Iekšējos auditos neatbilstības netika atklātas, konstatētas 45 daļēji izpildītas prasības un sniegti 154 ieteikumi prasību izpildei un procesu uzlabošanai.

Autore secina, ka, sociālā dienesta KVS kopumā darbojas efektīvi, ir nodrošinājusi sociālā dienesta un struktūrvienību noteikto uzdevumu izpildi un nepārtraukti pilnveidojas, darbojas sistēmas princips "PLĀNO – DARI – PĀRBAUDI – RĪKOJIES". Auditū gaitā iegūtie apliecinājumi ļauj secināt, ka iekšējie auditi tiek plānoti un veikti atbilstoši plānam. Iekšējo auditu process vērtējams kā efektīvs, jo ISO 9001:2008 standarta un prasības sociālo pakalpojumu sniedzējiem ir izpildītas, bet nepieciešama sociālās rehabilitācijas procesu un to dokumentēšanas pilnveidošana bērnu sociālo pakalpojumu centrā, nakts patversmē, pensionāru sociālo pakalpojumu centrā, atbalsta nodaļā un sociālo pakalpojumu nodaļā (19.,74.).

Autore pētīja neatbilstību novēršanas vadības procesa izpildi, efektivitāti un efektivitātes kritērija izpildi. Pavisam 2012.g. sociālajā dienestā tika veikta 51 ārējā pārbaude (2.tab.), tajā skaitā, 35 ārējās pārbaudēs konstatēta pārbaudāmās jomas atbilstība normatīvo aktu prasībām, 16 daļēji izpildītas prasības un 11 neatbilstības, no kurām 9 ir izlabotas, bet 2 neatbilstību novēršana turpinājās 2013.g.

Ārējās pārbaudes veica augstākstāvošās un sociālā dienesta darbību uzraugošās institūcijas dažādās jomās: Pārtikas un veterinārais dienests pārtikas ražošanas jomā, Valsts ugunsdzēsības un drošības dienests ugunsdrošības jomā, Veselības inspekcija veselības aprūpes un sanitārās higiēnas jomā, Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija bērnu tiesību aizsardzības jomā, Valsts darba inspekcija darba tiesību un nodarbinātības jomā.

Salīdzinot ar 2011.g., 2012.g. reģistrēts par 2 neatbilstībām vairāk, bet zīmīgi tas, ka vienos procesos tās ir izskaustas, piemēram, par 1 mazāk PSPC, bet citos procesos, piemēram, nakts patversmē atklātas veselības aprūpes, ugunsdrošības jomās, DAC „Īpašais bērns” nebija kontrolēta darbinieku obligāto apmācību joma, bērnu patversmē neatbilstību skaits bija iepriekšējā gada līmenī.

Ārējo pārbaūžu, neatbilstību un sūdzību skaits 2011.–2012. g.
Rēzeknes sociālajā dienestā
(autores sastādīta, izmantojot (19.) datus)

Struktūrvienība, pārvalde	2011. gadā	tajā skaitā			2012. gadā	tajā skaitā			NA skaita izmaiņas + / -
		P*	NA*	S*		P*	NA*	*	
Sociālās aprūpes pārvalde	2	1	1	-	3	2	1	-	-
Aprūpes mājās birojs	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bērnu patversme **	8	4	4	-	15	11	4	-	-
DAC "Īpašais bērns"***	4	4	-	-	9	8	1	-	+ 1
Nakts patversme	3	3	-	-	5	3	2	-	+ 2
Pensionāru sociālo pakalpojumu centrs	8	4	4	1	17	14	3	-	- 1
Kopā ārējās pārbaudes	25	16	9	1	25	16	11	-	+ 2

* P – pārbaude, NA- neatbilstība, S – sūdzība. Mērķis: 10, fakts: 10.

** Bērnu patversme un DAC "Īpašais bērns" no 01.05.2013. reorganizētas par Bērnu sociālo pakalpojumu centru.

Autore secina, ka iekšējo un ārējo pārbaūžu rezultātā tiek novērstas neatbilstības KVS pamatdarbības procesos, ir novērstas konstatētās neatbilstības, uzlabota sociālo pakalpojumu kvalitāte, tiek veikta procesu pilnveidošana, tomēr nepieciešama nepārtraukta pilnveidošana. Ieguvumus no KVS auditu un neatbilstību novēršanas vadības procesiem nevar vērtēt īstermiņā, KVS ietekme uz pakalpojumu kvalitātes attīstību vērtējama ilgtermiņā, vismaz pēc 6 – 10 gadiem.

J. Leilands raksta: „Kvalitātes vadības sistēmu galvenais uzdevums ir nodrošināt produktu un pakalpojumu atbilstību klienta prasībām. Šī sistēma jāveido tā, lai tā tiktu nodrošināta ar nepārtrauktu pilnveidošanu un attīstību, sniedzot iespēju maksimāli efektīvi izmantot budžeta līdzekļus publiskā sektora organizācijās” (6.,57.).

KVS nav tikai procedūru rakstīšanas, dokumentu reģistru veidošanas, veidlapu numerācijas sistēmas izveidošanas pasākums, tās būtiskākais uzdevums ir nepārtraukta pilnveidošanās, šī mērķa sasniegšanai tiek izmantoti dažādi kvalitātes „instrumenti” un metodes.

Līdz ar sociālā dienesta KVS izveidošanu, trīs gadu laikā notikušas būtiskas izmaiņas sociālā dienesta darbībā – tika ieviesti procesi

“Iekšējais audits” un “Problēmu un neatbilstību novēršanas vadība”, ieviesta klientu apmierinātības aptauju rezultātu mērīšana, procesi tiek novērtēti, analizēti un vadīti.

Kvalitātes instrumentu izmantošana stratēģiskās plānošanas procesā, problēmu risināšanā, cilvēku iesaistīšanā ideju meklēšanā un kolektīva viedokļa formulēšanā, kā arī klienta vajadzību labākā izprašanā var nodrošināt ērtāku un efektīvāku pašu procesu un kvalitatīvu tā rezultātu (7., 35.).

Autore analizēja KVS vadības pārskatu par 2012.g., kurā atspoguļota klientu apmierinātības analīze par sociālo pakalpojumu kvalitāti (dati apkopoti 3.tab.) Klientu aptaujas katru gadu tiek veiktas visos KVS pamatdarbības procesos – 4 sociālā dienesta struktūrvienībās un 3 nodaļās.

No 3.tab. redzams, ka par 4,5 procentpunktiem ir pazeminājies PSPC klientu ar izmitināšanu apmierinātības līmenis. Tas izskaidrojams ar to, ka klientu skaits ir būtiski palielinājies, daudz vairāk ir klientu ar smagām saslimšanām, joprojām nepietiek aprūpes personāla, 58% klientu ir adaptācijas periods (tas var ilgt līdz 1 gadam). Salīdzinājumā ar 2011.g., visās struktūrās kopējais klientu ar izmitināšanu apmierinātības līmenis ir pieaudzis par 1,5 procentpunktiem.

Salīdzinājumā ar 2011.g., visās struktūrvienībās kopējais klientu bez izmitināšanas apmierinātības līmenis ir pieaudzis par 3,2 procentpunktiem (7.,57.).

Kvalitātes mērķis 2012.g. ir sekmīgi izpildīts, un klientu apmierinātības līmenis ir 89,2 % un tas ir uzlabots par 2,4 procentpunktiem salīdzinājumā ar 2011.g. aptauju datiem, bet salīdzinājumā ar 2010.g. klientu apmierinātības līmeni ir pieaudzis par 5,2 procentpunktiem (19.,74.). Ir sasniegts ļoti labs rezultāts tik īsā KVS funkcionēšanas periodā.

Autore secina, ka sociālā dienesta resursu vadībā vērojami uzlabojumi pakalpojumu kvalitātes līmeņa nodrošināšanā – tā tiek organizēta stingri pēc normatīvajos aktos noteiktajām prasībām, un veikta pēc procesu pieejas, stingri vadoties no procesā nepieciešamo resursu kopējā apjoma analīzes, un kopējie pārvaldes resursi tiek sadalīti, ņemot vērā katra procesa ieguldījumu kopējo vadības sistēmas mērķu sasniegšanai.

Autore, izpētot žurnālos „Kvalitāte” J.Leilanda rakstus par dažādu kvalitātes „instrumentu” izmantošanu kvalitātes kontroles un uzlabošanas nodrošināšanai, ir noskaidrojusi, ka katru nevēlamu situāciju vai problēmu var izlabot, bet panākt, ka šī situācija neveidojas sistemātiski, var tikai veicot korektīvās darbības – novēršot šīs problēmas cēloņus. Bet šie cēloņi ne vienmēr ir skaidri un nepārprotami

redzami. Cēloņu – seku analīze izmantojot Išikavas cēloņu – seku „koku” (6.,57.) ir efektīva problēmu risināšanas metode, lai identificētu kādu problēmu vai notikumu (seku) cēloņus un samazinātu kvalitātes izmaksas, taču sociālajā dienestā to neizmanto.

3.tabula

Klientu apmierinātības līmenis par sniegto pakalpojumu kvalitāti
2011.–2012.g. Rēzeknes pašvaldībā
(autores sastādīta, izmantojot (17.; 18.;19.) datus)

Process/ nodaļa, struktūrvienība	2011.g. aptaujas dati (%)	2012.g. aptaujas dati (%)	Izmaiņas pret 2011. g. + / - (procentpunkti)	2012. g. kvalitātes mērķis, kritērijs (%)	Novirze no 2012.g. mērķa + / - (procentpunkti)
Pensionāru sociālo pakalpojumu centrs (PSPC):	93,5	89	-4.5	91.8	-2.8
P 2.2. Sociālā rehabilitācija, kultūra	86	81.5	-4.5	86	-4.5
A 1.1 Nodrošināšana ar ēdināšanas pakalpojumu	98,5	91	-7.5	93	-2
A 1.2 Veļas mazgāšanas nodrošināšana	95,8	90	-5.8	95	-5
A 1.3 Veselības aprūpes nodrošināšana	93,8	93.5	-0.3	93	+0.5
P 6.2 Bērnu patversmes pakalpojumu sniegšana	79,5	87	7.5	85	+2
Klienti ar izmitināšanu	86,5	88	+1.5	88.4	-0.4
P 3 Aprūpes mājās pakalpojumu sniegšana	97	97	0	95	+2
P 4 DAC “Īpašais bērns” pakalpojumi	83,6	88.5	+4.9	83	+5.5
P 7 Nakts patversmes pakalpojumi	59	71	+12	70	+1
P 1 Sociālās palīdzības sniegšana	86	87	+1	86	+1
P 2.1 Sociālais darbs ar cilvēkiem ar invaliditāti	99	100	+1	95	+5
P 6.1 Psihosociālo pakalpojumu sniegšana	98	98	0	95	+3
Klienti bez izmitināšanas	87,1	90.3	+3.2	87.3	+2.9
Kopējais klientu apmierinātības līmenis	86.8	89.2	2.4	87.9	+1.30

Pašnovērtējuma metodika - jauns sociālo pakalpojumu sniedzēju novērtēšanas modelis

Autore ir izpētījusi, ka sociālais dienests, piedaloties Labklājības ministrijas ESF projektā „Sociālo pakalpojumu sniedzēju kvalitātes novērtējuma metodikas izstrāde, validācija un ieviešana”, kā viens no 8 sociālo pakalpojumu sniedzējiem Latvijā, 2011.g. aprīlī veica struktūrvienības – Pensionāru sociālo pakalpojumu centra (PSPC) – pašnovērtējumu pēc sociālo pakalpojumu sniedzēju metodikas, kura izstrādāta pēc Eiropas izcilības pašnovērtējuma modeļa (turpmāk – CAF).

Labās prakses piemērs par pašnovērtējuma metodikas pielietojumu un rezultātiem tika nodots arī citiem Latgales reģiona sociālo pakalpojumu sniedzējiem Labklājības ministrijas organizētā informatīvajā seminārā, Daugavpilī 2011.g. 27. maijā. Sociālais dienests saņēma Labklājības ministrijas pateicību par iniciatīvu un ieguldījumu sociālo pakalpojumu sniedzēju novērtējuma metodikas izstrādes procesā un pilotprojekta realizēšanā.

Autore ir izpētījusi PSPC pašnovērtējuma rezultātu kopsavilkumu, kurā no iespējamiem 449 punktiem ir iegūti 293 punkti jeb 65 % lielu atbilstību CAF prasībām.

Priekšnosacījumu daļā ir konstatēti 66 % atbilstības, kas dalās:

- līderības/ vadības atbilstība – 51 no 80 punktiem jeb 64 %;
- darbinieku atbilstība – 43 no 68 punktiem jeb 63 %;
- partnerības un resursu atbilstība – 42 no 60 punktiem jeb 70 %;
- procesu atbilstība – 34 no 48 punktiem jeb 71 %.

Rezultātu daļā ir konstatēti 64 % atbilstības, kas dalās:

- ar darbiniekiem saistīto rezultātu atbilstība – 28 no 45 punktiem jeb 62 %;
- ar klientiem saistīto rezultātu atbilstība – 19 no 28 punktiem jeb 68 %;
- ar sabiedrību saistīto rezultātu atbilstība – 26 no 44 punktiem jeb 59 % (20.,59.).

Kādi labumi iegūti no šī pašnovērtējuma? Pirmkārt, tas ir ieguvums organizācijai, jo pašnovērtējuma process rada vajadzību attīstīties ar pašu līdzdalību un resursiem. Tas parādīja, kas ir tūlīt jāuzlabo PSPC darbībā un ko var atstāt uz nedaudz vēlāku laiku. Šis novērtējums ir iedrošinājis noteikt augstākus mērķus. Otrkārt, tas ir ieguvums organizācijas vadītājam, jo ir iespēja izvērtēt savu darbu un PSPC darbību kopumā: vai organizācija darbojas veiksmīgi. Vadītājam ir iespēja identificēt problēmas, vājās vietas un pastiprināt uzmanību to sakārtošanai. Tas liek paraudzīties uz pašreizējo situāciju no cita redzes

viedokļa un iemācīties kaut ko jaunu. Pašnovērtējuma dokuments ir „špiķeris” vadītājam viņa turpmākajai darbībai. Treškārt, tas ir ieguvums darbiniekiem, jo pašnovērtējums lika aizdomāties par darbinieku vajadzībām un ieteikumiem, novērtēšanas procesā tika atklāts, kas organizācijā ir jāuzlabo attiecībā uz darbiniekiem. Tieši darbinieki ir organizācijas vislielākā vērtība un tie ir vajadzīgi viens otram. Strādājot vienotā komandā, kur ir korekta uzdevumu un atbildību sadale un izpildot kopējos mērķus, iespējams sasniegt augstu sociālo pakalpojumu kvalitātes līmeni un nodrošināt klientu vajadzību apmierināšanu (20.,59.).

“Pašnovērtējuma veikšana un analīze ir devusi konkrētus Pensionāru sociālo pakalpojumu centra novērtēšanas rezultātus – ir “novilkta svītra”, mēs redzam, kur mēs pašlaik esam, trūkumi ir apkopoti, noteikti uzlabošanas un attīstības pasākumi, tagad jāveic to novēršana un pilnveidošanās pasākumu izpilde, mēs redzam, kas ir jāsasniedz tuvākā un kas – ilgākā laika periodā. Pilnveidošanās ir jāanalizē dinamikā, tad varēs redzēt, kā tā attīstās – skats un rezultāts uz nākotni. Tas ir teicams pirmais solis, ja tiek uzsākta organizācijas procesu attīstība vai arī salīdzinošās izpētes process. Pašnovērtējumu var izmantot arī lai pārbaudītu vadības iemaņas, uzraudzītu, kā noris organizācijas attīstība, noteiktu organizācijas galvenos rezultātus”(12.,6.).

Pēc CAF metodikas pašnovērtējumu ieteicams veikt vienu reizi 3 gados, tātad šī vērtēšanas modeļa ietekme vērtējama vēl ilgākā termiņā.

Līdzīgi pašnovērtējumi tika veikti Rīgas, Cēsu, Kocēnu sociālajā dienestā, pansionātā “Madliena”, privātajā aprūpes iestādē “Rūjienas senioru māja”, valsts sociālās aprūpes centra “Kurzeme” filiālē “Aizvīķi” (12.,6.). Šo pašnovērtējumu rezultāti ir katras pašvaldības ierobežotas pieejamības informācija.

Secinājumi par KVS ieviešanas ieguvumiem

1. KVS ieviešana veicinājusi sociālā dienesta cilvēkresursu vadības uzlabojumus: ir sakārtots darbinieku funkciju un amatu sadalījums, precīzāk un konkrētāk noteiktas darbinieku pilnvaras un atbildības, iekšējos normatīvajos aktos konkretizēta darbinieku pakļautība un hierarhija, tādējādi, sakārtota procesu iekšējā vide, mazināta iekšējo konfliktu rašanās, jo katram darbiniekam ir skaidrs, kas viņam ir jādara konkrētā procesā, kāds ir viņa ieguldījums mērķa sasniegšanā.
2. Rēzeknes pašvaldībā pieaug veco cilvēku aprūpes un sociālā riska ģimeņu īpatsvars, tādēļ ir palielināts atalgojums aprūpes personālam un darbinieku skaits pakalpojumu kvalitātes nodrošināšanai. Vērojami uzlabojumi Sociālā dienesta procesu

- īstenošanā un resursu vadībā, KVS ietekme uz sociālo pakalpojumu kvalitāti mērāma ilgtermiņā.
3. KVS kopumā darbojas efektīvi, ir nodrošināta sociālā dienesta un struktūrvienību noteikto uzdevumu izpilde. KVS nepārtraukti pilnveidojas, darbojas sistēmas princips "PLĀNO – DARI – PĀRBAUDI – RĪKOJIES".
 4. Iekšējo un ārējo pārbaūžu rezultātā tiek novērstas neatbilstības KVS pamatdarbības procesos, ir novērstas konstatētās neatbilstības, uzlabota sociālo pakalpojumu kvalitāte. Iekšējo auditu process vērtējams kā efektīvs, jo ISO 9001:2008 standarta un prasības sociālo pakalpojumu sniedzējiem ir izpildītas, bet nepieciešama sociālās rehabilitācijas procesu un to dokumentēšanas pilnveidošana. Ieguvumus no KVS auditu un neatbilstību vadības procesiem nevar vērtēt īstermiņā, KVS ietekme uz pakalpojumu kvalitātes attīstību mērāma ilgtermiņā.
 5. Iekšējais audits un neatbilstību novēršanas vadība sociālā dienesta KVS darbībā ir devuši ieguldījumu sociālo pakalpojumu kvalitātes līmeņa uzlabošanā, sistemātiski tiek veiktas procesu kvalitātes pārbaudes, identificētas un novērstas neatbilstības, veiktas korektīvās darbības, veiktas klientu aptaujas un analizēti sociālo pakalpojumu kvalitātes kritēriji, uzlabots klientu apmierinātības līmenis par 5,2 %.
 6. Pašnovērtējums ir ieguvums organizācijai, jo pašnovērtējuma process atbalsta vajadzību attīstīties, un ar pašu līdzdalību un resursiem noteikt attīstības vajadzības. Tas parādīja, kas ir jāuzlabo PSPC darbībā. Pašnovērtējums ir iedrošinājis noteikt augstākus mērķus, tas ir ieguvums vadītājam, tā ir iespēja izvērtēt savu darbu un PSPC darbību kopumā, izvērtēt, vai organizācija darbojas veiksmīgi, identificēt problēmas, vājās vietas un pastiprināt uzmanību to sakārtošanai.
 7. Nepieciešams piesaistīt Eiropas Savienības finansējumu sociālo pakalpojumu kvalitātes un sociālās infrastruktūras uzlabošanai.
 8. ISO 9001:2008 sertifikāts ir apliecinājums sociālā dienesta klientiem, sadarbības partneriem un Rēzeknes pilsētas pašvaldībai, ka sociālā dienesta darbības sfēra – sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības sistēma, tās procesi ir sakārtoti un tiek nepārtraukti pilnveidoti.
 9. Sociālais dienests ir ilgtspējīga pašvaldības nozaru pārvalde, kas darbojas pārmaiņu vadībā, rūpējas par KVS pilnveidošanu un darbinieku atalgojuma sistēmu, kompetenču uzturēšanu un darbinieku aizsardzību, un ir gatavs realizēt sociālās palīdzības un

sociālo pakalpojumu politiku Rēzeknē, izstrādājot un ieviešot arī jaunas darba formas un jaunus sociālos pakalpojumus.

Priekšlikumi Rēzeknes sociālajam dienestam KVS procesu nepārtrauktai pilnveidošanai

1. Pastāvīgi uzturēt un nepārtraukti pilnveidot sociālā dienesta KVS, motivēt visus darbiniekus apzināties savu lomu un atbildību KVS un strādāt vienotā komandā, izpildot izvirzīto kvalitātes politiku, kvalitātes mērķus, sociālā dienesta struktūrvienību specifiskos mērķus un procesu efektivitātes kritērijus.
2. Turpināt veikt iekšējos auditus un klientu apmierinātības aptaujas, pilnveidojot iekšējo auditu kritērijus atbilstoši gan ISO 9001:2008 standartam, gan prasībām sociālo pakalpojumu sniedzējiem, gan dokumentu pārvaldībai, darbā ar dokumentiem un klientiem ievērojot ierobežotas pieejamības informācijas statusu.
3. Plānot veikt sociālā dienesta un pārējo struktūrvienību pašnovērtējumu, atbilstoši CAF modelim, un pieaicināt Labklājības ministrijas apmācītos ekspertus pašnovērtējuma veikšanai un konsultāciju sniegšanai.
4. Plānot ilgtermiņa attīstības projektus un pasākumus, esošo sociālo pakalpojumu kvalitātes un sociālās infrastruktūras attīstībai un jaunu sociālo pakalpojumu attīstībai, piesaistot Eiropas Savienības finansējumu.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Kvalitātes pārvaldības sistēmas. Prasības (9001:2008)*. Latvijas Standarts LVS EN ISO 9001:2009. Rīga: VSIA Latvijas standarts, 2009. 68. lpp.
2. *Prasības sociālo pakalpojumu sniedzējiem* [tiešsaiste]. Ministru kabineta 2003.g. 3.jūn. noteikumi Nr. 291 [atsauce 2014. g. 19.janvārī]. Pieejas veids: <http://likumi.lv/doc.php?id=75887>
3. DĀVIDSONE, G., *Organizāciju efektivitātes modelis*. Jelgavas tipogrāfija. 2008. 329 lpp.
4. *Kvalitātes terminu vārdnīca*. Preču un pakalpojumu kvalitātes informatīvais, konsultāciju un mācību centrs. Rīga: SIA KIF "Biznesa Komplekss". 2003. 66 lpp.
5. KALNIŅŠ, A. *Kvalitātes vadība valsts iestādēs un pašvaldībās*. Izglītības un attīstības centrs "EGO". Mācību līdzeklis. 2008. 38 lpp.
6. LEILANDS, J. Kvalitātes "instrumenti". *Kvalitāte*. 2007. Nr. 6. 57 lpp.
7. LEILANDS, J. Kvalitātes "instrumenti". *Kvalitāte*. 2008. Nr. 2. 35 lpp.
8. НИВ, Г. *Пространство доктора Деминга*. Москва: Центр Новых Технологий. 2005.369 с.
9. *Latvijas sociālo darbinieku ētikas kodekss*. Pieņēmusi Latvijas profesionālo sociālo un aprūpes darbinieku asociācijas kopsapulce, Rīgā, 2001. g. 10. maijā. 5 lpp.

10. KOZLOVA I., Diplomdarbs „Kvalitātes nodrošināšana Rēzeknes pilsētas pašvaldības sociālajā dienestā un sociālo pakalpojumu sniedzēju institūcijās”, 2011. 127 lpp.
11. KOZLOVA, I. Sociālās aprūpes pārvalde saņem ISO 9001:2008 standarta sertifikātu. *Rēzeknes Vēstis*. 2010. (Nr. 139 (10598) / 23.11.2010.). 8 lpp.
12. KOZLOVA, I. Izstrādāts jauns sociālo pakalpojumu sniedzēju novērtēšanas modelis *Rēzeknes Vēstis*. 2011. (Nr. 70 (10684) / 09.06.2011.). 1 lpp.
13. KURME I. Gan kontroles, gan attīstības instruments. *Sociālais darbinieks*. 2011. Nr.3 2 – 6 lpp.
14. Kuldīgas novada pašvaldības aģentūras „Sociālais dienests” 2012.gada publiskais pārskats, 21 lpp. [Tiešsaiste] [atsauce 2014. g. 19.janvārī]. Pieejas veids:
15. http://www.socialais.kuldiga.lv/dokumenti/2013/Socialais_dienests_publ_parskats_2012.pdf
16. Rēzeknes pilsētas domes Sociālās aprūpes pārvalde. *Kvalitātes vadības sistēmas rokasgrāmata* [tiešsaiste]. [atsauce 2014.g.19.janvārī]. Pieejas veids: http://www.latgale.lv/lv/esf/esf_pr2/results
17. Rēzeknes pilsētas domes Sociālās aprūpes pārvalde. *Kvalitātes vadības sistēmas vadības pārskats par 2010.dadu*. 85 lpp.
18. Rēzeknes pilsētas domes Sociālās aprūpes pārvalde. *Kvalitātes vadības sistēmas vadības pārskats par 2011.dadu*. 71 lpp.
19. Rēzeknes pilsētas domes Sociālās aprūpes pārvalde. *Kvalitātes vadības sistēmas vadības pārskats par 2012.dadu*. 74 lpp.
20. Rēzeknes pilsētas domes Sociālās aprūpes pārvalde. *Pensionāru sociālo pakalpojumu centra pašnovērtējums*, 59 lpp.

Summary

The aim of the study is to find out the way how the quality of social services of Rezekne Social service and social service providers is ensured according to the ISO 9001:2008 standard. The study examines the processes of management, basic activity, internal audit and elimination of non-compliance as well as analyzes the role of internal and external audit in improving the quality of social service and explores the measures to be taken in order to improve the quality management system (QMS), applying self-evaluation methodology.

The author of the research has successfully accomplished the tasks of the present study.

When elaborating the article, the economic and legal literature on quality management terminology, its application and effective management of social services organisation have been studied according to the ISO 9001:2008 standard.

The author has studied the processes described in the Quality manual of QMS of Rezekne Social service, i.e. the provision of social services and social aid, the proportion of budget expenditure, quality objectives, performance indices provided by annual management reports of QM. The author has also analyzed the data obtained from customer survey, explored the measures to be taken in order to improve the quality management system (QMS), studied internal and external audit processes and their impact on the improvement of the QMS as well as self-evaluation methodology.

The author of this study proves the hypothesis stating that internal audit of QMS, management processes of non-compliance elimination, management reports and self-evaluation provide an objective assessment of the quality and create favourable

conditions to ensure the provision of qualitative social services, contributing to a better controlled social policy in Rezekne municipality.

The hypothesis is proved by the findings and conclusions made by the author of the present study:

1. The staff functions and posts alignment are arranged, the powers and responsibility of the staff are clearly and accurately defined, internal regulations provide specified hierarchy, the number of internal conflicts reduced as each employee has a clear understanding of what needs to be done in a particular process;
2. The internal audit and management of non-compliance elimination in the work of QMS of social service has contributed greatly, improving the level of social service quality. Quality checks of processes are carried out systematically to identify and eliminate non-compliance, corrective actions are taken and customer surveys conducted, quality criteria of social services analyzed as well as customer satisfaction level improved by 5.2%;
3. Social service is a sustainable municipality sector management, operating in the change management. It takes care of the QMS development and the system of employee rewards, competence maintenance and employee protection and it is ready to implement social aid and social services policy in Rezekne, developing and implementing the new forms of work and new social services;
4. There is a need to maintain and continually improve the QMS of the Social service, to motivate employees to understand their role and responsibility in the QMS as well as to work as a team, fulfilling the stated quality policy, quality objectives and process performance criteria;
5. It is of great importance to continue carrying out internal audits and customer satisfaction surveys, improving the internal audit criteria according to the ISO 9001:2008 standard and the requirements of social service providers as well as document management, working with documents and customers taking into consideration the status of restricted information access.

The findings of the author's study reflect the evidence that the quality management system of Rezekne Social service works according to the following principle "Plan-Do-Check-Act". It is maintained and is efficient enough – service quality is provided, audits are conducted systematically, non-compliance is addressed, work is focused on a client. With the help of quality management system it is possible to ensure a better managed social policy and ISO 9001:2008 certificate is information for clients, suppliers and owners that indicates that social aid and social service system and its processes are arranged and continually improved.

UZŅĒMUMA KRĪŽU RAŠANĀS UN ATTĪSTĪBAS PROCESS. TEORĒTISKĀS PAMATNOSTĀDNES UN PRAKTISKĀ IZPĒTE

THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT PROCESS OF COMPANIES' CRISES. THEORETICAL GUIDELINES AND PRACTICAL RESEARCH

Iveta MIETULE

Rēzeknes Augstskola, Dr.oec., asoc.profesore
Rēzekne, Latvija
E-pasts: mietule@inbox.lv

Aļona KLODĀNE

Rēzeknes Augstskola, Mg.soc.sc., lektore
Rēzekne, Latvija
E-pasts: alyona16@inbox.lv

Abstract. *Slightest changes in the environment can trigger company's crisis at any stage of its development. Being aware of the key factors entailing the crisis together with the impact of all contributing factors, as well as having a good knowledge of the possible scenarios of crisis development, enables business leaders to have a better chance to effectively ensure company's stability at any stage of its crisis. In this regard the theoretical frameworks of the company's crisis and crisis development process have been explored. As a result of this practical research on the crisis development process, the most important standpoints of Latvia's small and medium-sized entrepreneurs have been explored.*

Keywords. *Crisis, crisis in enterprises, crisis factors, emergence of crisis, process of crisis, stages of crisis.*

Ievads

Krīzes uzņēmumā nav statiskas, tās ir dinamisks process. Saskaņā ar uzņēmuma dzīves cikla teoriju, krīzes uzņēmuma funkcionēšanas procesā ir neizbēgamas. Krīzes ir iespējamās jebkurā uzņēmumā tā evolūcijas (attīstības) procesā un liecina par noteiktas faktoru kritiskās masas akumulēšanos, kuru likvidācija vai aktivizācija ir nepieciešama atražošanas procesa turpināšanai (organizācijas funkcionēšanai) vai tā pārejai jaunā kvalitātes līmenī.

Tā kā krīze nepārprotami ir process, tā ir jāvada. Visefektīvāk uzsākt krīzes vadīšanu, jeb sākt aktīvi īstenot krīzes vadības pasākumus, ir pirms krīzes pastiprināšanās jeb tās sākotnējā stadijā, laicīgi identificējot simptomus, kas signalizē par krīzes tuvošanos, un atklājot faktorus un cēloņus. Tādā veidā krīzes vadības efektivitātes nodrošināšanā par aktuālu izpētes jautājumu kļūst divas kategorijas:

krīzes faktori, cēloņi un simptomi, un krīzes stadijas, kas lielā mērā ietekmē krīzes vadības pasākumu izvēli.

Raksta mērķis ir izpētīt uzņēmuma krīzes rašanās un attīstības procesa teorētiskās pamatnostādnes, kā arī noskaidrot Latvijas mazo un vidējo uzņēmēju viedokli un būtiskākās atziņas par uzņēmuma krīžu rašanās un attīstības procesa jautājumiem.

Pētījuma objekts – uzņēmuma krīzes rašanās un attīstības process. Pētījuma priekšmets – krīzes rašanās un attīstības procesa teorētiskās pamatnostādnes un Latvijas mazo un vidējo uzņēmumu vadītāju viedokli par pētāmo jautājumu. Pētījuma periods: no 2013.gada aprīļa līdz 2013.gada maijam.

Pētījuma uzdevumi ir sekojoši:

- izpētīt uzņēmuma krīzes rašanās teorētiskās pamatnostādnes, raksturojot krīzes faktoru, cēloņu un simptomu būtību un izpētīt faktoru klasifikāciju un to ietekmi uz sistēmas funkcionēšanu;
- izpētīt uzņēmuma krīzes attīstības procesa teorētiskās pamatnostādnes, apskatot krīzes stadiju veidus, to izpausmes simptomus un pretkrīzes vadības pasākumu atbilstību katrā no definētajām stadijām;
- veikt anketēšanu, lai noskaidrotu Latvijas mazo un vidējo uzņēmumu vadītāju viedokli un būtiskākās atziņas par uzņēmuma krīžu rašanās un attīstības procesa jautājumiem.

Izvirzītā mērķa sasniegšanai tika izmantota monogrāfiska jeb aprakstoša pētīšanas, salīdzināšanas, kā arī analīzes metode, papildus pielietotas kvalitatīvās un grupēšanas un grafiskās metodes, kā arī socioloģijas pētījuma metode – aptauja anketēšanas veidā. Pielietojot minētās metodes, tika izpētīta krīzes rašanās un attīstības procesa būtība, veicot saturisko analīzi un salīdzināšanu, apkopotas vairāku autoru piedāvātas krīzes faktoru un attīstības stadiju klasifikācijas, kā arī definēts Latvijas mazo un vidējo uzņēmēju viedoklis un būtiskākās atziņas par uzņēmuma krīžu rašanās un attīstības procesa jautājumiem.

Uzņēmuma krīzes rašanās faktori, cēloņi un simptomi

Parasti krīzes situācijā uzņēmums nokļūst pietiekoši ilgā laika periodā, kamēr pakāpeniski tiek uzkrāti negatīvās iedarbības faktori (5., 38.), kā arī katrai sistēmai individuālie cēloņi.

Pētot uzņēmuma krīžu rašanās jautājumu, jāatzīmē, ka krīžu faktori nav cēloņi, tie ir notikumi, tendences, kas var tikai ietekmēt sistēmu. Faktoru ietekmes (pozitīvās vai negatīvās) rezultātā sistēmā parādās simptomi, kas norāda uz problēmu veidošanos, iespējamās krīzes iestāšanos (3.). Savukārt, faktoru ietekme izpaužas noteiktu cēloņu dēļ

(7.,40.). Kā atzīmē I.Mogotite, cēloņi var būt specifiski katram atsevišķam uzņēmumam, kas atšķiras ar noteiktu sistēmas lielumu, iespējām, stiprajām un vājajām pusēm, u.c. raksturlielumiem (3.). Līdz ar to cēloņu noteikšana jāveic pēc konkrētas ietekmējošo faktoru izpētes un vides analīzes.

Vairāki autori krīzes faktoros pakļauj dziļai izpētei un pārsvarā ir vienprātīgi to veidu noteikšanā. Piemēram, K.V. Baldins kā pamatu izdala ārējus un iekšējus faktoros. Balstoties uz viņa darbā „*Антикризисное управление: макро – и микроуровень.*” piedāvāto informāciju, tika veidota krīzes faktoru klasifikācija, kas uzskatāmi parāda to dažādību. Daudzi autori (*Demčuka O.N., 2009, Kovans S.E., Makrova L.P., 2009. u.c.*) min identiskus faktoros, tomēr K.V. Baldina veidotais apkopojums atzīstams par veiksmīgāku.

Saskaņā ar K.V. Baldina viedokli, ārējus krīzes faktoros var iedalīt divās grupās: starptautiskās un nacionālās ietekmes faktori. Starptautiskajā līmenī uzņēmuma līdzsvarotu (ne krīzes) darbību var ietekmēt (5., 14.–15.):

- vadošo pasaules valstu ekonomiskā – cikliskā attīstība;
- pasaules finanšu sistēmas stāvoklis un tendences;
- starpvalstu tirdzniecības sistēmas stabilitāte;
- starpvalstu sadarbības līgumi, vienošanās u.c. likumdošanas dokumenti;
- starpvalstu konkurence, utt.

Savukārt, plašāks ir nacionālās ietekmes faktoru loks, kas sastāv no: 1) politiskiem; 2) ekonomiski – ģeogrāfiskiem; 3) kultūras un 4) zinātniski – tehniskiem cēloņiem (5., 15.–16.).

Katru izdalīto nacionālo faktoru grupu var sadalīt sīkāk. Piemēram, uzņēmums var sastapties ar krīzes situāciju valsts iekšējās politikas un politiskās situācijas stabilitātes līmeņa, likumdošanas normu un prasību izmaiņu dēļ. Latvijas autori Mogorite I. u.c. uzskata, ka minētā faktora ietekmes mazināšanai uzņēmējiem vajag vairāk iedziļināties likumdošanas normās, kā arī izmantot nodokļu, juridiskās jomas konsultantu palīdzību. Ekonomiski – ģeogrāfisko faktoru grupā var izdalīt pieprasījuma struktūru un apmērus konkrētajā tirgū, iedzīvotāju pirkjspējas līmeni, cenu un inflācijas līmeni, uzņēmuma finansēšanas piesaistes iespēju, konkurences apstākļus un konkurētspēju. Negatīvās ietekmes mazināšanas pamatā ir stratēģiskā plānošana un kontrole. Kultūras faktori pārsvarā ir morālo, kultūras, reliģisko pārliecību ietekmēta uzvedība tirgū, kā arī preču un pakalpojumu iegādes ieradumi. Pēc I.Mogorites viedokļa tie ir ciešā saistībā ar pieprasījuma struktūru, līdz ar to faktora negatīvās ietekmes mazināšanai efektīvs līdzeklis ir tirgus pētījumi. Zinātniski – tehniskā rakstura faktori apvieno sevī

tehnoloģiska progresa ietekmes faktoros, inovatīvo darbību, jauno tehnoloģiju ieviešanas spējas, utt. Uzņēmuma vadītāja inovāciju ieviešanas spējas un pārmērīga konservatīvisma neesamība spēj mazināt faktora ietekmi (10.,20.-21.;5.,15.-16.; 3.). Minētā klasifikācija ir aktuāla ne tikai ārvalstu tautsaimniecībai, bet ir saistoša arī Latvijas sociāli – ekonomiskiem subjektiem. Latvijas ekonomiskās sistēmas kontekstā īpaša uzmanība jāpievērš nacionālās ietekmes faktoriem, tostarp likumdošanas normu nemitīgajām izmaiņām (īpaši nodokļu jomā), valsts nestabilajai politiskajai sistēmai. Akcentējot nacionālo līmeni, nedrīkst aizmirst 2008.g. finanšu krīzi, kas satricināja ne tikai Latvijas mazā un vidējā biznesa stabilitāti, bet arī radīja lielas problēmas daudzām lielām sabiedrībām ne vien Latvijā, bet arī ārvalstīs. Tādējādi pasaules valstu, Eiropas Savienības valstu finanšu stāvoklis būtiski ietekmē situāciju Latvijā.

Ne mazāk svarīgi ir iekšējie faktori, kas ir paša uzņēmuma darbības rezultāts. Integrējot krīzes vadības paņēmienus uzņēmuma vadīšanas sistēmā, parādās iespēja paredzēt un kontrolēt šāda veida faktoru izraisītās problēmas.

Balstoties uz pastāvošo teoriju, krīzes rašanās iekšējos faktoros var klasificēt sekojoši. 1. att. uz analizētās informācijas pamata ir apkopoti krīzes teorijā piedāvātie izplatītākie un Latvijas apstākļiem aktuālie krīžu faktoru veidi.

Uzņēmuma krīzes rašanās iekšējie faktori	Uzņēmuma vadības sfēras faktori	<ul style="list-style-type: none"> - tirgus konjunktūras nepietiekoša pārzināšana; - neefektīvs finanšu menedžments; - vadības sistēmas neelastība; - grāmatvedības uzskaites; finanšu kontroles zema kvalitāte; - vadītāja nepietiekošā kompetence un pieredze.
	Uzņēmuma ražošanas sfēras faktori	<ul style="list-style-type: none"> - neefektīvi, novecojušies ilgtermiņa ieguldījumi; - zems darba ražīguma līmenis; - aktīvu un resursu ekstensīvā/intensīvā izmantošana; - ražošanas procesu nekoordinēšana un etapu neefektīva plānošana un kontrole.
	Tirgus rakstura faktori	<ul style="list-style-type: none"> - produkcijas zema konkurētspēja; - atkarība no ierobežota piegādātāju un pircēju skaita; - tirgus reālo vajadzību neapzināšanās; - neefektīvs mārketingas vai tā neesamība.
	Finanšu rakstura faktori	<ul style="list-style-type: none"> - augstas ražošanas izmaksas; - finanšu resursu trūkums; - investīciju piesaistes zemas iespējas.

*1.attēls. Uzņēmuma krīzes iekšējo faktoru klasifikācija
(veidota pēc 6.; 19.;20.;10.,20.-21.;14.,236.-239.)*

Jāatzīmē, ka mūsdienās krīžu teorijas attīstība ir virzīta uz faktoru detalizāciju un savstarpējas ietekmes noteikšanu. Tomēr vēl joprojām

paliek diskutējams tāds jautājums kā faktoru grupu (ārējo un iekšējo) prioritātes līmenis (15.,97.–103.c.). Atbilstoši esošajai literatūrai un saistošajiem pētījumiem, attīstītajās ārvalstīs ārējie faktori veido 10–15% no ietekmes kopspēka, bet iekšējie – 85–90% (8.,24.c.). Pasaules statistika liecina, ka vairāku uzņēmumu krīzes pamata cēloņi ir vadības neatbilstība vides noteikumiem (12.,21.c.). Latvijas biznesa portāls „www.db.lv” vēsta, ka nesenā 2008.g. krīze, tāpat kā citi ārējie faktori, tikai atklāj biznesa vājas vietas, kas pastāvējušas līdz šim (16.). Šis viedoklis ir pietiekoši korekts, jo no iekšējiem faktoriem nenovājināta sistēma adekvāti un elastīgi reaģē uz ārējo vides faktoru ietekmi.

Uzņēmuma krīzes attīstības stadijas

Krīze ir nestabils, laikā ierobežots, dinamisks process ar nemitīgu tā parametru vērtību izmaiņu. Pēc būtības, krīzes attīstības mehānisms ir viens no ekonomiskā mehānisma paveidiem. Tas ir savstarpēji saistītu ekonomisku parādību ķēde, kurus aktivizē subjekti. Krīzes attīstības process ir secīgs savstarpēji saistītu ekonomisku parādību ķēdes atkārtotāšanās process, kura beigās uzņēmums nokļūst noteiktā krīzes situācijā. Katrā nākamā ekonomiskā parādība šajā ķēdē rada lielāku destruktīvu iedarbību uz uzņēmuma funkcionēšanu un prasa lielākus izdevumus tās seku pārvarēšanai. Tādā veidā jāsecina, ka uzņēmuma krīzes attīstās etapos jeb stadijās.

Vairāki esošie modeļi, piem., G.Kristeka modelis, V.Mullera modelis, Z.Aivazjana un B.Kiričenko modelis u.c., kas paredz krīzes procesa sadali atsevišķās stadijās, ir caurskatāmas krīzes ķēdes no kvalitatīvajām izmaiņām (konflikti) līdz kvantitatīvajiem zaudējumiem (finansiālie zaudējumi) (4.,134.–138.). Tie attēlo krīzes attīstības līkni no tās rašanās momenta, destruktīvās iedarbības palielināšanos līdz krīzes atrisināšanai, un ir paredzēti, lai palīdzētu uzņēmuma vadītājiem maksimāli precīzi noteikt atrašanās punktu un pieņemt vadības lēmumus, kas ietekmētu krīzi, pavājinātu tās negatīvo iedarbību un pārvarētu to.

Daudzi autori pēta krīžu stadijas no sava skatupunkta, līdz ar to teorija piedāvā gan atšķirīgus krīzes stadiju sadalījumus, gan to nosaukumus. Tā Latvijas zinātnieki I.Mogorite un K.Didenko (4., 134.–138.) piedāvā plašu krīzes dzīves cikla jeb stadiju izpēti. Viņi skaidro, ka uzņēmuma krīzes stadijas var tikt skatītas analogi ar uzņēmuma dzīves cikla etapiem un var tikt izdalīti četri posmi. Dažādu zinātnieku atzinumi par šiem posmiem, piemēram, Finka, Kristena, Aivazjana, Kiričenko u. c., kopumā sakrīt. Jo īpaši tas attiecas uz šādām pazīmēm kā (4.,135.):

- 1) neskaidrs, sarežģīti nosakāms krīzes sākums;

- 2) galvenās krīzes pazīmes: maksātnespēja, krasa rezervju samazināšanās, finansiālā stāvokļa pasliktināšanās;
- 3) samērā augsts notikumu attīstības ātrums, t. i., "lavīnas efekts".

Savukārt, galvenā atšķirība ir nevis stadiju raksturojumā un būtībā, bet gan to nosaukumos. Piemēram, Finks piedāvā medicīnisku terminoloģiju, Aivazjanam un Kiričenko ir samērā vienkārši nosaukumi, kuri līdzīgi raksturojumam. Tāpat pastāv atšķirības, izvērtējot uzņēmuma krīzes galarezultātu. Pesimistiskākā versija Kristenam ir: gala rezultāts – likvidācija. Visoptimistiskākā Finka versija – sasniegt kvalitatīvi jaunu līmeni. Viņa teorija ir tuvāk uzņēmuma dzīves cikla teorijai, kaut gan tā attīstās nevis pozitīvā virzienā, bet negatīvā (4.,134.–138.).

Apkopojot teorētisko materiālu, secināts, ka parasti tiek apskatītas sekojošas četras uzņēmuma krīzes stadijas, kas atbilst Z.Aivazjana un V.Kiričenko modelim (4.,134.–138.lpp.):

- 1) rentabilitātes – uzņēmuma slēptā, sākotnējā krīzes stadija, pasliktinās rentabilitāte;
- 2) attīstības – neienesīgums, kad samazinās resursu fondi un uzņēmuma iespējas;
- 3) ražošanas – grūtības ar maksātspēju, kad krasi pasliktinās finanšu stāvoklis;
- 4) maksātnespējas – dziļa maksātnespēja, tuvošanās bankrotam.

Autores piedāvā sekojošu krīzes stadiju secību un nosaukumus (2.tab.)

2.tabula

Uzņēmuma krīzes stadiju raksturojums un īstenojamie pretkrīzes vadības pasākumi

(veidota pēc 1.,217.–222.p.; 6.,74.–77.c.;2.,269.–272. p.; 17.; 9)

Krīzes stadijas	Raksturojums	Pretkrīzes vadības pasākumi
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
1. stadija	Bieži ir slēpta. Ir kapitāla efektivitātes, uzņēmuma biznesa aktivitātes rādītāju samazināšanās, rentabilitātes un peļņas apjomu samazināšanās. Rezultātā pasliktinās uzņēmuma finanšu stāvoklis, pavājinās attīstības avoti un rezerves.	Minēto problēmu risinājums var būt gan stratēģiskas vadības jomā (uzņēmuma stratēģijas pārskatīšana, uzņēmuma restrukturizācija), tā arī taktiskas vadības jomā (izdevumu samazināšana, darba ražīguma paaugstināšana).
2. stadija	Ražošanas neienesīgums. Attīstības nespēja. Rezultāts: uzņēmuma rezervju fondu samazināšanās, ja rezervju fondu nav – uzreiz iestājas trešā fāze.	Problēmas risinājums ir stratēģiskās vadības instrumenti un īstenojas uzņēmuma brīvprātīgās restrukturizācijas veidā.

1	2	3
3. stadija	Uzņēmuma pašu līdzekļu un rezervju fondu neesamība. Zaudējumu un ārējo saistību dzēšanai uzņēmums virza apgrozāmo līdzekļu daļu, tādējādi aprobežojot savu ražošanu.	Uzņēmuma restrukturizācijai trūkst līdzekļu, tāpēc nepieciešami uzņēmuma finanšu stāvokļa stabilizācijas operatīvie pasākumi, kā arī līdzekļu piesaiste restrukturizācijas īstenošanai.
4. stadija	Dziļas maksātnespējas stadija. Uzņēmums nav spējīgs turpināt savu saistību izpildi, rodas reālās ražošanas apturēšanas briesmas, bet vēlāk arī bankrota briesmas.	Radikāli pasākumi, maksātnespējas lieta, bankrota procedūras.

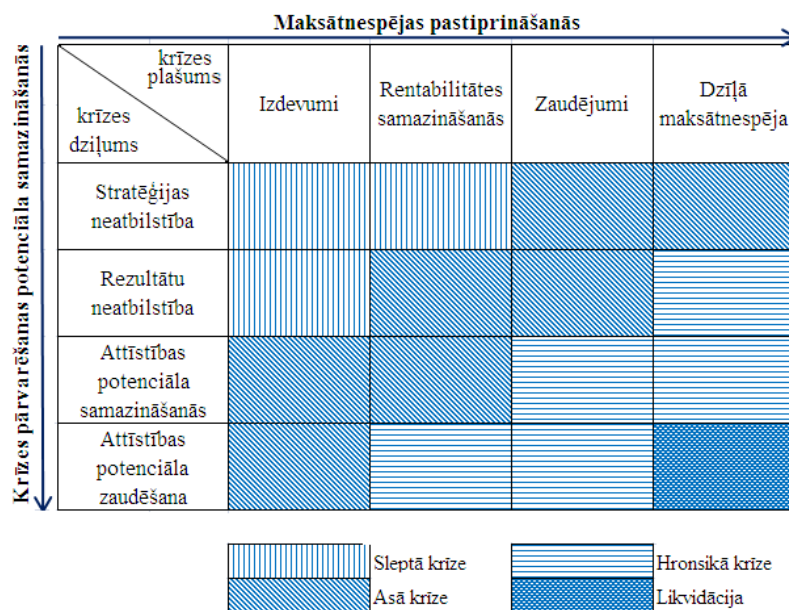
2.tab. atspoguļoti ne vien krīžu stadiju veidi, bet arī katrai stadijai raksturīgo pretkrīzes vadības pasākumu kopa. Pēc veiktās analīzes tiek secināts, ka, jo dziļāka ir krīze, jo radikālāki pasākumi ir īstenojami. Piemēram, krīzes pirmajā stadijā, kad tiek konstatēta tikai biznesa aktivitātes rādītāju samazināšanās, rentabilitātes un peļņas apjomu samazināšanās, atkarībā no krīzes cēloņiem, situācijas stabilizācijai varētu izmantot vien stratēģiskās vadības pasākumus (uzņēmuma stratēģijas pārskatīšana, tirgvedības stratēģijas pārskatīšana, tirgus segmenta precizēšana utt.). Savukārt, ja krīze tiek konstatēta tikai tās ceturtajā stadijā – var būt pilnīgi pamatota uzņēmuma maksātnespējas lietas uzsākšana.

E.Terenkovs izdara secinājumu, ka pirmās trīs uzņēmuma krīzes stadijas ir bīstamas tā īpašniekiem un saistošām personām, savukārt, ceturta stadija skar kreditoru loku (13.). Kā liecina teorijā pastāvošais viedoklis attiecībā uz pretkrīzes vadības pasākumiem, katrā no krīzes stadijām, pirmajā un dažkārt arī otrajā stadijā, situāciju varētu stabilizēt stratēģiskie vai taktiskie soļi, trešajā stadijā jāpielieto operatīvās darbības, savukārt, ceturtajā stadijā, autori visbiežāk min bankrota procedūras nepieciešamību (1., 217.–222.; 6., 74.–77.).

Dažādi pretkrīzes vadīšanas veidi paredz ne tikai atšķirīgus mērķus, bet arī pielietojamās stratēģijas un instrumentāriju. Izpētot vairāku autoru darbus (Ivanichenko, 2011. (2., 269–272.), Aivazjans, Kiričenko (17.), Gubins, 2008. (6., 74–77.), Byulavina, 2011. (1., 217–222.)) acīmredzams, ka pretkrīzes vadības veids un metodoloģija ir vairāk atkarīga tieši no krīzes stadijas.

Zināšanas par to, kurā krīzes procesa stadijā atrodas saimnieciskais subjekts, ļauj vadītājam pieņemt efektīvākus pasākumus iziešanai no izveidojušās situācijas (11., 165.–170.). Teorija piedāvā plašu krīžu stadiju identifikācijas instrumentu spektru. Krīzes stāvokļu matrica (11., 165.–

170.), kas ir salīdzinoši vienkārša pielietošanā, atbilstoši uzņēmuma maksātspējas izpausmēm un krīzes pārvarēšanas līmenim, nosaka krīzes stadiju.

2.attēls. Saimnieciskā subjekta (uzņēmuma) krīzes stāvokļu matrica (11.,165.–170.)

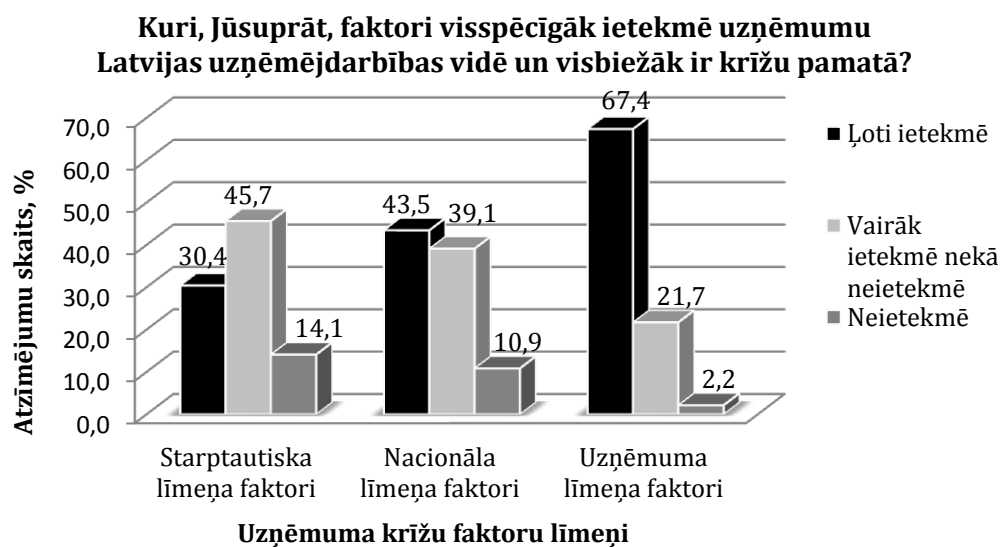
Krīžu procesu stāvokļu matrica (2.att.), raksturo krīzi pēc dziļuma un plašuma. Pielietojot minēto metodi, rodas iespēja noteikt, kurā krīzes stadijā atrodas uzņēmums un piemērot atbilstošus pasākumus. Tas palīdz izvairīties no neefektīvām darbībām, laika iztērēšanas un liekas resursu izmantošanas.

Uzņēmuma krīžu rašanās un attīstības procesa izpratnes un būtiskāko atziņu izpētes rezultāti

Laika periodā no 2013.g. aprīļa līdz 2013.g. maija beigām tika veikts socioloģisks pētījums anketēšanas veidā, kura viena no jautājumu grupām deva iespēju izpētīt Latvijas mazo un vidējo uzņēmēju viedokli par uzņēmuma krīžu rašanās un attīstības procesa jautājumiem. Aptaujāti tika 72 Latvijas uzņēmumu vadītāji, kas darbojas mazā un vidējā biznesa sfērā.

Apkopojot pētījuma rezultātus, var secināt, ka pēc respondentu viedokļa, kas parādīts 3. att., visspēcīgākā ietekme Latvijas apstākļos ir uzņēmuma līmeņa faktoru grupai, ko atzīmēja 67,4% respondentu. Tikai 2% no aptaujātajiem uzskata, ka uzņēmuma līmeņa faktori neietekmē krīzes izcelšanās varbūtību. Tāpat skaidri redzama ietekmes samazināšanās atkarība no faktora līmeņa. Ja uzņēmuma līmeņa faktorus

respondenti novērtēja kā visspēcīgāk ietekmējušus faktoros, tad starptautiskā līmeņa faktoros novērtēja kā neietekmējošus faktoros (14,1% – atbilde „neietekmē”), un visretāk (30,4%) atzīmēja kā faktoros, kas ļoti ietekmē uzņēmuma darbību un ir krīžu pamatā.

*3.attēls. Uzņēmuma krīžu faktoru ietekmes novērtējums Latvijas uzņēmējdarbības vidē (respondentu viedoklis)
(autoru veidots pēc aptaujas datiem)*

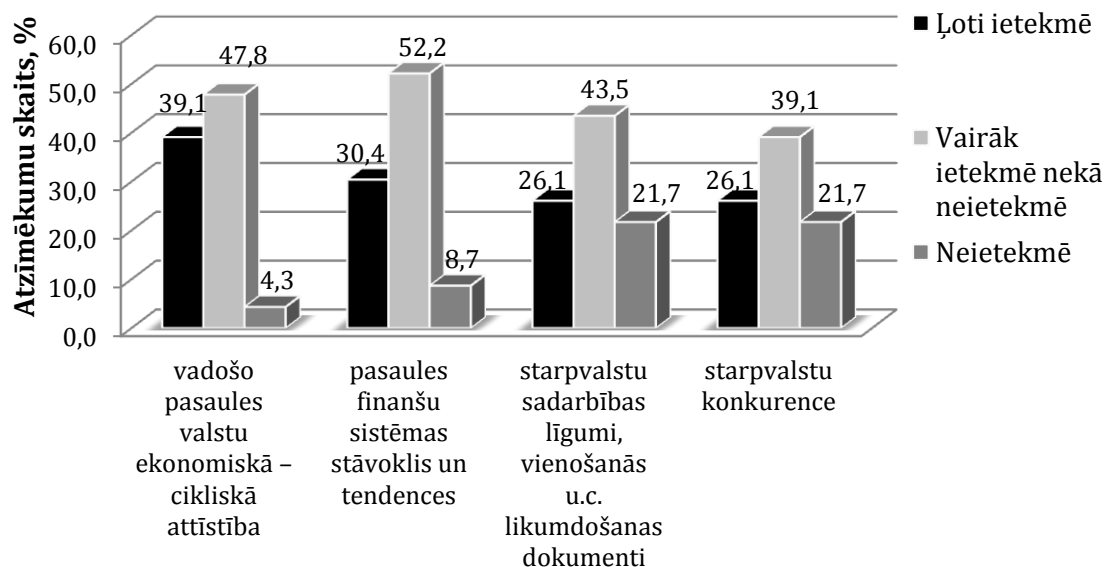
Nacionālā līmeņa faktoru grupu vērtējot, respondentu viedokļi sadalījās galvenokārt starp atbilžu variantiem: „ļoti ietekmē” un „vairāk ietekmē nekā neietekmē”, tomēr lielākais atbilžu skaits bija pirmajam variantam (43,5%). Tādējādi var secināt, ka par visietekmīgāko krīžu faktoru grupu Latvijas uzņēmumu vadītāji uzskata tieši uzņēmuma līmeņa faktoros. Tātad arī Latvijas vidē ir izplatīts uzskats, ka svarīgāki ir uzņēmuma pašu radīti noteikumi un apstākļi, kas var provocēt un būt krīžu pamatā, un ārējie faktori tikai pastiprina iekšējo faktoru ietekmi.

Izskatot katru faktoru grupu atsevišķi, tika konstatēts, ka respondentu domas dalās, vērtējot grupas atsevišķu faktoru stiprumu.

Starptautiskā līmeņa konkrētu faktoru vērtējums ir atspoguļots 4.att. Starptautiskā līmeņa piedāvātajā izplatītāko (atbilstoši teorētiskiem pētījumiem) krīžu faktoru kopā, kā visspēcīgāk ietekmējošo faktoru, respondenti izdalīja vadošo pasaules valstu ekonomiski–ciklisko attīstību, atzīmējot 39,1% gadījumos, ka šis faktors ļoti ietekmē uzņēmuma krīžu izcelšanos Latvijas uzņēmējdarbības vidē. Tomēr visbiežāk šis faktors tika novērtēts kā vidējās ietekmes faktors (47,8% atzīmējumu). Minētais viedoklis varēja veidoties salīdzinoši neseno pasaules ekonomisko notikumu dēļ, kas 2008.g. ietekmēja un vēl joprojām turpina ietekmēt Latvijas uzņēmumu (īpaši mazo biznesu)

darbošanās rezultativitāti. Turklāt, skaidrojot 2008.g. pasaules finanšu krīzes cēloņus, bieži saistošajā periodikā tika aktualizēts tieši pasaules ekonomikas cikliskās attīstības aspekts.

Kuri, Jūsaprāt, starptautiskā līmeņa faktori visspēcīgāk ietekmē uzņēmumu Latvijas uzņēmējdarbības vidē un visbiežāk ir krīžu pamatā?

Starptautiskā līmeņa izplatītākie krīžu faktori

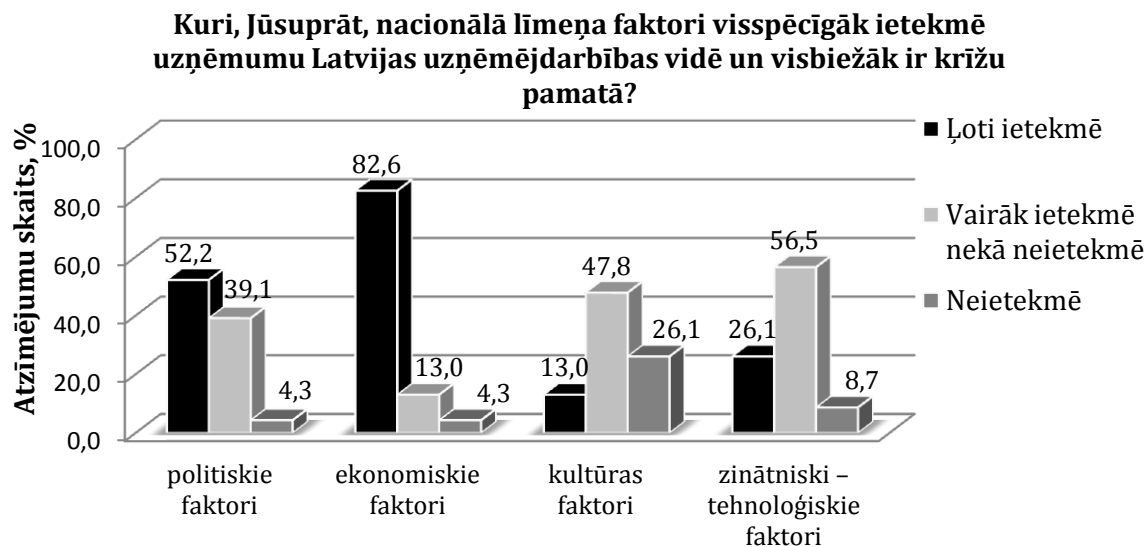
4.attēls. Starptautiskā līmeņa izplatītāko krīžu faktoru ietekmes novērtējums Latvijas uzņēmējdarbības vidē (respondentu viedoklis) (autoru veidots pēc aptaujas datiem)

Iespējams, iepriekš minētā cēloņa dēļ, arī tāds faktors kā „pasaules finanšu sistēmas stāvoklis un tendences” tika atzīmēts visbiežāk visā starptautiskā līmeņa faktoru grupā, un novērtēts kā vairāk ietekmējošais nekā neietekmējošais (52,2% respondentu). Savukārt, ļoti līdzīgs novērtējums tika dots faktoriem „starpvalstu sadarbības, likumdošanas dokumenti” un „starpvalstu konkurence”: visbiežāk tie tika novērtēti kā vairāk ietekmējoši, nevis neietekmējošie, un divreiz retāk – kā neietekmējošie faktori. Jāatzīmē, ka minētos faktoros visbiežāk, kā ietekmējošākos, atzīmēja tirdzniecības un būvniecības nozaru pārstāvji.

Kā parāda 5.att., cita situācija veidojas, analizējot nacionālā līmeņa izplatītāko faktoru respondentu vērtējumu.

Vērtēšanai tika piedāvāti četri pamata faktori: politiska, ekonomiska, kultūras un zinātniski-tehnoloģiska rakstura faktori. Pēc anketēšanas rezultātiem, nacionālajā līmenī Latvijas uzņēmējdarbības vidē uzņēmumu visspēcīgāk ietekmē ekonomiskais faktors. Šis faktors tika atzīmēts 82,6% gadījumos; tikai 13% respondentu atzīmēja šo

faktoru kā vairāk ietekmējošu, nekā neietekmējošu un 4,3% uzskata, ka tas nav ietekmējošais faktors.

Nacionālā līmeņa izplatītākie krīžu faktori

5.attēls. Nacionālā līmeņa izplatītāko krīžu faktoru ietekmes novērtējums Latvijas uzņēmējdarbības vidē (respondentu viedoklis) (autoru veidots pēc aptaujas datiem)

Kā otru spēcīgāko respondenti atzīmēja politiskās vides faktoru (52,2%). Jāatzīmē, ka šajā faktoru grupā respondenti nebija vienprātīgi, jo 39,1% respondentu uzskatīja, ka politiskiem faktoriem tomēr ir vidēja ietekme.

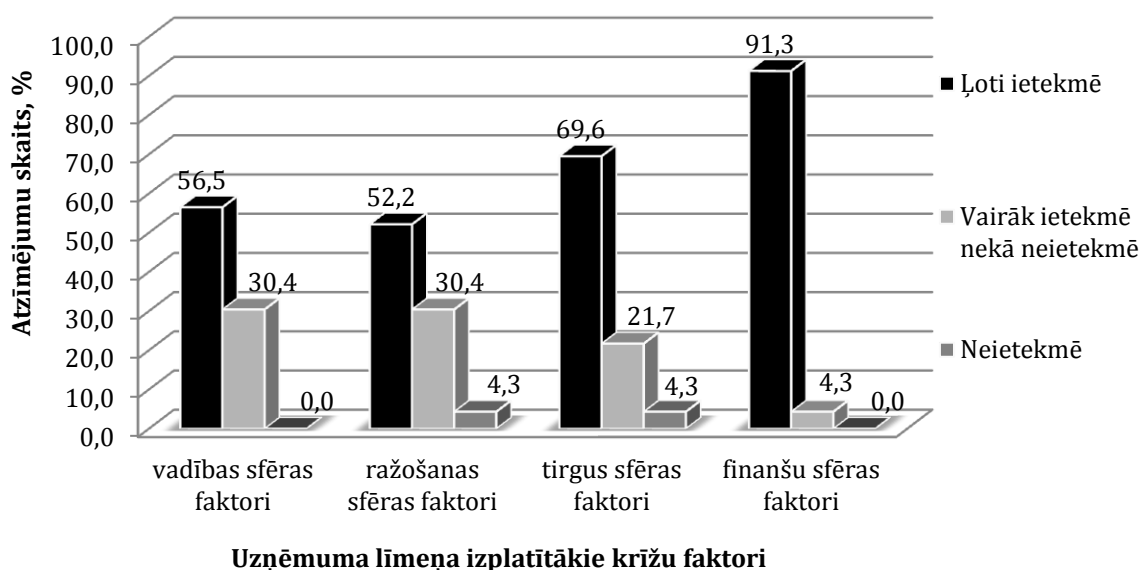
Savukārt, zinātniski – tehnoloģisku faktoru grupu respondenti visbiežāk vērtē kā vairāk ietekmējošu, nevis neietekmējošu. Šajā grupā tika konstatēts atbilstu varianta „ļoti ietekmē” pārsvars (26,1%), salīdzinot ar identisku atbildi kultūras faktoru grupā. Tādējādi, pēc respondentu domām, tas vairāk ietekmē krīzes izcelšanos nekā neietekmē.

Pavisam cita situācija ir gadījumā, kad respondenti vērtē uzņēmuma līmeņa izplatītākus krīzes faktorus jeb vadības, ražošanas, tirgus un finanšu faktorus (6.att.).

Gandrīz visi respondenti atzīmēja, ka finanšu sfēras faktoru grupa vispēcīgāk ietekmē uzņēmuma krīzes iestāšanās varbūtību (91,3% respondentu) un tikai 4,3% gadījumos tika atzīmēta vidējā ietekme. Kā otru ļoti ietekmējošu faktoru uzņēmuma līmenī, respondenti (69,6%) atzīmēja tirgus sfēras faktorus. Gandrīz 22% gadījumos tika izvēlēta atbilde, kas liecina par šā faktora vidējo ietekmi. Savukārt, 4,3% gadījumos tika atzīmēti atbilstu varianti, kas paredz, ka uzņēmuma līmenī

tirgus un ražošanas faktori vispār neietekmē krīžu iestāšanos. Kaut gan, aptaujas laikā ražošanas faktoru kā ļoti ietekmējošu atzīmēja 52,2% respondentu, nedaudz biežāk (56,5% atzīmējumu) nekā ražošanas faktoru grupa tika atzīmēti vadības sfēras faktori, tādā veidā tas ir trešais pēc ietekmes stipruma uzņēmuma līmeņa krīzes faktors pēc Latvijas uzņēmumu vadītāju vērtējuma.

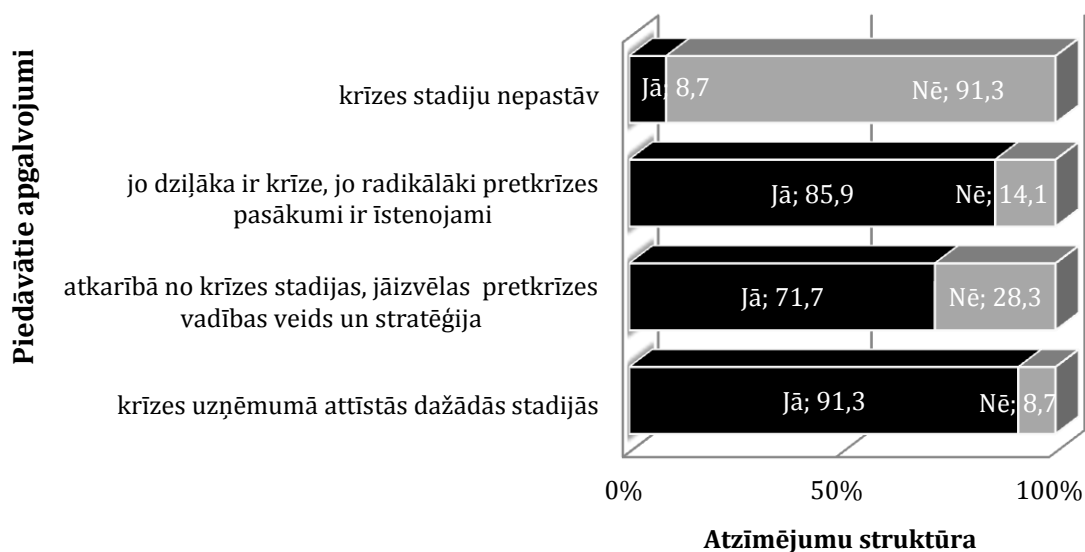
Kuri, Jūsaprāt, uzņēmuma līmeņa faktori visspēcīgāk ietekmē uzņēmumu Latvijas uzņēmējdarbības vidē un visbiežāk ir krīžu pamatā?

6.attēls. Uzņēmuma līmeņa izplatītāko krīžu faktoru ietekmes novērtējums Latvijas uzņēmējdarbības vidē (respondentu viedoklis) (autoru veidots pēc aptaujas datiem)

Teorētiskā materiāla izpētes gaitā, tika secināts, ka ir ļoti svarīgi identificēt ne vien krīzes faktorus, bet arī krīzes stadiju, jo atkarībā no tās ir jāizvēlas gan stratēģija, gan pretkrīzes vadības pasākumi, līdz ar to socioloģiskā pētījuma laikā tika izziņāts respondentu viedoklis arī šajā jautājumā. Respondentu sniegto atbilžu grafisko attēlojumu skat. 7.att.

Respondentu viedokļu atspoguļojums, kas skar krīžu stadiju jautājumu.

7.attēls. Respondentu viedokļu atspoguļojums,
par uzņēmuma krīžu stadiju jautājumiem
(autoru veidots pēc aptaujas datiem)

Kā rāda minētā ilustrācija, vien 8,7% respondentu uzskata, ka krīzes attīstās vienlīdz stipri un to stadijas nepastāv. Pārējie 91,3% uzskata, ka tomēr krīze attīstītās dažādu etapu un stadiju veidā, tādējādi vairākums respondentu piekrīt, ka atkarībā no krīzes stadijas, ir jāizvēlas atbilstošais pretkrīzes vadības veids (pasākums) un stratēģija. Tomēr attiecībā uz šo apgalvojumu tika novērota neliela respondentu viedokļu dažādība, jo 28,3% noliedza apgalvojumu, tādējādi uzskatot, ka pretkrīzes vadības veida un stratēģijas izvēle nav saistīta ar krīzes attīstības stadiju.

Vērtējot kopumā aptaujas laikā iegūtos rezultātus, var atzīmēt, ka Latvijas uzņēmumu vadītāju krīzes teorijas komponentu izpratne ir atbilstoša un nostājas šajā jomā ir pietiekoši pozitīvi tendētas, lai virzītos uz pretkrīzes vadības aktualizēšanu Latvijas uzņēmējdarbības vidē, veicot saistošus pētījumus un pozicionējot pretkrīzes vadību kā iespēju uzlabot biznesa efektivitāti.

Secinājumi

1. Teorija piedāvā atšķirīgus krīzes stadiju sadalījumus un to nosaukumus. Piemērotākais izpētei ir Z.Aivazjana un V.Kiričenko modelis, kas paredz četras uzņēmuma krīzes stadijas: 1) rentabilitātes; 2) attīstības; 3) ražošanas; 4) maksātnespējas. Dēļ viedokļu daudzveidības krīzes stadiju nosaukumu jomā, krīzes

- stadiju nosaukumi varētu tikt abstrahēti sekojoši: 1., 2., 3. un 4.stadija.
2. Jo dziļāka ir krīze, jo radikālāki pasākumi ir īstenojami: krīzes pirmajā stadijā, atkarībā no krīzes cēloņiem, situācijas stabilizācijai izmantojami stratēģiskās vadības pasākumi (uzņēmuma tirgvedības stratēģijas pārskatīšana, utt.); savukārt, ja krīze tiek konstatēta tās ceturtajā stadijā, pamatota ir uzņēmuma maksātspējas lietas uzsākšana.
 3. Pēc respondentu viedokļa, visspēcīgāka ietekme piemīt uzņēmuma līmeņa faktoru grupai, ko atzīmēja 67,4% no visiem respondentiem. 2% no aptaujātiem uzskata, ka uzņēmuma līmeņa faktori neietekmē krīzes izcelšanās varbūtību.
 4. Latvijas vidē ir izplatīts uzskats, ka svarīgāki ir uzņēmuma pašu radīti noteikumi un apstākļi, kas var provocēt un būt krīžu pamatā, un ārējie faktori tikai pastiprina iekšējo faktoru ietekmi.
 5. Starptautiskā līmeņa krīžu faktoru kopā kā visspēcīgāk ietekmējošo faktoru respondenti izdalīja vadošo pasaules valstu ekonomiski-ciklisko attīstību, 39,1% gadījumos atzīmējot, ka šis faktors ļoti ietekmē uzņēmuma krīžu izcelšanos Latvijas uzņēmējdarbības vidē.
 6. Nacionālajā līmenī Latvijas uzņēmējdarbības vidē uzņēmumu visspēcīgāk ietekmē ekonomiskie faktori. Šie faktori tika atzīmēti 82,6% gadījumos. Kā otru spēcīgāko faktoru respondenti atzīmēja politiskās vides faktoru (52,2%).
 7. 91,3% no respondentiem atzīmēja uzņēmuma līmeņa finanšu sfēras faktoru grupu kā visspēcīgāk ietekmējošu uz uzņēmuma krīzes iestāšanās varbūtību. Kā otru ietekmējošu faktoru šajā līmenī, respondenti (69,6%) atzīmēja tirgus sfēras faktoros.
 8. 91,3% respondentu uzskata, ka krīzei ir raksturīgi attīstīties dažādu etapu un stadiju veidā, līdz ar to vairākums respondentu (71,8%) piekrīt, ka atkarībā no krīzes stadijas ir jāizvēlas atbilstošais pretkrīzes vadības veids (pasākums) un stratēģija.

Izmantotā literatūra un avoti

1. BYULAVINA, I. The theoretical aspects of crisis on the level of the enterprise. *Economics of civil engineering and municipal economy*. 2011. No. 7 (4), 217 – 222 p.
2. IVANICHENKO, V., KUDLAI, A. The methodology of the anti-crisis strategy of the enterprise. *Системы обработки информации*. 2011. No. 2 (92), 269 – 272 p.
3. MOGORITE, I., MAGIDENKO, A. et al. Basic aspects of crisis management methodology in small and medium size business. „Business and management 2012” 7th International Scientific Conference publication. 10-11Mai 2012.
4. MOGORITE, I., DIDENKO, K. Pretkrīzes vadīšana uzņēmuma krīzes dzīves cikla teorijā. *Rīgas Tehniskās universitātes zinātnisko rakstu krājums*. 2012. No. 22, 134. – 138. lpp.

5. БАЛДИН, К. В., БЫСТРОВ.О. Ф. и др. *Антикризисное управление: макро- и микроуровень*. Москва: «Дашков и КО», 2005. 316 с.
6. ГУБИН, В.А, ГУБИН, Г.В. О концептуальных подходах к антикризисному управлению современным субъектом. *Российское предпринимательство*. 2008. No. 4, вып.1(108), 74 – 77 с.
7. ДЕМЧУК, О.Н., ЕФРЕМОВА, Т.А. *Антикризисное управление*. Москва: «Флинта», 2009. 256 с.
8. ЖАРКОВСКАЯ,Е.П., БРОДСКИЙ, Е.П. *Антикризисное управление*. 2е изд., Москва: Омега-Л. 2005, 356 с.
9. КАЦ, И. *Антикризисное управление предприятием. Проблемы теории и практики управления*. 2010. No. 2/03.
10. КОВАН, С.Е., МОКРОВА. Л.П. и др. *Теория антикризисного управления предприятием*. Москва: «КНОРУС», 2009. 160 с.
11. ОКРУШКО, В. Я. Содержание кризисного процесса в антикризисном управлении. *Проблемы современной экономики*. 2010. No. 2 (34), 165 – 170 с.
12. ПАВЛОВА, Е.В. *Превентивное антикризисное управление предприятием на основе методов риск-менеджмента: авто-реф.дис.канд.экон.наук: 08.00.05*. Москва, [б.и.] 2006.-21.с.
13. ТЕРЕНКОВ, Е.М., ДВЕДЕНИДОВА, С.А. Диагностика в антикризисном управлении. *Менеджмент в России и за рубежом*. 2002. No. 1.
14. ТУРОВА, Е. В. Антикризисное управление: потребность и необходимость. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. No. 3, Т-1, 236 - 239 с.
15. ФЕДОРИЩЕВА, О. В. Исследование причин и факторов, приводящих отечественное промышленное предприятие к кризисному состоянию. *Вестник ОГУ*. 2008. No. 80, 97 - 103 с.
16. ŠNEJERSONS, P. No kurienes uzņēmumam atnāk krīze? [tiešsaiste]. Biznesa portāls db.lv [atsauce 23.02.2013.]. Pieejas veids: <http://www.db.lv/blogi-viedokli/blogi/pavels-snejersons/no-kurienes-uznemumam-atnak-krize-226461>
17. АЙВАЗЯН, З., КИРИЧЕНКО, В. *Антикризисное управление: принятие решений на краю пропасти* [tiešsaiste]. Zinātniski - izglītojošais portāls eip.ru [atsauce 01.02.2013.]. Pieejas veids: http://vasilieva.narod.ru/ptpu/17_4_99.htm
18. *Внутренние причины возникновения кризиса в компании* [tiešsaiste]. Portāls: BizIdei.ru [atsauce 24.11.2012.]. Pieejas veids: http://www.bizidei.ru/vnutrennie_prichinyi_vozniknoveniya_krizisa_v_kompanii.html
19. ЦИБРО, Ю.В. *Причины возникновения кризиса на предприятии* [tiešsaiste]. Portāls: fox-manager.com [atsauce 25.11.2012.]. Pieejas veids: http://www.fox-manager.com.ua/crisis_part1.html
20. *Причины возникновения кризисов и их роль в социально-экономическом развитии* [tiešsaiste]. Portāls: APU.ru [atsauce 25.11.2012.]. Pieejas veids: http://www.aup.ru/books/m98/6_1.htm

Summary

The aim of this article is to study the theoretical guidelines of the emergence of company's crisis, to explore the crisis development process, as well as to define the standpoint of entrepreneurs of Latvia's small and medium-sized companies on the arising issues related to the emergence and development process of company's crisis. The research object is emergence and development process of company's crisis. The research subject is the theoretical guidelines of crisis emergence and the process of its development; as well as the standpoint on the subject matter of Latvia's small and medium-sized entrepreneurs. The research period studied was taken from April 2013 to the end of May 2013.

The research objectives set are the following:

1. to explore the theoretical guidelines of company's crisis emergence, describing the nature of crisis factors, causes and symptoms, as well as to explore classification of factors and subsequent impact on the functioning of a system;
2. to explore the theoretical guidelines of the development process of company's crisis, by describing crisis stages, the ways symptoms are revealed and compliance of crisis management measures with each of the defined stages;
3. to carry out surveys to find out the standpoint of Latvia's small and medium-sized entrepreneurs on the emergence of company's crisis and its development process.

The monographic or descriptive research, comparison and analysis methods have been employed to accomplish the aim of this article. Furthermore, the qualitative, grouping and graphical methods have been used, as well as a sociological research method - a survey conducted in the form of a questionnaire was employed. Applying these methods, the nature of crisis emergence and development process were substantially explored.

Employing the content analysis and comparison elaborated by various authors, classifications of crisis factors and crisis development stages were generalized while studying the object of this research. In addition, the standpoint of entrepreneurs of Latvia's small and medium-sized companies on the issues related to company's crisis emergence and development process were defined as well.

The main conclusions and suggestions:

1. The theory provides an insight into different crisis stages and the corresponding terminology, however the most appropriate for the research appeared to be the model worked out by Z.Aivazjana and V.Kirichenko that foresees four company's crisis stages: 1) profitability; 2) development; 3) production and 4) insolvency. There are a lot of opinions on the terminology related to these stages. Therefore, the crisis stages can be abstracted as follows: the 1st, 2nd, 3rd and the 4th stage. The method also solves the problem with the sequence of crisis stages.
2. The deeper the crisis, the more radical measures have to be taken. During the first stage of a crisis, depending on the causes of the crisis, appropriate strategic management activities should be applied (company's, marketing strategy revision, etc..) in order to stabilize the situation. However if the crisis is identified only during the fourth stage - then initiation of company's insolvency case is justified.
3. According to the respondents' point of view, the most intensive impact is typical of the group of factors concerning company's level - noted by 67.4% of all respondents. 2% of the respondents believe that company's level factors do

- not affect the probability of crisis emergence.
4. In Latvia there is a justified assumption that internal companies' processes, circumstances are more significant and serve as conditions that can trigger a crisis or form a basis for the one, whereas external factors only contribute to the effect capitalized by internal factors.
 5. At the international level, as the most influential factor in the crisis factors cluster, highlighted by the respondents, was the economic cyclical development of the world's leading countries, also pointed out by 39.1%. The respondents assume that this factor greatly affects company's crisis emergence in the business environment of Latvia. In Latvia, at the national level, companies are strongly influenced by the economic factors. These factors form a high of 82.6%. As the second strongest factor marked by the respondents was the political factor (52.2%).
 6. 91.3% of the respondents emphasized the group of factors related to the financial sphere of company's level as the most intensive one affecting the probability of crisis emergence. As the second factor at this level, the respondents (69.6%) noted factors of the market sphere. 91.3% of the respondents reckon that crisis is characterized by the development of a variety of stages. The majority of the respondents (71.8%) agree that, depending on the stage of a crisis there is an opportunity to choose appropriate anti-crisis management measures and strategy.

GASTRONOMISKĀ TŪRISMA PIEDĀVĀJUMA IZPĒTE UN ANALĪZE LATGALES REĢIONĀ

RESEARCH AND ANALYSIS OF GASTRONOMIC TOURISM IN LATGALE REGION

Inese SILICKA

Mg.soc.sc., Rēzeknes Augstskolas lektore
Rēzekne, Latvija
E-pasts: isilicka@inbox.lv

Iveta DEMBOVSKA

Mg.oec., Rēzeknes Augstskolas lektore
Rēzekne, Latvija
E-pasts: dembovska.iveta@inbox.lv

Abstract. *The importance of gastronomic tourism in today's society and the necessity of its development in regions is determined by the market conditions and principles. Developing the gastronomic tourism in the regions of Latvia (especially in Latgale) will introduce competitive products in the border area of Latvia and will decrease the effect of being a remote part of the country, additionally the infrastructure will be improved in the districts that contribute to the development of the region in the future. Including the feeling of delight when enjoying specialties from Latgale, the tourism offer can also contribute greatly to the diversification, originality of tourism offers, thus increasing competitiveness of the elaborated tourism offers.*

Keywords: *cultural tourism, gastronomic tourism, national dishes.*

Ievads

Analizējot gastronomiskā tūrisma attīstību ietekmējošos faktoros, izpētot gastronomiskā tūrisma produktu piedāvājumu pasaulē, Eiropā, Latvijā, Latgales reģionā var izveidot jaunu konkurētspējīgu gastronomisko tūrisma produktu piedāvājumu.

Pētījuma aktualitāte: ēdiens ir ceļotāja vitāla pamatvajadzība, tāpēc arī ēdināšana ir viens no tūrisma nozares neiztrūkstošiem un galvenajiem piedāvājuma elementiem. Katra valsts savus viesus cenšas pārsteigt un nacionālie ēdieni ir viens no veidiem, kā to izdarīt, papildus sniedzot jaunu pieredzi tūristam, vienlaikus apmierinot viņa vēlmes, vajadzības un ziņkārību, jo ēdiens ir viens no spēcīgākajiem vilinājumiem, viena no spēcīgākajām baudām līdztekus kultūrvēsturiskajiem pieminekļiem, dabas objektiem un piedzīvojumiem.

Raksta mērķis: veikt izpēti un analīzi par gastronomiskā tūrisma piedāvājumu Eiropā, Latvijā un Latgalē, kā arī noteikt gastronomiskā tūrisma tālākās attīstības iespējas Latgales reģionā.

Mērķa sasniegšanai tiek izvirzīti šādi uzdevumi:

1. Analizēt gastronomiskā tūrisma jēdziena dažādās izpratnes;
2. Veikt gastronomiskā tūrisma piedāvājuma izpēti Eiropā un Latvijā;
3. Veikt analīzi par gastronomisko tūrisma piedāvājumu Latgalē, izstrādāt priekšlikumus tā tālākai attīstībai.

Pētījumā pielietotās metodes: kontentanalīze, loģiski–konstruktīvā metode, analīze.

Gastronomiskā tūrisma jēdziena dažādās izpratnes

Ēdienam tiek pievērsta aizvien lielāka uzmanība, izvēloties ceļojumu. Jebkurā gadījumā kulinārais mantojums ir viens no veidiem, kādā tūrists iepazīst ciemu, pilsētu, valsti, un rosina atsevišķus tūristus atgriezties un izgaršot nacionālās virtuves īpatnības atkārtoti. Kulinārais mantojums vistiešākajā veidā, proti, caur vēderu, iepazīstina tūristus ar nacionālajām vērtībām (10.).

Kapkans (*M.B.Капкан*) un Lihačeva (*Л.С.Лухачева*) rakstā „*Гастрономическая культура: понятие, функции, факторы формирования*” (25.) min, ka ēšana ir procedūra, kas ietver cilvēka sociāli – kulturālu uzvedību, tā pavada dažādus cilvēka dzīves notikumus, piemēram, priekus, svētkus (kāzu galdi, dzimšanas dienas u.c.) un arī skumjus, traģiskus brīžus (bērēs u.c.).

Pasaulē gastronomiskais tūrisms ir zināms arī kā „ēdienu tūrisms” („*food tourism*”), „garšošanas tūrisms” („*tasting tourism*”), „gardēžu tūrisms” („*gourmet tourism*”) un „kulinārais tūrisms” („*culinary tourism*”). Kā redzams no nosaukumiem, gastronomisko tūrisma var saistīt ar dažādu izjūtu, parādību un procesu jēdzieniem.

Barbara Santich rakstā „*The study of gastronomy and its relevance to hospitality education and training*” (18.) skaidro, ka vēsturiski un etimoloģiski gastronomija saistās ar padomiem un ieteikumiem par to, ko ēst un dzert, kur, kad, kādā veidā, kādās kombinācijās. To var saprast arī kā „dzīves mākslu”, izmantojot prasmes un zināšanas saistībā ar pārtiku, veikt izvēli, līdz ar to gūt prieku un baudu no ēšanas un dzeršanas.

Meklējot skaidrojumu gastronomiskajam tūrismam autori saskārās ar dažādām piedāvātajām definīcijām.

Pasaules pārtikas tūrisma asociācijas piedāvātā definīcija ir: „Gastronomiskais tūrisms – nodarbošanās veids ar unikālas un neaizmirstamas ēšanas un dzeršanas pieredzes iegūšanu.” (8.)

Savukārt „Tūrisma un viesmīlības terminu skaidrojošajā vārdnīcā” (2.) piedāvātā definīcija ir sekojoša: gastronomiskais tūrisms ir tūrisma veids, kam galvenais ceļojuma nolūks ir nacionālās virtuves un augstas kvalitātes pārtikas produktu un dzērienu, augstas kvalitātes pavāru

pagatavoto ēdienu baudīšana. Gastronomiskais tūrisms ir kultūras tūrisma sastāvdaļa un orientēts uz gardēžiem. Gastronomiskais tūrisms parasti tiek organizēts vēsturiskos un etnogrāfiskos novados, kur tiek koptas vietējas sadzīves un kultūras tradīcijas. B. Makkerčera un H. Du Krosas (1.) grāmatā „Kultūras tūrisms: Tūrisma un kultūras mantojuma pārvaldības partnerība” gastronomiskais tūrisms skaidrots kā kultūras tūrisma paveids, kā ceļojuma forma, kurā galvenais mērķis ir atšķirīgu, bieži vien nacionāli vai lokāli specifisku ēdienu un dzērienu baudīšana.

Kā redzams, ar gastronomisko tūrisma bieži vien saista arī tādus jēdzienus kā gardēdis, kultūras tūrisms un nacionālā virtuve.

Gardēdis – cilvēks, kurš ar savām zināšanām un pieredzi ir spējīgs profesionāli novērtēt ēdienus un dzērienus un kurš labprāt ēd izmeklētas delikateses (1.).

Kultūras tūrisms – tūrisma veids, kurā tūristu galvenais ceļojumu nolūks ir apmeklēt un iepazīt savas tautas vai citu tautu un valstu kultūru un kultūras mantojumu. Dažādu pasaules reģionu savdabīgā kultūra veicina ceļotāju interesi par tiem, tāpēc kultūras un izziņas tūrisms mūsdienās kļūst par nozīmīgu un atzītu tūrisma veidu. Kultūras tūrisms veicina kultūras mantojuma apzināšanu un saglabāšanu (1.).

Balstoties uz augstāk minēto, autori nonāca pie secinājuma, ka nav tieša skaidrojuma jēdzienam nacionālā virtuve un šī pētījuma ietvaros šādu izveidoja. Nacionālie ēdieni (virtuve) ir katras tautas nacionālās kultūras sastāvdaļa, kuras izveidošanu ietekmējušas pārtikas produktu izvēles un apstrādāšanas iespējas. Nacionālo ēdienu (virtuves) īpatnības nosaka ne tikai uztura produktu iegūšanas iespējas, bet arī ēdienu sagatavošanas veids dotajā teritorijā.

Gastronomiskais tūrisms var tikt organizēts vairākos veidos. Mandriks (*С.А.Мандрюк*) rakstā „*Гастрономический туризм в Германии*” norāda, ka gastronomisko tūrisma var piedāvāt (26.):

- ekskursijās, kuru laikā piedāvā vīna, alus un vietējo produktu degustācijas. Šādos braucienos tūristi uzzina par nacionālās virtuves tradīcijām, apmeklē alus darītavas, vīna rūpnīcas, konditorejas fabrikas un rūpnīcas.
- specializētās ekskursijās, kuru laikā notiek dažādas meistarklases un tūristi iegūst pieredzi no īstiem profesionāļiem. Labākie pavāri stāsta par nacionālo ēdienu pagatavošanu, par virtuves īpatnībām. Ceļotāji uzzina, kā pareizi izvēlēties produktus, lai radītu garšīgu un oriģinālu ēdienu.

Gastronomiskais tūrisms Eiropā

Ēdiens ir svarīgs jebkurai mērķauditorijai tūrismā. Pasaulē ir daudz tautu un katra atšķiras no citas ar savu īpatnējo kultūru. Katru tautu raksturo tās tradīcijas, ieražas, mentalitāte, tautas folklorā, valoda un, protams, nacionālā virtuve, kas veidojusies jau no seniem laikiem. Ēdiens ir daļa no katrai valstij unikālā kultūrvēstures mantojuma un atšķirīgās identitātes. Galvenokārt nacionālos ēdienus pagatavo no produktiem un izejvielām, kuras atrodamas tautas apdzīvotajā teritorijā un kam ir savi īpatnējie nosaukumi, kurus bieži vien nevar iztulkot citā valodā. Lauku ēdiens tiek asociēts ar svaigu, labu, garšīgu, veselīgu, vietēji audzētu pārtiku bez ķīmiskām piedevām.

Gastronomisko tūrisma jeb nacionālo virtuvi Eiropas valstīs dažādas organizācijas popularizē atšķirīgi. Viena no autoru izvēlētajām valstīm ir Somija. Somijā pastāv nacionāla mēroga sertifikāts „*Uniquely Finnish*”, ko *ProAgria* Lauku konsultāciju centrs pēc pieprasījuma piešķir mazajiem ēdināšanas, amatniecības un lauku tūrisma uzņēmumiem, kuri izpilda noteiktus kritērijus. „*Uniquely Finnish*” ir visstingrākie kritēriji no līdzīgiem nacionāla mēroga zīmoliem. Tajā darbojas sava kvalitātes vērtēšanas sistēma un vērtētāji ir ekspertu grupa. Uzņēmumi, kas saņēmuši sertifikātu un piedāvā nacionālos ēdienus, tiek popularizēti izdevumā „*Uniquely Finnish Food Travel in 7 provinces. Local food experiences in genuine atmospheres*” („Somijas Unikālais – kulinārais ceļojums pa 7 Somijas provincēm. Vietējie ēdieni autentiskā atmosfērā”) (22.).

Somu tradicionālos ēdienus ir ietekmējuši diezgan bargie dabas apstākļi, kā arī krievu, zviedru un Eiropas virtuves. Somu ēdieni reti tiek gatavoti citās valstīs. Somu tradicionālās virtuves īpatnības ir parastie un sātīgie ēdieni. Somija atrodas ziemeļos, tāpēc daudz jāstrādā, lai iegūtu ražu, taču tā ir tūkstoš ezeru zeme un pirmajā vietā, protams, ir zivju ēdieni no foreles, laša, siņas un siļķes, kā piemēram, *kalakukko*, *kalakeitto*. Eiropas Savienība 2002.g. iekļāva somu nacionālo zivju pīrāgu *kalakukko* oriģinālo tradicionālo ēdienu aizsargājamo nosaukumu sarakstā. Tas nozīmē, ka Eiropas Savienības teritorijā zivju pīrāgu nevar saukt par *kalakukko*, ja tas nav pagatavots pēc somu tradicionālās tehnoloģijas (19.).

Savukārt Norvēģijā lauku tūrisma un lauku pārtikas asociācijai pieder *HANEN* zīmols. Tas apvieno lauku tūrisma uzņēmējus, mazos ražotājus laukos, ēdināšanas iestādes un aktīvās atpūtas pakalpojumu sniedzējus visā Norvēģijā. Gaiļa simbols norāda vietas, kur var izbaudīt īstus Norvēģijas lauku ēdienus vai iegādāties lauku produktus (17.).

Norvēģu virtuves pamatā ir zivis un jūras produkti. Ļoti liela nozīme ir pienam, to norvēģi lieto lielā daudzumā, par delikatesi tiek uzskatīts kazas siers. Plaši tiek lietoti arī gaļas produkti – dažādi streiki,

cepeši, šniceles, savvaļas dzīvnieku gaļa, putnu gaļa. Populāras ir dažāda veida putas (16.).

Runājot par dažādu tautu virtuvēm, nevar neminēt itāļu un franču virtuves. Itāļu virtuve no citām atšķiras ar lieliskām garšas īpašībām un tās veselīgumu. Itālija pasaulei piedāvā ļoti daudzus oriģinālus virtuvju variantus, kas atspoguļo dažādo valsts reģionu vēsturi un tur izplatītos produktus. Itāliešu nacionālais ēdiens ir makaroni – *pasta*, par to autori pārliecinājās arī ceļojumu laikā uz Itāliju. Ir vairāki makaronu veidi un ēdieni, kas pagatavoti no tiem. Tie ir dažādu formu un izmēru, tos pievieno klāt zupām, pasniedz ar mērcēm vai vienkārši ar sieru, cep cepeškrāsnī un pat gatavo ar pildījumu. Vīna klātbūtne tiek uztverta kā pašsaprotama, jo vīns ir neatņemama ikvienas ēdienreizes un visas Itālijas kultūras sastāvdaļa.

Franču virtuvei ir pašas izsmalcinātākās un skaistākās virtuves reputācija visā pasaulē. No vienas puses, franču ēdieni ir izsmalcināti un grezni, no otras puses – pieejami un vienkārši. Daudzas citas tautas ir aizņēmušās no frančiem receptes un nosaukumus. Francijā katrā lielā pilsētā atradīsies franču restorāns ar izsmalcinātu ēdienkarti jebkurai gaumei.

Izskatot vairāku tūrisma pakalpojumu sniedzēju – tūrisma aģentūru, tūrisma biroju – mājas lapas, autori izpētīja un analizē piedāvātos gastronomiskos ceļojumus uz Eiropas valstīm (1.tab.).

1. tabula

Gastronomiskie ceļojumi uz Eiropas valstīm 2013.g.
(autoru sastādīta, izmantojot 6., 4., 3., 5., 20.)

Tūrisma pakalpojumu sniedzēji Latvijā	Ceļojums	Dienas	Cena (Ls)	Transports	Apraksts
1	2	3	4	5	6
Tūrisma birojs „Relaks Tūre”	„Beaujolais nouveau” vīna svētki Lionā (Francija)	9	360-430	autobuss	Erfurte – Bad Zalcungenas sāls termas un ķeltu pirtis – Rūdeshaima – Reingavas vīnu degustācija – Elzasas vīnu degustācija – Kolmāra – Otrivas pils - Ardešas upes kanjons – Balažika – Ardešas ielejas vīnu degustācija – Bužolē vīna reģions - Liona - „Beaujolais nouveau” vīna svētki Lionā - Peruža – Čemnicas iepirkšanās centrs

1. tabulas turpinājums

1	2	3	4	5	6
	Bordo vīni un Atlantijas piekraste (Francija)	11	450-540	autobus, lidmašīna	Einbeka – Parīze – Šenonso un Isas pils – Larošela - Fort Boyard – austeru degustācija – Rē sala – marķīza Karabasa pils – mīdiju degustācija – Bordo un vīnu degustācijas – Arkašonas lagūna – Dune du Pilat kāpa – Sentemiljona – Reimsas šampanietis – Vupertāle
	Francija gardēžiem	11	445-535	autobuss	Grāca – Itālijas vīna degustācija - Sirmione - Kastellarkuato - Bibbio – Monako – Monte Karlo – Bellet – Nica – Grāsa – Kastelāne – Verdonas aiza – raftings pa Verdonas upi - Anesī - Eviana – Lozanna – Šveices šokolāde - Bamberga
	Olivu raža Krkas salā (Horvātija)	8	320-385	autobuss	Krkas sala – Plitvices ezeru dabas parks – Roviņja – Portoroža – brauciens ar kuģīti pa Adrijas jūru – Izola – Pirana - Postojnas alas
	Mozeles ielejas vīna svētki (Vācija)	7	285-340	autobuss	Bamberga – Trīre – Mozeles ielejas vīna svētki – Elcas pils – Kohema – Koblenca – Rūdesheima
	Toskānas garšas, baudas un smaržas (Itālija)	6	No 560	ar lidmašīnu	Florence – Sandžiminjāno – vīns, olīves, trifeles un itāļu virtuves kursi – Certaldo Alto – Rapolāno termas - Sjēna
SIA „Ansbergs”	Vīnu zeme Sakartvelo ražas svētku laikā (Gruzija)	11	956	lidmašīna	Rīga - Tbilisi – Mtskheta – Samtavro - Dāvida Garedža - Signagi - Gurdžāni – Kvareli – Ilji ezers – Gremi – Šuamta – Tbilisi - Gori – Upliscihe - Vardzija – Ahalcihe - Ananuri – Kazbegi - Tbilisi - Rīga

1. tabulas turpinājums

1	2	3	4	5	6
Ceļojumu birojs „Express Travel”	No putojošā alus līdz mežonīgajiem rietumiem Igaunijas sirdī	2	61	autobuss	-
	Belovežas garša un Mazūrija (Polija)	3	92	autobuss	-
SIA „Jēkaba Aģentūra”	Vīnu Ungārija- Tokaja- Budapešta- Balatons ez.- Viļļāni- Pēča (Ungārija)	7	No 169,99	autobuss	Miškoļca-Topaļca – Tokaja – Budapešt - Balatons ezers- Viļļāni – Pēča - Seksārda
SIA „Airtour”	Nedēļas nogale ar vīnu Barselonā (Spānija)	4	no 320	lidmašīns	Sant Sadurni d’Anoia vīna ražošanas rajona apmeklēšana, Kordonju (Cordonnier) - šampaniešu vīna pagrabu apskate. Katalāņu dzirkstošā vīna “kava” degustācija un iepazīšanās ar ražošanas procesu. Barselonas apskates ekskursija, aplūkojot Katalonijas un Spānijas laukumus, Montžuika kalnu, Kolumba pieminekli un ostu, Olimpisko ciematu, Antonio Gaudi šedevrus. Ekskursija uz Montserata kalnu klosteri. Turpinājums braucot uz Vilafranca del Penedes vīnkopības reģionu, apmeklējot Bodegas Torres - vīna pagrabus: ražošanas process, vīna pagrabi, iepazīšanās ar ģimenes vēsturi un vīna degustācija ar aperitīviem.

Analizējot piedāvātos gastronomiskos ceļojumus no Latvijas uz Eiropu, autori secina, ka piedāvājums nav visai plašs. No daudzajiem tūrisma pakalpojumu sniedzējiem Latvijā tikai nedaudzi piedāvā iespēju aizceļot uz kādām Eiropas valstīm ar mērķi nobaudīt nacionālo virtuvi. Piedāvājums gastronomiskajiem ceļojumiem lielākoties ir saistīts ar vīna baudīšanu. Izvērtējot piedāvātos ceļojumus 2013.g., var secināt, ka populārākais galamērķis ir Francija.

M. A. Corigliano un R. Baggio rakstā „*Italian culinary tourism on the Internet*” interneta vietnē torc-ttracanada.ca (7.) uzsver, ka konkrētos galamērķos piedāvājot ēdienus un vīnu, var radīt tūristam interesi un līdz ar to galamērķi iegūst atpazīstamību un novērtējumu.

Gastronomiskā tūrisma cienītājiem ir pieejams degustatora kalendārs. Interneta lapā degustator.net.ua (23.) autori pētīja 2013.g. vasaras mēnešu degustatora kalendāru Eiropā:

- Jūnijs 2013
 - 3.–6.jūnijs. „Dinner in the sky” – Brisele, Beļģija.
 - 5.–9.jūnijs. Festivāls „Stokholmas garša”, Stokholma, Zviedrija.
 - 8. jūnijs. Silķes diena, Nīderlande.
 - 15.–16.jūnijs. Pasaules ēdiena un ceļojuma apkārt pasaulei 2013.g. festivāls, Maskava, Krievija.
 - 23. jūnijs. Kulinārais maršruts (Saaser Gourmet – Trail), Saas – Fe, Šveice.
 - 25.–26.jūnijs. „Ticino Wine”, Lugāno, Šveice.
 - 28.–30.jūnijs. Festivāls „Lauva uz šķīvja 2013”, Ļviva, Ukraina.
 - 28.–30.jūnijs. Alus festivāls „Bierpassie weekend”, Antverpene, Beļģija.
 - 29.jūnijs. Alus un kvasa festivāls „Brewing-fest”, Sanktpēterburga, Krievija.
 - 30.jūnijs. Sautēta gaiļa festivāls, Ukraina.
- Jūlijs 2013
 - 1.–21.jūlijs. Melno olīvu svētki (Olivades), Francija.
 - 1.–22.jūlijs Tunzivs svētki, Francija.
 - 5. jūlijs–30.augusts. Krimas lielais vasaras alus festivāls, Krima, Ukraina.
 - 6.jūlijs. Pildītu kāpostu festivāls, Ungārija.
 - 11.jūlijs. Vispasaules šokolādes diena.
 - 13.jūlijs. Kalmāra svētki, Francija.
 - 21.jūlijs. Kulinārais festivāls „КоропФест 2013”, Ukraina.
 - 26.–28.jūlijs. Šampanieša svētki, Francija.
 - 27.–28.jūlijs. „La Tavolata”, Šveice.

- **Augusts 2013**
 - 1.–4.augusts. „Haarlem Culinair” – kulinārijas festivāls, Hārlema, Nīderlande.
 - 3.–5.augusts. Gliemeža svētki, Francija.
 - 25.augusts. Plūmju festivāls, Ukraina.

Degustatora kalendārs tiek atjaunots regulāri, tajā tiek ietverta informācija gardēžiem par tuvākajiem gastronomiskā tūrisma notikumiem Eiropā. Raksta izstrādes laikā bija pieejams degustatora kalendārs 2014.g. janvārim un februārim (24.):

- **Janvāris 2014**
 - 1.janvāris. Tirdziņš „Wine Professional”, Amsterdama, Nīderlande.
 - 4.janvāris. Nacionālā spageti diena, ASV.
 - 8.janvāris. Vecmāmiņas putras krievu gaumē (Бабын каши у славян)
 - 27.janvārī. Saulainās kafijas diena, Īslande.
 - 27.–31.janvāris. Gastronomijas festivāls, Santmorica, Šveice.
 - 30.01.–02.02. Izstāde „Wine Show for Bordeaux and Aquitaine”, Luksemburga.
 - 31.janvāris. Krievu degvīna dzimšanas diena.
- **Februāris 2014**
 - 1.–2.februāris. Alus festivāls, Bruģe, Beļģija.
 - 7.–9.februāris. Šokolādes salons, Brisele, Beļģija.
 - 21.–24.februāris. Vīna tirgus «Côtes du Rhône Septentrionales».
 - 23.–26.februāris. Sieru un piena produktu izstāde, Parīze, Francija.
 - 24.februārī. Masļennica.

Kā redzams, gastronomiskā tūrisma iespējas Eiropā ir ļoti plašas.

Gastronomiskais tūrisms Latvijā

Veicot izvēli par labu kādam no gardumu kulinārijas produktiem, mēs aizvien retāk sākam iegādāties vietējos nacionālos gardumus. Tāpēc ir vajadzība popularizēt sabiedrībā vietējos nacionālās kulinārijas prasmes un tradīcijas. Atbalstot vietējo mazo pārtikas ražotāju, pērkot un godā turot viņa saražoto, mēs nodrošināsim arī to, ka šie veselīgie produkti būs pieejami plašākai sabiedrībai. Ir jāizceļ nacionālo produktu vērtība citu valstu piedāvāto kulinārijas produktu vidū.

Latvijā Baltijas jūras tuvumā uzturā lielākoties jau izsenis tika patērētas jūrā noķertās zivis. Vietās, kas atradās tālāk no jūras, cilvēki pievērsās zemkopībai, lopkopībai, medībām. Sākot ar viduslaikiem,

populārs latviešu ēdiens allaž ir bijusi zupa. Latvieši ilgu laiku gaļas ēdienus baudīja vien svētkos. Taču attīstoties lopkopībai, gaļas pagatavošanas veidi kļuva aizvien daudzveidīgāki. Īpaši tika pilnveidota gaļas kūpināšana. Ļoti daudz ēdienu receptes tika pārņemtas no vācu virtuves, viņiem viduslaikos nostiprinot savu ietekmi tagadējā Latvijas teritorijā. Latvijā ļoti populāri ir arī piena produkti – biezpiens, siers, utt. (12.)

Latviešu, tāpat kā daudzu citu tautu kulinārijas vēsturi ietekmējis gan vietējais klimats un daba, gan vēsturiskie apstākļi – iebrucēji, ieceļotāji, pilsētu veidošanās u.tml.

„Latvijas tūrisma mārketinga stratēģijā 2010. – 2015.g.” (13.) gastronomiskais tūrisms ir definēts kā viens no konkurētspējīgākajiem kultūras tūrisma resursiem. Mērķis, veidojot tūrisma produktu, ir iesaistīt tūristus, rosināt tūristus piedalīties, baudīt, nogaršot un pagatavot ēdienus, attīstīt „*slow food*” kustību, gardēžu tūrisma, inovatīvo gastronomiju, radošo tūrisma, veicināt nacionālo ēdienu gatavošanu un pasniegšanu mūsdienīgā, tūristiem pievilcīgā veidā. Kā nozīmīgākie resursi ar attīstības potenciālu tika minēti latviešu nacionālie ēdieni, to gatavošanas tradīcijas, ekoloģiski, dabīgi produkti un vide – muižas, pilis, restorāni un lauku sētas, kur šos produktus baudīt un līdzdarboties to gatavošanā (Latvijas alus, pašbrūvētā kandža u.c.).

Latvijas gastronomiskā tūrismā piedāvājumu autori pētīja interneta vietnēs latviešu valodā, kur ir apkopota informācija par nacionālo virtuvi, tiek piedāvāti gan alkoholiskie un bezalkoholiskie dzērieni, augļi un ogas, dārzeņi, piena produkti, miltu izstrādājumi, zivis un gaļa, putnu olas, saldumi un pagatavotie ēdieni. Interneta vietnes tika izvēlētas tāpēc, ka mūsdienu tūrists interesējošo informāciju meklē interneta vietnēs.

„Lauku ceļotāja” mājas lapā autori pētīja Latvijas saimniecības, kas piedāvā kādus lauku labumus. Kopumā tika piedāvāti 9 saimniecības veidi. Autori atlasīja populārākos un interesantākos.

Latvijā netrūkst strausu audzētavu, kas gardēžiem ir interesantas tieši ar milzu olām, no kurām var pagatavot gardu ēdienu. Kurzemē, Grobiņā ir apskatāms putnu dārzs, kur ir arī citi eksotiski putni, neskaitot strausus – pāvi, fazāni, pārļvistas, arī Latvijas laukos audzētie – tītari, vistas, zosis u.c. Iespējams iegādāties putnus un to olas. Robežnieku pagastā atrodas strausu, fazānu, pāvu un pārļu visticamākā audzētava „Viesturi”, savukārt strausu fermā Vidzemē, Indrānos, iespējams pasūtīt arī strausa šašliku vai omleti no strausa olas.

„Lauku labumu” saimniecību veidi
(autoru sastādīts, izmantojot (14.))

Veidi	Īss skaidrojums
Dzīvnieku audzētāji	Mājdzīvnieki, savvaļas un dekoratīvie dzīvnieki, produkcijas pārstrāde, tās degustācija un iegāde.
Sēņu audzētāji un sēņotāji	Šitaki, austersēnes, meža sēnes un sēņošana, degustācija, produkcijas iegāde, pagatavošanas receptes.
Bioloģiskās un veselības saimniecības	Ārstniecības augi: zāļu tējas, lauku produkcijas degustācija un iegāde, veselības un pirts kūres, seno prasmju (sviesta kulšana, maizes cepšana) apgūšana.
Pārtikas augu audzētāji	Ogas, augļi, graudaugi un dārzeņi, to degustācija un iegāde.
Zivju audzētāji un zvejnieki	Zivju dīķi, makšķerēšana, izbraucieni ar zvejas laivām, vada vilkšana, produkcijas degustācija un iegāde.
Pārtikas produktu ražotāji	Maizes cepēji, konditori, bitenieki, vīna darītāji, alus darītāji, piena un gaļas produktu ražotāji.
Krodziņi(lauku krodziņi)	Krodziņi, kafejnīcas un citas vietas laukos un mazpilsētās, kur piedāvā garšīgus, no svaigiem vietējiem produktiem un arī pēc tradicionālām latviešu virtuves receptēm gatavotus ēdienus, kas katrā Latvijas novadā ir atšķirīgi.

Savukārt sēņu audzētavas kopumā tikai četras. Viena no interesantākajām ir audzētava „Garīkas” Skrundas novadā, kas nodarbojas ar šitakē sēņu audzēšanu. Tiek piedāvāta „Imperatora sēņu” degustācija (mērce vai zupa), konsultācijas par sēņu audzēšanu. Var arī pasūtīt ēdienus, kuros izmantotas šīs sēnes un iegādāties tās kaltētas. Savukārt Valkas rajonā audzētavā „Jaunaunžēni” saimnieki nodarbojas ar austersēņu audzēšanu. Tiek rādīts un skaidrots austersēņu audzēšanas process, stāstīts par sēņu gatavošanas receptēm, piedāvātas produkcijas degustācijas un produkciju var arī iegādāties.

Kandavas novadā atrodas bioloģiskā un veselības saimniecība „Indāni”, kas piedāvā apskatīt un apmīļot mājdzīvniekus, nelielu ekskursiju pa saimniecību, nobaudīt zāļu tējas un medu.

Carnikavā atrodas zivju kūpinātava „Krupis”, tajā baudāmi nēgi. Kūpinātas zivis nogaršojamas arī Rojā, kur iespējams pašiem piedalīties zvejas procesā.

Latvija allaž lepojusies ar savām alus darīšanas tradīcijām, tāpēc tiek piedāvātas ekskursijas, piemēram uz Bauskas alus darītavu, kur tiek īpaši domāts par tūristu labsajūtu, piedāvājot gan dažādas alus šķirnes, gan uzkodas.

Latvijā izveidojušās labas siera ražošanas tradīcijas, kā arī tiek gatavoti garšīgi jogurti. Siera darītavā Ozolnieku novada Līcīšos tiek pastāstīts, kā kazas tiek audzētas, barotas un kā tiek gatavots siers. Tiek piedāvātas degustācijas, kā arī tirgošanās par daudz zemākām cenām nekā veikalā.

„Lāču maizes” ceptuve Rūjienas pusē piedāvā ekskursijas un maizes degustācijas. Savukārt āra ekskursija pa novadpētniecības muzeju Ates dzirnavās Kalncempju pagastā Alūksnes rajonā, beidzas ar vietējā krāsni ceptas rudzu rupjmaizes baudīšanu.

Populāra lieta ir arī nacionālo ēdienu izēšanās cilvēku grupām jau pie pagatavotu ēdienu klātiem galdiem. Īpaši izceļas Latgales saimniecības un krogi, bet vēl smalkāki galdi tiek klāti Latvijas pilīs: Jaunpilī, Ēdolē, Bīriņos, kur var iejusties augstmaņu ādā.

Latvijā ir izveidota kultūras zīme „*LATVISKAIS MANTOJUMS*” (11.). Šī zīme izveidota ar mērķi godināt un rādīt latviskās kultūras un sadzīves mantojumu, kas dzīvo mūsdienās un nav sastindzis muzeju plauktos. Latviskā mantojuma zīmes uzdevums – saglabāt latviskās identitātes saikni ar mūsdienu dzīvi, demonstrējot to tūrismā. Pēc šīs zīmes var atpazīt vietas, kur saimnieki apmeklētājiem ir gatavi rādīt un stāstīt, cienāt ar latviskiem ēdieniem, mācīt amatus un prasmes, svinēt latviskos svētkus. Zīmes uzdevums ir popularizēt un saglabāt kultūras mantojumu, to aktīvi lietojot un padarot saprotamu mūsdienu cilvēkam.

Gastronomiskā tūrisma produktu piedāvājums Latgalē

Joprojām dzīvas ir atšķirīgas kulinārās tradīcijas dažādos novados. Cilvēki gatavo tradicionālos ēdienus gan ikdienā, gan svētkos. Mūsdienu Latgale vēl aizvien ir neizzināta, aizvien atšķirīga. Tradicionālās ēdienu receptes nākušas no vietējām saimniecēm, ko tās izdomājušas pašas vai arī aizguvušas no saviem senčiem.

2004.g. Latgale ir iestājusies Eiropas reģionālajā kulinārā mantojuma tīklā, kas kopumā aptver vairāk nekā 20 reģionus visā Eiropā. Īpaši daudz gastronomiskā tūrisma produktu ir pieejami Dagdas un Preiļu novadā. Līdz ar to Dagdas un Preiļu novadu var uzskatīt par Latgales nacionālās virtuves galvaspilsētu. Tāpēc daudzi gardēži dodas tieši uz Dagdas un Preiļu novadiem, lai nobaudītu īstu latgaliešu ēdienu daudzveidību. Dagdas kafejnīcā „Papardes zieds”, iepriekš pasūtot, var nogaršot Latgales ezeru veltes, pagatavotas labākajās latgaļu virtuves tradīcijās – pildītu līdaku, vārītus vēžus un zuti (9.).

Dažas Latgales tradicionālo ēdienu receptes, kas raksturo šo reģionu, tā kultūru un tradīcijas, ir sekojošas (15.):

- murcovka – gatavo no jau gatavas maizes, to sadrupinot vai sagriežot gabaliņos. Pievieno sagrieztus sīpolus un sāli. Aplej ar ūdeni un linsēklu eļļu.
- asuškas – biežpienam pievieno rūgušpienu, olas, sodu, sāli un cukuru, un kārtīgi samaisa. Masai pievieno miltus, kārtīgi izmīca un izveltnē. Sagriež rombiņos un liek cepties uz pannas gaiši brūnus.
- bulbešniki – ar visu mizu novārītus kartupeļus atdzesē, nomizo un samaļ. Masai pievieno olas, miltus, sāli un samaisa. Veido mazus plācenīšus, vidū liek dažādus pildījumus, piemēram, sēņu vai kāpostu, malas noloka un apcep eļļā.
- bulbu blīni – sarīvē kartupeļus, kuros iejauc olas, krējumu, rūgušpienu, cukuru, miltus un sodu. Mīklas plāceņus liek karstos taukos un cep gatavus. Pasniedz karstus ar krējumu.
- guļbešņiki – kļockas – novārītus karstus kartupeļus sastampā vai samaļ. Masai pievieno olu un miltus. Samīcītu masu sarullē desā un sagriež gabaliņos, kurus uz uzkarsetas pannas cep brūnus. Pasniedz ar krējumu vai izkausētu sviestu.

Īpašu Latgales ēdienu baudīšanas iekļaušana tūrisma piedāvājumā var sekmēt reģiona tūrisma piedāvājuma dažādošanu, oriģinalitāti un līdz ar to arī reģiona tūrisma piedāvājumu konkurētspēju.

Autori veica pētījumu par gastronomiskā tūrisma produktu piedāvājumu Dienvidlatgales reģionā (tiek izvēlēts viens no Latgales reģioniem ierobežotā raksta apjoma dēļ). Autori secina, ka Latgales reģionā gastronomiskā tūrisma produktā tiek ietverta ne tikai ēdiena baudīšana, bet arī tūristu izglītošana. Par gastronomiskā tūrisma produkta sastāvdaļu kļūst arī paša produkta audzēšana, ievērojot noteiktus apstākļus, šī produkta audzēšanas, iegūšanas un pagatavošanas mākslas demonstrēšana (3.tab.).

Balstoties uz 3.tab. datiem, autori secina, ka Dienvidlatgales reģionā gastronomiskā tūrisma produktu piedāvājumu veido tradicionālie latgaliešu uztura produkti un tie ir:

- maize (piem., viesu māja „Mežinieku mājas”, Gūteņi Aglonas pag., Albīna Spūle Upmalas pagastā u.c.);
- siers, piena produkti, kūpināta cūkgaļa (piem., Lauku māja “Murāni” Aglonas novadā u.c.);
- kūpinātas vistas (piem., Ivars Livdāns Aglonas novadā u.c.);
- medus (piem., Brīvdienu māja „Zundi” Dagdas novadā);
- ekoloģiski tīri lauksaimniecības produkti (piem., viesu māja „Salenieki” u.c.).

Gastronomiskā tūrisma produkti Dienvidlatgales reģionā
(t.sk. pārtikas ražotāji un ēdinātāji) (*sastādījuši autori, izmantojot (21.)*)

Uzņēmums/ Uzņēmējs	Adrese, kontaktainformācija	Piedāvājums un pieejamība
Viesu māja „Mežinieku mājas”	Gūteņi, Aglonas pag. meziniekumajas@inbox.lv	Latgales kulinārā mantojuma virtuve. Svinībām, kāzām, semināriem, darba ballītēm, prezentācijām u.c. pasākumiem zāle 120 personām, kamīnzāle 30 personām. Tiek gatavots uz vietas no saviem lauku produktiem.
Lauku māja „Upenīte”	Tartakas 7, Aglona, a.upenite@inbox.lv	Piedāvā bioloģiski tīrus produktus. Īpaši jāatzīmē, ka šeit var mieloties ar upenēm, bumbieriem, ķiršiem un plūmēm.
Maizes muzejs	Daugavpils iela 7, Aglona, maizesmuzejs@inbox.lv	Aglonas maizes muzejs - aicinājums uz sarunu par maizi, maizes tapšanas procesu: svaigas maizes degustācija, zāļu tējas baudīšana, iespēja iegādāties Aglonas maizīti un konditorijas izstrādājumus.
Lauku māja “Ābelītes”	Madelāni, Aglonas pagasts, abelitesmadelani@inbox.lv	Siers, upenes, upeņu vīns, piena produkti, dārzeņi
Lauku māja “Murāni”	Aglonas novads	Siers, piena produkti, kūpināta cūkgarša
Ivars Livdāns	Aglonas nov.	Kūpinātas vistas
Vilhelms Jackevičs	Aglona	Medus
Vladislavs Valainis	Aglona	Medus
Z/S “Zemeņu krastiņi”	Vortņiki, Kastuļinas pagasts anitaaglona@inbox.lv	Bioloģiski audzētas zemenes, mājas jogurts, siets siers, dārzeņi, āboli. Dziednieciska pāršana pirtī ar dažādām slotiņām. Balto mālu, zemeņu, jogurta, medus un citas ķermeņa un sejas maskas
Lauku māja „Saulis”	Pervelišķi, Konstantīnovas pag.	Guļbaļķu klēts lauku sētā ar kamīnu un senatnīgu interjeru. Pašu audzēti ekoloģiski tīri produkti, veselīgās maltītēs.
Ciema māja „Savagi”	Andzeļi savagi@inbox.lv, dagdas.fenikss@inbox.lv	Ir iespēja nobaudīt svaigu medu no bišu dravas, kā arī piedalīties aktīvā atpūtā uz ūdens.

3.tabulas turpinājums

Brīvdienu māja „Srogas”	Andzeļi savagi@inbox.lv, dagdas.fenikss@inbox.lv	Brīvdienu māja „Srogas” viesiem piedāvā naktsmītnes 8 personām, aktīvu atpūtu pie dabas un ūdeņiem, iespējama saimniecībā izaudzēto bioloģisko dārzeņu, piena produktu un medus iegāde. Lauku pirts, kā arī peldēšanas, makšķerēšanas, ogošanas un sēņošanas iespējas.
Brīvdienu māja „Zundi”	Andrupenes pag. zundi@inbox.lv	Z/s nodarbojas ar piena un gaļas lopkopību un saviem viesiem piedāvā īstus lauku labumus, medu, piena produktus, dārzeņus.
Lauku māja „Papeles”	Ezernieki tic@dagda.lv, dagdas.fenikss@inbox.lv	Ekoloģiski tīri lauksaimniecības produkti, tiek piedāvāti maltītēs pēc pasūtījuma, kas tiek pagatavoti pēc vietējām ēdienu gatavošanas tradīcijām.
Kafejnīca „Papardes zieds”	Alejas iela 29, Dagda tic@dagda.lv, dagdas.fenikss@inbox.lv	Ēdināšana mazām un lielām grupām, svētku, bērnu mielasti, konditorejas izstrādājumi, degustācija. Ir Latgales Kulinārā mantojuma tīkla dalībnieks, iepriekš pasūtot var nogaršot Latgales ezeru veltes: pildītu līdaku, vārītus vēžus, zuti.
„Ošu mājas”	Jaunsaimnieku c., Preiļu novads	Vīngliemežu audzētava. Atbraucot uz šo vietu, tūrists tiek iepazīstināts ar vīngliemežu dzīvi, var redzēt vietu, kur tie aug, kā arī dzirdēt saistošu saimnieka stāstījumu par šīm neparastajām radībām. Ekskursijas noslēgumā notiek arī vīngliemežu degustācija.
Z/s „Kalni”	Ārdava, Pelēču pag.	Z/S „Kalni” nodarbojas ar ogu, ķiršu un citu augļu audzēšanu un mājas vīna darināšanu. Saimniece piedāvā ekskursiju vīna darītavā un degustācijas piknika vietā.
Bišu drava „Kāres”	Aizkalne, Preiļu novads	Bišu drava „Kāres” piedāvā interesantu stāstījumu, spēles un apmācības par bišu dzīvi. Īpaša programma skolēniem. Izejot izzinošo dabas taku var nobaudīt pašmāju medu.
Viesu māja „Salenieki”	Vārkavas novads	Piedāvā ekoloģiski tīrus produktus, saimniecība nodarbojas ar bioloģisko lauksaimniecību, ir iegūts „Zaļais sertifikāts”.

Vasaras viesu māja „Vingri”	Vārkavas novads	Ir iespēja nobaudīt bišu dravas produktus. Viesus uzņem no maija līdz septembrim.
Albīna Spūle	Upmalas pagasts	Maizes cepēja, sieru sējēja.
Viesu māja „Ludmila”	Vārkavas novads	Ir iespēja iegādāties žāvētas zivis. Viesus uzņem no maija līdz septembrim.
SIA “Adugs”	Celtniecības iela 2 adugs@adugs.lv; adugs.livani@inbox.lv	Sausiņu un cepumu ražošana; konditorejas izstrādājumu un kūku ražošana(degustācijas)
Z/S „SUMANKA”	Rožupes pag.,	Augkopība; dārzenkopība; dārzkopība graudaugu un citur neklasificētu lauksaimniecības kultūru audzēšana, dārzeņu, dekoratīvo kultūru un stādu audzēšana augļu, riekstu, garšaugu un dzērienu ražošanā izmantojamo augu audzēšana(degustācijas).
Z/S „LAZDAS”	Rožupes pag.,	Graudaugu un citur neklasificētu lauksaimniecības kultūru audzēšana aitu, kazu, zirgu, ēzeļu, mūļu un zirgēzeļu audzēšana, gaļas un gaļas produktu ražošana, pārstrāde un konservēšana, piena produktu ražošana.

Lauku mājas kā tūrisma produktu var veidot arī meistarklases dažādām mērķauditorijām, kuras interesē ēdienu gatavošana, dažādas nacionālas virtuves, tostarp latgaliešu tradicionālā ēšanas kultūra.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Pasaulē gastronomiskais tūrisms ir zināms arī kā „ēdienu tūrisms” „garšošanas tūrisms”, „gardēžu tūrisms” un „kulinārais tūrisms”. Gastronomisko tūrisma var saistīt ar dažādu izjūtu, parādību un procesu jēdzieniem.
2. Pasaulē ir daudz tautu un katra atšķiras no citas ar savu īpatnējo kultūru. Katru tautu raksturo tās tradīcijas, ieražas, mentalitāte, tautas folklorā, valoda un, protams, nacionālā virtuve, kas veidojas jau no seniem laikiem. Ēdiens ir daļa no katrai valstij unikālā kultūrvēstures mantojuma un atšķirīgās identitātes.
3. Pētījuma autori ir izstrādājuši un piedāvā nacionālo ēdienu definīciju. Nacionālie ēdieni (virtuve) ir katras tautas nacionālās kultūras sastāvdaļa, kuras izveidošanu ietekmējušas pārtikas

- produktu izvēles un apstrādāšanas iespējas. Nacionālo ēdienu (virtuves) īpatnības nosaka ne tikai uztura produktu iegūšanas iespējas, bet arī ēdienu sagatavošanas veids dotajā teritorijā.
4. Analizējot piedāvātos gastronomiskos ceļojumus no Latvijas uz Eiropu, autori secina, ka piedāvājums nav visai plašs. No daudzajiem tūrisma pakalpojumu sniedzējiem Latvijā tikai nedaudzi piedāvā iespēju aizceļot uz kādu Eiropas valsti ar mērķi nobaudīt nacionālo virtuvi. Piedāvājums gastronomiskiem ceļojumiem lielākoties ir saistīts ar vīna baudīšanu. Populārākais galamērķis – Francija.
 5. Latvijā kā nacionālās virtuves un gastronomiskā tūrisma produkti tiek piedāvāti gan alkoholiskie un bezalkoholiskie dzērieni, augļi un ogas, dārzeņi, piena produkti, miltu izstrādājumi, zivis un gaļa, putnu olas, saldumi un pagatavotie ēdieni.
 6. Latgales reģionā gastronomiskā tūrisma produktā tiek ietverta ne tikai ēdiena baudīšana, bet arī tūristu izglītošana. Par gastronomiskā tūrisma produkta sastāvdaļu kļūst arī paša produkta audzēšana, ievērojot noteiktus apstākļus, šī produkta audzēšanas, iegūšanas un pagatavošanas mākslas demonstrēšana.
 7. Dienvidlatgales reģionā gastronomiskā tūrisma produktu piedāvājumu veido tradicionālie latgaliešu uztura produkti un tie ir: maize, siers, piena produkti, kūpināta cūkgaļa, kūpinātas vistas, medus, ekoloģiski tīri lauksaimniecības produkti.
 8. Īpašu Latgales ēdienu baudīšanas iekļaušana tūrisma piedāvājumā var sekmēt reģiona tūrisma piedāvājuma dažādošanu, oriģinalitāti un līdz ar to arī reģiona tūrisma piedāvājumu konkurētspēju.
 9. Lauku mājas kā tūrisma produktu var veidot arī meistarklases mērķauditorijām, kurus interesē ēdienu gatavošana, dažādas nacionālas virtuves, tostarp latgaliešu tradicionālā ēšanas kultūra.

Izmantotā literatūra un avoti

1. MAKKERČERS, B., DU KROSA, H. *Kultūras tūrisms: Tūrisma un kultūras mantojuma pārvaldības partnerība*. Rīga: Neputns, 2007. 278. lpp.
2. *Tūrisma un viesmīlības terminu skaidrojošā vārdnīca*. Sast. K. Bērziņa u.c. Rīga: Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija, 2008. 102. – 103. lpp
3. *Ceļojumi* [tiešsaiste]. Express Travel [atsauce 03.04.2013.]. Pieejas veids: <http://www.expresstravel.lv/index.php?id=23>
4. *Ceļojumi* [tiešsaiste]. SIA “Ansbergs” [atsauce 03.04.2013.]. Pieejas veids: <http://www.ansbergs.lv/ceļojumi>
5. *Ceļojumi* [tiešsaiste]. SIA “Jēkaba Aģentūra” [atsauce 03.04.2013.]. Pieejas veids: <http://www.lidojumi.lv/>
6. *Ceļojumi ar autobusu* [tiešsaiste]. Tūrisma birojs “Relaks Tūre” [atsauce 03.04.2013.]. Pieejas veids: <http://www.relaksture.lv/site/travels/1>

7. CORIGLIANO, A.M., BAGGIO, R. *Italian culinary tourism on the Internet* [online]. torc-ttracacana.ca [cited 02.04.2013.]. Available from Internet: http://torc-ttracacana.ca/torc/downs1/baggio_enogastro.pdf
8. *Culinary tourism* [online]. [cited 10.01.2013.]. Available from Internet: <http://www.worldfoodtravel.org/>
9. *Gardēžu tūre pa Latgali* [tiešsaiste]. Atputasbases.lv [atsauce 17.04.2013.]. Pieejas veids: http://www.atputasbases.lv/lv/blogi/citi/428_gardezu_ture_pa_latgali/
10. *Gastronomiskais tūrisms un tā loma ceļojuma galamērķa izvēlē* [tiešsaiste]. Nekrize.lv [atsauce 04.01.2013.]. Pieejas veids: <http://nekrize.lv/gastronomiskais-turisms/>
11. Izsludināta pieteikšanās uz kultūras zīmi „Latviskais mantojums” [tiešsaiste] tava.lv [atsauce 21.01.2014.]. Pieejas veids: <http://www.tava.gov.lv/lv/izsludinata-pieteiksanas-uz-kulturas-zimi-latviskais-mantojums>
12. *Latviešu kulinārijas vēsture* [tiešsaiste]. Maggi [atsauce 04.04.2013.]. Pieejas veids: <http://www.maggi.lv/maggi-vesture/kulinarijas-vesture/latviesu-kulinarijas-vesture.aspx>
13. *Latvijas tūrisma mārketinga stratēģija 2010. – 2015. gadam* [tiešsaiste]. Tūrisma attīstības valsts aģentūra [atsauce 05.04.2013.]. Pieejas veids: <http://www.em.gov.lv/images/modules/items/Strategija.pdf>
14. *Lauku labumi* [tiešsaiste]. Lauku ceļotājs [atsauce 11.04.2013.]. Pieejas veids: http://www.celotajs.lv/cont/wrth/worth/bounty_lv.html
15. MARHELE, A. *Latviešu ēdienkarte* [tiešsaiste]. Pareizs-Uzturs.com [atsauce 29.04.2013.]. Pieejas veids: <http://www.pareizs-uzturs.com/public/latviesu-edenkarte.php>
16. *Norvēģija* [tiešsaiste]. SIA Antario [atsauce 28.03.2013.]. Pieejas veids: <http://www.antario.lv/?section=342&lang=lv&action=6&sort=>
17. *Norwegian Rural Tourism* [online]. HANEN [cited 24.03.2013.]. Available from Internet: http://www.hanen.no/index_EN.html
18. SANTICH, B. *The study of gastronomy and its relevance to hospitality education and training* [online]. SciVerse ScienceDirect [cited 10.01.2013.]. Available from Internet: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0278431903000690>
19. *Somu nacionālā virtuve* [tiešsaiste]. Blogs [atsauce 24.03.2013.]. Pieejas veids: <http://somuugri.blogspot.com/2010/01/somu-nacionala-virtuve.html>
20. *Spānija: ceļojumi* [tiešsaiste]. SIA “Airtour” [atsauce 04.04.2013.]. Pieejas veids: <http://airtour.lv/spanija/>
21. *Tūrisma objekti. Iespēja ieturēt maltīti.* [tiešsaiste] Latgales reģiona attīstības aģentūras mājas lapa.[atsauce 27.01.2014.] Pieejas veids: <http://visitlatgale.com/lv/objects/list?c=7&pp=2>
22. *Welcome!* [online]. The best of the province [cited 23.03.2013.]. Available from Internet: <http://www.maakuntienparhaat.fi/en/>
23. *Календарь дегустатора* [tiešsaiste]. Дегустатор [atsauce 03.04.2013.]. Pieejas veids: <http://degustator.net.ua/события/анонс/>
24. *Календарь дегустатора* [tiešsaiste]. Дегустатор [atsauce 14.01.2014.] Pieejas veids: <http://degustator.net.ua/события/анонс/>
25. КАПКАН, В. М., ЛИХАЧЕВА, С. Л. *Гастрономическая культура: понятие, функции, факторы формирования* [tiešsaiste]. Известия Уральского государственного университета [atsauce 10.01.2013.]. Pieejas veids:

http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0055%2801_152008%29&xsl=showArticle.xslt&id=a04&doc=../content.jsp

26. МАНДРЫК, А. С. *Гастрономический туризм в Германии* [tiešsaiste]. Нижневартковский государственный гуманитарный университет [atsauce 11.01.2013.]. Pieejas veids: http://nggu.ru/ru/materialyikonf/1016/Pashalnie%20chteniya%202011_1239.pdf#page=162

Summary

The topic emphasized in the article concerns the fact that food is a traveller's vital basic need; therefore catering is one of the key elements used in the tourism industry offers. Every country is trying to impress its guests, and national dishes is one of the ways to do it, additionally providing a totally new experience for tourists while satisfying their desires, needs and curiosity since food is one of the strongest temptations, one of the genuine pleasures along with cultural and historical monuments, natural attractions and adventures.

The gastronomic tourism, explored in the present article is associated with different types of tourism terms, such as "gourmet tourism", "culinary tourism" and others, and includes such additional terms as gourmand, cultural tourism and national cuisine. Historically and etymologically gastronomy is associated with advice and tips on what to eat and drink, where, when, how, and in what combinations. This can be understood as the "art of life", using skills and knowledge related to food in order to make a choice, thus having fun and pleasure out of eating and drinking during the trip.

The world has a lot of nations and each differs from another by its unique culture. Every nation is characterized by its traditions, customs, mentality, folklore, language and, of course, national cuisine, originating from the ancient times. Food is a part of each country's unique cultural heritage and distinctive identity. Mainly national dishes are prepared from products and materials found in the area inhabited by the nation, having specific names, which often cannot be translated into another language.

Latgale region has its own gastronomic specialties. In Latgale region the gastronomic tourism includes not only the process of enjoying food, but also tourist education. As a part of the gastronomic tourism, the popularity is gaining the organic production of ingredients required in the recipes, following certain conditions, growing, acquiring and demonstrating the art of preparing these dishes.

In the southern part of Latgale region the offer of the gastronomic tourism products consists of traditional food products, and they are:

1. Bread (e.g., Guest houses "Mežinieku mājas" Gūteņi, Aglona parish; Albīna Spūle, Upmalas parish, etc.).
2. Cheese, dairy products, smoked pork (e.g., Country house "Murāni", Aglona parish, etc.).
3. Smoked chicken (e.g., Ivars Livdāns, Aglona parish, etc.).
4. Honey (e.g., Holiday house "Zundi", Dagda parish).
5. Organic agricultural products (e.g., Guest house "Salenieki", etc.).

Including the feeling of delight when enjoying specialties from Latgale, the tourism offer can also contribute greatly to the diversification, originality of tourism products, thus developing the regional competitiveness in the sense of tourism.

The methods employed in the present study: content analysis, logical - constructive method of analysis.

RĒZEKNES NOVADA ATTĪSTĪBAS STRATĒGIJAS IEVIEŠANAS IESPĒJU IZPĒTE TŪRISMA ATTĪSTĪBAS KONTEKSTĀ

RESEARCH ON STRATEGY IMPLEMENTATION OPPORTUNITIES OF REZEKNE COUNTY IN THE CONTEXT OF TOURISM DEVELOPMENT

Irēna SILINEVIČA

Dr.sc.ing., prof., Rēzeknes Augstskola
Rēzekne, Latvija
E-pasts: irena.silinevica@ru.lv

Abstract. *This research analyzes how the development programme provides the implementation in the context of tourism development. The aim of this study is to explore Rezekne county Development Strategy related to Tourism development, to reveal potential implementation problems, and to make proposals for successful Strategy implementation. The offered proposals for successful implementation of strategic direction 'Tourism development' were developed by taking into account development of human resources capacity.*

Keywords: *Regional development, Strategy Implementation, Tourism*

Ievads

Līdzsvarotas attīstības nepieciešamība ir viens no aspektiem, ko uzsver stratēģija ES 2020. Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030.g. (*Latvija 2030*) ir vērsta uz teritoriju ekonomiskā potenciāla pilnvērtīgāku izmantošanu, iedzīvotāju dzīves kvalitātes paaugstināšanu, dabas un kultūrvēsturisko vērtību saglabāšanu un prasmīgu izmantošanu, tā paredz telpiskās attīstības perspektīvu un valsts atbalstu infrastruktūras sakārtošanai, industriālo teritoriju, uzņēmējdarbības, zinātnes, pētniecības un inovācijas attīstībai, kā arī publisko pakalpojumu nodrošināšanai.

Reģionālajā politikā 2014.–2020.g. periodā ir noteikta plašāka teritoriālās pieejas izmantošana reģionālās attīstības veicināšanā ar uzsvaru uz uzņēmējdarbības aktivitātes stimulēšanu teritorijās (3), kā arī uzsvaru uz plašu ieinteresēto pušu iesaisti reģionālās politikas mērķu sasniegšanā. Reģionālās politikas ietvaros plānots nodrošināt attīstības iespējas ikvienai Latvijas teritorijai, balstoties uz to integrētajām attīstības stratēģijām un redzējumu par kompleksiem problēmjaudājumu risinājumiem uz vietām. Integrēta pieeja paredz koordinētu telpisko, tematisko un laika dimensiju, nodrošinot interešu saskaņotību starp visiem pārvaldes līmeņiem (nacionālo, reģionālo, vietējo) un ieinteresētajām pusēm (iedzīvotājiem, uzņēmējiem, nevalstiskajām

organizācijām u.c.), izmantojot konkrētus (finanšu) instrumentus, lai sasniegtu noteiktos mērķus un prioritātes. Tiek meklētas iespējas vietējo pašvaldību kapacitātes palielināšanai un pašattīstības spējas attīstībai. Uzsvars tiek likts uz reģiona iekšējām iespējām attīstības nodrošināšanā.

Reģiona attīstības politika nosaka tā attīstības mērķus un attīstības vadlīnijas. Tās uzdevums ir stimulēt reģiona ekonomisko un sociālo izaugsmi. Savukārt reģiona attīstības stratēģijai vajadzētu piedāvāt reģionam visizdevīgāko ilglaicīgu ekonomikas attīstības modeli, kas veicina ekoloģiski, sociāli un ekonomiski sabalansētu pieeju reģiona attīstībai, kā arī nodrošināt reģiona attīstības politikas veiksmīgu īstenošanu.

Stratēģijas ieviešana ir viena no nozīmīgākām un sarežģītākām stratēģiskās vadības sastāvdaļām. Apskatot Latvijas stratēģiskos dokumentus, kas attiecas uz reģionālo politiku un ekonomiku, var konstatēt faktu, ka šajos dokumentos nospraustie mērķi netiek īstenoti (*Silineviča, 2013*). Pētījumi par reģionu attīstības stratēģiju ieviešanas problēmām Latvijā atrodas sākotnējā stadijā. Pieteiktais pētījums pretendē uz noteiktu ieguldījumu šīs problēmas izpētē tūrisma jomā.

Latvijas teritorija sadalīta piecos plānošanas reģionos (2.). Viens no tiem ir Latgale, kas, savukārt, ir sadalīts 19 novados un divās republikas nozīmes pilsētās. Katram novadam ir sava attīstības programma. Novadu attīstības programmas satur gan analītisko daļu, gan stratēģisko daļu, kurā nedefinēti novada attīstības stratēģiskie mērķi, vīzija, ilgtermiņa un vidējā termiņa prioritātes, rīcības plāni.

Latgales reģiona attīstības programmā (4.) nedefinētas reģiona specializācijas. Viena no tām ir tūrisms. Tūrisma attīstība novados nav iespējama bez cilvēkresursu attīstības šajā jomā. Cilvēkresursu attīstības iespējas novada ietvaros lielā mērā nosaka esošās izglītības iespējas reģionā un novadā, kā arī interešu izglītības atbilstība reģiona/novada specializācijai. Tāpēc, analizējot stratēģijas ieviešanas atbalsta sistēmas, tiek vērtēts, kādas izglītības iespējas reģions/novads piedāvā.

Darba mērķis ir izpētīt Rēzeknes novada attīstības programmas ieviešanas instrumentus, kas attiecas uz tūrisma specializāciju, un novērtēt tās īstenošanas iespējas.

Lai sasniegtu nosprausto mērķi, ir izvirzīti šādi uzdevumi:

- dažu teorētisko aspektu apskate par attīstības stratēģiju ieviešanu;
- novērtēt Rēzeknes novada tūrisma specializācijas attīstības ieviešanas instrumentus, kas atspoguļoti attīstības programmas stratēģiskajā daļā, tās rīcības plānā un investīciju plānā;

- priekšlikumu izstrāde sekmīgai novada tūrisma attīstības nodrošināšanai.

Par pētījuma objektu autore izvēlējās Rēzeknes novada, kas ir vislielākais novads Latgalē, attīstības programmu.

Pētījuma priekšmets – faktori, kas iespaido novadu attīstības stratēģiju īstenošanu tūrisma jomā.

Pētījuma hipotēze – stratēģijas sekmīga ieviešana iespējama tikai tad, ja tiek nodrošināti un izmantoti atbilstoši stratēģijas ieviešanas instrumenti un nodrošināta atbilstoša administratīvā kapacitāte.

Pielietojamās pētījuma metodes:

- kontentanalīze, pētot zinātnisko literatūru par attīstības stratēģiju ieviešanu, novada attīstības programmu, rīcības un investīciju plānus, kā arī citus reģionālās attīstības dokumentus;
- salīdzinošā analīze, salīdzinot novada rīcības plānus, izmantotos resursus, kas varētu nodrošināt stratēģijas ieviešanu;
- sintēze, loģiskās un abstraktās konstruktīvās metodes, pētot cilvēkresursu attīstības iespējas novadā, kā arī izstrādājot priekšlikumus stratēģisko attīstības programmu izveidē, kas nodrošinātu ilgtspējīgu tūrisma nozares attīstību.

Daži teorētiskie aspekti par stratēģiju ieviešanu

Dotajā pētījumā autore pieturas pie Kotlera definīcijas, ka stratēģijas (plāna) ieviešana ir process, kas pārvērš plānus noteiktos uzdevumos un nodrošina šo uzdevumu tādu izpildi, lai sasniegtu plānos nedefinētos mērķus (*Kotler, 1984; 1990*). *Stimson, Stough and Roberts (2006)* norāda, ka allaž grūti saskaņot reģionālās ekonomikas attīstības plānošanas stratēģijas formulēšanu ar tās īstenošanu, pazūd kongruence starp stratēģijā nospraustiem reģionālās ekonomiskās attīstības mērķiem un procesiem, kas īsteno stratēģiju. Šo plaisu starp stratēģijas formulēšanu un ieviešanu pētnieki saista ar bieži mainīgo ārējo vidi (piemēram, valūtas maiņas kurss, jaunas tehnoloģijas, ārējā konkurence), kas būtiski ietekmē lēmumu pieņemšanas procesus, ietekmējot ekonomisko politiku un stratēģiju reģionos.

Sekmīga stratēģijas ieviešana ir atkarīga no organizācijas struktūras (*Tara Duggan, 2011*), ko jāveido tādā veidā, lai izpildītāji varētu visefektīvāk veikt tiem uzticētās funkcijas, prasmīgi izmantojot visus viņu rīcībā esošus resursus un instrumentus, ražojot kvalitatīvas preces un attīstot kvalitatīvus pakalpojumus. *Tara Duggan (2011)* atzīmē, ka, vēl pirms jaunas stratēģijas uzsākšanas, korporatīvajiem vadītājiem jābūt pārliecinātiem, ka visam personālam, kas ietverts organizatoriskajā

struktūrā, ir vajadzīgās zināšanas, iemaņas un pieredze, kā arī ir visi nepieciešamie resursi, kas nodrošina paredzēto uzdevumu izpildi. Lai ieviestu stratēģiju, nepieciešama visa personāla saskaņota darbība, kas virza uz stratēģijā nosprausto mērķu (specifisku, izmērāmu, būtisku, sasniedzamu, laikā ierobežotu) sasniegšanu.

Roberts Barro (*Barro 1997*) savā pētījumā pasvītro cilvēkkapitāla kā ekonomiskās izaugsmes avota nozīmi stratēģijas ieviešanas procesā. Silineviča (2003) savā pētījumā pasvītro zināšanu kā atslēgas faktora lomu ekonomiskajā attīstībā.

Sakarības starp organizācijas kultūru un stratēģijas ieviešanu pētīja *Ahmadi, S.A.A., Salamzadeh, Y., Daraei, M., & Akbari, J. (2012)* un analizēja tipoloģiskās un dimensionālās korelācijas; empīriskā pētījuma rezultātā pierādīts, ka šīs korelācijas pastāv.

Resursi ir galvenais faktors jebkuras stratēģijas ieviešanā. Dabas resursi un kultūras mantojuma resursi ir nozīmīgi reģiona konkurētspējas attīstībā. Cilvēkresursi ir visvērtīgākie resursi, kas attīsta atšķirīgās kompetences, veido konkurētspējīgās priekšrocības un nodrošina visu stratēģiskās vadības procesu. *Yavitz (1982.)* pētījumu rezultāti apliecināja korelācijas starp atšķirīgo kompetenču attīstību un veiksmīgu stratēģijas ieviešanu. *Hitt, M.A. un R.D.Ireland (1985)* pierādīja korelācijas starp korporatīvām atšķirīgām kompetencēm un organizācijas sekmīgu darbību. Sekmīga stratēģijas ieviešana ir atkarīga no personāla zināšanām, prasmēm un kompetencēm. Lai nodrošinātu vajadzīgo personāla kompetences līmeni, šo procesu nepieciešams vadīt, izmantojot atbilstošus vadības instrumentus. Silineviča (2009), pētīt stratēģiskās vadīšanas priekšrocības, pasvītro nepieciešamību ieviest stratēģisko vadīšanu tūrisma uzņēmumos.

Terry Irvin (2011) pētīja stratēģiskās plānošanas un stratēģijas ieviešanas kopsakarības, atzīmējot, ka ieviešana ir visgrūtākais posms, kas prasa elastīgu pieeju jaunām iespējām, ko rada apkārtējā vide. *Terry Irvin (2011)* norādīja, ka stratēģiskie mērķi ir galvenā plāna daļa, kas tiek mērīti un sasniegti, integrējot ikdienas, iknedēļas un ikmēneša operacionālo darbību rezultātus. Lai sasniegtu ieviešanas efektivitāti, nepieciešams, lai stratēģiskais plāns nodrošinātu elastīgu pieeju pārmaiņām apkārtējā vidē, ievērojot četrus pamatprincipus stratēģiskā plāna ieviešanā: izvairīšanos no ierastām ieviešanas kļūdām (nepietiekamas komunikācijas, u.c.), ieinteresēto pušu iesaisti, panākumu mērīšanu stratēģiskajā plānā, stratēģiskā plāna monitoringu (nepārtrauktus uzlabojumus un personāla kompetenču paaugstināšanu caur mācīšanos).

Rēzeknes novada attīstības programmas izpēte tūrisma attīstības kontekstā

Rēzeknes novads atrodas centrālā Latgales reģiona daļā. Pēc platības tas ir lielākais novads ne tikai Latgalē, bet arī visā Latvijā – 2524 kv.km. Novads aizņem 3,9% no Latvijas platības un 17,35% no Latgales reģiona kopējās platības (6). Novadā ir 25 pagasti. Iedzīvotāju skaits – 30 901 (01.01.2013.) Nacionālais sastāvs: latvieši 57 %, krievi 37 %, poļi 1.1%, ukraiņi 0,5%, baltkrievi 1,1%, citas tautības –2.6 % (8.).

Rēzeknes novada teritoriju šķērso starptautiskas nozīmes automaģistrāles un dzelzceļa maģistrāles Rīga – Maskava un Sanktpēterburga – Varšava, kas novadam piešķir ērta tranzīta koridora statusu. Novada administratīvais centrs ir Rēzeknes pilsēta, tās attālums līdz Rīgai ir 242 km, līdz Krievijas robežai – 38km. Rēzeknes novads robežojas ar Aglonas, Ludzas, Ciblas, Riebiņu, Dagdas, Viļānu, Kārsavas, Balvu, Madonas novadiem (7.).

Novada teritorijas attīstības indekss 2011. g. bija – 1,113 (5.).

Attīstības programmā (8.) kā viena no novada specializācijām nacionālajā, vietējā un reģionālajā mērogā tiek definēts aktīvais un sakrālais tūrisms. Visos līmeņos, ieskaitot arī starptautisko, attīstības programmā atzīmēts, ka Rēzeknes novads ir 'latgaliskās kultūras un tradīciju centrs, daudznacionāla vide, kas cieši saistās ar lauku sētu attīstību, kur ir saglabātas senās amatu prasmes un tradīcijas, novada unikālā mentalitāte, autentisks kulinārais mantojums un mājražošanas produkti' (8.).

Novada vērtība ir kultūras identitāte – latgaliešu dzīvā valoda, kultūra, bagātīgais kultūrvēsturiskais mantojums – dažādu konfesiju baznīcas, tradīcijas, podniecība un amatniecība, kulinārā mantojuma tradīcijas un prasmes, amatu un darbu prasmes, kā arī dabas bagātības un augstvērtīgas ainavas. Tas ir priekšnosacījums un vēl pilnībā neizmantots resurss izziņas, dabas un aktīvā tūrisma attīstībai. Novadā ir ekoloģiski tīra un veselīgu dzīvesveidu veicinoša vide. Tā nodrošina augstāku darbaspēka pievienoto vērtību. Lauku ciemi un viensētas ir latgalisko vērtību un lauku dzīvesveida pamats. Novada iedzīvotāju amatu un arodu daudzveidīgās prasmes un zināšanas, to pielietojums rada iespējas attīstīt lauku sētu, mājražošanu un plašu tūrisma pakalpojumu piedāvājumu tirgū.

Novadā ir pieejami bagātīgi dabas resursi ilgtermiņā – pazemes un virszemes ūdeņi, tajā skaitā daudzi ezeri, kas nodrošina tūrisma, zivsaimniecības un akvakultūras attīstību.

Rēzeknes novadam raksturīgs daudznacionāls sastāvs. Multikulturāla vide rada priekšrocības tūrisma attīstībai un ekonomiskajai pārrobežu sadarbībai ar Krieviju, Baltkrieviju.

Attīstības stratēģijas sekmīga ieviešana saistās ar cilvēkresursu attīstību (*Silineviča, 2003*). Cilvēkresursu attīstības iespējas novada ietvaros ir sekojošas:

- vispārējo izglītību nodrošina 8 pamatskolas, 7 vidusskolas, 3 internāta pamatskolas;
- profesionālās ievirzes izglītību nodrošina bērnu un jauniešu sporta skola, bērnu mūzikas skola Maltā un bērnu mākslas skola Nautrēnos;
- interešu izglītība lielākoties saistīta ar kultūrizglītības programmām (69%). Tās ir dejas (tautas dejas, modernās dejas, līnijdejas), mūzika (kori, vokālie ansambļi, popgrupas, instrumentālie ansambļi, folkloras kopas, ģitāristi), teātri (daiļlasītāji, teātra sports, skolas teātris, dramatiskie kolektīvi) un mākslas nodarbības (vizuālā un lietišķā māksla, apgleznošana, gleznošana, aušana, tekstildarbi u.tt.) (8.).
- skolās tiek atbalstītas arī sporta izglītības programmas (16%) (sporta spēles, slēpošana un tūrisms), vides izglītības (5%) (dabas draugi, ornitoloģija) un tehniskās modelēšanas izglītības (5%) (velosipēdisti, modelēšana) un citās (5%) (mazpulki, metodiskā darba, skolas avīzes) programmās;
- lai nodrošinātu pēctecību un tradīciju pārmantojamību interešu izglītībā, Rēzeknes novada pašvaldības Izglītības pārvalde 2011./2012.mācību gadā izvirzīja šādas prioritātes (8):
 - saglabājot latviskās tradīcijas un kultūras mantojuma pēctecību, sekmēt bērnu un jauniešu darbošanos kultūrizglītības programmās: tautu dejās, koros, folklorā;
 - veicināt bērnu un jauniešu darbošanos mūsdienu dejas, teātra un sporta, jauno velosipēdistu, lietišķās mākslas zēniem (metālapstrāde, kokapstrāde u.c.), tehniskās jaunrades, vides, sporta interešu izglītības programmas;
 - inovatīvi radošās interešu izglītības programmas (8.).

Kā liecina augstākminētais, interešu izglītība atbilst tikai divām novada specializācijām: metālapstrādei un kokapstrādei, bet neatbilst tūrisma specializācijai.

Rēzeknes novada attīstības programmas analītiskajā daļā (8.) ir atzīmēts, ka, „nodrošinot labvēlīgus dzīves apstākļus un kvalitatīvu transporta pakalpojumu pieejamību, ir iespējams piesaistīt resursus arī no tuvākām un tālākām teritorijām. Rēzeknes novads var izmantot Rēzeknes pilsētas, kā izglītības centra, iespējas”. Bez vispārējās izglītības iespējām Rēzeknes pilsēta piedāvā šādas profesionālās izglītības iespējas:

- Austrumlatgales profesionālā vidusskolā;

- Grāmatvedības un finanšu koledžā;
- J. Ivanova Rēzeknes mūzikas vidusskolā;
- Rēzeknes mākslas un dizaina vidusskolā;
- Valsts robežsardzes koledžā.

Otrā līmeņa augstākās profesionālās izglītības iespējas tūrisma vadībā piedāvā Rēzeknes Augstskolā.

Interēšu izglītības iespējas piedāvā Austrumlatvijas radošo pakalpojumu centrs (ARPC) „Zeimuļs”. Centrā strādā jaunatnes lietu nodaļa un Skolēnu interēšu centrs, Tūrisma attīstības centrs, Latgales amatnieku veikals–salons un darba prasmju izstāžu zāle, kā arī kafejnīca „Rositten”. „Zeimuļa” aktivitātes ir paredzētas bērniem un jauniešiem līdz 25 gadu vecumam, bet ir nodarbības, kurās piedalās bērni un viņu vecāki.

Skolēnu interēšu centrā darbojas vairāk nekā 80 interēšu izglītības programmas. Jaunatnes lietu nodaļa veic darbu ar jaunatni un sekmē jauniešu neformālās izglītības iespējas Rēzeknes pilsētas pašvaldībā.

Rēzeknes Tūrisma attīstības centrs (TAC) sniedz informāciju par vietējā tūrisma iespējām. TAC mērķis ir veicināt Rēzeknes, Rēzeknes novada un Viļānu novada tūrisma attīstību. TAC aktivitātēs ir iespējams iesaistīt arī Rēzeknes novada jauniešus, tādā veidā paplašinot interēšu izglītības loku Rēzeknes novadā.

ARPC piedāvātā interēšu izglītība neatbilst Rēzeknes novada tūrisma specializācijai.

Rēzeknes novada attīstības vīzija ir cieši saistīta ar tūrismu: „Rēzeknes novads – latgaliskās kultūras identitātes centrs Latvijā un pasaulē, starp Latvijas lielākajiem ezeriem, ar mūsdienīgu ražošanu, dzīvām tradīcijām lauku sētā, un aktīvu, veselīgu dzīves un atpūtas vidi” (8.).

Attīstības programmā (8.) nodefinēti šādi stratēģiskie mērķi (SM):

SM 1 – sakārtota un pievilcīga dzīves vide;

SM 2 – radošs un izglītots cilvēks;

SM 3 – attīstīta un konkurētspējīga uzņēmējdarbība.

Ilgtermiņa prioritātes (IP) ir:

- IP1 – pieejama un kvalitatīva izglītība, sociāli atbalstoša vide, kvalitatīvi veselības pakalpojumi, daudzpusīgi sporta un kultūras pasākumi;
- IP2 – mērķtiecīga cilvēkresursu prasmju attīstība;
- IP3 – attīstīta uzņēmējdarbības vide, transporta un vides infrastruktūra, pieejami un kvalitatīvi sakari, uzņēmēju sadarbības tīkli.

- Ilgtermiņa prioritātēm atbilstošās vidējā termiņa prioritātes (VTP) ir:
 - VTP 1 – iekšējo un ārējo novada savienojumu, tehniskās infrastruktūras attīstība;
 - VTP 2 – daudzveidīgi sabiedriskie pakalpojumi un pakalpojumu infrastruktūras attīstība;
 - VTP 3 – radoša zināšanu un prasmju attīstība;
 - VTP 4 – dabas resursu un kultūrmantojuma saglabāšana un attīstība.

Attīstības stratēģijā ietverti uzdevumi atbilstoši nodefinētajām prioritātēm, un to rezultāti. 1.tab. atspoguļoti uzdevumi, kas attiecas uz tūrisma attīstību, un tiem paredzētie rezultāti.

1. tabula

Uzdevumi (U) un paredzētais rezultāts, kas attiecas uz tūrisma attīstību Rēzeknes novada attīstības stratēģijā (*autores veidota pēc (8.)*)

Uzdevumi (U)	Paredzētais rezultāts
(VTP2) U.2.5.1. Izveidot novada zīmolu	Izveidots novada zīmols ar uzsvāru uz mērķa grupām (vietējais un ārvalstu tūrisms).
(VTP2) U.2.5.2. Attīstīt un veicināt jaunu tūrisma produktu un pakalpojumu izveidošanu	Veicināta tradicionālā latgaliskā dzīves veida saglabāšana un lauksaimnieciskā darbība, novadam raksturīgo prasmju un iemaņu integrēšana. Izveidoti inovatīvi aktīvā tūrisma produkti (šķēršļu trases, piedzīvojumu, izziņas parki...).
(VTP2) U.2.5.3. Veicināt aktīvā tūrisma attīstību	Izveidoti jauni aktīvā tūrisma maršruti novada dabas objektos, peldvietu izmantošanai, makšķerēšanas pakalpojumu attīstībai.
(VTP2) U.2.5.4. Sekmēt velotūrisma attīstību	Izveidots velonomas centrs, izbūvēti veloceliņi, izstrādāti jauni velomaršruti.
(VTP2) U.2.5.5. Veicināt izziņas, dabas un sakrālā tūrisma attīstību	Organizētas dabas parku, svētvietu, ūdens, putnu, sakrālo procesiju dienas. Rīkoti zīmējumu un projektu konkursi izglītības iestādēs. Organizēti pasākumi, apmācības, tematiskās dienas, tradicionālie svētki, iekļaujot tos tūrisma maršrutos. Publikācijas, konferences, pieredzes apmaiņas pasākumi, raksti un diskusijas par dabai draudzīgu tūrisma un dzīvesveidu. Noorganizētas etnogrāfiskās, dabas, sakrālā mantojuma ekspedīcijas; iegūtais materiāls atspoguļots masu informācijas līdzekļos, muzeju ekspozīcijās. Izveidoti sakrālā tūrisma maršruti.

1. tabulas turpinājums

(VTP2) U.2.5.6. Pilnveidot sadarbību ar Dabas aizsardzības pārvaldes Latgales reģionālo administrāciju, tūrisma organizācijām un uzņēmējiem tūrisma piedāvājuma veidošanā un popularizēšanā	Izveidoti kopīgi piedāvājumi. Organizēti pieredzes apmaiņas braucieni. Organizēta dalība Rāznas nacionālā parka dienās, tūrisma izstādēs.
(VTP4) U.4.3.2. Sekmēt Latgales kulinārā mantojuma saglabāšanu un popularizēšanu lauku sētā	Paplašināts tūrisma pakalpojumu klāsts novadā.
(VTP4) U.4.3.3. Izstrādāt „latgaliskās lauku sētas” zīmolu	Izstrādāts „Latgaliskās lauku sētas” zīmols.
(VTP4) U.4.3.4. Organizēt apmācības monitoringa programmas lauku sētās un mājražošanas attīstībai	Izstrādātas apmācību programmas. Izveidotas jaunas profesionālās ievirzes un interešu izglītības programmas, uzsverot radošo industriju jomu, tehnisko jaunradi, paplašinātas profesionālās ievirzes un interešu izglītības iespējas, iesaistīts plašāks jauniešu un skolēnu skaits.

Rezultāti, ko paredzēts sasniegt, veicot uzdevumus, kas saistīti ar tūrisma attīstību novadā, kā arī šo uzdevumu īstenošanas iespējamības izvērtēšana attēlota 2. tab.

2. tabula

Uzdevumu īstenošanas izvērtējums Rēzeknes novada attīstības stratēģijā
(autores izveidota)

Uzdevumi	Iespējamie draudi uzdevumu izpildē
Jaunu tūrisma produktu veidošana un attīstība	Tūrisma produktam jābūt konkurētspējīgam. Konkurētspējīgu tūrisma produktu iespējams veidot, izmantojot inovācijas, kuru pamatā ir novada kultūrvēstures un dabas unikalitāte. Jaunu konkurētspējīgu tūrisma produktu veidošanai un attīstībai nepieciešami ne tikai dabas vai kultūrvēsturiskie resursi, bet, galvenokārt, cilvēkresursi, kas nodrošina jaunas zināšanas, atšķirīgās kompetences, radošu pieeju. Attīstības programmā nav paredzēta cilvēkresursu attīstība tūrisma jomā. Arī interešu izglītība šajā jomā netiek īstenota, kas savukārt mazina novada bērnu un jauniešu ieinteresētību iekļauties novada tūrisma produktu veidošanas un attīstības procesā. Bez cilvēkresursu kapacitātes attīstības jaunu konkurētspējīgu tūrisma produktu veidošana varētu būt problemātiska.

2.tabulas turpinājums

Novada zīmola izveide	Novada zīmola veidošanai nepieciešams izstrādāt zīmola attīstības koncepciju un mērķtiecīgu šīs koncepcijas īstenošanu. Koncepcijas izstrādē būtu lietderīgi iesaistīt gan tūrisma nozares speciālistus, gan pašvaldības pārstāvjus, gan NVO, skolas u.c. iestādes. Bez mērķtiecīgas darbības zīmola izstrāde varētu būt neveiksmīga.
Aktīvā tūrisma attīstība	Aktīvajam tūrismam ir tendence attīstīties un tā veidi dažādojas. Lai piedāvātu konkurētspējīgu aktīvā tūrisma produktu, nepieciešama inovatīva, radoša pieeja, tirgvedības un vadības prasmes. Attīstības programmā nav paredzēti pasākumi cilvēkresursu attīstībai šajās jomās. Bez cilvēkresursu kapacitātes attīstības aktīvā konkurētspējīgā tūrisma attīstība varētu būt apdraudēta.
Velotūrisma attīstība	Varētu rasties problēmas ar velomaršrutu virzīšanu tirgū, to popularizēšanā. Novada vadībai vajadzētu pievērst uzmanību sadarbības iespējām ar dažādām organizācijām, kas varētu būt potenciālas mērķauditorijas, kā arī tirgvedības pasākumiem velomaršrutu organizēšanā un popularizēšanā. Attīstības programmā nav paredzēti pasākumi cilvēkresursu attīstībai šajās jomās. Bez cilvēkresursu, kas darbotos šajā jomā, kapacitātes attīstības konkurētspējīga velotūrisma attīstība varētu būt apdraudēta.
Izziņas, dabas un sakrālā tūrisma attīstība	Novadā ir daudz dabas un sakrālā tūrisma resursu. Tos pārveidot par tūrisma produktiem var cilvēki ar atbilstošām zināšanām, prasmēm, izmantojot radošu pieeju un spējas, lai piedāvātais tūrisma produkts būtu pievilcīgs tūristiem un konkurētspējīgs. Attīstības programmā nav paredzēti pasākumi cilvēkresursu attīstībai šajās jomās. Bez cilvēkresursu kapacitātes attīstības konkurētspējīgā izziņas, dabas un sakrālā tūrisma attīstība varētu būt apdraudēta, neskatoties uz novada kultūras, dabas un sakrālā tūrisma resursu pārpilnību.
Sadarbība ar Dabas aizsardzības pārvaldes reģionālo administrāciju, tūrisma organizācijām un uzņēmējiem tūrisma piedāvājuma veidošanā un popularizēšanā	Sadarbības veidošanai jābūt mērķtiecīgai un sistemātiskai. Lai nospraustais uzdevums tiktu īstenots, nepieciešams piesaistīt augsti kvalificētus tirgzinības speciālistus, kas varētu veiksmīgi veidot, pārdot un popularizēt tūrisma produktus. Attīstības programmā nav paredzēti mehānismi šī uzdevuma īstenošanai.

Latgales kulinārā mantojuma saglabāšana un popularizēšana lauku sētā.	Lai īstenotu šo uzdevumu, ir nepieciešams izstrādāt un attīstīt Latgales kulinārā mantojuma saglabāšanas un popularizēšanas stratēģiju. Arī investīciju plānā būtu jāparedz vieta šīs stratēģijas īstenošanai. Attīstības programmā nav paredzēts mehānisms, kā šo uzdevumu īstenot.
„Latgaliskās lauku sētas” zīmola izstrāde	Latgaliskā lauku sēta ir īpaša, tās zīmola veidošanai un uzturēšanai nepieciešama Latgaliskās lauku sētas zīmola attīstības mārketinga stratēģija. Attīstības programmā nav paredzēti mehānismi šī uzdevuma īstenošanai.
Lauku sētas un mājražošanas attīstības sekmēšana, izveidojot apmācību programmas.	Nepieciešamas apmācības programmas biznesa uzsākšanā, grāmatvedībā, produkta pārdošanā. Varētu rasties problēmas šo programmu īstenošanā, komplektējot apmācību grupas.

Kā liecina 2.tab. dati, Rēzeknes novada stratēģijā nedefinēto uzdevumu īstenošana tūrisma jomā varētu būt problemātiska, ja netiks nodrošināta cilvēkresursu, kas darbojas tūrisma jomā, kapacitātes un atšķirīgo kompetenču attīstība. Attīstības programmā nav paredzēti mehānismi cilvēkresursu attīstībai šajās jomās. Stratēģijā nedefinētā ilgtermiņa prioritāte 2.IP – Mērķtiecīga cilvēkresursu prasmju attīstība – un vidēja termiņa prioritāte VTP3 – Radoša zināšanu un prasmju attīstība – netiek tālāk attīstīta rīcības un investīciju plānos.

Kā liecina veiktā analīze (7.;8.), Rēzeknes novada kopējam iedzīvotāju skaitam ir tendence samazināties, kā arī pieaug iedzīvotāju skaits virs darbības vecuma, kā rezultātā Rēzeknes novadā, tāpat kā visā Latvijas teritorijā, novērojamas nelabvēlīgas iedzīvotāju novecošanās un depopulācijas tendences. Izglītotu un motivētu jauniešu trūkums, darbības vecuma iedzīvotāju migrācija no laukiem uz pilsētām un ārzemēm nākotnē radīs kvalificētu speciālistu trūkumu un ir bremzējošs faktors lauku attīstībai.

Secinājumi un priekšlikumi

Secinājumi:

1. Rēzeknes novada attīstības programma ir izstrādāta, balstoties uz teritoriālo pieeju, apzinot teritorijas attīstības tendences un resursus. Stratēģijā noteikta teritorijas nākotnes izaugsmes vīzija, stratēģiskie mērķi, ilgtermiņa un vidējā termiņa prioritātes, kas ir saistītas ar tūrisma attīstību novadā.

2. Rēzeknes novads ir bagāts ar tūrisma resursiem: dabas, kultūrvēsturiskajiem, kas ietver sakrālo mantojumu, amatniecību, tradīcijas, folkloru, latgalisko identitāti, kulināro mantojumu u.c.
3. Rēzeknes novadā interešu izglītība novada bērniem un jauniešiem pārsvarā piedāvā dažādas sporta un mākslas iespējas; tā nav saistīta ar novada specializācijām, tai skaitā, tūrismu. Tas neveicina jauniešu interesi par novada attīstības iespējām un jauniešu vietu tajā.
4. Novada jauniešu un bērnu interesi par novada specializācijām var un vajag mērķtiecīgi attīstīt, izmantojot interešu izglītības iespējas.
5. Stratēģijā nedefinēta ilgtermiņa prioritāte 2.IP – “mērķtiecīga cilvēkresursu prasmju attīstība” un vidēja termiņa prioritāte VTP3 – “radoša zināšanu un prasmju attīstība” netiek tālāk attīstīta rīcības un investīciju plānos.

Priekšlikumi Rēzeknes novada domei:

1. Sadarbojoties ar Rēzeknes Augstskolu un citām augstākām mācību iestādēm, izstrādāt mērķtiecīgu cilvēkresursu sagatavošanas programmu, kas nodrošinātu atbilstošu cilvēkresursu kapacitāti visās novadā nedefinētajās specializācijās, un tādā veidā spētu nodrošināt novada attīstības stratēģijas īstenošanu.
2. Novada jauniešu interešu izglītību virzīt uz novada specializāciju. Orientēt jauniešus uz izglītības turpināšanu specialitātēs, kas atbilst novada specializācijām.
3. Viens no stratēģiski svarīgiem uzdevumiem Rēzeknes novadā būtu skolas jauniešu iesaistīšana novada attīstības pasākumos, lai radītu interesi par novadā attīstāmajām specializācijām un parādītu nākotnes attīstības iespējas dzīvot kvalitatīvā vidē savā novadā. Tas apturētu novada jauniešu migrāciju uz ārzemēm un veicinātu novada ekonomisko attīstību. Jau jaunākajās klasēs, izmantojot interešu izglītības iespējas, bērnus vajadzētu praktiski iepazīstināt ar novada specializācijām, demonstrēt pozitīvus piemērus šo specializāciju attīstībā.
4. Novada zīmola veidošanai nepieciešams izstrādāt zīmola attīstības koncepciju un veikt mērķtiecīgu šīs koncepcijas īstenošanu, iesaistot tajā gan tūrisma nozares speciālistus, gan pašvaldības pārstāvjus, gan NVO, skolas u.c. iestādes.
5. Lai sekmīgi izveidotu Latgales lauku sētas zīmolu, nepieciešams izstrādāt latgaliskas lauku sētas zīmola attīstības stratēģiju.
6. Lai veiksmīgi attīstītu dabas, sakrālo, atpūtas, izziņas tūrismu, velotūrismu nepieciešami augsti kvalificēti speciālisti; novada domei būtu jā rūpējas par šādu speciālistu sagatavošanu, izmantojot vietējos cilvēkresursus un iespējas, ko sniedz profesionālās

- izglītības iestādes un augstākās mācību iestādes tūrisma speciālistu sagatavošanas jomā.
7. Attīstīt sadarbības iespējas ar augstskolām, kas piedāvā tūrisma specializācijas studiju programmas, iesaistot studentus un skolu jauniešus, tādā veidā nodrošinot radošu pieeju tūrisma produktu attīstībā novadā.
 8. Lai veiksmīgi attīstītu sadarbību ar ārējiem partneriem tūrisma produkta attīstībā, nepieciešami kvalificēti speciālisti un mērķtiecīga sadarbības programma.
 9. Lai sekmētu unikālu tūrisma produktu attīstību, kas saistīti ar Latgales lauku sētu un mājražošanu, nepieciešamas apmācības programmas biznesa uzsākšanā, grāmatvedībā, produkta pārdošanā, ko piedāvāt novada jauniešiem un citiem potenciāliem uzņēmējiem.
 10. Lai sekmīgi veiktu Latgales kulinārā mantojuma saglabāšanu un popularizēšanu, ir nepieciešams izstrādāt un attīstīt Latgales kulinārā mantojuma saglabāšanas, uzturēšanas un popularizēšanas stratēģiju.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija (Latvija 2030). Pieeja: www.em.gov.lv, skat. 05.01.2014.
2. Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2007–2013. Pieeja: <http://www.em.gov.lv>, skat. 01.12.2012.
3. Latgales stratēģija 2030. Pieeja: www.latgale.lv, skat. 02.03.2012
4. Latgales programma 2010–2017. Pieeja: <http://www.latgale.lv>, skat. 01.12.2012
5. MK 2010.g. 25.05.noteikumi N 482.2.pielikums. Teritorijas attīstības indeksi novadiem, Pieeja: www.Likumi.gov.lv, sk. 17.12.2013
6. Rēzeknes novada teritorijas plānojums 2013.–2024.g. Pieeja: www.rezeknesnovads.lv, skat.: 11.10.2013.
7. Rēzeknes novada ilgtspējīgas attīstības stratēģija 2033. Pieeja: www.rezeknesnovads.lv/, skat.: 11.10.2013
8. Rēzeknes novada attīstības programma 2013.–2018. Pieeja: www.rezeknesnovads.lv, skat.: 11.10.2013
9. Ahmadi, S. A. A., Salamzadeh, Y., Daraei, M., & Akbari, J. (2012). Relationship between Organizational Culture and Strategy Implementation: Typologies and Dimensions. *Global Business and Management Research: An International Journal*, 4(3/4). 286-299.
10. Barro, R. J. (1997). *Education and Economic growth*. Pieeja: <http://www.oecd.org/innovation/research>, skat. 12.03.2013.
11. Duggan, T. (2011). *Structural-considerations-strategic-implementation*. Reviewed: http://www.ehow.com/info_. Access: 14.11.2012.
12. Hitt, M. A., R. D. Ireland (1985). Corporate distinctive competence, strategy, industry and performance. *Strategic Management Journal*, Vol.6, 273-293

13. Porter, M.E. (1985): *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*, New York Free Press.
14. Porter, M.E. (1990): *The Competitive Advantage of Nations*, MacMillan, New York.
15. Silineviča, I.(2003).*Business knowledge as a key factor in economic development*. International Conference "Business studies in European environment" Vilnius, Lithuania,16.05.2003.
16. Silineviča, I. (2009). *Necessity and opportunities of Implementation of Strategic Management in Rural Tourism Enterprises.*/ LLU starptautiskā konference 23.-24.04.2009.
17. Silineviča,I. (2013). *Implementation problems of Development Strategies: case study of Dagda county*. Integrated and Sustainable Regional Development., International scientific conference. - Jelgava (Latvia). No.31.ISSN 1691-3078. Abstracted/ Indexed: AGRIS, EBSCO
18. Stimson, Stough and Roberts (2006). *Regional Rconomic Development: Analysis and Planning Strategy*, Revised edition., Berlin, Springer
19. Yavitz, B., Newman, W.H (1982). What the corporation should provide its business units., *Journal of Business Strategy*, Vol.2,pp.14-19
20. Terry Irvin (2012) United Kingdom: Implementing a strategic plan successfully. Pieeja: <http://www.mondag.com/x/y>, skat.23.01.2014.

Summary

This research is devoted to strategy implementation problems in the context of tourism development. The aim of this study is to explore Rezekne county Development Strategy related to tourism development, to reveal potential implementation problems, and to make proposals for successful Strategy implementation. The offered proposals for successful implementation of strategic direction 'Tourism development' were developed by taking into account human resources development.

Hypothesis of this research: It is possible to implement Strategy only by establishing appropriate Strategy implementation mechanism taking into account the major role of human resources development.

Research object: Rezekne County Development Strategy

Research subject: Factors influencing the Strategy implementation.

To accomplish the objectives of this study, the following research methods were applied: content analysis, analysis and synthesis, logical and abstract constructive methods.

The main findings of this research are as follows:

Successful county's Strategy implementation requires well-educated and highly skilled human resources that are involved in the implementation of county's Development Strategy. Highly skilled human resources serve as the main instrument for the implementation of the Strategy. Formation and development of human resources capacity builds the base for qualitative and sustainable development of tourism products and services.

The findings of the analysis of Rezekne county Development Strategy allow establishing a fact that the action plan related to tourism does not foresee any activity connected to ensuring human resources development for the tourism industry.

Development Strategy does not foresee improvement of county's competitiveness by human resources management related to people who are involved in the Tourism Development programme.

It is necessary to manage improvement of distinctive competencies. To carry out this management, the human resources development plan should be worked out in compliance with the specialisation of a county in the county. This plan should work as a part of the support system to implement county's development Strategy.

SIEVIEŠU KONKURĒTSPĒJA DARBA TIRGŪ LATGALĒ

COMPETITIVENESS OF WOMEN IN THE LABOUR MARKET IN LATGALE

Anda ZVAIGZNE

Rēzeknes Augstskolas Reģionālistikas zinātniskā institūta vadošā pētniece
Latvijas Lauksaimniecības universitātes docente
E-pasts: andazvaigzne@inbox.lv

Inese SAULĀJA

Latvijas Lauksaimniecības universitātes lektore
E-pasts: inese.saulaja@llu.lv

Aija ČERPINSKA

Rēzeknes Augstskolas lektore
Rēzekne, Latvija
E-pasts: aija@ru.lv

Abstract. *Competitiveness in the labour market is a range of various factors that assist an employee in getting or retaining a job, while an employer can attract and maintain a labour force adequate to meet the employer's needs. The research aim is to examine the competitiveness of women in the labour market in Latvia and to develop proposals for its improvement. The present research deals with employment trends, especially focusing on statistical data on women. The research also examines statistical data on job vacancies, unemployment, wages, and other related data. To identify the factors influencing women's competitiveness, 214 women were surveyed in Latgale region. According to the survey, there are several factors influencing women's competitiveness in the labour market. Education, length of service, and experience are the most significant factors. The longer women's unemployment period is, the more these women require support to restart their employment and to be competitive in the labour market. Research methods employed: the monographic method, the descriptive method, analysis and synthesis, the graphic method, document analysis, statistical analysis, and a sociological method – a survey. The survey results were processed using the tools of the Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) and Microsoft Excel.*

Keywords: *Employment, Latgale region, women's competitiveness.*

Ievads

Sabiedrībā bieži vien valda uzskats, ka sievietēm ir grūti būt konkurētspējīgām darba tirgū. Dažkārt tas tiek pamatots ar to, ka viņas ir spiestas pārtraukt darba attiecības sakarā ar bērna piedzimšanu.

Konkurētspējas jēdziens ir atvasināts no jēdziena konkurence. Konkurence ir visas sabiedrības attīstības virzītājspēks. Par konkurences teorijas pamatlicēju var uzskatīt Ā.Smitu, kurš 1776.gadā savā darbā "Pētījums par tautu bagātības dabu un cēloņiem" (6.,14.) pirmais formulēja konkurences jēdzienu, aprakstīja efektīvas konkurences

pamatnoteikumus, kā arī izstrādāja konkurences attīstības un pastiprināšanas modeli.

Tālāk Ā.Smita konkurences teoriju attīstīja D.Rikardo, Dž.Robinsons, Dž.Keins, K.P.Makkonnels, M.Porters, G.Azojevs, A.Judanovs un citi (6.).

Latvijas Republikas Konkurences likumā konkurence definēta kā pastāvoša vai potenciāla ekonomiskā (saimnieciskā) sāncensība starp diviem vai vairākiem tirgus dalībniekiem konkrētajā tirgū (1.).

Daudzu autoru – Račko, Mihejeva, Fathutdinovs (*Фатхутдинов*), Azojevs (*Азоев*) u.c., (6.; 9.;10.;14.) sniegtajām definīcijām pētījumos, avotos par konkurētspēju var saskatīt sekojošas kopīgas pazīmes:

- tā pēc savas būtības nozīmē sacensību,
- kā arī spēju pārspēt, pastāvēt un izturēt konkurenci konkrētajā tirgū;
- pamatā ir doma, ka konkurētspēja ietver tādās darbības, kuras ļauj gūt veiksmi, priekšrocību pār otru.

Konkurētspēja darba tirgū – faktori, kas konkurences apstākļos darba ņēmējam palīdz iegūt vai saglabāt darba vietu, bet darba devējam ļauj piesaistīt un noturēt savām vajadzībām atbilstošu darbaspēku (5.).

Konkurētspējas attīstības iespējas ir cieši saistītas ar valsts attīstību, ar ieguldījumu palielināšanos sabiedrības labklājībā, ar politiskās sistēmas stabilizāciju.

Pēdējos gados Latvijā darba tirgus ir pētīts no dažādiem aspektiem, ir arī pētījumi par iespējām veicināt nodarbinātību, paaugstināt konkurētspēju darba tirgū. Līdzšinējie pētījumi nav palīdzējuši rast pozitīvu risinājumu un konkurētspējas problēma darba tirgū aktualizējas.

I.Ķīkules veidotajā rokasgrāmatā (13.) teikts, ka uzņēmumu vadītāji ne vienmēr saskata, cik lielā mērā viņu ikdienas darbību un personāla politiku ietekmē darbinieku dzimums. Arī paši darbinieki ne vienmēr apzinās, ka, piemēram, aizskarošu izteikumu lietošana par kāda darbinieka dzimumu ir nepieļaujama. Kaut arī darba likumdošana aizliedz atšķirīgu attieksmi dzimuma dēļ, ļoti liela ietekme ir mūsdienu sabiedrības izpratnei par dzimumu lomām, kas ir audzināšanas rezultātā izveidota izpratne par to, kāda uzvedība tiek sagaidīta no sievietes un kāda no vīrieša. Latvijā sabiedrībā strādājošās sievietes augstāk vērtē darba devēja nodrošinātās sociālās garantijas, bet vīrieši – saņemto atalgojumu. Tādēļ sievietes bieži vien piekrīt strādāt bez darba līgumiem. Šāda izvēle varētu būt skaidrojama ar sievietes un vīrieša lomas izpratni: sieviete ir ģimenes un bērnu aprūpētāja, bet vīrietis – galvenais ģimenes apgādnieks un pelnītājs.

Pētījuma mērķis ir izpētīt sieviešu konkurētspēju darba tirgū Latgalē un sniegt priekšlikumus tās uzlabošanai.

Pētījuma mērķa sasniegšanai izvirzīti darba uzdevumi:

1. Izpētīt sieviešu galvenās nodarbinātības tendences Latgalē;
2. Izvērtēt sieviešu aptaujas datus par viņu konkurētspēju darba tirgū Latgalē;
3. Sniegt priekšlikumus sieviešu konkurētspējas uzlabošanai darba tirgū Latgalē.

Pētījuma periods par sieviešu galvenajām nodarbinātības tendencēm ir no 2008.g. līdz 2012.g. Sieviešu aptaujas veikšanas periods ir 2012.g. decembris – 2013.g. februāris. Pētījuma vieta – Latgales reģions.

Pētījumā pielietotās metodes: monogrāfiski aprakstošā metode, kā arī analīzes un sintēzes, grafiskā, dokumentu analīzes, datu grupēšanas, socioloģisko pētījumu metode – anketēšana.

Aptauju rezultāti apkopoti ar sociālo zinātņu statistikas paketes (SPSS) datu un Microsoft Excel analīzes rīkiem.

Sieviešu nodarbinātības galvenās tendences Latgalē

Pētot statistisko informāciju par Latvijas reģioniem, daudzi darba tirgus rādītāji ir atšķirīgi tieši Latgales reģionā, salīdzinot ar citiem reģioniem.

Brīvo darba vietu skaits liecina par iespējām sievietēm atrast darbu Latgalē un citos Latvijas reģionos. 1.tab. dati parāda, ka Latgalē brīvo darba vietu skaits 2012.g. salīdzinājumā ar 2008.g., ir samazinājies par 62%, kas ir par 6 procentpunktiem mazāk nekā Latvijā kopumā.

1.tabula

Brīvo darbavietu skaits Latgalē salīdzinājumā ar citiem Latvijas reģioniem
laika periodā no 2008. līdz 2012.g.
(*autoru veidots pēc 12.; 8.*)

Reģioni	2008	2009	2010	2011	2012	Izmaiņas (+/-) 2012/2008, %
Rīga	7183	1434	1397	2082	2358	-67
Pierīga	1226	300	139	358	433	-64
Vidzeme	280	70	93	106	152	-45
Kurzeme	737	161	107	175	129	-82
Zemgale	529	169	53	72	49	-91
Latgale	606	243	211	216	230	-62
Latvija	10561	2377	2000	3009	3351	-68

Visstraujākais darba vietu skaita samazinājums Latvijas reģionos bija 2009.g., kas skaidrojams ar ekonomiskās situācijas pasliktināšanos valstī kopumā.

Pēc Nodarbinātības valsts aģentūras (NVA) datiem, bezdarbnieki Latvijā tiek klasificēti dažādās riska grupās: ilgstošie bezdarbnieki (ilgāk par 1 gadu), jaunieši (no 15 līdz 24 gadiem), pirmspensijas vecuma bezdarbnieki, personas ar invaliditāti, personas pēc bērna kopšanas atvaļinājuma un personas pēc soda izciešanas ieslodzījuma vietās. No 2008.g. līdz 2012.g. bezdarbnieku skaits Latgalē katru gadu pieauga visās riska grupās. Latgalē sieviešu bezdarbnieču skaita pārsvars pār vīriešu bezdarbnieku skaitu bija gandrīz visās riska grupās, izņemot grupā – personas pēc soda izciešanas ieslodzījuma vietās (2.tab.).

Ilgstošo bezdarbnieku grupā sieviešu skaits 2012.g. salīdzinājumā ar 2008.g. pieauga par 435%, bet sieviešu bezdarbnieču pēc bērna kopšanas atvaļinājuma skaits par 27%. Būtiski jāatzīmē, ka Latgalē pētāmajā periodā pieauga sieviešu bezdarbnieču skaits pēc soda izciešanas ieslodzījuma vietās 6 reizes vairāk, bet attiecīgi bezdarbnieces ar invaliditāti 2012.gadā pieauga 4 reizes vairāk nekā 2008.g. (2.tab.).

2.tabula

Bezdarbnieku skaits riska grupās Latgalē no 2008. līdz 2012.g. (11.)

Riska grupas	2008		2009		2010		2011		2012	
	Siev.	Vīr.	Siev.	Vīr.	Siev.	Vīr.	Siev.	Vīr.	Siev.	Vīr.
Ilgstošie bezdarbnieki (ilgāk par 1 gadu)	3048	2095	4942	3966	9554	7938	10252	8149	16331	13129
Jaunieši (no 15 līdz 24 gadiem)	1022	868	2324	2433	2686	2596	2103	1665	2784	2174
Pirmspensijas vecuma bezdarbnieki	1104	1090	1956	1772	2185	1901	2243	1949	3169	2861
Personas ar invaliditāti	583	621	847	925	1146	1265	1316	1361	2535	2593
Personas pēc bērna kopšanas atvaļinājuma	624	8	825	21	805	36	716	15	793	14
Personas pēc soda izciešanas ieslodzījuma vietās	5	49	8	102	11	100	8	78	30	165

Visvairāk bezdarbnieces Latgalē bija ar vispārējo izglītību: 2012.g. 45% no kopējā sieviešu bezdarbnieču skaita (3.tab.). Ar bezdarbnieku

riska grupām jāstrādā karjeras konsultantiem, psihologiem, veicinot šo cilvēku motivāciju, ieinteresētību atgriezties darba tirgū, jāizstrādā un jāievieš efektīvi nodarbinātības pasākumi, kas tieši fokusēti uz cilvēkiem, kas ilgstoši bijuši ārpus darba tirgus.

No 3.tab. datiem izriet, ka 2012.g. salīdzinājumā ar 2008.g., bezdarbnieču skaits ar vispārējo izglītību ir audzis par 45 % un ar profesionālo izglītību par 46%, bet savukārt ar augstāko izglītību par 116%.

3.tabula

Bezdarbnieču skaits pēc izglītības Latgalē no 2008. līdz 2012.g. (11.)

Izglītības līmenis	2008		2009		2010		2011		2012	
	Siev.	Vīr.	Siev.	Vīr.	Siev.	Vīr.	Siev.	Vīr.	Siev.	Vīr.
zemāka par pamatzglītību	154	155	283	373	348	477	344	408	401	357
vispārējā izglītība	4404	3883	7721	8369	8721	8786	8070	7507	6391	5750
profesionālā izglītība	3938	3840	7170	8170	7654	8169	6962	6842	5750	5678
augstākā izglītība	734	441	2223	1194	2065	1014	1903	788	1586	678
nav dokumentāri apliecināta	21	47	32	52	35	46	2	5	68	10

Pēc Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes datiem 2010.g. profesiju grupā *vadītāji* Latgalē bija nodarbinātas 4,7 tūkstoši sievietes, bet vīrieši – 5,2 tūkstoši. Turpretim vienkāršajās profesijās Latgalē bija nodarbinātas 9,2 tūkstoši sievietes un tikai 3,2 tūkstoši vīrieši (2.;4.).

Pēc statistiskajiem datiem visvairāk bija bezdarbnieces ar vispārējo izglītību: 2012.g. 45% no kopējā sieviešu bezdarbnieču skaita. Latgales reģiona izglītības iestādēm jāveic aktīvāk vidējās speciālās, augstākās izglītības, mūžizglītības, kā arī tālmācības nozīmīguma un iespēju popularizēšana.

Saskaņā ar ES statistikas biroja datiem, darba samaksas atšķirība starp abiem dzimumiem Latvijā bija lielāka nekā vidēji Eiropā, kur tā 2012.gadā bija 16,4%. un tendence algu atšķirībās turpina pieaugt, salīdzinoši 2008.gadā algu atšķirība bija 13,4%. Latvijā kopumā starp abiem dzimumiem bruto darba samaksas atšķirība 2012.gadā salīdzinājumā ar 2008.gadu palielinājusies par 2%. Arī darba samaksa Latgalē starp dzimumiem ir atšķirīga: vidējā bruto darba samaksa mēnesī sievietēm ir 345 Ls, bet vīriešiem – 374 Ls. (3.) Vērtējot Latgalē bezdarbnieču skaitu pēc bezdarba laika ilguma laika periodā no 2008.g. līdz 2012.g., var secināt, ka 2012.g. salīdzinot ar 2008.g. par 17% samazinājies bezdarbnieču skaits, kurām bezdarba ilgums ir līdz 6

mēnešiem (11.). 2012.g. salīdzinājumā ar 2008.g. par 24% palielinājies bezdarbnieču skaits, kurām bezdarba ilgums bija no 6 līdz 12 mēnešiem. Savukārt par 244% pieaudzis bezdarbnieču skaits ar bezdarba ilgumu no 1 līdz 3 gadiem un par 219% tādu, kurām bezdarba ilgums ir 3 gadi un vairāk (11.). Jo garāks ir bezdarba laika ilgums, jo vairāk šīm sievietēm būs nepieciešams atbalsts (karjeras konsultācijas, kvalifikācijas celšanas kursi u.c.), lai atsāktu aktīvās darba gaitas un tās būtu konkurētspējīgas darba tirgū.

Aptaujas rezultāti par sieviešu konkurētspēju darba tirgū Latgalē

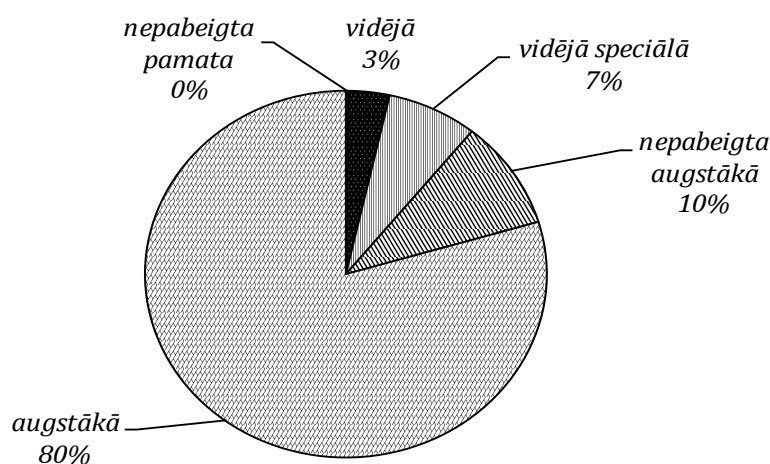
Raksta autore veica aptauju ar mērķi noskaidrot kādas problēmas pastāv sievietēm, integrējoties darba tirgū (no darba ņēmēju viedokļa). Šajā pētījumā izklāstīti rezultāti par sieviešu konkurētspēju darba tirgū, kā arī ieteikti priekšlikumi, kas būtu maināms vai ko būtu nepieciešams ieviest.

Izpētes laiks bija 2012.g. decembris – 2013.g. februāris. Pētījuma teritorija – Latgales reģions.

Aptaujas anketas tika izsūtītas divos veidos: rakstiskā formā un elektroniski. Kopā bija saņemtas 214 pētījumam derīgas aizpildītas anketas.

Aptaujas 45 jautājumi tika izklāstīti uz 6 lpp. Aptaujas aizpildīšanas laiks – līdz 10 minūtēm. Lai atvieglotu respondentiem anketas aizpildīšanu, anketā pārsvarā tika iekļauti slēgta tipa jautājumi. Atbilžu varianti, ar mērķi paaugstināt pētījumu rezultātu ticamību, bija vairāki. Aptauju rezultāti apkopoti ar sociālo zinātņu statistikas paketes (SPSS) 19.0 datu un Microsoft Excel analīzes rīkiem.

Respondenta raksturojums pēc izglītības līmeņa ir augsts, jo gandrīz 80 % respondentu ir ar augstāko izglītību (1.att.).

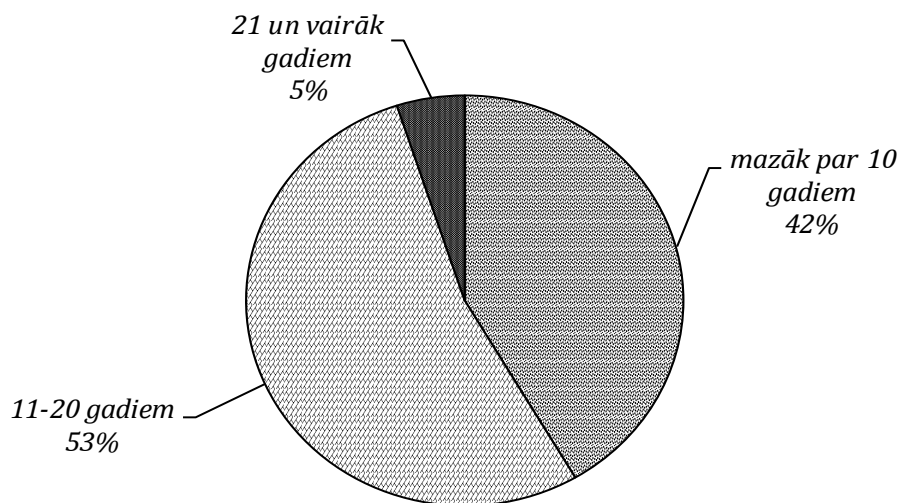

1.attēls. Aptaujāto sieviešu izglītības līmenis Latgalē (%)
(autoru veidota pēc aptaujas datiem)

Pēc aptaujas datiem redzams, ka 80 % aptaujāto sieviešu ir augstākā izglītība, 10 % nepabeigta augstākā izglītība, 7 % vidējā speciālā, bet 3 % – vidējā vispārējā. Nepabeigta pamata izglītība ir tikai diviem respondentiem jeb 0,2 %. Ņemot vērā atbildes uz aptaujas anketas nākamo jautājumu „Jūsu nodarbošanās”, augstais izglītības līmenis ir saprotams, jo vislielāko īpatsvaru aizņem skolotājas – 15,2 % un lektores – 13,3 %, tad seko grāmatvedes – 8,4 %, administratores – 5,6 %. Liels īpatsvars ir pārdevējām – 5,1 %, jo šajā amatā strādā divi respondenti ar augstāko izglītību, bet 22 – ar nepabeigtu augstāko, kā arī 12 – ar vidējo vispārējo un 10 ar vidējo speciālo izglītību.

Veicot ietekmes līmeņa pārbaudi starp pazīmēm „izglītība” un „konkurētspēja darba tirgū”, secināts, ka izglītība būtiski ($p=0,000$; $\alpha=0,05$) ietekmē sieviešu konkurētspējas novērtējumu darba tirgū. Ar novērtējumu „ļoti augstu” savu konkurētspēju novērtēja sievietes ar augstāko izglītību. Savukārt, ar novērtējumu „zemāk par vidējo” savu konkurētspēju novērtē sievietes ar vidējo vispārējo izglītību.

Lai varētu analizēt konkurētspēju darba tirgū, svarīgs faktors ir darba stāžs. Pēc aptaujas datiem redzams, ka 53 % respondentu ir ar darba stāžu no 11 līdz 20 gadiem (2.att.).

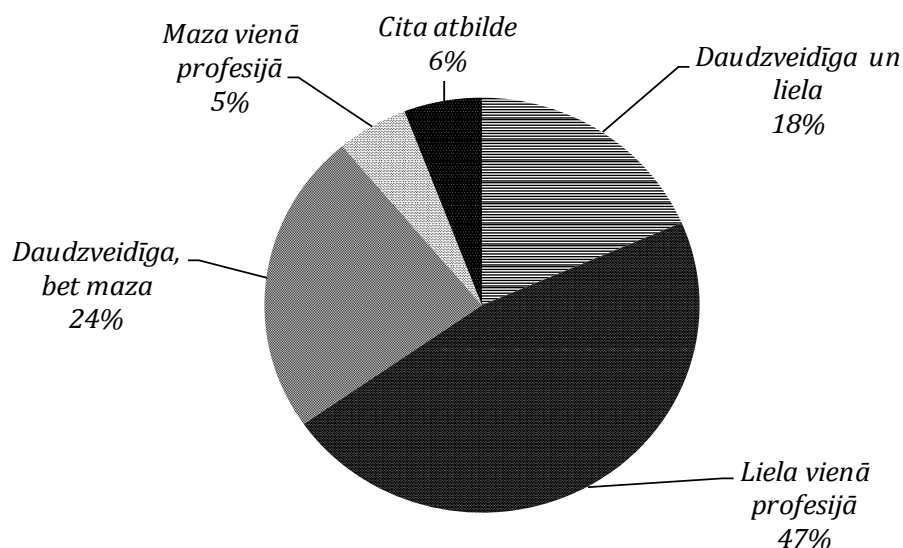
2.attēls. Aptaujāto sieviešu darba stāžs Latgalē (%)
(autoru veidota pēc aptaujas datiem)

Tikai 5 % respondentu ir ar darba stāžu 21 un vairāk gadi, bet 42 % – mazāk par 10 gadiem.

Analizējot faktora „darba stāžs” ietekmi uz sieviešu konkurētspēju darba tirgū Latgalē, secināts, ka darba stāžs būtiski ($p=0,000$; $\alpha=0,05$) ietekmē sieviešu konkurētspējas novērtējumu darba tirgū. Gandrīz puse no respondentiem ar darba stāžu mazāk par 10 gadiem savu

konkurētspēju novērtēja „augstāk par vidējo”. Jo augstāks ir darba stāžs, jo sievietes savu konkurētspēju vērtē zemāk, vairāk kā puse to novērtēja kā „vidēju”.

Tā kā garš darba stāžs ne vienmēr nozīmē lielu pieredzi, tad tika pētīts faktora „darba pieredze” ietekme uz sieviešu konkurētspēju darba tirgū Latgalē. Ar šo aptaujas jautājumu tiek noskaidrots, vai darba stāžs (pieredze) ir vienā profesijā vai vairākās.

3.attēls. Aptaujāto sieviešu darba pieredze Latgalē, (%)
(autoru veidota pēc aptaujas datiem)

Pēc 3.att. datiem redzams, ka respondentu darba pieredze ir liela vienā profesijā (46,8%). Nākamā aptaujāto grupa ir tādi, kuriem darba stāžs ir mazs, bet daudzās profesijās (23,6%), kā arī aptaujātie, kuriem ir gan daudzveidīga, gan liela pieredze (18,5%). Kā cits atbilžu variants tika norādīts: vidēja vienā profesijā, pietiekami plaša un vidēja.

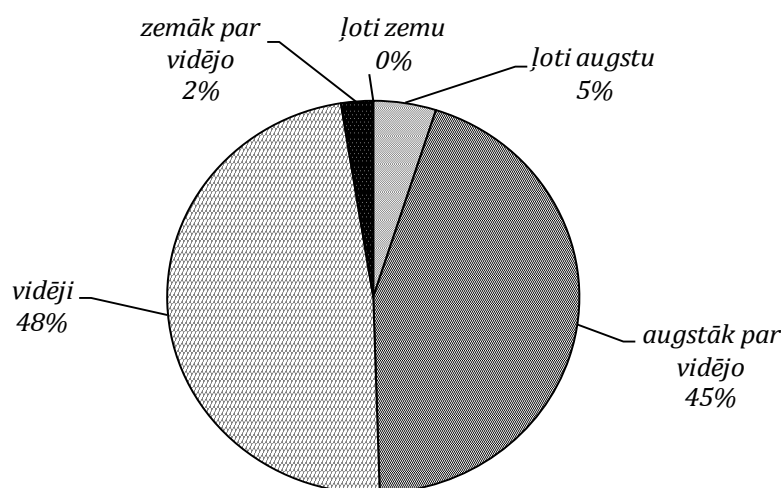
Izrādās, ka darba pieredze būtiski ($p=0,000$; $\alpha=0,05$) ietekmē sieviešu konkurētspējas novērtējumu darba tirgū. Lai arī visaugstāk savu konkurētspēju darba tirgū novērtē sievietes ar lielu pieredzi vienā profesijā, tomēr gandrīz tikpat sieviešu augstu vērtē savu konkurētspēju ar lielu un daudzveidīgu pieredzi.

Respondentu konkurētspējas novērtēšanai tika piedāvāti sekojoši atbilžu varianti: ļoti augstu, augstāk par vidējo, vidēji, zemāk par vidējo un ļoti zemu. Rezultāti apkopoti 4.att.

Pēc aptaujas datiem redzams, ka visvairāk aptaujāto savu konkurētspēju darba tirgū vērtē augstāk par vidējo (45%) un vidēji (48%). Tikai 5 % to novērtē kā ļoti augstu un 2% – zemāk par vidējo.

Kopumā pēc 4.att. datiem redzams, ka sievietes samērā augstu vērtē savu konkurētspēju darba tirgū. Pēc aptaujas datiem parādās vairāki ietekmējošie faktori. Tā kā respondenti ir sievietes, tad viens no būtiskiem faktoriem, kas ietekmē sievietes konkurētspēju darba tirgū ir bērni (7.). Ņemot vērā, ka bērna piedzimšana būtiski ietekmē konkurētspēju darba tirgū, tika analizēta, kā mainījās sievietes konkurētspēja darba tirgū. Atbilžu varianti anketā bija: daudz labāka nekā pirms bērna/-iem, tāda pati, kāda bija, mazliet pazeminājās bērnu dēļ, daudz zemāka nekā pirms bērna/-iem.

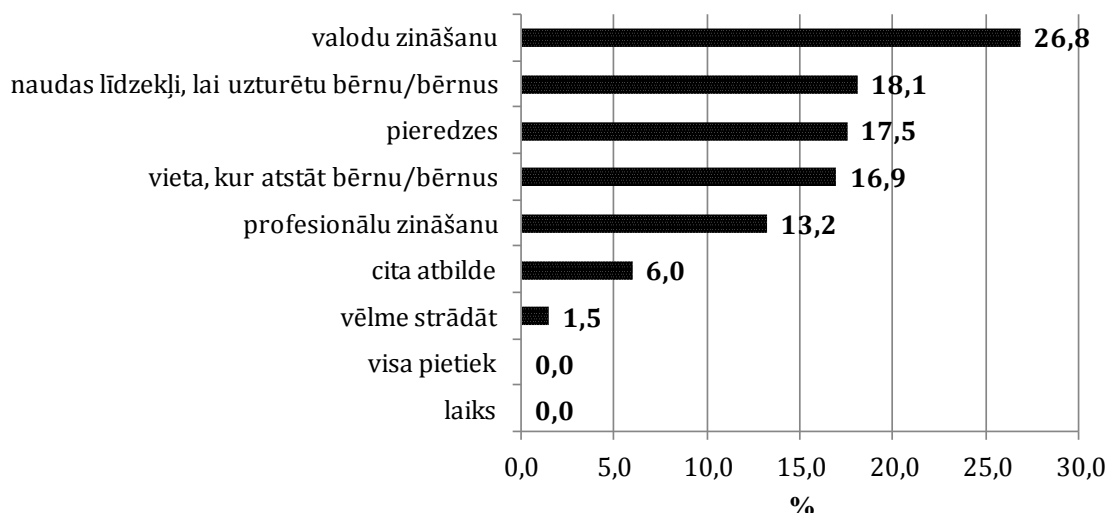
Izrādās, ka bērni būtiski ($p=0,000$; $\alpha=0,05$) ietekmē sievietes konkurētspējas novērtējumu darba tirgū. Visvairāk sievietes uzskata, ka darba pārtraukuma rezultātā kvalifikācija ir palikusi tāda pati kā bija (atsevišķām profesijām tas ir ļoti būtiski). Mazāk respondentu bija atzīmējušas, ka kvalifikācija mazliet pazeminājās bērnu dēļ.

4.attēls. Aptaujāto sievietes konkurētspējas novērtējums darba tirgū Latgalē (%)
(autoru veidota pēc aptaujas datiem)

Aptaujas laikā tika sīkāk noskaidrots, kas pietrūkst veiksmīgai konkurētspējai darba tirgū (5.att.).

Kā liecina aptaujas rezultāti, tad visvairāk respondentiem pietrūkst valodu zināšanu (26,8%), naudas līdzekļi, lai varētu uzturēt bērnus (18,1%), pieredzes trūkums (17,5%) un vieta, kur atstāt bērnus (16,9%). Diezgan augsts īpatsvars ir profesionālo zināšanu trūkumam un tas varētu nozīmēt, ka cilvēkiem nav iespēju pilnveidoties vai celt kvalifikāciju.

5.attēls. Aptaujāto sieviešu atbilžu sadalījums pēc pazīmes, kas pietrūkst viņu veiksmīgai konkurētspējai darba tirgū Latgalē (%)
(autoru veidota pēc aptaujas datiem)

Anketās parādās ieteikumi arī darba devējiem. Viņiem būtu jānodrošina sievietēm adekvāti darba apstākļi, atalgojums, kā arī sievietēm pēc bērna piedzimšanas jānodrošina atbilstošs darba režīms, izskaidrojot nepilna laika nodarbinātības iespējas.

Pēc respondentu ieteikumiem, NVA filiālēm un vietējām pašvaldībām vajadzētu uzlabot informācijas pieejamību par nodarbinātības iespējām.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Bezdarbnieku skaits Latgalē no 2008.g. līdz 2012.g. ar katru gadu pieauga visās riska grupās. Latgalē pētījuma periodā būtiski pieauga sieviešu – bezdarbnieču skaits pēc soda izciešanas ieslodzījuma vietās un bezdarbnieču ar invaliditāti skaits. Ar bezdarbnieku riska grupām jāstrādā karjeras konsultantiem, psihologiem, veicinot šo cilvēku motivāciju, ieinteresētību atgriezties darba tirgū, jāizstrādā un jāievieš efektīvi nodarbinātības pasākumi, kas tieši fokusēti uz cilvēkiem, kas ilgstoši bijuši ārpus darba tirgus.
2. Pēc statistiskajiem datiem visvairāk bija bezdarbnieces ar vispārējo izglītību: 2012.g. 45% no kopējā sieviešu bezdarbnieču skaita. Latgales reģiona izglītības iestādēm jāveic aktīvāk vidējās speciālās, augstākās izglītības, mūžizglītības, kā arī tālmācības nozīmīguma un iespēju popularizēšana.
3. Aptaujas dati liecina, ka sieviešu konkurētspēju darba tirgū būtiski ietekmē izglītības līmenis, darba stāžs, darba pieredze, kvalifikācija u.c. faktori.

4. Latgalē NVA filiālēm jāveic sieviešu – bezdarbnieču vidū efektīvāks informēšanas darbs par viņu tiesībām, pienākumiem, par iespējām un jārada pārlicība, ka viņas var atrast darbu, kā arī būtiski mainīt savu dzīvi. Pēc respondentu ieteikumiem, NVA filiālēm un vietējām pašvaldībām vajadzētu uzlabot informācijas pieejamību par nodarbinātības iespējām.
5. Latgales reģiona darba devējiem no savas puses jānodrošina sievietēm adekvāti darba apstākļi, atalgojums, kā arī sievietēm pēc bērna piedzimšanas jānodrošina atbilstošs darba režīms, izskaidrojot nepilna laika nodarbinātības iespējas.
6. Papildus darba devējiem būtu nepieciešams vairāk sniegt apmācību (profesionālā pilnveidošana, valodu apmācība u.c.) – sevišķi sievietēm, kas ir bijušas darba pārtraukumā ilgāku laika periodu.

Izmantotā literatūra un avoti

Normatīvie akti

1. Konkurences likums.LR Saeimas 2001.g. 4.okt. likums. *Latvijas Vēstnesis*. 2001. 23.okt. Nr. 151 (2538).

Analītiskā literatūra

2. Bruto darba samaksa vidēji mēnesī pa profesiju pamatgrupām Latgalē 2010.gadā (LVL).Darba samaksas struktūras apsekojuma rezultāti 2010.gadā: statistisko datu krājums – Rīga: *CSP*, 212 lpp.
3. Bruto darba samaksa vidēji mēnesī pa statistiskajiem reģioniem 2010.gadā (LVL). Darba samaksas struktūras apsekojuma rezultāti 2010.gadā: statistisko datu krājums – Rīga: *CSP*, 212 lpp.
4. Darbinieku skaita sadalījums pa profesiju pamatgrupām Latgalē 2010.gadā (tūkst.). Darba samaksas struktūras apsekojuma rezultāti 2010.gadā: statistisko datu krājums – Rīga: *CSP*, 212 lpp.
5. Latvijas un tās reģionu darba tirgus specifiskās problēmas (2007). Eiropas Savienības struktūrfondu nacionālās programmas „Darba tirgus pētījumi” projekts „*Labklājības ministrijas pētījumi*” nr.vpd1/esf/nva/04/np/3.1.5.1./0001/0003, Jelgava, 2007
6. MIHEJEVA L. (2004) *Konkurence, konkurences salīdzināšanas priekšrocības un konkurētspēja/ Uzņēmējdarbība lauku ilgtspējīgā attīstībā*, Jelgava: SIA „Jelgavas tipogrāfija”, 193-207lpp.
7. SAULAJA I. (2012) Analysis of Factors Affecting the Labour Market in Latvia, *International Journal of Arts and Sciences, International Journal of Business and Management Studies*, volume 01, number 01, 119-126 p. ISSN: 2158-1479
8. ZVAIGZNE A., SAULAJA I., ZEIFERTE DZ. (2013) Main factors of direct effect on employment in Latvia In: Proceedings of the international scientific conference „*Economic Science for Rural Developmen*”, Jelgava, April 25-26, Latvia University of Agriculture. № 31: *Integrated and sustainable regional development*, p.190-197, ISSN 1691-3078; ISBN 978-9934-8304-7-1 Abstracted/Indexed: ISI Web of Knowledge, AGRIS, EBSCO.
9. АЗОЕВ Г.Л. *Конкуренция: анализ, стратегия и практика* Монография. – М.: Центр экономики и маркетинга, 1996. – 208 с.

10. ФАТХУТДИНОВ Р.А. „Управление конкурентоспособностью организации” 2-е изд., испр. и доп. - М.: Эксмо, 2005. — 544 с.

Interneta resursi

11. *Bezdarbnieku skaits Latgalē 2008.-2012.gadam* [tiešsaiste]. [atsauce 2013.g. 3.dec.] Pieejas veids: <http://www.nva.gov.lv/index.php?cid=6&mid=404&txt=416&t=stat>
12. *Brīvās darbavietas pa statistiskajiem reģioniem vidēji gadā2008.-2012.gadam*: [tiešsaiste]. [atsauce 2013.g. 3.dec.] Pieejas veids: http://data.csb.gov.lv/Selection.aspx?px_tableid=Sociala\lkgad%C4%93jie+statistikas+dati\Aiz%C5%86emt%C4%81s+un+br%C4%ABvas+darbvietas+apmaks%C4%81tais+darba+laiks\jvs0060g.px&px_language=lv&px_type=PX&px_db=Sociala&rxid=cdbc978c-22b0-416a-aacc-aa650d3e2ce0
13. *Ķīkule I.Rokasgrāmata arodbiedrību speciālistiem „Vai dzimumam ir nozīme, aizstāvotsavas tiesības darba tirgū?”* [tiešsaiste]. [atsauce 2014.g. 10.janv.]. Pieejas veids: http://www.lbas.lv/upload/stuff/201003/dzimumvienl_7.pdf
14. *RAČKO E. Latvijas reģionu konkurētspējas novērtēšana un paaugstināšanas potenciāls Eiropas Savienībā* [tiešsaiste]. [atsauce 2014.g. 14.janv.]. Pieejas veids: http://du.lv/files/000/008/032/kopsavilkums_racko_save.pdf?1377776973

Summary

The present research focuses on women's competitiveness in the labour market in Latgale. An opinion prevails in the society that it is difficult for women to be competitive in the market. Sometimes it is justified by the fact that women are forced to interrupt their employment because of childbirth.

The research aim is to examine the competitiveness of women in the labour market in Latvia and to develop proposals for its improvement.

Competitiveness in the labour market is a range of various factors that assist an employee in getting or retaining a job, while an employer can attract and maintain a labour force adequate to meet the employer's needs.

The present research deals with employment trends, especially focusing on statistical data on women. The research also examines statistical data on job vacancies, unemployment, wages, and other relevant data.

The number of the unemployed in Latgale increased among all risk groups every year in the period 2008-2012. In Latgale, the number of unemployed women released from imprisonment and the number of disabled women considerably rose in 2012 compared with 2008.

Career advisers and psychologists have to work with the risk groups of the unemployed, raising their motivation and interest in returning to the labour market; besides, effective employment measures focusing particularly on the individuals who were out of job for a long period have to be designed and introduced.

An analysis of statistical data on the distribution of the unemployed women by education shows that most unemployed women had secondary education – 45% of the total number of the unemployed women in 2012. In Latgale region, the educational institutions have to popularise the opportunities for and significance of secondary special education, higher education, lifelong learning, as well as distance learning.

According to Eurostat data, the difference in wages between both genders in Latvia is greater than on average in Europe, where it was 16.4% in 2012, and this difference

continues increasing; to compare, the difference in wages in 2008 was equal to 13.4%. Wages differ between both genders in Latgale: the average gross monthly wage for women totalled LVL 345, while for men it reached LVL 374.

To identify the factors influencing women's competitiveness, 214 women were surveyed in Latgale region. According to the survey, there are several factors influencing women's competitiveness in the labour market. Education, length of service, and experience, are the most significant factors. The longer women's unemployment period is, the more these women require support to restart their employment and to be competitive in the labour market.

The affiliates of the State Employment Agency (SEA) have to hold effective informative activities among the unemployed women regarding their rights, responsibilities, and opportunities and to convince them that they can find a job as well as significantly change their lives. According to the respondents, the SEA affiliates and local authorities should improve the availability of information on the employment opportunities.

In Latgale region, employers, on their part, have to provide appropriate working conditions and an adequate wage for women, as well as women after childbirth have to have an appropriate working schedule, focusing on part-time employment.

Additionally, employers have to hold more training activities (to build up professional skills, foreign language skills, etc.) – especially for women who interrupted their employment for a long period.

Research methods employed: the monographic method, the descriptive method, analysis and synthesis, the graphic method, document analysis, statistical analysis, and a sociological method – a survey. The survey results were processed using the tools of the Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) and Microsoft Excel.

Additionally, employers have to hold more training activities (to build professional skills, foreign language skills, etc.) – especially for women who had interrupted their employment for a long period.

Research methods employed: the monographic method, the descriptive method, analysis and synthesis, the graphic method, document analysis, statistical analysis, and a sociological method – a survey. The survey results were processed using the tools of the Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) and Microsoft Excel.

IESPĒJAMIE NODOKĻU MODEĻI LATGALES REĢIONA EKONOMIKAS STIMULĒŠANAI POSSIBLE TAX MODELS TO STIMULATE THE ECONOMY IN LATGALE REGION

Ērika ŽUBULE

Dr.oec., asoc.prof., Rēzeknes Augstskola
Rēzekne, Latvija
E-pasts: erika@ru.lv

Santa PALEJA

Mg.oec., galv.grāmatvede, SIA „Jēkabpils dolomīts”
Jēkabpils, Latvija
E-pasts: santa.paleja@inbox.lv

Abstract. *Since regaining the state independence, Latgale region in terms of its development has been lagging behind other regions of the country. It is demonstrated by the index of territorial development, which is drawn up annually and characterizes specific self-governments or regional socio-economic perspectives. The authors based on the identified shortcomings offer potential solutions for the problem. The aim of the article is to formulate and evaluate proposals for possible tax models in order to stimulate the economy of Latgale region.*

Consequently, the article defines problems, which hinder the economic development of Latgale region as well as analyzes and proposes possible tax models elaborated to solve the defined problems in the framework of the present study.

Keywords: *commercial companies, corporate income tax, economic activity, entrepreneurs, index of territorial development, unemployment.*

Ievads

Ekonomiskai situācijai atbilstoša un savlaicīgi īstenota fiskālā politika ir vitāli svarīgs priekšnosacījums, lai panāktu ilgtspējīgu tautsaimniecības attīstību.

Ekonomikas teorijā pastāv dažādas pieejas fiskālās politikas veidošanā un katra valsts tās īstenošanā cenšas izmantot labāko. Lai sekmīgi realizētu fiskālo politiku, nepieciešams ne tikai noteikt mērķus, bet arī novērtēt, kā dažādi fiskālas politikas instrumenti ietekmēs tautsaimniecību.

Saskaņā ar CSP datiem Latgales reģiona īpatsvars kopējā valsts IKP laika posmā no 2006. līdz 2009.g. ar katru gadu pieauga no 7.3% 2006.g. līdz 8.4% 2009.g., taču 2010.g. situācija mainījās un reģiona IKP īpatsvars nokritās par 0.6 procentpunktiem un sastādīja vairs tikai 7.8%. Šāds IKP apjoma īpatsvars, ņemot vērā to, ka Latgalē dzīvo 15% Latvijas

iedzīvotāju un Latgales reģiona platības īpatsvars ir 22.5% , ir vērtējams negatīvi un liecina par zemu izaugsmes līmeni reģionā (1.).

Pēdējos gadus Latgales reģionu raksturo ilglaicīgo negatīvo ekonomisko, sociālo un demogrāfisko tendenču kopums. Viens no reģiona izaugsmi ierobežojošiem faktoriem ir iedzīvotāju ekonomiskās aktivitātes problēmas. Latgales reģionā kopš 2008.g. ir vērojams otrs lielākais darba meklētāju īpatsvars Latvijā, turklāt 2012.g. tā īpatsvars bija pieaudzis par trīs procentpunktiem salīdzinot ar iepriekšējo gadu un sastādīja 19% (2.).

Arī pašlaik visaugstākais bezdarbs ir Latgales reģionā un viens no faktoriem, kas to ietekmē ir fakts, ka Latgalē iedzīvotāji ir krietni ieinteresētāki reģistrēties kā bezdarbnieki, lai saņemtu pašvaldību pabalstus un varētu iesaistīties dažādās sociālās programmās. Jāuzsver, ka Latgalē visizteiktāk iezīmējas strukturālā bezdarba problēma – ilgtermiņa bezdarbnieku īpatsvars. Saskaņā ar Nodarbinātības valsts aģentūras (NVA) datiem uz 2013.g. marta beigām no visa kopējā bezdarbnieku skaita ilgstošie bezdarbnieki Latvijā bija 41,2%, savukārt Latgales reģiona filiālēs, izņemot Daugavpili, šis rādītājs bija daudz augstāks – vidēji 60%, turklāt Latgales reģionā vidēji 30% no šiem ilgstošajiem bezdarbniekiem bezdarba ilgums jau ir sasniedzis 3 gadus un ilgāk (2.).

Ņemot vērā priekšrocības, ko sniedz labvēlīgs reģiona ģeogrāfiskais novietojums, transporta un dzelzceļa tranzīta koridori, dabas resursi, autores uzskata, ka Latgalei ir potenciāls veicināt ekonomisko izaugsmi. Būtisks aspekts šajā kontekstā ir publiskā sektora atbalsts produktīvo nozaru, īpaši tradicionālo augstas un vidējās pievienotās vērtības apstrādes rūpniecības nozaru, atbalstīšanā.

Tātad, aktualizējas ekonomiku stimulējošas valsts nodokļu politikas pasākumi Latgales reģionā.

Pētījuma mērķis ir formulēt un izvērtēt priekšlikumus iespējamajiem nodokļu modeļiem Latgales reģiona ekonomikas stimulēšanai.

Autores pielietojušas vispārējās pētījumu metodes:

- loģiski konstruktīvo metodi, izsakot spriedumus, analizējot rezultātus;
- grafisko metodi, pētot pētāmā priekšmeta savstarpējās sakarības;
- analīzes metodi, sadalot veselo informāciju sastāvdaļās un apskatot katru no tām atsevišķi.

Pētījuma periods ir laika posms no 2008.– 2012.g., tāpēc finanšu aprēķinos uzrādīti LVL.

Priekšlikumi iespējamajiem nodokļu modeļiem Latgales reģiona ekonomikas stimulēšanai

Lai risinātu ilglaicīgo negatīvo ekonomisko, sociālo un demogrāfisko tendenču kopumu Latgales reģionā, kā arī nodrošinātu ekonomikas attīstību un investīciju piesaisti, autores izvirza un analizē šādus priekšlikumus:

- jaundibinātiem uzņēmumiem piešķirt atvieglojumu – pirmos 5 gadus uzņēmuma ienākuma nodoklis (UIN) ir jāmaksā tikai tad, ja tiek izmaksātas dividendes un vēl nākamos 5 gadus atcelt uzņēmuma ienākuma nodokļa avansa maksājumus;
- uzņēmumiem piešķirt uzņēmuma ienākuma nodokļa atlaidi proporcionāli valsts budžetā nomaksātā iedzīvotāju ienākuma nodokļa un valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu pieauguma apjomam (taksācijas gada attiecība pret iepriekšējo taksācijas gadu %);
- ieviest jaunu nodokli – ilgstošo bezdarbnieku algas nodokli – 5%, 7%, 10% no neto darba samaksas, diferencējot pēc kritērijiem – bezdarba ilgums, vecums, izglītība.

Kā vienu no iespējam Latgales reģiona ekonomikas stimulēšanai autores izvirza reģionā jaundibinātos uzņēmumus pirmos 10 gadus atbrīvot no uzņēmuma ienākuma nodokļa avansa maksājumiem un pirmos 5 gadus no uzņēmuma ienākuma nodokļa maksājumiem, ja uzņēmums peļņu iegulda attīstībā, nevis izmaksā dividendēs.

Šāda priekšlikuma nepieciešamību rada zemā uzņēmējdarbības aktivitāte reģionā, ko pamato šādi fakti:

- 2012.g. beigās Latvijā darbojās 197 039 uzņēmumi, no tiem tikai 15 842 Latgales reģionā;
- finanšu krīzes laikā 2009.g. Latgales reģionā par 25% samazinājās reģistrēto komercsabiedrību skaits, turpretī likvidēto komercsabiedrību skaits pieauga par 23%;
- Latgales reģionā reģistrēto komercsabiedrību īpatsvars laika periodā no 2008. līdz 2012.g. bija vidēji 6.3%, savukārt likvidēto 8,0%, kas ir gan zemākais reģistrēto, gan likvidēto komercsabiedrību īpatsvara apjoms starp reģioniem un norāda uz Latgales reģiona zemo ekonomisko aktivitāti;
- visaugstākais ekonomiski aktīvo tirgus sektora statistikas vienību skaits uz 1 000 iedzīvotājiem laika periodā no 2007. līdz 2011.g. bija Rīgas reģionā (68–75), bet viszemākais (48–59) Latgales reģionā (9.).

Autores uzskata, ka UIN avansa maksājumi būtu jāatceļ visā valstī kopumā un visiem uzņēmumiem, jo tas nav pareizi, ka uzņēmumiem ir jākreditē valsts. Zvērinātu advokātu biroja BDO Zelmenis & Liberte partneris Jānis Zelmenis M.Ķirsona rakstā „Prasa atcelt avansa maksājumus,„ norāda, ka UIN avansa maksājumi savulaik tika ieviesti, kad valstij nebija naudas, ar ko maksāt algas skolotājiem, mediķiem un uzturēt vēstniecības 90. gadu sākumā (4.). Šobrīd jau ir 2014.g. un būtu laiks ieviest izmaiņas šajā jautājumā, jo šo daudzo gadu laikā situācija ir mainījusies ne tikai Latvijā, bet visā pasaulē.

Saskaņā ar LR likumu „Par uzņēmumu ienākuma nodokli” UIN 15% apmērā maksā iekšzemes uzņēmumi par taksācijas periodā Latvijā un ārvalstīs gūto apliekamo ienākumu, kas noteikts saskaņā ar likuma par UIN 2.nodaļu. Turklāt uzņēmumi – UIN nodokļa maksātāji – taksācijas gada laikā līdz katra mēneša 15.datumam izdara valsts budžetā UIN avansa maksājumus, kas pēc būtības ir viena divpadsmitā daļa no aprēķinātā nodokļa, kas koriģēts ar Centrālās statistikas pārvaldes noteikto gada kopējo patēriņa cenu indeksu (šis nav precīzs definējums, precīzs nodokļa aprēķins definēts likuma par UIN 23.pantā) (5.).

Analizējot citu valstu pieredzi augstāk minētā nodokļa piemērošanā, autores pozitīvi vērtē Igaunijas un Singapūras pieredzi.

Igaunijas konceptuāla atšķirība no klasiskās ienākuma nodokļu sistēmas ir tā, ka uzņēmumu peļņas aplikšanas vietā tiek aplikta sadalītā peļņa (arī slēptā sadalītā peļņa) (3.). Igaunijā peļņa, ko gūst un nesadala (saglabā sabiedrībā), netiek aplikta ar nodokli. Peļņu aplik ar nodokli brīdī, kad to sadala dividendēs. Bruto dividenžu nodokļu likme ir 21%, taču ienākumu nodokli aprēķina no neto dividenžu apjoma, piemērojot nodokļu likmi 21/79 (11.).

Termins “peļņas sadale” iekļauj arī slēpto sadalīto peļņu: sniegtos labumus, dāvanas un ziedojumus, ar biznesu nesaistītus izdevumus, transfertcenas, ar 2009.g. arī maksājumus no kapitāla un likvidācijas kvotas (3.).

To, ka jaunajiem uzņēmumiem to darbības sākumā ir nepieciešamas atbalsts, apliecina arī Singapūras UIN nodokļa sistēma. Singapūrā ir nodokļa atlaides, kas atkarīgas no uzņēmuma ar nodokli aplikamo ienākumu lieluma un uzņēmuma vecuma. Pirmos trīs gadus aplikamais ienākums līdz 100 tūkst. SGD netiek aplikts ar nodokli, 100 tūkst. līdz 300 tūkst. likme ir 8.5%, savukārt 300 tūkst. līdz 2 milj. aplikas ar 17%. Pēc pirmajiem trīs gadiem nodoklis līdz 300 tūkst. SGD tāpat saglabājas 0%, taču virs 300 tūkst. jau piemērojas 17%, kas ir Singapūras UIN pamatlikme (6.).

Autoru izvirzītā priekšlikuma būtība ir šāda – jaundibināts uzņēmums pirmos piecus gadus nemaksā UIN pie nosacījuma, ka peļņa tiek ieguldīta uzņēmuma turpmākā attīstībā, nevis izmaksāta dividendēs. Tiklīdz uzņēmums izmaksā dividendes, tas no bruto izmaksājamās summas aprēķina un nomaksā UIN 15% izmaksas brīdī, līdzīgi kā iedzīvotāju ienākuma nodokli. Turklāt pirmos 10 gadus tam nav jāmaksā arī avansa maksājumi, neraugoties uz to, ja tas izlemj izmaksāt dividendes.

Lai izvērtētu šī priekšlikuma ieguvumus, autores veic salīdzinājumu par uzņēmuma attīstību 10 gadu laikā bez izmaiņām (variants A) un ar izmaiņām (variants B), vērtējot, kāda veidosies uzņēmuma nesadalītā peļņa, UIN maksājumi, un kāds ir ieguvums no UIN maksājumu neveidošanās (1.tab.).

1. tab. ir veidota, balstoties uz pieņēmumu, ka uzņēmums pirmo darbības gadu noslēdz ar 10 000 LVL lielu peļņu (tā tiek pieņemta arī par UIN apliekamo ienākumu) un ar katru nākamo gadu peļņas apjoms pieaug par 12%.

1. tabula

UIN atviegloto noteikumu ietekmes izvērtējums
(autoru sastādīta)

Gads		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Peļņa pirms nodokļiem	A	10000	11200	12544	14049	15735	17623	19738	22107	24760	27731	
	B	10000	11200	12544	14049	15735	17623	19738	22107	24760	27731	
Peļņa pēc nodokļiem	A	8500	9520	10662	11942	13375	14980	16777	18791	21046	23571	
	B	10000	11200	12544	14049	15735	17623	19738	22107	24760	27731	
Aprēķinātais UIN	A	1500	1680	1882	2107	2360	2644	2961	3316	3714	4160	
	B	-	-	-	-	-	2644	2961	3316	3714	4160	
Maksājамie UIN avansi	A	-	1120	1814	2032	2276	2549	2855	3198	3581	4011	
	B	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
UIN maksājumi gadā kopā	A	-	2620	2374	2099	2351	2633	2949	3303	3700	4144	
	B	-	-	-	-	-	-	2644	2961	3316	3714	
Nesadalītā peļņa	A	8500	18020	28682	40624	53999	68979	85757	104547	125593	149164	
	B	10000	21200	33744	47793	63528	78508	95286	114077	135122	158694	Kopā
Ieguvums investīcijām	A	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	B	-	2620	2374	2099	2351	2633	306	343	384	430	13540

Kā rāda 1.tab. dati, tad ieguvums izmaiņu gadījumā būtu 13 540 LVL, ko uzņēmums varētu ieguldīt turpmākai uzņēmuma attīstībai un peļņas apjoma palielināšanai. Arī nesadalītās peļņas apjoms būtu par 6.39% lielāks un tas palielina uzņēmuma pašu kapitālu, līdz ar to uzlabojot arī uzņēmuma maksātspējas rādītājus.

No 1.tab. datiem var secināt, ka saskaņā ar šobrīd spēkā esošajiem noteikumiem uzņēmumam pēc pirmā darbības gada ir jāsamaksā gan UIN 1 500 LVL un gada laikā vēl 1 120 LVL UIN avansa, kas uzņēmumam,

kam tas ir tikai otrais darbības gads, ir liels slogs. Būtībā valsts otrajā darbības gadā no uzņēmēja prasa samaksāt nodokli gandrīz 30% apmērā. Tas uzņēmējdarbības attīstību ne tikai nestimulē, bet pat bremsē, jo uzņēmumam ir jāreķinās, ka daļa no naudas līdzekļiem, ko varētu ieguldīt uzņēmumā, būs jānomaksā valstij UIN avansa maksājumos par peļņu, kas vēl nav izveidojusies.

Uzņēmums jau otrajā darbības gadā sāk kreditēt valsti, ko turpina darīt arī brīdī, kad tam rodas zaudējumi.

Shematiski šī problēma attēlota 1.att., kurā ar piemēra palīdzību atspoguļota UIN avansu maksāšanas kārtība 2 gadus periodā un to atgūšanas iespējas zaudējumu gadījumā.

2012. g. (aprīlī iesniegts GP un UIN deklarācijas par 2011. gadu, kurā parādās, ka strādāts ar peļņu un ir ar UIN apliekams ienākums)	1. – 4 . mēnesis (pamatojoties uz 2010.g.datiem)	100 LVL	340 LVL (100+240) iespēja atgūt 2013.g. laikā
	5. – 12 . mēnesis (pamatojoties uz 2011.g.datiem)	240 LVL	
2013. g. (aprīlī iesniegts GP un UIN deklarācijas par 2012. gadu, kurā parādās, ka strādāts ar zaudējumiem un nav ar UIN apliekamā ienākuma)	1. – 4 . mēnesis (pamatojoties uz 2011.g.datiem)	90 LVL	90 LVL tiek iesaldēti līdz 2014.g.
	5. – 12 . mēnesis (pamatojoties uz 2012.g.datiem)	0 LVL	UIN avansa maksājumi netiek veikti, pamatojoties uz uzrādītajiem zaudējumiem

1.attēls. UIN avansu maksāšanas shēma (autoru veidots)

1.att. redzams, ka, ja 2011.g. ir bijusi peļņa, tad 2012.g. un arī 2013.g. pirmos četrus mēnešus līdz gada pārskata un UIN deklarācijas iesniegšanai uzņēmums maksā UIN avansa maksājumus, neskatoties uz

to, ka 2012.g. tiek noslēgts ar zaudējumiem. Summu, kas nomaksāta 2012.g. ir iespēja atgūt, taču summu, kas nomaksāta 2013.g. pirmajos 4 mēnešos uzņēmums var atgūt pēc 2013.g. UIN deklarācijas iesniegšanas 2014.g. Tātad, vienu gadu nauda tiek iesaldēta.

Izvērtējot augstākminēto priekšlikumu, var secināt, ka būtiskākie ieguvumi šajā gadījumā būtu šādi:

- nesamaksātā nodokļa summa un avansa summa paliktu uzņēmuma rīcībā kā apgrozāmais līdzeklis, ko ieguldīt uzņēmuma turpmākā attīstībā pamatlīdzekļu, vai ražošanai nepieciešamo izejvielu, palīgmateriālu un pamatmateriālu iegādei;
- palielinātos uzņēmuma nesadalītās peļņas un pašu kapitāla apjoms;
- uzņēmēji būtu motivēti peļņu ieguldīt uzņēmumā, nodrošinot ilgtermiņa attīstību, nevis izmaksāt dividendēs, kas nepareiza lēmuma gadījumā var novest pie apgrozāmo līdzekļu trūkuma;
- uzņēmēji nemeklētu iespējas samazināt peļņu (apliekamo ienākumu), lai nav jāmaksā nodoklis, bet gan uzrādītu reālo uzņēmuma situāciju, kas savukārt visām ieinteresētajām pusēm (īpašniekiem, kreditoriem, debitoriem, investoriem u.c.) ļautu precīzi novērtēt uzņēmuma finansiālo stāvokli un, piemēram, kredītiestādes, izvērtējot lēmumu par aizdevuma piešķiršanu, redzētu faktisko situāciju, kas precīzi ļautu novērtēt riskus, kas saistīti ar izsniegto aizdevumu un uzņēmēja spēju to atmaksāt, kā arī palielinātu pašu kapitālu, nostiprinot uzņēmuma stabilitāti.

Ar mērķi samazināt nodokļu slogu autores piedāvā ieviest Latgales reģiona uzņēmējiem UIN atlaidi proporcionāli valsts budžetā nomaksātā iedzīvotāju ienākuma nodokļa un valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu pieauguma apjomam (taksācijas gada attiecība pret iepriekšējo taksācijas gadu %).

Šāda priekšlikuma nepieciešamību pamato statistikas dati:

- 2012.g. Latgales reģionā no 144,3 tūkstošiem ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem 114,5 tūkst. jeb 79,3% bija nodarbināti, savukārt 21,9 tūkstoši jeb 20,7% bija darba meklētāji,
- Latvijas ēnu ekonomika 2012.g. bija 21,1% no IKP un ēnu ekonomikas lielāko daļu – 42,9% – veidoja aplokšņu algas, 39,5% – neuzrādītā peļņa, bet 17,6% – neuzrādītais darbinieku skaits (7.).

- vidēja bruto darba alga Latgales reģionā 2012.g. bija 334 LVL, kas, salīdzinot ar Latvijas vidējo līmeni, ir par 147 LVL jeb 31% mazāk (8.).

Tātad, var secināt, ka ir nepieciešams veikt pasākumus bezdarba un „ēnu” ekonomikas mazināšanā, kā arī jāpalielina Latgales reģiona ienākumu līmenis. Augstākminētais priekšlikums ir viens no potenciālajiem pasākumiem šo problēmu risināšanā.

Latvijā spēkā esošā likumdošana UIN atlaides attiecībā uz darba samaksu piedāvā tikai gadījumā, ja nodokļa maksātājs nodarbina darbinieku, kurš dien Zemessardzē. Šajā gadījumā saskaņā ar UIN likuma 6.pantu uzņēmums taksācijas perioda apliekamo ienākumu var samazināt par to darbinieka darba algas summas daļu, kura attiecīgajam darbiniekam tiek aprēķināta par Zemessardzes dienesta uzdevumu pildīšanā vai apmācībā iesaistītā zemessarga aizvietošanu un kura šajā periodā nepārsniedz aizvietotā zemessarga darba līgumā noteikto atlīdzību atbilstoši aizvietošanas periodam. Apliekamo ienākumu var samazināt, ja darbinieks, kurš dienē Zemessardzē, ir bijis darba tiesiskajās attiecībās ar nodokļa maksātāju vairāk nekā trīs mēnešus (pirms Zemessardzes dienesta uzdevumu pildīšanas vai mācību uzsākšanas dienas) (5.).

Izvērtējot citu valstu pieredzi, autores vēlas vērst uzmanību uz Ukrainas pieredzi, kur 2011.g. ieviesa pagaidu atvieglojumu – 0% UIN likmi (spēkā līdz 2016.g. 1.janvārim) uzņēmumiem, kuru gada ienākumi nepārsniedz 3 milj. UAH (apmēram 199 500 LVL) un minimālā alga, kas tiek maksāta uzņēmumā ir vismaz 2 minimālo algu (2013.g. 2 294 UAH jeb 152.55 LVL) apmērā (10.).

Šajā gadījumā analogi autoru izvirzītajam priekšlikumam nodokļa atvieglojums sasaistīts ar darba samaksu un domājams, ka tas darīts ar mērķi mazināt ēnu ekonomiku, jo Ukrainā 2011.g. gandrīz trešdaļa iedzīvotāju tika nodarbināti nelegāli un ēnu ekonomika sastādīja 44% (10.).

Autores piedāvā LR likumā par UIN iestrādāt jaunu atlaidi Latgales reģiona uzņēmumiem, kas dotu iespēju tiem samazināt savu apliekamo ienākumu par tādu pieaugumu procentu, kas tiek aprēķināts, kā taksācijas perioda nomaksātā iedzīvotāju ienākuma nodokļa un valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu summa pret iepriekšējā taksācijas periodā nomaksāto iedzīvotāju ienākuma nodokļa un valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu summu.

Minētajā situācijā būtiski ņemt vērā, ka var rasties nepieciešamība šīs summas koriģēt saistībā ar nodokļu likmju izmaiņām, lai tās būtu salīdzināmas.

Autoru priekšlikuma būtība izvēsta 2.att., kurā atspoguļota atlaides veidošanās, pamatojoties uz nomaksāto nodokļu pieaugumu. Jāuzsver, ka uzskatāmākai ietekmes atspoguļošanai piemērs veidots, pieņemot šādus nosacījumus:

- nomaksātie nodokļi veido 54% no darba samaksas fonda,
- ar UIN apliekamais ienākums visus gadus ir vienāda summa,
- nodokļa atlaidi sāk piemērot 2.gadā.

1.gads	2.gads	3.gads	4.gads
Darbinieku skaits 10	Darbinieku skaits 12	Darbinieku skaits 15	Darbinieku skaits 20
Darba samaksas fonds 2 160 LVL	Darba samaksas fonds 2 400 LVL	Darba samaksas fonds 3 150 LVL	Darba samaksas fonds 5 000 LVL
Nomaksātie nodokļi 1 166 LVL	Nomaksātie nodokļi 1 296 LVL	Nomaksātie nodokļi 1 701 LVL	Nomaksātie nodokļi 2 700 LVL
Ar UIN apliekamais ienākums 1 000 LVL	Ar UIN apliekamais ienākums 1 000 LVL	Ar UIN apliekamais ienākums 1 000 LVL	Ar UIN apliekamais ienākums 1 000 LVL
Atlaide 0%	Atlaide 11,15%	Atlaide 31,25 %	Atlaide 58,73 %
UIN par 1.g. 150 LVL	UIN par 2.g. 133,28 LVL	UIN par 3.g. 103,13 LVL	UIN par 4.g. 61,91 LVL
Ieguvums no atlaides 0 LVL	Ieguvums no atlaides 16,72 LVL	Ieguvums no atlaides 46,87 LVL	Ieguvums no atlaides 88,09 LVL

2.attēls. UIN atlaides veidošanās nomaksāto nodokļu pieauguma nosacījumos (autoru veidots)

2.att. dati parāda – jo lielākus iedzīvotāju ienākuma nodokļa un valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu maksājumus veic uzņēmums, jo lielāka uzņēmuma ienākuma nodokļa atlaide tam pienākas.

Līdz ar to var identificēt ieguvumus, ko radītu šī priekšlikuma īstenošana:

- uzņēmumiem veidotos mazāki izdevumi UIN maksājumiem (līdz ar to arī UIN avansa maksājumiem) un ietaupīto summu tie varētu novirzīt citiem ar saimniecisko darbību saistītiem izdevumiem;
- uzņēmēji būtu stimulēti visus darbiniekus nodarbināt oficiāli – mazinātos nelegālā nodarbinātība, kas savukārt mazinātu ēnu ekonomiku, kā arī uzlabotos bezdarba rādītāji;
- uzņēmēji būtu stimulēti visu darba samaksu maksāt oficiāli – mazinātos aplokšņu algas, kas savukārt mazinātu ēnu ekonomiku;
- uzņēmēji neslēptu savus ieņēmumus un uzrādītu lielāku daļu savas peļņas, jo darba samaksa un valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu darba devēja daļa radītu izdevumus, kas samazina apliekamo ienākumu un tajā pašā laikā dod arī UIN atlaidi, tādejādi mazinātos neuzrādītās peļņas apjoms, kas 2012.g. veidoja 39.5% no ēnu ekonomikas (7.).

Lai mazinātu Latgales reģiona bezdarba līmeni, autores uzskata, ka nepieciešams risināt problēmas, kuras saistītas ar ilgstošo bezdarbnieku (ilgāk par 1 gadu) atgriešanu darba tirgū. Saskaņā ar NVA datiem uz 2013.g. marta beigām no visa kopējā bezdarbnieku skaita ilgstošie bezdarbnieki Latvijā bija 41,2%, savukārt Latgales reģiona filiālēs izņemot Daugavpili, šis rādītājs bija daudz augstāks:

- Balvu filiālē – 66,6%;
- Daugavpils filiālē – 40,9%;
- Krāslavas filiālē 65,3%;
- Ludzas filiālē 68,3%;
- Preiļu filiālē 61,2%;
- Rēzeknes filiālē 62,1%.

Turklāt Latgales reģionā vidēji 30% no šiem ilgstošajiem bezdarbniekiem bezdarba ilgums jau ir sasniedzis 3 gadus un ilgāk (2.).

Tas pastiprina faktu, ka Latgales reģionam ir nepieciešams atbalsts, kas dotu iespēju šiem cilvēkiem atgriezties darba tirgū.

Autores šīs problēmas risināšanai piedāvā ieviest ilgstošo bezdarbnieku algas nodokli – 5% līdz 10% no neto darba samaksas, diferencējot pēc kritērijiem – bezdarba ilguma, vecuma, izglītības. Šādu likmi Latgales reģiona uzņēmēji (reālā saimnieciskās darbības veikšanas vieta ir Latgales reģions) sava reģiona iedzīvotājiem piemērotu pirmos 12 mēnešus pēc pieņemšanas darbā, pēc tam algas nodokļi piemērojami vispārīgā kārtībā.

Izvēlētos kritērijus autores pamato šādi:

- bezdarba ilgumu ar to, ka cilvēkiem, kuri bez darba ir ilgāku laiku, arvien sarežģītāk ir atgriezties darba tirgū, jo ar laiku zūd apgūtās prasmes, kā arī iemaņas regulāri nākt uz darbu un strādāt noteiktu darba laiku;
- vecumu ar to, ka, izvērtējot NVA datus par ilgstošajiem bezdarbniekiem, autores secināja, ka ir vecuma grupas, kurās ilgstošo bezdarbnieku īpatsvars ir augstāks kā citās – galvenokārt tie ir cilvēki vecumā no 40 – 59 gadiem;
- izglītību ar to, ka arī šeit tāpat kā vecuma kritērijā dominē noteikts izglītības līmenis – ilgstošo bezdarbnieku īpatsvars ir augstāks pamatizglītības, profesionālas un vidējās izglītības ieguvējiem.

Likmes noteikšanai autores piedāvā izmantot 2. tab. aprakstīto metodiku.

2.tabula

Ilgstošo bezdarbnieku algas nodokļa likmes aprēķināšanas metodika
(autoru sastādīta)

Kritērijs	Punktu piešķiršana	
Bezdarba ilgums	1 – 2 gadi – 15 punkti, 3 – 4 gadi – 30 punkti 5 un vairāk gadi – 45 punkti	
Vecums	15 – 19 gadi – 1 punkti, 20 – 24 gadi – 8 punkti, 25 – 29 gadi – 7 punkti, 30 – 34 gadi – 7 punkti, 35 – 39 gadi – 9 punkti,	40 – 44 gadi – 11 punkti, 45 – 49 gadi – 12 punkti, 50 – 54 gadi – 16 punkti, 55 – 59 gadi – 15 punkti, 60 – un vairāk gadi – 4 punkti, Kopējā punktu summa – 90 punkti, kas sadalīti pamatojoties uz noteiktā vecuma īpatsvaru ilgstošo bezdarbnieku kopskaitā 2012.g. Latgales reģionā.
Izglītība	profesionālā izglītība – 38 punkti, vidējā izglītība – 25 punkti, pamatizglītība – 18 punkti,	augstākā izglītība – 6 punkti, zemāka par pamatizglītību – 2 punkti, nav dokumentāri apliecināta – 1 punkti. Kopējā punktu summa – 90 punkti, kas sadalīti pamatojoties uz noteiktā izglītības līmeņa īpatsvaru ilgstošo bezdarbnieku kopskaitā 2012.g. Latgales reģionā.

Rezultāti tiek apkopoti, tos sadalot trīs grupās:

- 0 – 30 punkti – piemēro likmi 10%;
- 31– 60 punkti – piemēro likmi 7%;
- 61 – 100 punkti piemēro likmi 5%.

Šī aprēķina metodika tiktu noteikta MK noteikumos, savukārt, informāciju par konkrētā cilvēka atbilstību kritērijiem uzņēmumā varētu vērtēt, pamatojoties uz cilvēka iesniegtajiem personu un izglītību apliecinošajiem dokumentiem, kā arī izziņu par bezdarba ilgumu, ko izsniegta NVA.

Ieviešot šo nodokli, darba devēji būtu motivēti pieņemt darbā cilvēkus, kas jau ilgstoši ir bez darba, jo viņu darba samaksas izmaksas veidotu daudz mazāku summu. To pamato 3.tab. veiktais aprēķins.

3. tabula

Darba spēka izmaksu salīdzinājums
(autoru sastādīta)

Postenis	Standartlikmes	10%	7%	5%
Bruto alga	200,00	160,68	156,30	153,38
Algas nodokļu kopsumma	102,10	14,60	10,22	7,30
Neto darba samaksa	146,08	146,08	146,08	146,08
Darba devēja darba spēka izmaksas kopā	248,18	160,68	156,30	153,38

3.tab. dati parāda, ka saskaņā ar šobrīd spēkā esošajām darba samaksa nodokļa likmēm darba devējam ir jāērķinās ar 248,18 LVL, ja tas darbiniekam vēlas izmaksāt 146,08 LVL, savukārt, ja tiktu izmantotas autores piedāvātās likmes, tad izmaksas samazinātos par 88,18 LVL pie 10% likmes, par 91,88 LVL pie 7% likmes un par 94,80 LVL pie 5% likmes. Turklāt ja darba devējs ir gatavs uz 248,18 LVL lielām izmaksām, tas darbiniekam var piedāvāt lielāku neto algu – pie 5% likmes maksāt vismaz 235, nevis tikai 146,08 LVL.

Protams, šajā gadījumā var diskutēt par to, ka samazināsies nodokļu ieņēmumi, cilvēkiem būs mazākas sociālās garantijas, sarežģīsies administrēšana. Taču autores uzskata, ka īstermiņa zaudējumi tomēr būs daudz mazāki nekā ieguvumi ilgtermiņā:

- samazināsies izmaksas dažādiem NVA apmācības pasākumiem;
- samazināsies dažādu sociālo pabalstu – garantētā minimālā ienākumu līmeņa nodrošināšanas pabalsta, mājokļa pabalsta, atbrīvojuma no pacientu iemaksām, pacienta līdzmaksājuma par operāciju, maksas par uzturēšanos „slimnīcu viesnīcās”, atbrīvojuma no līdzmaksājuma par kompensējamiem medikamentiem u.c. izmaksu apjoms;
- samazināsies dažādu algoto pagaidu sociālo darbu izmaksu apjoms;

- cilvēkiem, kas ilgstoši atrodas bez darba un ir kļuvuši mazāk konkurētspējīgi, šāda nodokļa ieviešana paaugstinātu viņu konkurētspēju darba tirgū;
- uzņēmēji spētu piedāvāt konkurētspējīgu atalgojumu, jo to summu, kas jāmaksā nodokļos, uzņēmējs varētu maksāt darbiniekam, tādejādi palielinot neto darba samaksu.

Secinājumi un priekšlikumi

Pēdējos gadus Latgales reģionu raksturo ilglaicīgo negatīvo ekonomisko, sociālo un demogrāfisko tendenču kopums. Viens no reģiona izaugsmi ierobežojošiem faktoriem ir iedzīvotāju ekonomiskās aktivitātes problēmas. Ņemot vērā priekšrocības, ko sniedz labvēlīgs reģiona ģeogrāfiskais novietojums, transporta un dzelzceļa tranzīta koridori, dabas resursi, Latgalei ir potenciāls veicināt ekonomisko izaugsmi.

Lai risinātu problēmas, kā arī nodrošinātu ekonomikas attīstību un investīciju piesaisti Latgales reģionā, nepieciešami stimulējošas fiskālās politikas pasākumi nodokļu jomā.

Izvērtējot būtiskākos Latgales reģiona attīstību ietekmējošos aspektus un izveidojušās problēmas, autores izvirza šādus konstruktīvus priekšlikumus:

1. Atbrīvojot jaundibinātos uzņēmumus no uzņēmuma ienākuma nodokļa avansa maksājumiem un no uzņēmuma ienākuma nodokļa maksājumiem, ir iespēja pozitīvi stimulēt Latgales reģiona ekonomiku. Tādēļ autores rosina veikt izmaiņas LR likumā „Par uzņēmumu ienākuma nodokli”, iestrādājot izmaiņas attiecīgā likuma pantos, kas noteiktu, ka Latgales reģiona jaundibinātie uzņēmēji pirmos 10 darbības gadus ir atbrīvoti no uzņēmuma ienākuma nodokļa avansa maksājumiem un pirmos 5 darbības gadus no uzņēmuma ienākuma nodokļa maksājumiem, ja tie peļņu neizmaksā dividendēs, bet iegulda uzņēmuma turpmākajā attīstībā.
2. Latgales reģionā ir augsts bezdarba līmenis (2012.g. – 20,7%) un „ēnu” ekonomikas īpatsvars (2012.g. – 21,1%). Lai risinātu šīs problēmas, autores piedāvā papildināt likuma par UIN trešo nodaļu ar pantu, kas noteiktu, ka Latgales reģiona uzņēmējiem ir tiesības piemērot UIN atlaidi proporcionāli valsts budžetā nomaksātā iedzīvotāju ienākuma nodokļa un valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu pieauguma apjomam (taksācijas gada attiecība pret iepriekšējo taksācijas gadu %).

3. Latgales reģionā ir augsts ilgstošo bezdarbnieku skaita īpatsvars. Saskaņā ar NVA datiem uz 2013. gada marta beigām no visa kopējā bezdarbnieku skaita ilgstošie bezdarbnieki Latvijā bija 41,2%, savukārt Latgales reģiona filiālēs izņemot Daugavpili šis rādītājs bija daudz augstāks – vidēji 60%. Turklāt Latgales reģionā vidēji 30% no šiem ilgstošajiem bezdarbniekiem bezdarba ilgums jau ir sasniedzis 3 gadus un ilgāk. Autores šīs problēmas risināšanai piedāvā ieviest ilgstošo bezdarbnieku algas nodokli – 5%, 7% vai 10% no neto darba samaksas, diferencējot pēc kritērijiem – bezdarba ilgums, vecums, izglītība. Šādu likmi Latgales reģiona uzņēmēji (reālā saimnieciskās darbības veikšanas vieta ir Latgales reģions) sava reģiona iedzīvotājiem piemēro pirmos 12 mēnešus, pēc tam algas nodokļi piemērojas vispārīgā kārtībā.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Iekšzemes kopprodukts statistiskajos reģionos* [tiešsaiste]. LR Centrālās statistikas pārvaldes datu bāzes [atsauce 04.05.2013.]. Pieejas veids: <http://data.csb.gov.lv>
2. *Izvērstā statistika par bezdarba situāciju Latvijā un reģionos 2013. gada marts* [tiešsaiste]. NVA publikācija [atsauce 15.05.2013.]. Pieejas veids: <http://www.nva.lv>
3. KLUŠKINA, J. *Nodokļi Igaunijā: līdzības un atšķirības salīdzinājumā ar Latviju* [tiešsaiste]. KPMG publikācija [atsauce 2013.g.14.maijā]. Pieejas veids: <http://www.liaa.gov.lv/>
4. ĶIRSONS, M. *Prasa atcelt avansa maksājumus* [tiešsaiste]. Portāls: db.lv [atsauce 2013.g. 14.maijā]. Pieejas veids: <http://www.db.lv>
5. *Par uzņēmumu ienākuma nodokli* [tiešsaiste]. LR Saeimas 1995.g. 9.febr. likums [atsauce 2013.g. 19.maijā]. Pieejas veids: <http://www.likumi.lv>
6. *Singapore Corporate Tax Guide*[online]. Portal: [guidemesingapore.com](http://www.guidemesingapore.com) [cited May 15, 2013]. Aviable from Internet: <http://www.guidemesingapore.com>
7. SĪLE, E. *Latvijā ēnu ekonomika samazinājusies līdz 21,1%* [tiešsaiste]. Žurnāla IR publikācija [atsauce 2013.g.19.maijā]. Pieejas veids: <http://www.ir.lv>
8. *Strādājošo mēneša vidējā darba samaksa Latvijas reģionos pa mēnešiem* [tiešsaiste]. LR Centrālās statistikas pārvaldes datu bāzes [atsauce 14.05.2013.]. Pieejas veids: <http://www.csb.gov.lv>
9. *Tirgus sektora ekonomiski aktīvās statistikas vienības sadalījumā pa statistiskajiem reģioniem un galvenajiem darbības veidiem* [tiešsaiste]. LR Centrālās statistikas pārvaldes datu bāzes [atsauce 04.05.2013.]. Pieejas veids: <http://data.csb.gov.lv>
10. *Ukraine Highlights 2013* [online]. Portal: [deloitte.com](http://www.deloitte.com) [cited May 15, 2013]. Aviable from Internet: <http://www.deloitte.com>
11. ZERNASK, C. *Tax Card 2012 Effective from 1 January 2012 The Republic of Estonia*[online]. Portal: KPMG [cited May 15, 2013]. Aviable from Internet: <http://www.kpmg.com>

Summary

Since regaining the state independence, Latgale region in terms of its development has been lagging behind other regions of the country. It is demonstrated by the index of territorial development, which is drawn up annually and characterizes specific self-governments or regional socio-economic perspectives. In 2011 the index of territorial development in all Latgale self-governments was not positive, furthermore it can be noted that the decline was observed in all major cities, the specified index of territorial development was aggregated by the State Regional Development Agency. Scrutinizing the data of *the State Regional Development Agency* where the municipalities with the highest and lowest indices of territorial development are summarized according to the data of 2011, it can be pointed out that among 10 municipalities with the lowest index of territorial development level, 9 are located in Latgale region.

The aim of the article is to formulate and evaluate proposals for possible tax models to stimulate the economy of Latgale region.

Consequently, the article defines problems which hinder the economic development of Latgale region and proposes possible tax models to tackle these problems.

Commercial companies registered in Latgale region in the period of time from 2008 to 2012 comprised the average of 6.3%, while the liquidated ones made up 8.0%, which marked both the lowest registered and liquidated commercial companies share rate among regions and highlighted low economic activity in Latgale region. Therefore, in order to facilitate the process of establishing a new business and to support it initially, the authors suggested the Saeima, the Cabinet of Ministers, and the Ministry of Finance to introduce amendments to the law "Corporate Income Tax", provided that the newly established companies of Latgale region during the first 10 years of their business activity are to obtain exemption from the advance payments of the corporate income tax and for the first 5 years of their business activity are to obtain exemption from the corporate income tax payments if they do not pay out dividends on their profit, but invest into further development of a company, thus developing into stable, GDP increasing, regional companies.

In 2012, in Latgale, out of 144.3 thousand of economically active population 114.5 thousand or 79.3% were employed, while 21.9 thousand or 20.7% were unemployed, in its turn the average gross monthly wage / salary in Latgale region in 2012 was 334 LVL, which in comparison with Latvia's average is about 147 LVL or 31% less. Moreover, the shadow economy of Latvia in 2012 was 21.1% of the GDP and the biggest part of the shadow economy - 42.9% comprised the pay-package - 39.5% and 17.6% - the hidden number of employees. Based on this data, the authors proposed the Saeima and the Cabinet of Ministers, together with the Ministry of Finance to introduce amendments to the law "Corporate Income Tax" by improving the third section of the article specifying that entrepreneurs of Latgale region have the rights to apply income tax rebate in proportion to the amount of personal income tax and increment amount of mandatory state social insurance contributions paid to the state budget (a tax year from the previous tax year %).

The unemployed structure of Latgale is characterized by a high long-term unemployed proportion, which at the end of March in 2013 was on average 60% of the total number of the unemployed, besides on average 30% of the long-term unemployed faced their unemployment period for 3 years and longer. Based on this data, the authors made suggestions to the Saeima, the Cabinet of Ministers, the Ministry of Finance and the Ministry of Welfare to introduce long-term

unemployment wage tax - 5%, 7% or 10% of net wages differentiated by criteria - duration of unemployment, age and education fixing its application during the first 12 months of employment.

- © **Rēzeknes Augstskola**
© **Rēzeknes Augstskolas Reģionālistikas zinātniskais institūts**
Atbrīvošanas alejā 90, Rēzeknē, LV 4601
RA izdevniecība, 2014
Atbrīvošanas alejā 115, Rēzeknē, LV 4601